

PRIJATELJ / KULTURNA IN POLITIČNA ZGODOVINA
SLOVENCEV / ČETRTE DEL

2801

7C 285

IVAN PRIJATELJ

KULTURNA IN POLITIČNA
ZGODOVINA SLOVENCEV

1848—1895

IV

Uredil
Anton Ocvirk

Pri
Akademski založbi
v Ljubljani
1939

STAROSLOVENCI
—
OBDOBJE OKORELEGA
KONSERVATIZMA

(1860—1868)

II

*Slovensko društveno življenje
v šestdesetih letih*

Največ živahnosti in duševne energije so razvili Slovenci v šestdesetih letih v *društvenem življenju*, v katerem so se v tej dobi začeli udejstvovati prvokrat nekoliko širši sloji naroda, predvsem mestnega in trškega. Literatura, poljudna znanost, gledališka in glasbena umetnost ter telovadna spretnost so obenem in z vnemo stopile v narodno - prerodno službo, razgibale so narodni organizem, ki je bil v letih absolutizma docela otrpel, ga elektrificirale z duševnimi toki, mu navdihnile z narodno samozavestjo dušo, ki se je skoraj pokazala sposobno in dovzetno tudi za dojemanje lepote in umetnosti.

Takoj ko so k Slovencem prodrli glasovi o cesarjevem popotovanju po Ogrskem in njegovem pismu iz Laxenburga z dne 9. septembra 1857, so se vsaj posamezne razboritejše glave med Slovenci zavedle in so zaslutile, da se bliža absolutizem svojemu koncu in da prihaja čas, ko bodo zopet smeli tudi Slovenci dvigniti glavo narodnega ponosa, vzbujenega leta 1848. in tako brutalno poteptanega tri leta pozneje. Med narodno-prebujevalnimi sredstvi se je poseglo takoj zlasti tudi po literaturi. S tega stališča je tudi treba presojati naše tedanje slovstvo. Iz skrivnih shramb se je dvignila narodna zastava in na nji slika našega prvega pesnika — Vodnika. Stoletnica njegovega rojstva dne 3. februarja 1858 je prišla kakor nalašč. Dotedanji pesnik in kasnejši politik dr. Lovro Toman je stopil na plan in dne 7. novembra 1857 objavil v «Novicah» oklic, v katerem je opozarjal na leta «pomladi narodov» in pripovedoval, kako je leta 1849. družba rodoljubov v Podnartu, ko je poslušala «budivno šumenje Save, matere pevske umnosti», sklenila ob žvenketanju čaš obhajati v prihodnjem letu stoletni Vodnikov dan «dostojno», naj jo «tudi zanese kamor hoče burja in

življenja osoda». «Dan je pred durmi!... Narod, ki spoštuje in slavi svoje slavne možove, slavi le sebe. Spomini slavnih rojakov so stebri, na ktere so pripete niti zgodovine domače, — spomini so kakor Memnova pila, s ktere so doneli o solnčnem izhodu in zahodu čarni glasovi. Doné tako iz takih spominov tudi čudotvorni glasovi, kadar posebno se mrači ali jasni domovine nebo.»¹ Dr. Toman je zaslutil, da se kaže vedrina in je udaril na pravo struno. Njegov poziv, naj se v treh mesecih postavi Vodniku na rojstnem domu v Šiški spomenik, je našel živahen odziv med narodom. Mladi, agilni in spretni dr. E. H. Costa, ki je takoj zavohal veter prihajajočega časa, se je pridružil Tomanu in naznanil prècej v prihodnji številki «Novic», da nabira gradivo za «Vodnikov album» s slovenskimi in nemškimi prispevki (ker «mnogo slavnih Slovincov ne piše po slovensko»)² V najkrajšem času je bil nabran denar za kamenito ploščo, ki so jo slovesno odkrili v Šiški «pri Žibertu» o svečnici dne 2. februarja 1858. Tej slavnosti je sledila dne 5. februarja 1858 Vodnikova «beseda» v deželnem gledališču z deklamacijami, glasbenimi in pevsкими točkami, ki jih je izvajalo filharmonično društvo pod vodstvom svojega pevovodje Nedveda.³

Ta slavnost, katere so se udeležili tudi kranjski Nemci obenem s cesarskim namestnikom grofom Hohenwartom,⁴ je obudila Slovincem željo po udejstvovanju s pomočjo narodnih društev.

¹ Novice z dne 7. novembra 1857, str. 554.

² Novice z dne 18. novembra 1857, str. 367.

³ Obe slavnosti je popisal Fr. Malavašič v «Novicah», 1858, str. 46 in 55.

⁴ V nagovoru na Hohenwarta je dr. Toman že udaril malce na narodnopolitične strune: «Danes obhajamo god *duševne moči*, stoletni rojstni dan moža, kateri nam je prvi razodel sladkost, krepost in bogastvo slovenskega jezika... Od tistihmal, zlasti naše dni, se je naš jezik bolj oblikal kakor pred v stoletjih, da! vzdignil se je na stopnjo, da se je čuditi.»

Prihodnje leto 1859. se je dr. Bleiweis dne 3. februarja «spet živo spominjal slovesne obletnice, ki se je Vodniku na čast obhajala lani»,⁵ a ni bil še našel oblike, v katero bi se vlilo narodno-družabno prizadevanje, ki se je oglašalo od povsod. «Žlahtnoserčni domorodniki so po ‚Novicah‘ svoje hrepenenje za slovenskimi igrokazi razodevali.» V Gradcu je neki J. K. že «več igrokazov unanjih narodov za slovensko gledališče pripravil». Nameraval je vsak mesec po en igrokaz na svetlo spraviti. Dobil je sicer par naročnikov in med njimi take, ki so «v kipečem preobilji slovanskega duha» ga spominjali,⁶ naj prireja predvsem slovanske igre, a videlo se je, da brez društvene organizacije stvar ne pojde od rok.

Leta 1860. se je 2. februarja skromno ponovilo Vodnikovo slavlje na njegovem rojstnem domu. «Sicer Žibertova hiša v Šiški ni bila tako olišpana in razsvitljena kakor zdaj dve leti . . . vendar vedilo se je in vidilo, da je bil Vodnikov dan.» Sestala se je tu domorodna družbica, «zapela to in uno, in marsiktero zdravico vmes napila». Gregor Krek je bral svoj sonetni venec in Vojteh Kurnik svojo malopoetično «Pekvato kračo», katero je Bleiweis ponatisnil v svojem listu, da pokaže, «kako prijazna je Kurniku Vila humoristična, ktera svoje darove le malokterim izvoljenim deli».⁷ — Dne 13. februarja 1860 je priredilo sicer nemško filharmonično društvo pod vodstvom Nedveda «besedo» — «nekoliko po pustni pratiki» — kakor pravi Bleiweis. Pele so se nemške štajerske narodne pesmi v štajerski narodni noši, vmes pa tudi — slovenske. Bleiweis poroča o tej etnografsko-kuriozni «besedi»: «Obila množica je poslušala mične pesmi, godbo in deklamacijo sede pri mizah, s katerih je dišala pečenka pa gnjat in so zvonili kozarci z vinom in pivom . . . Če nas pa vprašate: kako so pa pesmi dopadle? vam lahko rečemo, da vse prav dobro . . . Zvonec pa so

⁵ Novice z dne 9. februarja 1859, str. 46.

⁶ Novice z dne 16. marca 1859, str. 87.

⁷ Novice z dne 8. februarja 1860, str. 46.

nosile zraven štajarskih *slavenske*, ki so tako globoko v serce segale, da bolj znane so poslušavci s pevci vkupaj peli in je včasih tak vesel hrup bil, da so se gosp. pevci mogli možko držati, da niso iz ‚konteksta‘ prišli. Ko bi še le vsi domači, katerim je dan dober glas, se udeleževali z dušo in telesom domačega petja, katero vselej, kadar koli in kjer koli se sliši, izbuja največjo radost, oj! kako bi potem še le slovele mile slavenske pesmi.»⁸

Medtem ko se je torej na tak način v filharmonični družbi le včasih kot za kuriozum zapela kakšna slovenska pesem, je bila v drugi polovici 50ih let sama skromna dr. Vončinova «katoliška rokodelska družba» edino ljubljansko društvo, ki je za božičnico s svojimi rokodelskimi učenci priredilo kakšno zabavo, pri kateri so se izvajale tudi slovenske točke. Ta družba je dne 29. aprila 1860 slavila svojo petletnico s tem, da je v reduti napravila veselico, «v kateri se je pelo in deklamiralo slovensko in nemško, pa tudi kratkočasna igra igrala».⁹

Dne 27. junija 1860, ko je na Dunaju zboroval «pomnoženi državni zbor» in pripravljaval ustavo, je javil Kočevar-Žavčanin «Novicam» iz Zagreba, da je hrvatski ban grof Coronini šel v pokoj in stopil na njegovo mesto fml. Šokčević, in pristavil opazko: «Berž ko ne se bo v kratkem tudi ‚čitaonica‘ sopet odperla, saj so, kakor se čuje, glavne overe odstranjene.»¹⁰ In dne 29. avgusta 1860, torej dva meseca pozneje, so javile «Novice», da se je dne 21. avgusta 1860 spet odprla «čitaonica», ki pa razen s svojo eksistenco ni mogla Slovencem s kakim družabnim delovanjem dajati nikake pobude.¹¹ Pač pa

⁸ Novice z dne 15. februarja 1860, str. 55.

⁹ Novice z dne 2. maja 1860, str. 145.

¹⁰ Novice z dne 27. junija 1860, str. 205.

¹¹ Zagrebška čitalnica je začela z delovanjem leta 1860. še pod Coroninijem kot čisto književno društvo. Ker pa so v istem času poslali Madžari, ki so vztrajali še v svoji pasivni resistenci nasproti Dunaju, preko tega društva stradajočim Hrvatom neko podporo, je Coronini društvo zopet razpustil. Ko je Šokčević zopet dovolil «čitaonico», se je društvo, ki ni prirejalo nikakih

so mogli ljubljanski prvaki marsikaj slišati o živahnem delovanju hrvaške «čitaonice» na Reki, katere član je bil vneti dopisnik «Novic» Janez Trdina, takrat profesor na Reki.¹²

Dve dejstvi je treba ugotoviti in sicer najprej to, da moramo imeti za ustanovitelja glavne slovenske čitalnice te dobe, namreč ljubljanske, dr. Janeza Bleiweisa, in pa to, da je Bleiweis dobil tozadevno pobudo s Hrvatskega. Kar se tiče prvega dejstva, nam je zanj priča prvi predsednik ljubljanske čitalnice, tedanji župan Ambrož, ki je ob priliki prve obletnice tega društva javno izrekel besede: «Ravno tisti gospod, ki se je od leta 1843. na domačem polji potil, je bil prvi sprožil osnovanje čitalnice . . .»¹³ Kar pa se tiče drugega dejstva, je izjavil sam dr. Bleiweis na banketu ob priliki praznovanja tristoletnice Nikole Zrinjskega dne 25. novembra 1866 v Zagrebu, da so Slovenci, «zidajoči si čitalnico in matico imeli pred očmi sorodne zavode v Zagrebu».¹⁴

Najbolj je Bleiweisa v tem pogledu izpodbujal njegov stalni dopisnik iz Zagreba Kočevar-Žavčanin, ko je pisal v seriji člankov, naslovljenih «Slovenske narodne potrebe», naslednje: «... slovenski teater. Kar se njega tiče, mislim, bi morala Ljubljana prva v zaprege stopiti, ter tako drugim slovenskim mestom v posnemovavni izgled biti. Permaruha, Ljubljančanje, mar niste zapanci! [K temu vzkliku je Bleiweis pristavil: «Permaruha, pa smo Frankobrodčani!!»] Osnujte kako diletantično družbo in začnite, začnite! Kdor pa temu oporeka, češ, da nimamo iger, temu naj koj jezik oderverni. Imamo jih! Slovensko slovstvo jih bo, se vé da morebiti k večemu

veselic, združevalo zdaj z dvorano (kazino), zdaj s streljano, zdaj s trgovskim društvom, dokler ni namestništvo to «od nemila do nedraga tumarajuče društvo» v juniju 1864 zaprlo. (Novice I. 1864, str. 190 in 194 do 198.)

¹² Prim. Trdinovo avtobiografijo v «Ljubljanskem Zvonu» 1906, str. 208.

¹³ Novice z dne 31. decembra 1862, str. 466.

¹⁴ Novice z dne 12. decembra 1866, str. 407.

kakih deset ali dvanajst izvernih izkazati moglo — za prvi pričetek zadosti — koliko jih pa ima vesvoljni slovanski svet! Kako lahko in kako hitro bi se dale na slovanski jezik prevesti.»¹⁵

Oktobrska ustava je bila medtem proglašena in z njo odprt ventil društvenemu življenju in političnemu udejstvanju. Dve stvari sta bili, glede katerih je ob prelomu novega leta 1861 vse sililo v Bleiweisa z nasveti: obnovitev slovenskega društvenega življenja in ustanovitev čisto političnega lista. Medtem ko je mož — kakor bomo še videli — misel na politični časnik odvrčal od sebe, se je vedno bolj sprijaznjeval z idejo, da se v Ljubljani osnuje čitalnica, zavod, ki je bolj odgovarjal njegovi neliterarni patriarhalni naravi.

A v tem pogledu so Ljubljančane prehiteli Tržačani, katerih eden je javil «Novicam» dne 27. januarja 1861, da so si tamkajšnji Slovani «spet osnovali slovansko čitavnico», in objavil dopis, ki ga je ustanovni zbor dne 24. januarja 1861 razposlal rodoljubom po Trstu, v katerem jih je pozival, naj se 29. januarja očitno zbero v Hotel grande, ker je vlada dovolila, da se osnujejo «po izgledu drugih narodov narodno svoje društvo pod imenom ‚Slovanska čitavnica‘». Bleiweis pristavlja, da je «s serčnim veseljem» prejel ta razglas in Tržačanom kliče: «Slava!».¹⁶

Prva čitalnica, ki se je v tej dobi ustanovila na slovenskih tleh, je bila torej tržaška, njen rojstni dan je 29. januar 1861.

Približal se je zopet Vodnikov rojstni dan. Najslovesneje ga je to leto praznovalo slovensko dijaštvo v Gradcu pod vodstvom Gregorja Kreka ob navzočnosti nekaterih starejših rodoljubov: drja. Razlaga, Muršca, Drobniča, Kopača. «Pri tej priložnosti» — piše dr. Razlag v «Novice» — «nam se je ena vroča želja zbudila, namreč po slovanski čitavnici...»¹⁷ Vodnikov dan je leta 1861.

¹⁵ Novice z dne 21. novembra 1860, str. 375.

¹⁶ Novice z dne 30. januarja 1861, str. 40.

¹⁷ Novice z dne 15. februarja 1861, str. 56.

praznovala tudi družba ljubljanskih domoljubov na svečnico znova pri Žibertu v Šiški. «Prepevali so izverstni pevci, vsi „naše gore listi“ mične pesmi slovanske, med katerimi se je odlikoval tudi Jenkov „Naprej!“» Ob koncu svojega poročilca o tem skromnem slavlju pristavlja Bleiweis, naznanjoč izdajo novih Vilharjevih pesemskih skladb, naslednje: «Ker se nadjamo, da se bojo „Besede“ zopet oživile, nam bo gotovo marsikatera teh novih pesmic v ta namen dobro došla.»¹⁸ Te besede nam kažejo, da je torej Bleiweis že v začetku leta 1861. mislil na podobne družabne prireditve, s kakršnimi so se potem ukvarjale čitalnice. Prvo polovico leta 1861. je natisnil v svojem listu par dopisov o življenju v tržaški čitalnici. Tako mu je n. pr. dne 5. aprila poročal nekdo iz Trsta, da si je na skupščini dne 24. marca čitalnica v Trstu izvolila za predsednika trgovca Sorča, da pričakujejo odborniki v Trst Levstika, ki vstopi v vrsto odbornikov, in da ima društvo že 230 članov.¹⁹ Teden dni pozneje poroča «Novicam» neki drugi dopisnik, da se je tržaška čitalnica šele začela gibati, «pa vendar je toliko veselega napredovanja v čitavnici in v njenih zadevah...» Levstik je prevzel v društvu tajniško službo: «Udije smo Slovenci, Serbi, Čehi in Poljci, in vsi imamo enako prizadevanje...»²⁰ O kakih javnih prireditvah tržaške čitalnice v tem času Bleiweisov list nič ne poroča. A najbrž so se v spomladanski dobi v tržaški čitalnici že vršile «besede», ker poroča v poletju neki tržaški dopisnik «Novicam»: «Zavolj poletne vročine so odložile se „besede“ do jeseni; ali tadaj se začnejo zopet in prineso nam marsikateri veseli večer. Priskerbeli smo najboljše slovanske pesmi, in pevci se marljivo urijo. Posebno vnet je za to stvar g. *Lego*... Ravno ta gospod uči vsak teden dve uri češki jezik; gosp. *Levstik* pa tri ure slovenščino. Oba imata obilo marljivih učencov. Lepo je viditi, kako sedé med

¹⁸ Novice z dne 6. februarja 1861, str. 50.

¹⁹ Novice z dne 10. aprila 1861, str. 122. — Glej Levstikovo pismo Volčiču v «Slovanu» 1917, str. 157.

²⁰ Novice z dne 24. aprila 1861, str. 158.

nežnimi nadepolnimi mladenči že priletni možje raznega stanu in poklica s češko ali slovensko slovnico pred sabo.»²¹

Po vsej verjetnosti so pospešili snovanje ljubljanske čitalnice ljubljanski Nemci in nemškutarji. V Ljubljani je takrat delovala neka polutanska nemško - slovenska «Liedertafel». Ko so v juliju 1861 obhajala nemška društva, združena v «Sängerbundu», v Nürnbergu veliki pevski praznik, je to slavnost pozdravilo tudi imenovano društvo. Neki A. V. (najbrž poznejši vneti čitalniški pevec in skladatelj Vojteh Valenta) je v «Novicah» zoper ta pozdrav protestiral «v imenu slovenskih pevcov, ki nas je čez polovico pri ljublj. pevskem zboru», češ: «ne moremo dovoliti, da bi mi plesali, kakor bi nam oni godli. Mi smo prijazno podali roké nemškim pevcem in z njimi vred zapojemo tudi kakošno nemško pesm — al za tisto demonstracijo ‚Sängerbunda‘ nam ni mar.»²² — Štirinajst dni kesneje je že Bleiweis prinesel v svojem listu kratko lapidarno vest: «Pravila národne čitavnice ljubljanske so gotove in se bojo te dni predložile c. k. dežel-nemu predsedništvu v poterjenje.»²³

Medtem pa je Ljubljano z ustanovitvijo čitalnice prehitel še Maribor. Že v prih. številki je namreč «Novicam» poročal dopisnik iz tega mesta: «Česar smo pri nas davno že živo potrebovali, se je ustanovilo: društvo, kjer se slovensko govori in bere.» Do sedaj se v Mariboru niti v kavarni niti v gostilni ni smelo slovensko ne govoriti ne čitati. Ko je za neko kavarno slovenski domoljub na svoje stroške naročil «Novice», «so nam uni enakopravniki velevali jih na stranišču brati». Tedaj je dne 14. julija dr. Ser nec sklical v stanovanje dr. Dominkuša družbo rodoljubov, 17. julija so se izdelala pravila, in sedaj «glej ptujec, če te naša reč zanima, pri g. Šramelju stopaj krez nekoliko stopnic v prav mičen vhod in zagledaš zlati napis: ‚Slovanska čitavnica‘. Duri odpri in sebi

²¹ Novice z dne 17. julija 1861, str. 238.

²² Novice z dne 31. julija 1861, str. 255.

²³ Novice z dne 14. avgusta 1861, str. 274.

nasproti vidiš v prostorni sobi [pod cesarjevo sliko] velikaše slovanskega roda.» Vaje v petju je prevzel Ivan Miklošič, škof Slomšek je poslal društvu «krepiven pozdrav» in blagovolil pristopiti.²⁴

Na Velikega Šmarna dan 15. avgusta 1861 se je obhajala na Bledu velika narodna slovesnost, katero so bile, dasi so se priprave zanjo vršile docela tiho, nemške novine že teden prej razkričale kot «Slavencongress», na katerega baje pridejo «Verbrüdererji» s severa in juga. Prišlo je na to slavje mnogo gostov iz Ljubljane, zlasti veliko dijaštva. Na prvem vozu dolgega sprevoda se je vila narodna zastava; pevci so navdušeno popevali in z «Naprej zastava Slave!» pozdravljali Bled. Pri skupnem obedu je dr. Toman žel govorniške triumfe. Proslavljal je vzbujajoče se narodno čustvo ter prvoboritelja tega čustva drja. Bleiweisa, ki je bil zadržan. Zaključil je svoj govor s tem, da je pozivljaj svoj narod k duševnemu prepородu: «Dušne moči so tiste, ki dajejo postave telesnim . . . Spomin Gerkov je slavniji od spomina Rimljanov, čeravno je rimska sila podjarmila pol sveta. Tudi nas kliče čas glasno na neprestano delo.» Glede na to predlaga dr. Toman dvoje: «Znane so vsakemu nekdanje olimpiške igre starih Gerkov. Bile so one, tako rekoč, dušni trak, ki je vezal vse ude enega naroda po vsih krajih, kjer je gerški jezik vladal.» Glede na lepoto Bleda in na željo vsakega Slovenca, vsaj enkrat v letu obiskati te kraje ter glede na hrepenenje vsega naroda po razcvitu naše mlade literature pravi govornik, da ga z «neznano radostjo» navdaja naslednja misel: «Vsako leto na današnji dan naj bi prišlo tukaj skupej slovanskih domoljubov, kolikor le mogoče, in tukaj pred celim društvom, v pričujočnosti treh izbranih sodnikov naj bi pisatelji in pesniki naši prebiralali svoje dela, in lovorov venec pa naj bi okinčil čelo tistega, ki je segel najglobočeje v serca poslušavcov, ki je v slavnem boju slavno zmagal.» «To mora biti, to mora biti!» je enoglasno vzklikalo zbrano

²⁴ Novice z dne 21. avgusta 1861, str. 277.

občinstvo govorniku. Nato dr. Toman: «Da se pa ta reč v pravem redu izpelje, bomo zaprosili, da se ravnateljstvo slavne čitavnice, ktera se ima na skoro v Ljubljani odpreti . . . poprime cele uravnave.» Pri svojem drugem nasvetu je poveličeval dr. Toman ustanovitelja jugoslavenske akademije Strossmayerja in pozival skupščinarje, naj na priloženo polo vpišejo darove za ta zavod. Takoj se je nabralo 1003 gld. in 100 frankov v zlatu; med darovatelji ni bilo nič manj ko 40 navzočih dijakov,²⁵

Ta slavnost, na kateri se je določila pozneje neoživotvorjena olimpijada slovenskega duševnega dela, je vsekakor pospešila snovanje ljubljanske čitalnice. Prihodnji mesec so javile «Novice», da je kranjsko deželno predsedstvo dne 30. avgusta 1861 dovolilo ljubljansko čitalnico, in opozorile, da ime «Čitavnica» ne pomeni hrvačenja; čeprav beseda «čitati» na Viču ali v Udmatu ni znana, jo vendar poznajo Štajerci v istem pomenu kakor drugi Slovani.²⁶ Tržaška Čitalnica se je oveselila, da dobi v Ljubljani sestro. Neki njen član je poročal, da k tržaškemu društvu «udje zmirom pristopajo . . . Z veseljem smo slišali, da tudi Ljubljančani snujete veliko čitavnico, kakoršne je po pravici pričakovati v prvem slovenskem mestu . . .»²⁷ Končno je v istem listu «Novic» izšel «Poziv» z dne 20. septembra 1861 k pristopu članov v ljubljansko čitalnico. Podpisali so ga dr. Bleiweis, dr. Costa, Ambrož in nekateri meščani. V njem so vabili «domorodce in domorodkinje» v Ljubljani in zunaj Ljubljane, naj vstopijo v društvo. Isti številki «Novic» so bila priložena tudi pravila.²⁸

Dne 16. oktobra je dr. Bleiweis z veseljem ugotovil, da se je jelo gibati v Ljubljani «nekako posebno društveno življenje». Za čitalnico se je ustanovilo «pravoznansko društvo» in «društvo zdravnikov». Hrvatski «Naše gore list» je toplo pozdravljal ustanovitev ljubljanske čitalnice

²⁵ Novice z dne 21. avgusta 1861, str. 279 in 280.

²⁶ Novice z dne 18. septembra 1861 str. 516.

²⁷ Novice z dne 25. septembra 1861 str. 525.

²⁸ Novice, ibidem, str. 526.

kot središče društvenega življenja: «Znamo mi, što će to reći, biti bez svoga organa u svietu . . . Znamo mi, da su braća slovenska podpuno shvatili zadaću svoju, naime: čistiti se od nesrodnog življa, da nebudu tuđji u svom domu — da prigrle jezik matere zemlje i da ga iz kolibe i ulice uvedu u čast i dostojanstvo, koje mu po naravi pripada. Grleć literaturu svoju, znat će braća uvesti i kazalište narodno, pa bilo u početak samo i dobrovoljno društvo.»²⁹ V isti številki «Novic», v kateri je dr. Bleiweis z veseljem beležil ta bratski pozdrav, je izšel tudi «Poziv» k pristopu v mariborsko čitalnico, ki so ga podpisali z dnem 6. oktobra dr. Sernek, profesor Šuman in dr. Pavlič. Mariborska čitalnica je bila od vlade potrjena šest dni pozneje kakor ljubljanska, dne 4. septembra 1861. Ta poziv mariborskih rodoljubov, ki se je končal z geslom: «mar i bor!», je namen društva označeval z besedami: «V čitavnici bomo se združeni vadili slovenske in slovanske časnike in knjige čitaje in pogovarjaje se o narodnih zadevah. Nadihati se hočemo narodnega duha, kateri živi v slovenskih in slovanskih umotvorih.»³⁰

V nedeljo dne 20. oktobra 1861, ravno eno leto po proglasu tedaj že odpravljene oktobrske ustave, v času, ko je v Ljubljani imela zažareti novouvedena plinska razsvetljava, se je ob 11. uri dopoldne sešla pri «Slonu» družba 170 čitalniških članov in izbrala prvi odbor ljubljanske čitalnice, njemu na čelo župana Ambroža, kot odbornike pa drja. Bleiweisa, drja. Costo, Luko Svetca in nekatere meščane. Isti dan zvečer je v gostilni pri Lozarju poklanjala «Denarna pomočna družba obertnijska»

²⁹ Novice z dne 16. oktobra 1861, str. 549.

³⁰ Ibid., str. 550. — Dne 25. avgusta 1861 je dr. Toman obiskal mariborske Slovence, ki so osnovali svojo čitalnico in jih je v vinogradu drja. Dominkuša v Gornji Polskavi navduševal med petjem domoljubnih pesmi češ: «Gospodje! *mar* mora nam biti za pravice naroda, toda potreben je še *bor* zanje. Glejte gèslo vaših trudov v *imenu* vašega prijaznega mestiča!» — Teden dni pozneje jim je poslal pesem istega naslova. (Glej Novice, 1861, str. 296.)

svojemu pravniškemu konzulentu drju. Costi srebrno čašo v znak hvaležnosti. Vrstila se je zdravica za zdravico. Dr. Costa je slavil oktobrsko diplomo. Dr. Bleiweis pa je napil drju. Etbinu H. Costi, ki je dokazal, «da v današnjem času, ko je porazumljenja med narodi tako živo treba, je pri nas le tisti pravi mož, ki neprestrašljivo in terdnega značaja zastopa pravico Slovincov, zraven pa tudi bratovsko roko podaja poštenemu Nemcu, in tak mož je mladi dr. Costa». — S tem Bleiweisovim nastopom je bil dr. E. H. Costa slovesno sprejet med — slovenske prvake! — Potem je dr. Bleiweis napil županu Ambrožu, tistega dne enoglasno izvoljenemu predsedniku čitalnice, in izrazil željo, «da bode kot skerbni oče čul nad zibelko nježnega deteta, ki bo, ako Bog da, kmali krepak mož».³¹

Tako se je ustanovila ljubljanska čitalnica dva dni po onem kronanju pruskega kralja Wilhelma I., kateremu je znani nemški pesnik Friedrich Hebbel ob priliki atentata, ki ga je na tega nemškega cesarja poskusil neki Oskar Bleker v Baden-Badnu dne 14. julija 1861 posvetil v «Illustrirte Zeitung» pesem, v kateri so bili tile huj-skajoči verzi:

«Auch die Bedientenvölker rütteln
Am Bau, den jeder todt geglaubt,
Die Czechen und Polaken schütteln
Ihr struppiges Karyatidenhaupt.»

Dne 24. novembra 1861 je priredila ljubljanska čitalnica svojo *prvo* «besedo» pri «Slonu». «Veselje je bilo v lični dvorani viditi krasni venec gospá in gospodičin, obdan od gospodov različnih stanov», je poročal v svojem listu dr. Bleiweis, ki je ta «krasni venec» potem podčrtaval v svojih poročilih o vseh čitalniških prireditvah vsa šestdeseta leta z namenom, da bi pritegnil v slovensko družabno življenje zlasti ženski spol. «Besedo» je otvoril predsednik Ambrož z nagovorom, v katerega je spretno vpletel plinsko razsvetljavo, ki je pred par dnevi prvič zasvetila ljubljanskim meščanom. Sedaj gre še za duševno razsvetljenje, je rekel, in to je mogoče samo na narodni

³¹ Novice z dne 25. oktobra 1861, str. 556 in 557.

podlagi, takšnega razsvetljenja so Slovenci pogrešali. Cesarjeva beseda o enakopravnosti nam ga sedaj zagotavlja. Tudi to geslo je postalo odslej vodilni motiv vseh čitalniških govorov; pri poudarjanju tega gesla pa niso nikdar zamudili klicati vladarju: «Slava!», da bi odvrnili sum ilojalnosti. «Dobri ljudje se le k dobrim radi družijo, in ako bojo vodii čitalnice v tem duhu ravnali, bojo z prijazno roko čedalje več udov k sebi privabili, tako, da bo želel vsak le pri nas biti.» S temi besedami je apeliral Ambrož na strpljivost do tistih eventualnih članov, ki še niso bili zmožni olikane slovenske govorice. In v resnici je bila zasebna nemška govorica v ljubljanski čitalnici vsa prva šestdeseta leta pogosta prikazen.

Za Ambrožem je vstal dr. Bleiweis in prečital pismo mariborske čitalnice, ki je pozdravljalo Ljubljano kot «naše duševno središče» in njeno čitalnico kot «nam prijazno zvezdo predhodnico». Nato je nastopil poznejši urednik «Slovenskega naroda», takrat dijak Železnikar Ivan z deklamacijo «Hrast in lipa» osebno navzočega pesnika Vilharja. Vrstile so se pevske in glasbene točke. Pevski zbor je pel novo Vilharjevo pesem «Ne udajmo se!», ki je bila zložena v duhu Riegerjeve prislovice «Ne dejme se!» — geslo, ki se je, potem ko je bila zamenjana oktobrska ustava s februarско, s Češkega preneslo tudi na Slovensko. Med pevci se je posebno opazal tenor Viktorja Bučarja. Jenkov «Naprej», ta odslej stalna točka čitalniških «besed», je zaključil to prvo «besedo».³²

Isti dan je imela svoje «besedo» tudi mariborska čitalnica, štiri dni poprej pa tržaška, katere prireditev je posebno povzdignil Jan Lego kot pevovodja in pevec.³³

Skoraj istočasno kakor z «besedami» se je pričelo po čitalnicah tudi z učenjem. Za navdušeno slovansko razpoloženje je značilno, da se je v ljubljanski čitalnici pričel dne 5. decembra pouk z razlaganjem — cirilice.³⁴ Tej čitalnici so začela prihajati tudi znatna denarna da-

³² Novice z dne 27. novembra 1861, str. 396—398.

³³ Novice z dne 4. decembra 1861, str. 104.

³⁴ Ibid., str. 406.

čila: med prvimi ji je poslal Janez Kalister 100 gld., poznejši nemškutar, denarni mogotec iz Krškega Martin Hočevar 20 gld., škof Strossmayer 1000 gld. Druga «beseda» ljubljanske čitalnice se je vršila na sv. Štefana 1861. Pri izvajanju pevskih točk sta se posebno odlikovala kot pevca Fr. Vidic in Ant. Jentel, odlična člana poznejšega «Južnega Sokola». Namesto deklamacij se je na tej «besedi» prvič poskusilo z igrokazom «Parlament slovenski». V smislu takrat aktualne debate o slovenskem parlamentarnem jeziku se je v tej kratkočasnici plediralo za to, «naj govor naš boče tak, kakor je pisanje». «Smeha je bilo popokati» — poroča Bleiweis — «ko je en govornik za drugim (bilo jih je 12 poslancov iz mnogih okrajev) vstajal in trdil, da narečje njegovega kraja je najlepše in si je to dokazati prizadeval v krajšem ali daljšem govoru.»³⁵

Konec leta 1861. so torej že delovale tri čitalnice na Slovenskem: tržaška, ljubljanska in mariborska. S pričetkom prihodnjega leta se je tem trem pridružila še sestra v Celju, dovoljena od vlade 20. novembra 1861 na prošnjo osnovalnega odbora, kateremu je načeloval dr. Štefan Kočevar.³⁶

Posebno živahno se je začela po novem letu razvijati ljubljanska čitalnica. Dne 4. januarja so se v njenem odboru osnovali odseki: gospodarstveni, plesni in odsek za prirejanje besed. Tajništvo je po odhodu prof. Macuna³⁷ v Zagreb prevzel Praprotnik. Veljavni možje so pričeli vstopati v društvo, dasi so zlasti uradnike njihovi predstojniki svarili pred vstopom, kar je ožigosal dr. Bleiweis z besedami: «Vprašamo le: ali taki možje ravnaajo po duhu ustavne vlade? kaj smo mar še zmiraj v sponah absolutizma? . . . Če ne branite nikomur družbeniku biti

³⁵ Novice z dne 1. januarja 1862, str. 6.

³⁶ Ibidem, str. 5.

³⁷ Prof. Macun je pred svojim odhodom poučeval trikrat na teden v ljubljanski čitalnici v večernih urah slovenščino in imel «mnogo marljivih poslušavcov izmed gosp. družbenikov». (Novice z dne 29. januarja 1862 str. 59.)

kazine, tudi nimate pravice braniti pristopa k čitavnici. Kaj ste nam mar nevošljivi za tistih 25 stopinj zemlje v domači deželi, ker se omikujemo in radujemo po svoje?»³⁸

Dne 12. januarja 1862 je prišlo v Ljubljano 12 odposlancev štajerskih Slovencev, njim na čelu Davorin Trstenjak, in je slovesno izročilo drju. Bleiweisu srebrno majoliko. Istega dne je ljubljanska čitalnica v čast Štajercem priredila svojo tretjo «besedo», pri kateri se je navdušeno govorilo, deklamovalo, pelo pod vodstvom Nedveda in se je ponavljala uprizoritev «Parlamenta slovenskega».³⁹

Tržaška čitalnica je dne 29. decembra 1861 na svojem «velikem zboru» polagala račun o svojem prvoletnem delovanju. V imenu predsednika trgovca Sorča je tajnik Fr. Levstik imel nagovor, in sicer po slovensko in po srbsko, glede na to, da je bila polovica odbornikov in menda tudi članov Slovencev, polovica pa Srbov, po večini tržaških trgovcev. Čisto v Prešernovem duhu je Levstik v tem govoru poudarjal, da je namen čitalnice v podpiranju narodnosti, «ki je dozdej zanemarjena samo nekterim sinom svoje matere v srcih pod pepélom tléla», pa ne da bi se s tem zaničevali drugi narodi, «zakaj vsi na zemlji smo si bratje». Dne 18. januarja 1862 je ta čitalnica priredila v svoji drugi sezoni prvo veselico, na kateri se je ob godbi godcev iz italijanskega vélikega gledališča vršil ples, medtem ko so neplesalci igrali biljard in karte. Ob polnoči je družba sedla k večerji, na kateri se je napivalo Bleiweisu, Tomanu, Črnetu, Riegerju in Strossmayerju.⁴⁰

³⁸ Novice z dne 8. januarja 1862, str. 15. — Vobče se mora o Bleiweisu reči, da je bil ne samo kot organizator, ampak tudi kot branitelj čitalnic naravnost v svojem elementu. Na tem področju si je tudi pridobil onih neoporečnih zaslug, ki so mu jih ob njegovi sedemdesetletnici leta 1879. brez pridržka priznali tudi Mladoslavenci, dolgo bojujoči se zoper njega, v obliki Kersnik-Jurčičeve enodejanke «Berite Novice!»

³⁹ Novice z dne 15. januarja 1862, str. 25.

⁴⁰ Novice z dne 29. januarja 1862, str. 58.

Sto četrto obletnico Vodnikovega rojstnega dne ob svečnici 2. februarja 1862 so obhajali v mariborski čitalnici in v Seifovi dvorani v Gradcu, kjer se je pod vodstvom drja. Ipavca popevalo in muziciralo, poslušalo domoljuben govor drja. Gregorja Kreka in napitnice drja. Razlaga ter navzočih Čehov, Poljakov in Srbov.⁴¹ Še slovesneje je Vodnikov dan praznovala ljubljanska čitalnica; njeno «večernico» dne 2. februarja, na katero je prišlo «od blizu in daleč toliko častiteljev in častiteljic Vodnikovih, da še nikdar nikoli ni bila tolika množica zbrana», je povzdignila zlasti 17letna češka pianistka, v tedanjem slovanskem, francoskem in nemškem umetniškem svetu sloveča Ljudmila Zadrobilekova, ki je igrala skladbe znamenitih glasbenikov «s tako lahkoto, gotovostjo, nježnostjo in čutljivostjo, da je vse zamaknjeno poslušalo „angeljčka pri klaviru“, kakor se izraža v «Novicah» dr. Bleiweis. Zraven tega je na tej «besedi» govoril Malavašič slavnostni govor o Vodniku, deklamiralo se je in pelo ter končno tudi plesalo tako navdušeno, «da je res bilo videti, da le v tej družbici je pravo veselje domá, kter ne loči puhla različnost stanú, ne našopirjena obleka, ampak jih edini in vnema *ena* blaga ideja: ideja *pravega domačinstva.*»⁴²

Delovanje prvih treh slovenskih čitalnic, o katerem so vestno in na široko poročale «Novice», je izpodbodlo rodoljube tudi po drugih večjih slovenskih mestih in trgih k snovanju enakih društev. Dne 8. februarja 1862 je dobil dr. Premerstein dovoljenje iz Trsta z dne 6. februarja 1862 za ustanovitev čitalnice v Tolminu. A kot četrta društvena sestrice se je najprej otvorila dne 16. februarja 1862 že proti koncu prejšnjega leta dovoljena celjska čitalnica.

Slovesna otvoritev celjske čitalnice se je vršila v tipičnem slogu takratnega družabnega razpoloženja in onega domorodnega duha, ki ga je znal tako spretno voditi in organizirati dr. Bleiweis. Čitalniško sobano v Dereani-

⁴¹ Novice z dne 12. februarja 1862, str. 53 in 54.

⁴² Novice z dne 5. februarja 1862, str. 47.

jevi hiši, ki jo je prepustil društvu trgovec Kapus, so kra-
sile slike slavnih slovanskih mož. K otvoritvi je prispelo
okrog 200 gostov, med njimi šest članov mariborske čit-
talnice s predsednikom drjem. Serncem na čelu. Iz Ljub-
ljane sta se pripeljala dr. Bleiweis in dr. Toman s pev-
skim zborom ljubljanske čitalnice pod vodstvom Nedveda.
Z narodnimi trakovi okrašeni konji so jih peljali s kolo-
dvora v mesto, kjer jih je sprejel celjski opat Vodušek.
Slavnost je zvečer v čitalnici otvoril dr. Štefan Kočevar z
daljšim nagovorom, v katerem je poudarjal, da potrjuje
novoustanovljena čitalnica «silo narodnega čutja», ne pa
sovraštvo nasproti kazini, katere namen je v prvi vrsti
zabava, medtem ko je prvi namen čitalnice «čitanje ča-
sopisov» in učenje drugih slovanskih jezikov, «da popra-
vimo naš domači jezik». «Naša čitavnica je zavod mira
in ne prepira. Mi nikomur ne zamerimo, če je za vse
druge jezike zavzet, samo za naš jezik ne. In mi druge
jezike spoštujemo, posebno nemški, al za slovenski jezik
pa posebno ljubav občutimo. Mi smo pripravljeni, za
njega vse, kar imamo, na žrtvenik dati. Dosedaj smo
njemu na tihem služili, od sedaj pa je svobodno, javno
povedati svojo misel za njega, kar ustav imamo, in po
cesarskem diplomu od 20. oktobra nam je ravnopravnost
narodov izrečena.» Za predsednikom Kočevarjem je na-
stopil dr. Bleiweis in priporočal spravljivo obzirnost v
razmerju z nasprotniki, sicer pa odločnost, medsebojno
slogo, narodno značajnost in varčnost. Pri vsem opreznem
oportunizmu svoje narave si ni mogel kaj, da bi ne dal
duška onemu energičnemu duhu, ki je po zavladanju
Schmerlingovega centralizma začel prodirati iz Češkega
tudi v Slovenijo. V tem pogledu so bile značilne nasled-
nje njegove besede: «Tedaj, slavna gospôda, *mirno*, ka-
kor so prečastiti gospod predsednik ravno rekli, pa stan-
ovitno naprej z geslom Riegerjevim ‚Nedejme se‘. To
naj je vodilo vsacega uda čitavnice — v nji in zunaj nje.»

Nato se je razvil pevski program «besede» z Ipavče-
vimi, Mašekovimi, Nedvedovimi skladbami, katere je
zaključil običajni Jenkov «Naprej!» Dolgo vrsto napitnic

pri večernem banketu je otvoril po pozdravu celjskega župana Stepišnika dr. Toman z zatrdilom, da je padla nekdanja stena, ki je ločila Štajerce od Kranjcev. Štajerske rodoljube je navdajalo posebno veselje, da se je slavnosti udeležilo toliko uglednih oseb, s čimer se je dejansko zavrnila večkratna trditev «Tagespošte», da se za slovenstvo na Štajerskem vnema le trojica «fantastov in fanatikov», pomnožena z nekaterimi «dijački in kaplančki». Največji triumf pa je doživel takrat v Celju doktor Bleiweis. Dopisnik njegovega lista je poročal, da so se te slovesnosti udeležili tudi kmetje, «in ginjenega srca smo gledali, kako so kuševali dr. Bleiweisa, in ga na glas hvalili, da tako modro in podučevno ureduje ‚Novice‘», k čemur je pristavil dr. Bleiweis uredniško opazko: «Res! ta večer je bil ‚Novicam‘ najveselejši god, kar so jih doživele v preteklih 19 letih. Nikdar ga vrednik ne bo pozabil!»⁴³

Dne 20. februarja 1862 se je slovesno otvorila *peta* slovenska čitalnica, namreč v Tolminu. Kakor pri otvoritvi vseh čitalnic se je tudi tukaj v otvoritvenem govoru, ki ga je v tolminski čitalnici govoril predsednik dr. pl. Premerstein, proslavljal cesar Franc Jožef I. zaradi enakopravnosti, zajamčene v ustavi. Premerstein je ob tej priliki imenoval Habsburžana naravnost «buditelja in varha Slovenije» — obujal je spomin na Vodnika, izražal željo pridružiti se «čvrstemu novemu gibanju», ko «se povsod zedinjujejo domoljubi v čitavnicah» z namenom: «neutrudljivo skrbeti za omiko našega jezika in za srečo naše ljube domovine po izgledu gospod dr. Toman-a, gosp. Černe-ta, dr. Bleiweis-a, dr. Miklošič-a, ki se bojujejo za naš narod v prvi vrsti.» Po tem slavnostnem govoru se je «pri kapljici dobrega vinca» deklamovalo, pelo in napivalo «prijatlom na zdravje».⁴⁴

Mesec kasneje, dne 23. marca, je ista čitalnica priredila že svojo drugo «besedo», ki jo je otvoril tajnik Luznik z navdušenim govorom o duhu in pokretu nove dobe, ko

⁴³ Novice z dne 26. februarja 1862, str. 69.

⁴⁴ Novice z dne 5. marca 1862, str. 77.

se je ves narod «prebudil iz mnogoletnega spanja», ko se je vse začelo gibati, hrepeneče «po napredku, po omiki» in se je tudi Tolmincem «na izhodu Mrzlega vrha vnela v srcu gorka ljubezen do naše mile matere Slave». Kot glavni namen čitalnice je označil govornik to, «da se svojega domačega jezika vedno bolj izučimo in se v njem izobrazimo in omikamo». Proslavljal je domači jezik, katerega je preteklost zaničljivo označevala za kmetski jezik, katerega pa sedanost ceni kot rožico, ki «se je nek-
daj le v bornih kmetiških izbicah nahajala, dandanašnji pa so začele se dvorane imenitnih gospodov in palače slavnih žlahtnikov s to rožico kinčati». Z deklamiranjem in petjem domoljubnih pesmi, med drugimi tudi «Na-
preja», se je zaključila beseda.⁴⁵

Na pustno nedeljo, dne 2. marca 1862, ko je istočasno z raznimi nemškimi društvi ljubljanska čitalnica priredila «malo besedo» s plesom, s petjem slovenskih in hrvatskih pesmi, s šaljivimi deklamacijami Bleiweisu priljubljenega tržiškega kolarja Vojteha Kurnika, z govorom prof. Macuna o «kraljedvorskem rokopisu», je Bleiweis v svojem listu posebno poudarjal demokratični značaj prireditev slovenske čitalnice: «Ker lepa sicer naša dvorana se vendar ne košati ne s preprogami ne z grmovjem in ker je družine pogubivna gizdavost v obleki iz čitavnice ‚princiell‘ odstranjena, mora tedaj nekaj družega biti, kar dela v častitljivi družbi toliko srčne radosti. Kaj nek je to? Nič družega kakor tisto, kar je duša vsacega pravega veselja na celem svetu, namreč, da se človek tū čuti — *kakor med svojimi doma.*»⁴⁶

V postu dne 25. marca je priredila ljubljanska čitalnica «malo besedo», na kateri je nastopila s klavirsko igro Melanija Hohnova in s petjem gospa Gregoričeva ter Viktor Bučar. Produkcije vseh je v «Novicah» z najlaskavejšimi pohvalami odlikoval dr. Bleiweis, ki je pri tej besedi prvič uvedel predavanje, in sicer je nastopil sam

⁴⁵ Novice z dne 26. marca 1862, str. 101.

⁴⁶ Novice z dne 5. marca 1862, str. 79.

s svojo konferenco «o slovenskem jeziku in kranjski šprahi», ki je še tisto leto izšla v posebni brošurici.⁴⁷

Na čitalniških veselicah so najbolj mikale in privlačevale občinstvo gledališke igre; kljub temu se diletantska gledališka umetnost v prvih dveh letih ustanovne dobe v že delujočih petih čitalnicah še ni posebno razvila, dasi je neki mariborski dopisnik «Novic» opozarjal na to, da ima slovenska dramatika že enajst natisnjenih igrice, in je neki dopisnik iz Celja pisal: «Da bi se pa narodnost med našim ljudstvom še bolj budila, bi pač živo trebalo gledišč, kjer bi Slovenec tudi slovenske besede slišal na odru. Bilo je čuti, da se vrli Ljubljanci pripravljajo ustanoviti slovensko gledišče; srečo dobro!» Isti dopisnik tudi predlaga, naj bi se obresti od glavnice, nabrane na dr. Tomanov poziv za Vodnikov spomenik, porabile «za najboljšo igro v našem jeziku». Pričakovanje glede ustanovitve slovenskega gledališča v Ljubljani je bilo sicer presangvinično, vendar je najbrž prav ono izpodbudilo drja Bleiweisa, da je dal vsaj «Županovo Micko» in «Matička» «v podobi tedanjemu jeziku primerni» na svetlo.⁴⁸

Na belo nedeljo dne 27. aprila 1862 je priredila celjska čitalnica svojo drugo «besedo», na kateri je nastopila že s svojim lastnim pevskim zborom, ki ga je izvežbal učitelj Tribnik. Med pevskimi točkami je deklamiral rud. nadzornik Pirnat Koseskega «Kdo je mar?» in teharski mlinar Grabič svoj stihotvorni pozdrav čitalnici. Potem so se domoljubkinje iz Celja, Št. Jurija in Žalca, gospe in gospodične, sukale v veselem plesu, medtem ko «so v drugih dveh sobah mične napitnice in druge narodne pesmi v prijazni družbi gospóde in kmetov se glasile», kar je dalo «noviškemu» dopisniku priložnost, ugotoviti «veselo razvijanje narodnega duha in zmiraj veči zavest narodnosti sploh v prekrasni savinski dolini».⁴⁹

Dan 4. maja je bil zopet za ljubljansko čitalnico praznik, glede katerega je dr. Bleiweis svetoval, da si ga

⁴⁷ Novice z dne 26. marca 1862, str. 104.

⁴⁸ Novice z dne 2. aprila 1862, str. 110.

⁴⁹ Novice z dne 7. maja 1862, str. 147.

društvo zapiše «z zlatimi črkami v kroniko svojo». Kakor v januarju Štajerci, tako so se ta dan prišli poklonit ljubljanski čitalnici tudi Vipavci. Glede na to, da so ob tistem času nemški listi trosili v svet laž, «da le trohica prenapetnežev in pešica mladine sanjarije uganja o narodnosti slovenski», so prinesli Vipavci s seboj zaupnico, podpisano od 260 najuglednejših mož vipavske doline, poslanico, ki je v vznesenih besedah slavila preporod slovenskega jezika, ki ga udejevtvujejo čitalnice, ko ravnaajo v duhu in smislu onega cesarja, ki je z dovolitvijo enakopravnosti pač tudi Slovencem zaklical: «Efeta! Spregovori Slovenec! Bodi vrstnjak s svojim jezikom vsem drugim narodom mojega cesarstva!» Po izročitvi te adrese je predsednik ljubljanske čitalnice in mestni župan Ambrož pod geslom «In principium erat verbum» proslavljal delo čitalnice za razvoj slovenskega jezika in pohvalno omenjal slovstveno udejevtvovanje nekaterih znamenitih Vipavcev. Po glasbenih točkah «besede» je «vesela družbica enmalo rajala» na plesu, pri katerem je bilo Vipavcem «posebno mikavno viditi slovanski kolo», medtem ko je v zgornji hiši dr. Bleiweis slavil dva vipavska duhovnika, že pokojnega Vertovca in navzočega Grabrijana, in je slapski kurat Koder napival ljubljanski čitalnici z željo: «Naj bi bila kmali cela krajnska dežela čitavnica slovenska!»⁵⁰

Ko se je tako v razmahu ustavnega življenja in v mladostno - svežem razcvitu družabnega udejevtvovanja v čitalnicah visoko dvigala narodna zavest, bi človek pričakoval, da bo od tega živahnega gibanja tudi domača literatura dobivala krepkih pobud od voditeljev političnega preporoda. Žal, da moramo to zanikati, vsaj kar se tiče Bleiweisa. Za organizacijo literarne produkcije je v tem času skrbel v obmejnem Celovcu še vedno sam Janežič s svojim «Glasnikom», z listom, čigar ime pa se je tako redko tiskalo v «Novicah», da občinstvo, ki je čitalo samo Bleiweisov list, skoraj vedelo ni, s čim se «Glasnik»

⁵⁰ Novice z dne 7. maja 1862, str. 149—152.

ukvarja. Oni prvak, kateremu se je včasih zazdelo, da bi v tej politični in družabni pomladi moralo vzcvesti tudi literarno cvetje, je bil dr. Toman. Ta je v zvezi z vsakoletnimi proslavami Vodnikovega rojstnega dneva večkrat prihajal s kakšnimi literarnimi nasveti, n. pr. na Svečnico leta 1862. s predlogom, naj se obresti od glavnice, nabrane na njegov nasvet za Vodnikov spomenik «obrnejo za slovstvo» ter uporabljajo vsako leto za darila najboljšemu literarnemu delu. Tomanu je pritrnil tudi dr. Bleiweis, češ da pride Vodnik na ta način do dveh spomenikov, duševnega v izdajanju literarnih del in materialnega v kamenu ali železu.⁵¹ Na veliko soboto 1862 je dr. Toman natančneje formuliral svoj nasvet, ko je poročal v «Novicah», da se je v Bleiweisovem stanovanju zbralo nekaj mož, ki so izbrali dva odbora. V prvi odbor, ki naj bi upravljal denarno zbirko, so bili izvoljeni: Bleiweis, Trstenjak, Einspieler in Črne. Tem gospodom je bilo naročeno, naj poskrbe za ožji literarni odbor, ki bo gledal na to, da se že prihodnji Vodnikov god slavi «s cvetjem in zrnem slovenskega slovstva». Prvemu odboru je dr. Toman očrtal program, naj se trudi postaviti tudi materialni spomenik ne samo Vodniku, ampak nekak «Slave dom» vsem zaslužnim domačim možem. Za slovensko literaturo se mora vzbuditi zanimanje zlasti pri ženstvu. V ta namen, nasvetuje dr. Toman, «naj se prvo darilo [60 gld.] postavi za najzanimivišo povest ali za prosto ljudstvo, ali posebno za gosposki ženski spol». «Dogodljaj povesti naj bode vzet iz slovenske ali slovanske zgodovine.»⁵² Prvi odbor se je poleti 1862 v resnici konstituiral in objavil natečaj za najboljšo novelo. Dunajski dijaki (med njimi tudi Jos. Stritar) so mu poslali 26 gld. v prvi vrsti za materialni spomenik.⁵³

⁵¹ Novice z dne 12. februarja 1862, str. 50.

⁵² Novice z dne 14. maja 1862, str. 154. — Dr. Toman je s tem deloma povzel predlog, ki ga je bil že mnogo preje stavil Kočever-Zavčanin. (Prim. Novice z dne 21. novembra 1860, str. 376.)

⁵³ Novice z dne 2. julija 1862, str. 220.

Za tem svojim velikonočnim nasvetom je prišel konec aprila 1862 dr. Toman še z enim načrtom v prospeh literature na dan. Pod naslovom «Ljudske knjižnice ali bukvarnice» je pisal v «Novice»: «Bila je tema v naši predragi domovini. Unele so se krasne zvezde na nebu domačem: čitavnice v glavnih slovenskih mestih . . . Te poglavitne čitavnice — zvezde veče — se mi zdijo kakor močne držice v mreži razsvitljenja narodnega, katero mora zamigljati žareče od mnogih drugih manjih zvezdic — ljudskih knjižnic . . . naj se spisujejo *povestice* zanimive iz slovenske in sploh slovanske zgodovine v probudo našega ljudstva.» Že s tem, kar imamo, lahko založimo majhne knjižnice. «Kakor se vnema na nebu nebrojno zvezdic ko svitla mreža, celo nebo vspenjajoča, tako naj se zbudi v našem narodu knjižnica pri knjižnici, ki bodo prave luči narodnega razjasnjenja . . . Češki narod nam je priča, kako obilen sad prinašajo take knjižnice.»⁵⁴

A vsi ti Tomanovi nasveti v prid slovenski literaturi so se raztekli po pesku. Iz Vodnikovih slovstvenih daril ni bilo nič,⁵⁵ iz ljudskih knjižnic tudi nič, celo dr. Tomanova slovenska olimpiada na Bledu se je že drugo leto po ustanovitvi klavrno končala. Na Velikega Šmarna dan leta 1862. se je res še enkrat zbrala velika množica rodoljubov iz cele Slovenije in celo iz Hrvatske na Bledu. Dr. Toman je v navdušenem govoru proslavljal Slovane, poudarjajoč, da «naš narod je velik, narod naš je močan». Ravnatelj zagrebške realke J. Torbar je vzklikal: «Srušite se medje!» Dr. Zarnik je napival junakom Črnogorcem. Na koncu te svečanosti je dr. Toman omenil tudi svoj lanski predlog, da bi imel biti ta shod slovenska literarna olimpiada, na kateri naj bi najboljši slovenski pesnik dobil lavorov venec za svoje delo. Sramežljivo je pripomnil, da letos ni bilo mogoče «to podvzetje v red spr-

⁵⁴ Novice z dne 21. maja 1862, str. 164 in 165.

⁵⁵ Šele leta 1867. je Bleiweis spregovoril o tem fondu, češ da sta on in dr. Toman nabrala zanj vsoto 1742 gld. in pristavil nekako užaljeno: «Naj skusijo še drugi!» (Novice z dne 5. junija 1867, str. 185.)

viti». «Kot za poskušnjo» pa je dr. Toman pozval «nade-polnega osmošolca ljubljanske gimnazije, da par svojih sonetov prebere». Dasi je neimenovani pesnik z nekim svojim sonetom celo «ne najmehkejšim možakom» privabil solze v oči, ga ni bilo mogoče drugače obdariti, kakor da je dr. Toman obljubil, «vrlemu mladenču podariti en venec, ki je pri njem od Vodnikove svečanosti ostal». ⁵⁶

Medtem ko torej oficialni voditelji slovenskega narodnega gibanja niso bili zmožni dati kakih izdatnih pobud slovenski literaturi, so pa v veliko večji meri razživljavali društveno življenje v čitalnicah, za kar so imeli več sposobnosti in najbrž tudi več — nagnjenja. Na binkoštni ponedeljek 1862 je napravilo zlet v postojnsko jamo pevsko društvo ljubljanske čitalnice, kateremu so se pridružili tržaški in reški čitalničarji. «Noviški» dopisnik je poročal, da tako slovesno se ni vršila še nobena binkoštna slavnost v jami, kakor ta ponedeljek, ko so zedinjeni čitalničarji v jami na kalvariji prepevali Jenkov «Hej rojaki», Fleišmanovo «Savico», Vilharjevo «Ne udajmo se», himno «Hej Slovani», ko so Rečani peli lepe pesmi in v govorih proslavljali Strossmayerja, Bleiweisa, Tomana, Črneti in črnogorskega junaka Vukalovića. ⁵⁷

Dne 18. maja 1862 je imela tudi tržaška čitalnica lepo «besedo», na kateri so okoliški kmetski fantje pod vodstvom Ivana Piana prepevali ubrane pesmi in čitalniški mestni pevci pod vodstvom Čeha Lega slovanske budnice. Najbolj pa je povzdignil umetnost te prireditve takrat svetovnoznani ruski violinist Svečin, učenec Paganinijev. «Rekli bi, da je nosil zvonec, ko bi nas te besede ne opominjale debelega, kodrastega, dolgorepega, vitorozega jarca, ki pred ovcami žvenkljaje mastito korači na pašo», ⁵⁸ poroča o tem večeru očitno tajnik Levstik, in vtihotaplja s temi besedami v «Novice» hudomušno kritiko Bleiweisove malookusne rustikalne frazeologije.

⁵⁶ Novice z dne 27. avgusta 1862, str. 297.

⁵⁷ Novice z dne 18. junija 1862, str. 207 in 208.

⁵⁸ Novice z dne 28. maja 1862, str. 182

Kot šesto slovensko čitalnico je poskusil ustanoviti v maju 1862 najbrž dr. Toman takšno društvo v Radovljici, ki bi gojilo «petje, branje časnikov, besede, igre, ples». Pravila so bila že vladi predložena v potrditev.⁵⁹ Iz neznanega vzroka pa ta čitalnica ni stopila v življenje vsa prihodnja 60a leta.⁶⁰ Dobro pa so uspevale poleg ljubljanske zlasti obmejne čitalnice, med njimi n. pr. mariborska, dasi se je posebno ta imela boriti s strastnimi napadi domačih nemškutarjev, ki so jo hoteli na vse načine osmešiti s tem, da so ji vzdeli med drugim zbadljivo ime «Stockfischverein», po «slovensko» «Palcaribaverein».⁶¹

Dne 15. junija 1862 je tudi v ljubljanski čitalnici sviral Rus Svečin. «Novice» kar besed niso mogle najti, da bi primerno visoko označile njegovo igro: «Svečin se smeja in joka na divnih svojih goslih, ktere bobnijo zdaj kakor viharo valovje, pa spet šumljajo kot miren potočič.»⁶² Na istem večeru je prepeval tudi baritonist Valenta Vojteh, zbor 37 čitalniških pevcev pod vodstvom Nedveda je prvič javno proizvajal «Kovaško» in «Domo vino» in se izkazal za zbor, «kakoršnega še Ljubljana ni imela».

V poletnem času so čitalnice s svojimi prireditvami po večini mirovale. Vendar je mariborska še dne 22. junija 1862 priredila «besedo», na kateri je govoril neki M. o «narodnem ponosu», za čigar studenec je proglasil domačo zgodovino, češ da se mora ta kot slavni časi nekdanjosti narodu vedno klicati v spomin. Omenil je, da bo taka prilika prihodnje leto, ko se bo praznovala tisočletnica prihoda sv. Cirila in Metoda v naše kraje, in predlagal naj se ob tej priložnosti izda poljudna zgodovina sv. blagovestnikov za Slovence v sporazumu s češkim

⁵⁹ Novice, ibidem, str. 184.

⁶⁰ Prim. LMS, 1869, str. 292 in Koledar slovenski za leto 1865, str. 106.

⁶¹ Novice z dne 18. junija 1862, str. 207.

⁶² Novce, ibidem, str. 209.

pisateljem Bilym, ki piše tako delo za Čehe.⁶³ Na bin-koštni podeneljek 1862 je priredila «besedo» tudi celjska čitalnica. Njen predsednik dr. Štefan Kočevar se je v svojem nagovoru spominjal, da nobena slovenska čitalnica ni bila tako slavnostno otvorena kakor celjska, za kar se ima zahvaliti navzočnosti odličnih ljubljanskih gostov. Poudarjal je, da ima celjsko društvo že 130 članov, med njimi tudi precej kmetov. O namenu čitalnice je ugotovljal, da bo ona «spodbujala k branju slovenskih knjig in časopisov; ona bode slovenski jezik popravljala, izobraženost iz mesta na vasi razpeljavala.» Tenor njegovega nagovora je bil: «Izobraženost je izvor narodnega blagostanja.»⁶⁴ Na to «besedo» je bil osebno prišel iz Gradca tudi dr. Benjamin Ipavec in poslušalce z igro na novo kupljenem čitalniškem klavirju kar očaral. — Ljubljanska čitalnica je v poletju namesto »besed« prirejala zlete, tako je n. pr. dne 6. julija napravilo 100 čitalničarjev romanje na Šmarno goro, od koder je odšla družba v Medvode in se tam pod milim nebom pod vodstvom Nedveda razveseljevala, «da se je vsak le težko na večer ločil».⁶⁵

Pet slovenskih čitalnic je že delovalo in prirejalo «besede» z nagovori, petjem, deklamacijo, sviranjem in plesom, medtem ko se je *gledališka umetnost* nekako kar ni hotela razviti v njih. Ta nedostatek je nemilo občutil neki «rodoljub» iz Črnomlja in je napisal v «Novice» članek o pomenu narodnega gledališča. Nadovezujoč na dejstvo, da so v tem letu samo idrijski uradniki igrali že tri igre in sicer na belo nedeljo 27. aprila 1862 «Dvoboj» in «Raztresenca», 15. maja pa igro «Matiček se ženi»,⁶⁶

⁶³ Novice z dne 9. julija 1862, str. 234.

⁶⁴ Novice, ibidem, str. 235.

⁶⁵ Novice, ibidem, str. 237.

⁶⁶ Novice z dne 14. maja 1862, str. 159. — Idrija, k je imela že izza Marije Terezije svoje rudniško gledališko poslopje, je v začetku 60ih let v gledališki umetnosti sploh prednjačila vsem slovenskim mestom. Tega so se Idrijčani tudi zavedali. Medtem ko so slovenske čitalnice že naslednja leta igrale kvečjemu kak-

je pohvalil Idrijčane, češ da «le v narodnem gledališču se dá govoriti o pravem moralnem in literarnem razvitku ktereга koli jezika.» Z razločnim migljajem na naslov čitalnic je izpodbujal k posnemanju Idrijčanov. Pri izbiri iger je opozarjal predvsem na rodoljubje in potem na korist, ki ga ima od takih iger domači jezik. «Narodne igre nam pilijo in čistijo jezik; pred lice stavijo neumrle dela naših literarnih in drugih junakov, ter prebdujejo v nas čutstvo za lepo in omikano». ⁶⁷

Primerno programom čitalniških prireditev se tudi slovenska dramatična produkcija v teh prvih letih kar ni hotela premakniti z mesta. Pač pa so se druga za drugo pojavljale zbirke lahkih pesemskih kompozicij. V poletju 1862 je izšel že sedmi zvezek «Grlice slovenske» z Riharjivimi, Lebanovimi in Fleišmanovimi skladbami. Juri Fleišman je v istem času izdal tretji zvezek svojih «Mičnih slovenskih zdravic». Bleiweis je tej publikaciji v «Novicah» posvetil pohvalo, ki je razgaljala njegov literarno-umetnostni okus: «... v tem zvezku si je [Flejšman] pa tudi besede izbral od mož, kateri imajo dober glas in med kterimi nahajamo tudi našega Vojteha Kurnika». ⁶⁸

Dne 31. julija je priredila celjska čitalnica «malo besedo», ki se je pa izpremenila v «veliko», ko je predsednik dr. Štefan Kočever čital pisma raznih slovenskih veljakov, ki jih je bila ta čitalnica dne 4. aprila zbrala za častne člane. Navzoče kmete je užgal zlasti govor teharškega kmeta Bizjaka, po dom. Pečovšeka, ki jim je klical: «Ljubi slovenski kmetje! zemlja naša je mati, ona nas redi. Obdelujmo jo toraj pridno, kakor nas „Novice“ in druge koristne bukve učijo. Da bomo pa to zamogli in

šno burko, so idrijski uradniki in dijaki uprizorili že 17. avgusta 1862 Kukuljevićevo resno dramo «Juran in Zofija» ter pokazali, kakor pravi njihov dopisnik — da zmorejo igro, «ki je dosti težja, kakor so navadne burke». (Novice, 1862, str. 295.)

⁶⁷ Novice z dne 25. julija 1862, str. 249.

⁶⁸ Novice z dne 6. avgusta 1862, str. 268.

jih razumeli, se poprimimo vrlo slovenskega jezika.»^{68a}
 — Dne 5. avgusta 1862 je praznovala mariborska
 čitalnica svojo prvo obletnico na posebno slavnosten na-
 čin. Na to slavje so prišli «kmetje in gospodje» iz staro-
 davnega Celja in Ptuja ter vseh štajerskih slovenskih
 občin, prišli so gostje iz Ljubljane, Hrvatske, Gradca,
 Dunaja in Trsta. Slavnost je počastil dr. Bleiweis, o ka-
 terem pravi dopisnik «Novic», da so bili posebno kmetje
 navdušeni «videči onega moža, od katerega so se že toliko
 koristnega in lepega naučili». Prispel je «zagovornik
 svetih pravic» naroda, dr. Toman. Na čelu Slovenjebistri-
 čanov se je pripeljal v okrašenih vozovih dr. Josip Vošnjak
 in cela vrsta štajerskih veljakov: Trstenjak, Raič, Caf,
 Muršec, dr. Ipavec itd. Slavnostno dvorano so krasili na-
 pisi iz Puškina, Lermontova, Mickiewicza, Čelakovskega,
 Kollárja, Mušickega, Prešerna in Koseskega. Slavnostni
 govor je imel predsednik mariborske čitalnice dr. Janko
 Sernec, ki je v njem izvajal, da je bila čitalnica učilnica
 slovenščine, katere se sedanji rod ni mogel naučiti v
 šolah. Zato so se v društvu proučevali slovenski pisatelji;
 zraven pa se je gojila tudi zabava. Za Serncem je stopil
 na govorniški oder dr. Bleiweis, «steber slovenstva», in
 dejal: «... kakor je srednji vek imel boriti se za vero,
 tako se ima sedanji vek boriti za narodnost, al razložek
 je v tem, da mi Slaveni nočemo krvavega boja, ampak le
 mirno duševno zmago, katero bomo, ker sta Bog in Cesar
 z nami, tudi zadobili, ako le smo strpljivi, stanovitni,
 složni, in ako te tri lastnosti veže zlata bratovska vez
 vzajemnosti.» Izmed ostalih govornikov so udeležence po-
 sebno navdušile dr. Tomanove «na perotih poezije leteče
 besede». Na večernem banketu, pri katerem se je mnogo
 napivalo slovenskim veljakom, je govoril dr. Toman o bo-
 dočnosti slovenskega naroda.⁶⁹ To je bila v Mariboru
 prva slovenska slavnost, ob kateri so Nemci pod okni
 dvorane s krikom demonstrirali in silili v dvorano.

^{68a} Novice z dne 15. avgusta 1862, str. 276 in 277.

⁶⁹ Novice z dne 15. in 20. avgusta 1862, str. 274 in 286.

Domoljubni Vipavci, ki so se prišli v maju v tolikem številu poklonit ljubljanski čitalnici, v svojem trgu sicer še niso imeli čitalnice; imeli so še staro kazino, ki pa je že leta 1862. dobivala precej slovenski značaj, ker je cesarjev god dne 18. avgusta 1862 praznovala s slovensko veselico, z igro, petjem in umetnim ognjem, katere se je udeležilo tudi preprosto domače ljudstvo. — Narodno slavnost v velikem obsegu pa je doživela Vipava dne 8. septembra 1862. Obhajala se je na prostoru Lanthierijevega gradiča na Zémunu in je bila prirejena na čast ljubljanskih gostov, ki so prišli vrnit Vipavcem njihov majski pozdrav. Ljubljančanom so se pridružili z vihrajočo zastavo Goričani sredi ogromne množice domačega ljudstva. «Med možaki v narodni kmetiški obleki so se gnjetili možje v gosposkih suknjah, med kmetiškimimi ženami in dekleti pa gospé in gospodične v širocih krinolinah; tu pa tam se je vidila tudi kaka surka.» Pod milim nebom se je vršila tombola in potem «beseda», katero je otvoril vipavski dekan, nekdanji «Čebeliški» pesnik Grabrijan z nagovorom, v katerem je udeležnikom predstavil navzočega drja. Bleiweisa in ljubljanskega župana Ambroža, predsednika ljubljanske čitalnice. Za domačim dekanom je nastopil Ambrož in dejal med drugim: «Čitavnica, ktera se je osnovala v Ljubljani, ima namen, z djansko rabo v besedi in pesmi, tedaj na veselivni poti, omikavati naš slovenski jezik, ker le viša omika povzdiguje vsak jezik na višjo stopnjo veljavnosti v javnem življenju.» Nadalje je govoril o važnosti tedanje ustavne dobe in o potrebi temu času primerne politične omike. Za Ambrožem je dr. Bleiweis razlagal v poljudnem govoru, kakšnega pomena je boj Slovencev za obveljavo njih jezika v javnosti: «Res! da pisano gleda že marsikak protivnik, res, da zmiraj še kak božji volec se muza in mrda in pravi: kaj nek ongavite s tisto vašo špraho in dražite svet ž njo; kaj bo morebiti potem krompir bolji kup, sol cenejša, davek manjši? Oče nebeški! odpusti jim — rečemo mi takim — saj ne vedo, kaj delajo. Narod brez narodnosti je telo brez kosti. Duša narodnosti pa je

jezik. Jezik vsakega naroda pa, da živi, mora svoje pravice imeti v šoli, v kancelii, v javnem življenji.» «Če naš domači jezik velja v javnem življenji, da prosti človek sliši tudi gospódo v domačem jeziku pogovarjati se, bo nehal naš slovenski jezik biti ‚kmečki‘ jezik.» Za to se ne potegujemo šele od leta 1848. ali od oktobra 1860, to potrebo so spoznali naši predniki že zdavnaj, o tem je sanjal že leta 1823. dekan Grabrijan v pesmi «Krajnska Slovenija», ki jo nato Bleiweis prvič razglaša v javnosti. — Po teh govorih je pela družba vipavskih pevcev pod vodstvom tamkajšnjega učitelja Hribarja različne budnice. — Pri večernem banketu je med drugimi profesor Erjavec napil slovenskim materam, katerim je priporočal, da v mehka, dovzetna srca otročičev sade ljubezen do domovine.⁷⁰

Ta vipavska slavnost, katere so se udeležili tudi Goričani, je najbrž pospešila ustanovitev goriške čitalnice,⁷¹ po časovnem redu *šestega* društva te vrste na Slovenskem. Na vlogo Budala, Tonklija in Ličena je to društvo s slovenskim odlokom dovolil dne 26. septembra 1862 tržaški namestnik Conrad, poznejši deželni predsednik kranjski. Dne 1. oktobra si je na to goriška čitalnica izbrala svoj prvi odbor z Andrejem Winklerjem na čelu.⁷²

Medtem ko se je snovala že sedma slovenska čitalnica v Škofji Loki, kjer so še zadnjič dne 17. avgusta 1862 v tamkajšnji kazini igrali Nemci neko neslano burko «Romeo auf dem Bureau»,⁷³ je poskusil pesnik Fr. Cegnar to živahno čitalniško gibanje obrniti v korist slovenske

⁷⁰ Novice z dne 17. in 24. septembra 1862, str. 520 in 529.

⁷¹ Glej popis postanka goriške čitalnice v «Novicah» z dne 14. januarja 1865, str. 14.

⁷² Novice z dne 8. oktobra 1862, str. 546. — Proglas odbora v «Novicah», 1862, str. 578 pravi med drugim: «Čitalnica bo nekako narodno ognjišče, od kodar se bo po naravni in postavni poti širila dušna gorkota, blaga gorkota slovenskonarodne vednosti in zavednosti, po hribih in dolinah slovenskih ob Soči in Vipavi.»

⁷³ Novice z dne 27. avgusta 1862, str. 298.

literature. Napisal je v «Novice» članek «Svèt, kako bi se našemu slovstvu pomagalo». V njem je izvajal, da se slovenska literatura ne more razviti v istem tempu z družabnim življenjem zaradi slabega gmotnega stanja slovenskih pisateljev in neorganiziranega slovenskega knjigotrštva. Uverjen, «da moramo slovstvo v velikej oskrbi imeti, z vso močjo in ljubeznijo ga gojiti in podpirati», je naši literaturi želel dati «stanovitno in krepko podporo» z naslednjim nasvetom: «Naj bi se vsi naši pisatelji in rodoljubni rojaci spojili v *literarno društvo*; ljubljanska čitalnica naj bi prevzela splošne društvene opravila in bila glava društvu; vse druge čitalnice naj bi bile podružnice, naj bi nabirale ude in društvenino ter pošiljale imena nabranih udov in društvenino v Ljubljano.» Udje naj bi plačevali primerno majhno «društvenino» kot zadužbino brez povračila. Iz nabrane vsote naj bi društvo razpisovalo darila za dobra izvirna dela in jih izdajalo, in sicer takšna, ki bi bila namenjena šolam, ljudstvu, kakor tudi takšna, ki razlagajo razne učene reči, leposlovje in umetnost. Spise naj bi presojali strokovnjaki in jezikoslovci. S takim društvom je upal Cegnar, «bi dobilo naše slovstvo središče in trdno stalo, narodnost krepko podporo in brambo, omika bi med nami vspešno napredovala, tujščini se vrata zapirala».⁷⁴ Značilno je, da k temu Cegnarjevemu nasvetu neliterarni dr. Bleiweis ni pristavil niti svoje običajne izpodbujevalne opazke pod črto. Ne da bi izrazil o tej nujni stvari kakšno svoje mnenje, je dal urednik «Novic» mesto dopisu «iz wilđonske okolice», v katerem se je ta Cegnarjev nasvet odklanjal z naslednjo argumentacijo: Izdajateljsko književno društvo, pri katerem bi udje ne bili interesirani, je nemogoče. Takšni idealni ljudje imajo pri nas navadno prazne mošnje. Mi nimamo mecenov. Sicer pa bi bilo tako društvo tudi nepotrebno. Saj imamo «Društvo sv. Mohorja». Naj rajši postanejo udje vseh čitalnic Mohorjani, pa bo stvar rešena.⁷⁵ Na tak način je bil poko-

⁷⁴ Novice z dne 22. oktobra 1862, str. 559.

⁷⁵ Novice z dne 19. novembra 1862, str. 592.

pan poskus, uporabiti živahno čitalniško gibanje v podporo slovenske literature.

Že ta nasvet, ki ga je sprožil Cegnar v zvezi z razvojem čitalnic, je nameraval ustanovitev literarnega društva, podobnega slovanskim «Maticam». Še preden je bil na «noviških» straneh po tem dopisniku pokopan, se je pojavil v določnejši obliki in sicer zopet iz čitalnic. Dne 24. septembra 1862 je umrl mariborski slovenski škof Anton Martin Slomšek. Mariborska čitalnica je svojemu odličnemu članu v počastitev priredila dne 26. oktobra 1862 spominsko «besedo», na kateri je spiritual Fr. Kosar čital svoje življenjepisne črtice o pokojniku. V tem svojem predavanju je Kosar tudi omenil, da je bil Slomšek že leta 1845. vložil prošnjo za ustanovitev «Slovenske matice», ki pa mu je bila odbita.⁷⁶ Glede na to je poročevalec o tem Slomškovem slavju v mariborski čitalnici pokrenil v «Novicah» misel, da bi se ustanovila «Slovenska matica».⁷⁷ Tudi k temu predlogu urednik «Novic» ni dodal nobene svoje opazke. A ideja je bila vendar formulirana javno, in sicer ne zaman. Kako se je zopet povzela, bomo videli, ko bom orisal ustanovitev «Slovenske matice».

Dne 25. novembra 1862 se je praznovala slovesna otvoritev čitalnice v Škofji Loki, *sedme* v kronološki vrsti. Predsednik novega društva, posestnik Ajmanovega gradu, Oton Detela, je v slavnostnem nagovoru pozdravil goste iz Ljubljane, Kranja, Trziča in drugod, med njimi drja. Bleiweisa, pesnika Vilharja in druge ter označil namen čitalnice z besedami: «Danes odpremo čitalnico, v kateri se bo na podlagi narodnih pravic nameravalo delati za omiko domačega jezika, napredovanje narodne zavednosti in za društveno razveseljevanje». Poudarjal je patriotizem Slovencev, razlagal simbolični pomen barv narodne trobojnice in zaključil svoj govor z geslom

⁷⁶ Prim. Bleiweisov zbornik, str. 248.

⁷⁷ Novice z dne 5. novembra 1862, str. 578. — To Kosarjevo predavanje o Slomšku so čitali tudi na «besedi» ljubljanske čitalnice dne 16. novembra 1862. (Novice, 1862, str. 595.)

Staroslovencev: «Vse za vero, vladarja in domovino!» Za njim je nastopil dr. Bleiweis in v svojem govoru izvajal, da čitalnice ne ustvarjajo v deželi zmešnjave, ampak red, ker predelujejo narobe svet v pravi svet. Narobe svet so pomenile tuje hiše (kazine) na domači zemlji. Za tema dvema govoroma so peli loški pevci nekaj pesmic pod vodstvom učitelja Sadarja, nato ljubljanski čitalniški zbor tri budnice, obojni pevci združeni pa Jenkov «Naprej». Nato je nenadoma stopil v dvorano «iz Hrvaškega nalašč pridši gospod Valentin Zarnik, slavnoznani humorist», in govoril šaljiv govor «o sedmih razpolih Kranjca»; med tem njegovim govorom «ni bilo smeha ne konca ne kraja» . . . «Vse zastonj, da bi kdo drugi le senco od tega vsega popisati in povedati znal, kakor le on sam.» — Naposled se je vršila še posebna slavnost brez dvoma na čast navzočemu organizatorju slovenskih čitalnic, drju. Bleiweisu, o kateri pa pravi urednik «Novic», da ne da v svojem listu natisniti tega, «kar bo vedno v srčnem spominu ohranil». ⁷⁸

V zimskem času 1862/63 so slovenske čitalnice spčetka nadaljevale s svojimi prireditvami v lahkem razveseljevalnem slogu. Na čitalnični «besedi» v Trstu 26. oktobra sta pela Srb Jovanović in Čeh Lego različne pesmi, dne 22. novembra se je prav tam na klavirju produciral novi pevovodja tega društva Tušek. To «besedo» je s svojo navzočnostjo počastil «slavni junak knez Mirko Petrović, poveljnik črnogorske vojske» z mnogimi velikaši cetinjskega dvora. ⁷⁹ — Dne 14. de-

⁷⁸ Novice z dne 5. decembra 1862, str. 411.

⁷⁹ Novice z dne 10. decembra 1862, str. 422. — Navduševanje za Črnogorce pri Slovencih je dalo povod grofu Auerspergu (Anastaziju Grünu), da je dne 28. januarja 1863 v kranjskem dež. zboru dejal, naj Kranjci ne gledajo v Zagreb, Belgrad in Cetinje, ker je kranjska sicer slovanska, a vendar «Deutsches Kulturgebiet». Tudi o novi slovenščini je dejal grof, da bi se morala prevesti nazaj na kranjski jezik. Auerspergu je odgovoril dr. Toman, da gledajo Slovenci na Dunaj, ne pa v Frankfurt. («Naprej», 1862, št. 9.)

cembra je priredila šesta goriška sestra svojo prvo «besedo» s tombolo in «domačim razveseljevanjem» ob navzočnosti vseh stanov, celo enega kmeta, v okviru obligatnega «zalega venca rodoljubnih gospá in gospodičin».⁸⁰ Celo ljubljanska čitalnica se koncem tega drugega leta svojega obstanka ni povzpela višje, kakor da je na «besedi» dne 7. decembra 1862 priredila z dvema gospodičnoma deklamacijo neke šaljive pesmi Blaža Potočnika pod naslovom «Prerokovanje vremena v prihodnjem letu» in pa s pomočjo ene gospe in 14 gospodov čitanje I. dela Schillerjevega «Wilhelma Tella» v Cegnarjevem prevodu. Čitanje II. in III. dela se je potem nadaljevalo dne 14. in končalo 21. decembra. Že ta skromni gledališki poskus so «Novice» imenovalе uvedbo «dveh novosti» in ugotovile, «da tudi prave glediščine igre bojo mikavne, kadar pridejo v dodelani novi dvorani na vrsto.»⁸¹ Ako so bile v začetku 60ih let slovenske prireditve v literarnem pogledu skromne, se mora ugotoviti, da se nemški «kulturträgerji» v slovenskih pokrajinah niso povzpenjali niti na njih višino. Tiste dni je namreč sama «Triester Zeitung» hvalila ljubljansko čitalnico, da skrbi v svojih «besedah» za prijetno spre-

⁸⁰ Novice z dne 17. decembra 1862, str. 429. — Otvorila se je goriška čitalnica prav za prav že 10. novembra 1862. (Novice, 1863, str. 14.). Na drugi njeni «besedi» dne 28. decembra 1862 je označil njen predsednik Winkler za njen namen tole: «Čitalnica nam lepo priložnost ponuja, vaditi se v maternem jeziku in marsikaj družega koristnega se učiti, obenem pa tudi se počteno razveseljevati.» Na tej «besedi» se je s petjem posebno odlikovala domačinka Marica Jegličeva, ki je doživela tak aplavz, «kakor da bi se bil sam Perun po dvorani vozil». Poleg nje je z uspehom nastopil kot govornik prof. Janko Pajk. (Novice, 1863, str. 22.)

⁸¹ Novice z dne 10. decembra 1862, str. 425. — Še bolj pa je pohvalil čitanje Cegnarjevih prevodov in prevode sam Levstik v «Napreju» str. 7. («Cegnar nam je dozdej podal najboljše dramatične prevode.») Zraven pravi Levstik, da so zadnje nedeljske besede pokazale, da so več kakor «domače veselice», kakor je tudi treba.

membo z igricami in proizvodi, «welche amüsieren, instruiren, animiren», medtem ko se nemška kazina ne more povzdigniti «aus der Sphäre des Tanzens, Spielens und Tabackqualms».⁸²

Čitalniško gibanje je po dveh letih spletlo svojemu duševnemu očetu Bleiweisu takšen venec slave, da je predsednik ljublj. čitalnice župan Ambrož na drugem občnem zboru čitalnice 28. decembra 1862 želel odstopiti predsedniško mesto Bleiweisu, kar je ta odklonil, češ da je za ljubljansko čitalnico bolje, ako ji predseduje ljubljanski župan. Na tem zboru je nastopil kot član ljubljanske čitalnice tudi že Fran Levstik,⁸³ ki se je vrnil iz Trsta, mož, ki je sicer že takrat zameril Bleiweisu njegovo pretirano hvaljenje Koseskega na škodo Prešernu, ki pa je sicer v tem času še priznaval Bleiweisu zasluge na družabnem in političnem področju in želel sodelovati z njim in celo pri njegovi proslavi, dokler se ni poldrugo leto kasneje spremenil v njegovega glavnega nasprotnika.

Leto 1863. se je začelo v političnem, literarnem in družabnem pogledu pri nas v znamenju treh navdušujočih dogodkov: tisočletnice prihoda sv. bratov Cirila in Metoda na Moravsko, ustanovitve «Slovenske matice» in dvajsetletnice «Novic», torej Bleiweisovega slavja.

Prireditve čitalnic se v tem letu (1863) dvigujejo na primerno višjo stopnjo. Takoj na prvi «besedi» ljubljanske čitalnice dne 4. januarja 1863 se uprizori že prava pravcata igra, sicer nič drugega kakor Kotzebuejev «Domači prepir» v prevodu Jakoba Zabukovca, ki postane odslej najvnetejši prirejevalec in igralec čitalniške dramatike. Soglasno z Bleiwesovim okusom je prišel za igro tudi Koseski do besede, kar je urednik «Novic» registri-

⁸² Novice z dne 17. decembra 1862, str. 451. — Ko so videli, da postaja slovenščina v naših krajih «adout», so tudi igralci ljub. nemškega gledališča pričeli računati s tem dejstvom in so včasih ob beneficah zapeli ali deklamirali kaj slovenskega. N. pr. ob tem času je neka igralka recitirala Prešernovo «Slovo od mladosti». A poskus je izpadel nedostopno. (Naprej, 1865, šte. 5)

⁸³ Novice z dne 31. decembra 1862, str. 446.

ral s posebno pohvalo: «Zraven igre, ki je danes zvonec nosila . . . se je mlada govornica danes prav lepo kazala s humoristično Koseskovo pesmijo ‚Raj zgubljen‘ . . .»⁸⁴ Primorske čitalnice so uvedle v tem letu v programe svojih «besed» poljudna predavanja. Goriška čitalnica, iz katere je sprejela goriška vojaška godba v svoj program Jenkov «Naprej», tako da so ga kmalu žvižgali vsi laški otroci po goriških cestah, je imela dne 8. februarja sija-jen ples in dne 19. aprila 1863 «besedo», na kateri je predaval Klavžar o telegrafiji, s čimer je po besedah «noviškega» poročevalca dokazal, da se dá po slovensko tudi o čem drugem govoriti, «kakor le o gnoji in krom-pirji».⁸⁵ Dne 17. marca je govoril dr. Lavrič v tolminski čitalnici o tem, kako naj bi vsa slovenska dežela postala «učilnica slovnice in slovstva slovenskega»,⁸⁶ dne 5. maja je predaval isti govornik na «besedi» iste čitalnice o pomenu narodnega petja.⁸⁷ Mariborska čitalnica je priredila od oktobra 1862 do konca januarja 1863 šest večjih «besed». «Vsaka je podala kaj podučljivega bodisi v bolj resnobni ali pa bolj šaljivi obleki.»⁸⁸ Celjski čitalničarji so se razveseljevali na občnem zboru svojega društva dne 11. januarja 1863 v družbi z gosti iz Mozirja, dne 18. januarja ob klavirski igri in petju pod vodstvom svojega pevovodje Tribnika, dne 25. januarja pa so napravil skupno s Šoštanjčani, Žalčani, Šentjurci zlet v Laški trg, kjer se je v dvorani laškega tržana Slanca prepevalo, deklamovalo in napivalo.⁸⁹

⁸⁴ Novice z dne 7. januarja 1863, str. 7.

⁸⁵ Novice z dne 29. aprila 1863, str. 154.

⁸⁶ Novice z dne 29. aprila 1863, str. 154.

⁸⁷ Novice z dne 20. maja 1863, str. 157.

⁸⁸ Novice z dne 28. januarja 1863, str. 50.

⁸⁹ Novice z dne 11. februarja 1863, str. 46. — Dne 2. februarja so Celjani slavili Vodnikov spomin s predavanjem društvenega tajnika Krušiča o Vodnikovih zaslugah za slovenski jezik in literaturo. Dne 8. februarja so napravili celjski čitalničarji zlet v Zalec, kjer se je pelo, napivalo in plesalo. Ob obletnici celjske čitalnice je na njeni «besedi» predaval Davorin Trstenjak o usodi jezikov. (Novice, 1863, str. 71.)

Kakor običajno je ljubljanska čitalnica tudi dne 2. februarja 1863 praznovala Vodnikovo slavje, na katerem se je poleg pevskih in glasbenih točk prvič uprizoril Bilčev dramatični prizor v verzih «Vodnik, Zois in Linhart ali Slovenija oživljena». Posebno odlikovanje je doletelo na tej «besedi» starega skladatelja Maška, kateremu je Bleiweis slovesno izročil deset cekinov kot častno darilo za najboljšo kompozicijo Koseskega pesmi «Kdo je mar?», medtem ko sta se bila za Vodnikovo darilo glede povesti javila samo dva konkurenta in še ta brez uspeha, tako da se v ta namen določenih 60 gld. ni izročilo nikomur.⁹⁰ Vodnikovo «besedo» so priredili v začetku februarja tudi Tolminci⁹¹ in Mariborčani, Ločani pa so 11. februarja svojo tretjo «besedo» res posvetili Prešernu. Te veselice se je udeležil sam dr. Toman.⁹²

Bližal se je devetj dan meseca marca leta 1863., dan tisočletnice prihoda slovanskih blagovestnikov v velikomoravsko kraljestvo. Vsi avstrijski slovanski narodi so se pripravljali, da svečano proslave ta praznik. Slovencem sta se pripravljali za ta praznik dve knjigi, ena izvirna Majarjeva, druga Bilýjeva češka, ki jo je prevel Majcifer. Tretjo knjigo je pripravljala duhovščina ljub-

⁹⁰ Novice z dne 11. februarja 1865, str. 48. — O tem Vodnikovem slavju je prinesel podrobno poročilo v svojem «Napreju» tudi Levstik, poudarjajoč, da so se ga udeležili tudi nekateri hrvaški odličnjaki (Vončina, Derečin itd.) in čitalničarji iz Trsta, Kranja in Loke. O Maškovi kompoziciji Koseskega pesmi: «Kdo je mar?» pravi: «Zarés je čudo, da je stari umetnik mogel še kaj takega sestaviti, dasi tudi časi pogrešamo narodnosti in izvirnosti.» Svoje poročilo zaključuje Levstik z značilnimi besedami: «Ko smo do zdaj Slovenci uže toliko storili Vodniku na čast, veseli oznanjamo, da bode v Kranji v sredo 11. t. m. ob 10. uri črna maša za Preširnom, našim največjim, edinim pravim pesnikom, in zvečer pa ‚beseda‘ v Loki. Prihodnje leto se misli v Kranji tudi praznovati Preširnov rojstni dan; gotovo bi naš največji pesnik zaslužil, da ga tudi Ljubljana praznuje.» (Naprej z dne 5. februarja 1865, str. 40.)

⁹¹ Glej opis v «Napreju» z dne 17. februarja 1865, str. 85.

⁹² Novice z dne 25. februarja 1865, str. 63.

ljanske škofije; mariborski škof Stepischnigg je ukazal, naj se spomin svetih bratov v njegovi škofiji cerkveno slovesno praznuje. Tudi čitalnici v Trstu in Gorici sta hoteli proslaviti ta god, a prvi je slavje zabranila policija, druga pa je svečanost sama odložila.⁹³ — Posebno slovesno pa se je vršilo to slavje v ljubljanski čitalnici na predvečer dne 8. marca 1863. Na tej «besedi» je vstal dr. Toman in proglasil ustanovitev «Matice slovenske» «kot nevenljiv spominek letu 863». Potem je pel čitalniški zbor pod vodstvom Nedveda Ipavčevo «Ilirijo oživljeno». Nato je čital dr. Bleiweis «Črtice iz življenja sv. Cirila in Metoda», ki jih je za to slavnost spisal Fr. Levstik. Po tem «mično sestavljenem in večeru vsem primernem» spisu — poroča Bleiweis — pa se je «beseda» «preobrnila v gledišče». Igrali so «zlo težko al res da prav izvrstno dovršeno» Holbeinovo igro «Vdova in vdovec», ki jo je že pred leti prevedel Bleiweis.⁹⁴ — Tisočletnico sv. bratov je med drugimi društvi praznovala tudi celjska čitalnica dne 16. marca s Trstenjakovim predavanjem o življenju in delovanju blagovestnikov. — Ljubljanska čitalnica je to leto pridno nadaljevala z gledališkimi predstavami in uprizorila dne 29. marca igrico «Starost slabost», ki jo je prevedel Drobnič. Bleiweis je v svojem listu posebno pohvalil nekega gospoda V. (Valenta ali Vidica?), o katerem je pisal, «da je delal kmečkega fanta v besedi in petji tako klasično, da se je dvorana ploska tresla».⁹⁵

Konec junija 1863 se je primeril s predsednikom ljubljanske čitalnice prav neljub incident. Oni Ambrož, ki se je še 21. junija v Mengšu pridružil izletu ljubljanske čitalnice v Kamnik, se je par dni pozneje udeležil v družbi ljubljanskih Nemcev neke prireditve filharmoničnega društva v Idriji, kjer so ob nemških govorih, čitanju neke Dežmanove slovenske prigodnice in spravljenem Ambroževem nagovoru sklenili ustanoviti v Ljubljani

⁹³ Novice z dne 11. marca 1863, str. 79.

⁹⁴ Novice z dne 11. marca 1863, str. 79.

⁹⁵ Novice z dne 1. aprila 1863, str. 104.

turnarsko društvo. «Novice», zlasti pa «Naprej»⁹⁶ sta Ambrožu to bratenje z Nemci zelo zamerila. Zato je Ambrož dne 15. avgusta 1863 odložil čitalnično predsedstvo. Tem više pa je zrastle slava drja Janeza Bleiweisa. Dne 5. julija 1863 je ljubljanska čitalnica na najslavesnejši način obhajala dvajsetletnico «Novic», ki jo je sprožil Vilhar in pripravil poseben odbor osmih domoljubov. Ta svečanost se je naposled izpremenila v veliko proslavo Bleiweisa samega. Očetu slovenskega naroda so ob tej priliki podarili člani čitalnice srebrn črnilnik z grbi slovenskih pokrajin in zlato pero z demantno ostjo. Slavljeneec je pri tej priliki očrtal tudi zgodovino svojih «Novic», v kateri si je prvič dovolil imenovati Prešerna «svojega prijatelja».⁹⁷ — Slavnostno razpoloženje te proslave se je nadaljevalo prihodnjo nedeljo dne 12. julija, ko je čitalniška družba obnovila Ljubljančanom nekdanjo tako priljubljeno vožnjo po Ljubljani. Ta dan se je na okrašenem brodovju peljalo do Iške 224 ljudi, med njimi dr. Bleiweis, dr. Toman s svojo nevesto, Matija Majar, ruska profesorja Jarocki iz Kijeva in Trajanski iz Kazani. Petdeset pevcev je v posebni ladji prepevalo «Naprej zastava slave». Na Matevžetovem posestvu na Barju se je nato razvila domoljubna slavnost z govori prvakov in petjem. Ob 9. zvečer se je družba vračala v mesto na krasno razsvetljenem brodovju; rakete so švigale v nebo, umeteljni ogenj je svetil krog in krog, možnarji so pokali, pevci navdušeno peli, ob bregovih Ljubljane pa je množica ljudi spremljala izletnike in jim klicala: slava in živio! Poročevalec v «Novicah» pravi, da je opazoval od daleč, se znova enkrat prav natihoma veselil in si mislil: «Ljubljana! saj si vendar stara bela Ljubljana, kakor te je Linhart popisal in Vodnik.»⁹⁸

⁹⁶ Naprej, 1865, str. 207 in 208.

⁹⁷ Novice z dne 15. julija 1863, str. 222—224.

⁹⁸ Novice, ibidem, str. 225. — Prim. tudi popis te veselice v «Napreju», 1865, str. 225.

Svečano praznovanje tisočletnice sv. Cirila in Metoda leta 1863. v različnih slovenskih krajih in mestih, zlasti v tistih, ki so imela svoje čitalnice, je zelo razživilo in povzdignilo naraščanje narodne zavesti pri Slovencih in dalo nekaterim voditeljem priliko načrtati smernice slovenski narodni kulturi. Glede na to, da je nemški centralistični liberalizem, ki je imel takrat v Avstriji vladno v svojih rokah, zelo rad očital Slovanom, ki so si prizadevali z vzbujanjem narodne zavesti in se posluževali od časa do časa podpore nemških konservativcev, edinih v tem pogledu spravljivih Nemcev, da so Slovani nedozvetni za napredne ideje časa in retrogradno pleme, glede na vse te očitke je nastopil slovenski «liberalni katolik» Davorin Trstenjak na Ciril-Methodovi slavnosti celjske čitalnice dne 5. julija 1863 in imel svoj kulturno-programatični govor, o katerem trdi dr. J. Vošnjak v svojih «Spominih», da je njemu silno imponiral.⁹⁹ V zvezi s praznikom slovanskih apostolov je Trstenjak v tem svojem govoru poudarjal praktično krščanstvo kot moralno moč, ki podpira Slovence v času, ko se jim je odtujil večji del inteligence, ko so jim materialne moči oslABLJENE, ko jih preživljata skoraj edino še «plug in molitva». Odkod naj črpa ubogi Slovenec idealizem in duševni žar, potreben pri borbi za ohranitev idealnih dobrin naroda, če ne iz krščanstva? «Poglejte v evropski zapad,» vzklika. «Skoro večina njegovih prebivavcov je zapadla skepticizmu, in káko je tam društveno življenje? Dosti preveč nahajaš v njem napuhnjenega duha in mrzlih src in pa grdega egoizma, ostudne sebičnosti. Slovenska inteligencija zapopada ta žalostni stan, zato tako goreče pestuje — krščanstvo, zato je zvest prijatelj krščanskega častja ali kulta. Zategadelj so vse naše veselice tudi poštene, naše obnašanje resnobno, in se zmirom drži mej dostojnosti; zategadelj jemljemo simbole za narodni kult iz krščanskih uzorov ali idej, ne pa iz uzorov modernega paganismu. Nam zategadelj očitajo, da smo sovražniki napredka. Čislano društvo! z besedama ‚napredek‘ in ‚omi-

⁹⁹ Primerjaj dr. Jos. Vošnjaka «Spomine», I., str. 144.

ka' današnji svet rad malikuje. Mi nismo neprijatelji razumnega napredka, mi ljubimo omiko, pestujemo znanosti, ali v svojem političnem, društvenem in slovstvenem življenju se držimo *pozitivnih načel* — *večnih resnic*, ne pa sivih teorij posameznikov.»¹⁰⁰

S tem svojim govorom ni dal Trstenjak izraza razpoloženju samo naprednejše duhovske inteligence, ampak tudi laičnega razumništva naših Staroslovencev in celotistih Mladoslavencev, katerih stranka je še spala v naročju mladine, ki se ni več strinjala z Bleiweisom tam, kjer se je ta v svetovnem nazoru in v literarnem programu preišljeno ali slepo že preveč istovetil z Luko Jeranom, zastopnikom skrajnega političnega konservatizma in kulturnega obskuratizma.

Dne 12. julija 1865 se je tudi goriška čitalnica oddolžila znameniti tisočletnici in je raztegnila program svoje «besede» tako, da ga je posvetila «spominu začetka omike med Slovenci po krščanstvu in narodnem pismenstvu». Ko popisuje goriški dopisnik «Novic» ta slavnostni dan, pravi, da bo «globoko vrezan v jeklene liste zgodovine slovenske». Pristavlja pa bojazen, da bo njegov pričujoči popis te «besede» «za golo resnico ravno toliko zaostajal», kolikor so jo njegovi popisi prejšnjih «besed» iste čitalnice morebiti presegali, ker je — kakor pravi dopisnik sam — v prejšnjih dopisih «s peresom pregloboko v črnilnik segal, da je po mestih predebelo pisalo in so se naše zadeve zunanjim bravcom v zlati bliščobi jutranje zarje kazale». Tu se je prvič priznalo nekaj, kar je za vse tedanje navdušeno, a malo kritično poročanje o narodnem delovanju na vseh kulturnih področjih — značilno.

Po slovesni dopoldanski službi božji na goriški Kostanjevici, «znanem rajskem prebivališču domorodnih naših oo. Frančiškanov», se je vršila zvečer «beseda» v čitalniškem poslopju sredi mesta na Travniku, kjer je že na trgu igrala «vojaška banda». Dospeli so gostje iz Trsta

¹⁰⁰ Novice z dne 22. julija 1865, str. 235.

in Tolmina, Vipavci s svojim kanonikom Grabrijanom na čelu in s svojim pevskim društvom. Predsednik čitalnice Winkler je pozdravljal vse, od Tržačanov, ki «so prvo čitavnico osnovali», do neizogibnega «venca ljubeznivih gospá in gospodičin».¹⁰¹ Potem so prepevali vipavski pevci pod vodstvom komponista in svojega pevovodje A. Hribarja za ta večer nalašč zloženi «Pozdrav Gorici» in druge budnice. Za njimi je nastopil dr. Tonkli, prvi slovenski goriški advokat, s predavanjem o zgodovini starih Slovanov in o začetkih slovanskega slovstva.¹⁰² Svoje predavanje ja zaključil dr. Tonkli z apelom na vzajemno sodelovanje treh narodnih faktorjev: duhovnikov, županov in učiteljev, in s trditvijo, da morajo biti ti trije pred vsemi drugimi «slovenstva stebri in podpora, in jez proti navalom potujčevanja». Zatem je zopet prepeval Hribarjev vipavski pevski zbor. Zlasti Hribarjeva «Slovenka» je bila občinstvu tako všeč, da so jo morali peti dvakrat, in dopisnik pravi, «da bi jo bili ne 2 temuč 10krat zaporedoma radi poslušali, ko bi se nam zavoljo večerje ne bilo mudilo in bi se ne bili bali, da se nam pevkinja in pevci preveč ne upehajo». Za neko vipavsko pevko dopisnik kar ne more najti izraza, da bi jo dostojno pohvalil: «Glas, kakoršnega ima Dolencova iz Ipave, to je pol čudeža.»¹⁰³ Pol ure pred polnočjo so gostje šele sedli k mizi, da večerjajo. In kakšen je bil pogled na mizo te rodoljubne čitalniške prireditve! «Vrhe piramidastih tort so lepo kinčale slovanske banderca; umetno ozaljšana gnjat je kazala slovenske barve, celó kruh je imel staro-častitljivo podobo poprtnikov in — vince z domače gore je ogrevalo lica in srce.»¹⁰⁴ Potem so se začele napitnice raznih rodoljubov od Marušiča preko doktoranda Dolenca do drja. Tonklija, iz čigar domorod-

¹⁰¹ Novice z dne 22. in 29. julija 1865, str. 231 in 242.

¹⁰² Ta govor so prinesle «Novice» dne 29. julija 1865 od 239. strani dalje.

¹⁰³ Ibidem, str. 242.

¹⁰⁴ Ibidem dne 5. avgusta 1865, str. 248.

nih prs so kar švigale «zdravniške rakete». Dopisnik «Novic» je v treh številkah Bleiweisovega lista popisal to slavnost, pa se je še bal, da je morebiti kaj prezrl «v svojem rešetastem spominu» — znamenje, kako važne so bile take prireditve v tedanjem društvenem življenju še vseh patriarhalnih Slovencev.

Dne 23. julija 1863 so ustanovili *osmo* čitalnico v Ptujju tamošnji rodoljubi, njim na čelu dr. Čuček, duhovnik Meško in poslanec Herman, ki so bili že dne 12. maja 1863 objavili proglas k pristopu članov.¹⁰⁵ O namenu društva je govoril poslanec Herman: «Čitavnica se mi zdi zavod, kjer se raztepeni možje zbirajo, vzajemno podučujejo, krepijo in tolažijo, — zavod, kjer naj uči se ljudstvo v ustnem pogovoru in po izbranih knjigah svoj lepi, bogati in za omiko prikladni jezik, samega sebe, svojo minolost in prihodnost poznavati in ljubiti, — zavod, ki krepí pobita srca dolgo zatiranega ljudstva in pomaga, da se sebe zaveda, spoznava in na se zaupa.» — Dne 27. julija tega leta se je potem izvolil odbor ptujske čitalnice, kateri je bil za predsednika izvoljen po trikratni zahvalitvi poslanca Hermana notar dr. Čuček.¹⁰⁶

Dne 8. avgusta 1863 je bil zopet enkrat «zgodovinski dan» za ljubljansko čitalnico, ko so ji ljubljanske narodne dame darovale in slovesno izročile dragoceno, z zlatom vezeno zastavo.¹⁰⁷

Kot *deveta* čitalnica se je pridružila svojim društvenim sestram čitalnica v Kranju, ki se je slovesno otvorila dne 16. avgusta 1863, dasi je bila dovoljena od vlade že 29. januarja istega leta. Slovesnost je povzdignilo svečano izročanje zastave kranjskemu pevskeму zboru s trakovi ljubljanskih in kranjskih dam. «Čuda veliko ljudi» je prišlo na to slavje iz cele Kranjske, Štajerske, Koroške, Istre, Hrvatske Morave itd. Prišel je pevski zbor ljubljan-

¹⁰⁵ Naprej, 1863, štev. 48.

¹⁰⁶ Novice z dne 12. avgusta 1863, str. 259.

¹⁰⁷ Ibidem, str. 260. — Naprej z dne 14. avgusta 1863, št. 65.

ske čitalnice s svojo novo zastavo in bil po domačem društvu svečano sprejet na Laborah za «veličastno Savo», medtem «ko so na hujanski gmajni, nad derečo Kokro» pokali možnarji. Udeleženci so se poklonili na kranjskem pokopališču z obema zastavama manom Prešerna. Pri tej priložnosti so peli kranjski pevci nalašč za to slovesnost Levstikovo pesem «Na grobu Preširna», ki jo je skomponiral dr. Ipavec. Zvečer se je «na stari pošti» vršila v običajnem slogu otvoritev novega društva. Slavnostne govore je otvoril predsednik kranjske čitalnice Pirc in je rekel med drugim: «Sploh je znano, kaj zahteva Slovenec, kadar se zbira; saj mu ne gré za drugo, kakor da gladi in izobrazuje svoj prelepi jezik, da varuje svetinje svojih očakov, in da se raduje pošteno, krščanski, slovan-ski.» Za predsednikom je vstal dr. Bleiweis, rojak kranjskega mesta, in je dejal: «Pripoveduje se od mene, in pisalo se je že tudi, da hodim po Slovenskem čitavnice instalirat' . . . prišel sem, ker ste me tako prijazno klicali . . . Res je, da ste nekoliko pozneje kot druge mesta slovenske odprli čitavnico svojo, al tega vam nihče očitati ne more, kdor pozná razmere vaše. Pokazali ste z zmernim postopanjem svojim le, da niste silni, ampak miroljubni, da niste strastni, ampak prijazni. Verjemite mi, da to bode spoznala, prej ali pozneje, tudi kazinica kranjska in se pridružila vam, ki ne bote skrbeli samo za igro in ples, za tombolo in berilo, temuč bote skrbeli za *dušno povzdigo* v besedah' s sladkimi pesmami in mičnimi govori . . . Ohranit si čitavnico kot središče, okoli ktereга se zbera vse, kar si je na svojo tribarvno zastavo napisalo svete tri besede, vero, cesarja, domovino. In neumrli naš Preširn, ktereга truplo v vaši zemlji počiva, bode vam . . . klical, da . . . se še ena je želja spolnila, namreč ta, da vsaki Kranjec se zaveda, da je Slave sin.» Za Bleiweisom je govoril dr. Toman «v navadni svoji čarobni govorici.» Nato so se vrstile pevske točke in nazadnje je prišel na vrsto ples s slavnostno kadriljo, posvečeno drju. Bleiweisu, glede katere je rekel dr. Bleiweis: «Nikoli še nisem plesal, pa mi tudi nikoli še ni žal bilo, da

nisem plesal; al danes mi je, da ne morem prvi plesati svoje kadrilje!»¹⁰⁸

Najvažnejši društveni dogodek jesenske sezone leta 1863. je bila ustanovitev slovenskega telovadnega društva «*Južni Sokol*». Ker se je delovanje tega društva v prvih letih njegovega obstanka vršilo po večini v zvezi z ljubljansko čitalnico, lahko vpletemo zgodovino «*Južnega Sokola*» v to poglavje o čitalnicah. Ljubljana ni imela leta 1862. nobenega telovadnega društva, edino dijaštvo je telovadilo na gimnaziji, kjer je bila edina ljubljanska telovadnica s telovadnim orodjem. Tedaj je pozval B. Jentel, spodbujen najbrž po ustanovitvi češkega «*Sokola*», s pozivom z dne 27. julija 1862 Ljubljance, naj se izrečejo o ustanovitvi telovadnega društva v Ljubljani. Na to povabilo se je oglasilo 54 gospodov, ki so si dne 5. avgusta 1862 izvolili pripravljalni odbor v ta namen, da sestavi pravila in jih predloži vladi v potrditev. To je pripravljalni odbor tudi storil z vlogo na vlado z dne 21. decembra 1862. A vlada je nenavadno dolgo odlašala z odobritvijo pravil. Medtem so o snujemcem se društvu zvedeli ljubljanski Nemci in na že omenjenem zletu svojega filharmoničnega društva v Idrijo konec junija 1863 sklenili, prehiteti Slovence s svojim «*Turnvereinom*». Vlada Nemcem ni samo takoj rešila njihove vloge, ampak jim je celo prepustila gimnazijsko telovadnico s telovadnim orodjem v uporabo. Slovenski gimnazijci «so v domoljubnem čutju, v čutju lastnine branili svoja orodja, ali pomagalo ni nič». Vlada je zavlačevala slovensko društvo še s tem, da je 20. junija 1863 zahtevala od pripravljalnega odbora, da društvena pravila izpremeni. Ko ji je ta ustregel, se ni mogla več ustavljati in je dne 25. septembra 1863 potrdila pravila «*Južnega Sokola*», o katerih pravijo «*Novice*», da so bila že tako osnovana po pravilih nekega dunajskega telovadnega društva. «Vsem protivnim oviram vkljub pričeli so slovenski telovadci telovaditi pod vodstvom Mandiče-

¹⁰⁸ *Novice* z dne 26. avgusta 1863, str. 273 do 276. — Glej opis te «besede» tudi v «*Napreju*», številki 67 in 68.

vim na Koširjevem dvoru [dvorišču] že meseca avgusta 1863. Nad 60 mož je takrat hodilo na telovadni prostor.» Po končni dovolitvi društva se je vršil dne 1. oktobra 1863 ustanovni občni zbor, na katerem so bili izbrani v odbor dr. E. H. Costa, Drahsler, dr. Zupanec, Jentl in Ravnikar. Dr. Costa je bil dne 4. oktobra 1863 izbran za predsednika «Južnega Sokola». Na ustanovnem občnem zboru se je tudi sklenilo, da bo telovadna obleka društvenikov ista, kakor pri Čehih, razen klobuka. Profesorja Lesarja in Vavruja so naprosili, da izdelata slovensko telovadno terminologijo. «Južni Sokol» je poslal ob svoji ustanovitvi bratski pozdrav ne samo «Sokolu» v Prago, ampak tudi raznim nemškim «Turnvereinom». Kljub temu, da so graški in ljubljanski nemški gimnasti na ta pozdrav prijazno odgovorili, je pisala graška «Tagespošta», da se «Južni Sokol» vsiljuje ljubljanskemu Turnvereinu. Novo društvo se je ponudilo tudi ljubljanskemu občinskemu odboru kot prostovoljna požarna bramba, a mestni svet se kljub svojemu slovenskemu županu Ambrožu ni mogel odločiti za sprejem ponudbe, da bi «Turnverein», ki se ni bil ponudil, «ne izgubil preveč na svoji veljavi.»¹⁰⁹

«Južni Sokol» je postal takoj po svoji ustanovitvi važen faktor slovenskega javnega življenja v Ljubljani. Medtem ko je čitalnica s svojimi nekoliko stereotipnimi prireditvami poučevala in razveseljevala Ljubljančane ob nedeljskih večerih, je «Sokol» okupiral sobotne večere in sveže, živahno in pitoreskno izpopolnjeval čitalniški družabni program. Neki mladosten, pogumen element je z njegovim nastopom zaplaval po žilah precej filistrske slovenske Ljubljane, dasiravno «Sokol» zlasti od začetka ni kazal še nobene nestrpnosti, kar se tiče slovenske govornice. Umevno: saj je celo njegov načelnik dr. Costa takrat še s težavo govoril slovenski. Tudi diletantska gledališka umetnost je dobila v «Sokolu» vrlega gojitelja. Sicer je

¹⁰⁹ Tajnikovo poročilo o občnem zboru Južnega Sokola 29. decembra 1864. (Posebna brošura.) Prim. tudi še «Novice», 1865, str. 542. in «Slovenec», 1866, str. 13.

tudi ljubljanska čitalnica v prvi četrtini leta 1863. priredila nekaj gledaliških predstav, da je potem od konca marca do začetka decembra odstavila Talijo s svojega programa. Dr. Bleiweis, duša ljubljanske čitalnice, je sicer iz vseh literarnih panog imel morebiti še največ smisla za dramatiko, kakor bi človek sodil po dr. Tomiškovih podatkih,¹¹⁰ seveda najbrž zato, ker je mož vedel, kako močno vpliva gledališče na buditev narodne zavesti, vendar se mora reči, da bog ve kako živahne iniciativnosti v teh 60ih letih ni kazal v tem pogledu oni mož, ki je leta 1848. v času mačjih godb, prirejenih deposediranim avstrijskim birokratom v «Ilirskem listu» sicer klical: «Nicht Katzenmusik — sondern Theatermusik!»¹¹¹ — oni Bleiweis, ki je tudi v prvih 50ih letih, ko se je živahno igralo v Celju, samo resignirano tožil, da slovenska Talija v Ljubljani spi. Ko je šlo v seji kranjskega deželnega zbora dne 2. marca 1863 za to, da votira deželni zbor ljubljanskemu deželnemu gledališču 2500 gld. podpore, je Bleiweis v zboru protestiral, da se razmetava denar v ta namen, «da se kratkočasijo nekteri Ljubljancje v gledišču», ki «ni tempelj omike in umetnosti, kakor ni nobeno malo gledišče, kjer igrajo le ‚dii minorum gentium‘ in so klasične, omikavne igre le bele vrane». Zraven je pristavil, da ljubljansko gledališče vrh tega tudi ni narodno gledališče, ker ne igra narodnih slovenskih iger.¹¹² Ko pa je dne 30. marca 1863 nemška večina deželnega zbora vendar dovolila nemškemu gledališču podporo, so slovenski poslanci z Bleiweisom na čelu sicer glasovali proti, a za slovensko gledališče se ni tedaj nihče oglasil, kakor je z žalostjo ugotovil Levstik v svojem listu.¹¹³

Medtem ko se je v poletju 1863 poskušalo z dramatičnimi predstavami celo po deželi, n. pr. dne 17. avgusta v Laškem trgu (igra «Dobro jutro» pod vodstvom Kosa-

¹¹⁰ Bleiweisov zbornik, str. XLVII.

¹¹¹ Veda, II., str. 497.

¹¹² Novice z dne 4. marca 1863, str. 69.

¹¹³ Naprej, 1863, štev. 28.

Cestnikova) in dne 23. avgusta v Idriji («Juran in Zofija»),¹¹⁴ medtem ko je dne 21. oktobra istega leta v tolminski čitalnici dr. Lavrič tako zanosno predaval «O znanstvih in umetnostih», da je noviški dopisnik vzklikal: «Slišati govornika o tacih vzvišenih predmetih tako umevno govoriti, povzdigovala so se nam srca v nadzemeljske višine»,¹¹⁵ je ljubljanska čitalnica nadalje prirejala vedno enake «besede» brez dramatike zgolj v okviru govorov, pevskih točk in deklamacij, s čimer se je pač netila žerjavica narodnega zavedanja, a se ni podžigal višji in močnejši plamen duševnega, zlasti umetnostnega razmaha narodnega genija. Toda Bleiweis je bil kot nesangvinična, pritalna natura tudi s tem zadovoljen. Ko je objavil dr. Lavričevo predavanje o znanostih in umetnostih v «Novicah», je glosiral dr. Lavričevo trditev, da «lepe umetnosti razen poezije pri južnih Slovanih še niso doma», z opazko: «Raji bi rekli, da jih svet pod slovanskimi imeni ne pozna.» Bolj kakor s to avtokritično Lavričevo opazko pa se je politični kulturni delavec dr. Bleiweis po vsej verjetnosti strinjal z zaključno nadejo drja. Lavriča, ki je trdil, da dobimo tudi znanosti in umetnosti, ko prešine slovanski duh nižje in srednje šole, ko oživi v ljudstvu narodna zavest, katero buditi je posebno visoka naloga narodnih čitalnic, teh narodnih straž, ki imajo neprenehoma narod buditi in pa skrbno paziti, da več ne zaspi.¹¹⁶ Kakor ni bil dr. Bleiweis mož, ki bi bil z dr. Lavričem občutil pomanjkanje domače kulture na višinah, tako je bil s svojim čitalničnim gibanjem ves usposobljen polagati v prvikrat malce razgibanih, širokih nižinah one temelje narodne kulture, ki se jih je dr. Lavrič v končnem pasusu svojega predavanja nadejal od teh društev.

Prva družabna prireditvev «Južnega Sokola» dne 28. novembra 1863 se je vršila še v čitalniškem žanru: navduševalen nagovor predsednika drja. Coste, «humoristne

¹¹⁴ Novice z dne 26. avgusta 1863, str. 275 in 277.

¹¹⁵ Novice z dne 4. novembra 1863, str. 356.

¹¹⁶ Novice z dne 11. novembra 1863, str. 361.

deklamacije, krepke pesmi, kratkočasna godba». ¹¹⁷ V čitalnici je tik pred koncem leta navdušeni dramatični prevajalec in diletant Jakob Zabukovec spraval še dve igrici na oder, in sicer dne 6. decembra «Snubače» in dne 20. decembra «Dobro jutro». Dr. Bleiweis je spretno uporabljaj te prireditve, da je z njimi vabil občinstvo v slovenski družabni krog, v superlativih hvaleč vse, kar se je le hvaliti dalo. Ob priliki predstave «Snubačev» je pisal, »da čedalje več udov pristopa k čitalnici, kjer se tako očitno kaže ‚Intelligenz‘ ne samo med poslušavci, temuč tudi pri osnovi njenih zabav». ¹¹⁸ Ob predstavi druge igre pa je poročal, da so «akcije čitalnične poskočile ta večer zopet za 50«. «To ti je bilo ploska in veseliga krika, da se je dvorana zibala! Pa so tudi igrali od konca do kraja vsj tako dobro, da nekteri res klasično, da je bilo veselje . . . Ne spodobi se, da bi to, kar se dela le zgolj iz domoljubja in dobrovoljnosti, s kritičnim drobno-gledom javnega plačanega gledišča preiskovali, ali da bi dlako cepili . . . rečemo tedaj le to, da vsakemu javnemu gledišču bi bilo to igranje na čast in hvalo.» ¹¹⁹

V zgodovini slovenskih čitalnic je treba v potekajočem letu 1863. zabeležiti še ustanovitev *desete* čitalnice v narodno zelo eksponiranem, že davno bolnem mestu slovenskem, v Celovcu. Preizkušena narodna delavca Einspieler in Matija Majar sta jo poklicala v življenje z zavestjo, da «jezik naš še ni omikan in olikan dosti; poseben mi nismo ga vajeni; v čitalnici se vse to lahko godi». ¹²⁰ Ravno na sveti večer, dne 24. decembra 1863 je prišel iz Celovca v Ljubljano telegram, da je celovška vlada z odlokom od istega dne dovolila celovško čitalnico, ¹²¹ ki si je dne 5. januarja 1864 izvolila začasni odbor, dne 24. januarja pa se je slovesno otvorila z «besedo» in plesom. O tej slavnosti je poročal Majar «Novicam», da je

¹¹⁷ Novice z dne 2. decembra 1863, str. 589.

¹¹⁸ Novice, ibidem, str. 590.

¹¹⁹ Novice z dne 25. decembra 1863, str. 414.

¹²⁰ Novice z dne 25. novembra 1863, str. 581.

¹²¹ Novice z dne 6. januarja 1864 str, 6.

bila «osobito ukusno i scela národno slovansko napravljena». «K besedi se je toliko društvo zbralo, da je bila dvorana [v hotelu «Stadt Triest»] na dobro napolnjena i isbe skoro natlačene; tu je bilo gospodov, gospej i gospodičin iz Celovca, mnogo duhovnikov, tudi nekoliko učiteljev i kmetov iz bližnjih i daljnih krajev po 10, 16 i 18 ur od Celovca.» Po «besedi» je bil ples, tu je bilo po Majarjevem poročilu «vse kakor v gredici rožica i nagelc».¹²² Celovška čitalnica v precej ponemčenem mestu sicer ni mogla razvijati zelo hrupnega življenja in se je udeleževala zlasti tako, da je nudila svojim članom čtivo in pouk v slovenskem jeziku, ne samo Slovencem, ampak tudi Nemcem. Predsednik celovške čitalnice je bil trgovec Rosbacher.

Najširše torišče je imela seveda ljubljanska čitalnica kot nekaka matica vsega tega roja marljivih društvenih čebelic. Na občnem zboru ljubljanske čitalnice dne 27. decembra 1863 je poročal njen podpredsednik Vončina, da je privlačnost društva, ki je takrat že imelo svoj izvežbani pevski zbor (pod vodstvom pevovodje Fabjana, ki so ga pol leta prej poklicali s Češkega), učne tečaje slovenščine, diletantsko gledališče, orkester, med občinstvom zelo velika. Na njenih prireditvah je bila navadno prava gneča, medtem ko je bilo «v kazini, na strelišču celó celó malo ljudi», tako n. pr. dne 17. januarja 1864, ko je pred petjem in plesom čital dr. Bleiweis «kritiko človeških jedil in pijač», in dne 24. januarja istega leta, ko je dr. Costa predaval «o zgodovini in kako se naj piše zgodovina».

Že dne 13. januarja 1864 je priredil «Južni Sokol» svojo prvo gledališko predstavo. Igrala se je Vilharjeva igrice «Slep ni lep». Iz nam neznanega vzroka «Novice» o tem večeru niso prinesle nikakega poročila. Na zabavnem večeru dne 20. januarja 1864 je predsednik ob velikem navdušenju Sokolov prečital pozdravno pismo Fignerja, načelnika praškega «Sokola». Pri tej prireditvi so se že pokazale ugodne posledice delovanja posebnega

¹²² Novice z dne 10. februarja 1864. str. 45.

odseka, ki je bil v društvu izvoljen v ta namen, da skrbno pripravlja programe teh družabnih zabav. Prvo letno poročilo društva pravi, da so izvoljeni gospodje izvršili svojo nalogo tako izvrstno, da so se mogli odslej programi «sokolskih» vesellic «skoraj vsaki ,besedi' na stran staviti». Po predavanju dr. Orla o sokolstvu se je ta večer igrala po Klicperu poslovenjena gluma «Na mostu». Tudi o tej prireditvi «Novice» ničesar ne poročajo. Obširno poročilo pa so prinesle «Novice» o maškaradni zabavi, ki jo je priredil «Južni Sokol» na pustni večer leta 1864. Bleiweis pravi, da «je bilo vse tako živo in zabavno, da bi se bil radoval tudi najtožniši hipohonder». Kuriozno opisuje urednik «Novic» telovadno produkcijo «Sokolov» — prvo javno telovadno prireditev te vrste v Ljubljani: «Tu se dva ,Sokola' prevračata, da se vse čudi gibčnosti njuni; tam se 4 ,Sokoli' na glavo postavljajo, noge skup in narazen stavijo, eden pa se med njimi znak preobrača. Zdaj dva najmočnejih, res prava ,Herkula', držita vsak enega ,Sokola' s stegnjeno roko navpik v ravnotežji. Tu nekteri hodijo po rokah, tam se kaže ,ribji skok' ritnisko čez glavo; tu vidimo navadnega dvojnega in trojnega orla; ,Herkul' pa prime najprej enega, potem dva ,Sokola' za pas; z eno nogo se potem v noge Herkulove vpreta, drugo nogo pa, kakor tudi roke, proste v zraku držita» itd. itd. Ko gleda Bleiweis to prvo slovensko gimnastično produkcijo, si ne more kaj, da bi ne citiral svojega ljubljenca Koseskega:

«Vse doseže sosed moj!

Dlan doma mu ne odreče itd.»¹²³

V pomladanskem in poletnem času je «Južni Sokol» prirejal svoje «izhode» ali «izgrede» (kakor se je tedaj pisalo, ker si slovenščina še ni bila prisvojila izraza «izlet», prevedenega iz nemščine) na deželo. Prvi svoj izhod, «prvič v svoji lični obleki s svojo izvirno muziko» se je vršil dne 1. maja 1864 čez Šiško, Dobravo na Vič, medtem ko so krenili «turnarji» istočasno čez Vižmarje v

¹²³ Novice z dne 17. februarja 1864, str. 55.

Medvode. Dne 12. junija 1864 je napravila ljubljanska čitalnica pevsko slavnost «na zelenem hribu» pri Ljubljani. To veselico so počastili tudi Sokoli s tem, da so nastopili prvič z javno telovadbo na prostem. Dne 7. avgusta istega leta je priredil «Sokol» zlet na Barje k Matevžetu. Omislil si je «Sokol» tudi svojo zastavo, katero je nosil Fr. Drenik. Zastava, izdelana v Pragi, je kazala na eni strani kranjski, na drugi strani pa jugoslovanski grb, zvezdo s polmesečem; a ta poslednji grb je vlada prepovedala, nakar sta se morala polmeseč in zvezda poslikati in na mesto tega načekati «S», kakor poroča prvo letno poročilo društva.

Poleg «Južnega Sokola» je ljubljanska čitalnica razvijala svoje delovanje v svojem prejšnjem slogu. Obenem z drugimi čitalnicami je zopet bolj slovesno praznovala 106. Vodnikov rojstni dan na svečnico 1864. Na tem večeru je deklamirala Ema Tomanova, kasneje učiteljica v Gorici, samogovor «device orleanske». Slavnostno deklamacijo za ta večer je zložil «mladi nadepolni pesnik Mirko Zorin» (Fr. Levec, takrat petošolec v Ljubljani). Fr. Levstik je sodeloval pri čitalnici in ni bil tudi še prihodnje leto 1865 član «Sokola». Na čitalniški «besedi» dne 21. februarja se je čitala šaljiva jezikoslovna dramatična scena Levstikova «Zatoženi samoglasnik» in igrala iz Benedixa prevedena burka «Pravda». Na «besedo» iste čitalnice dne 6. marca sta po Bleiweisovih besedah vlekla kar dva «magneta»: šaloigra «Filozof», ki jo je poslovenil Vilhar in v kateri je kot igralec nastopil sam dr. Janez Bleiweis, in po Zabukovcu predelani «Domači prepir». Slovenska umetnost s temi igricami najbrž ni bog ve kaj pridobivala, pač pa brezdvomno slovenska omikanejša govorica. Bleiweis je bil nadvse zadovoljen v obeh pogledih, ko je pisal: «Srce človeku veselja igra, ko vidi, kako napreduje umetnost, kako napreduje govor slovenski pri nas. Brez vsega strahu rečemo, da lahko stopijo nekatere gospodičine in gospodje na očitni oder in se jim ni bati nikavne kritike... O drugi igri 'Domači prepir' pa še veliko besedi govoriti, bilo bi res le vode

nositi v Savo».¹²⁴ Dne 13. marca 1864 je čitalnica igrala Linhartovo «Županovo Micko» s sodelovanjem Sokolov Drahslerja, Vidica, Drenika in Tisena. Ocena v «Novicah» je postala že stalni kliše: «Komična rola „Glažkova“ že sama po sebi presega vse druge, pa jo je gosp. Drašler tudi s takim humorom igral, da brž jutri stopi lahko na javni oder.»¹²⁵

Delovanje pokrajinskih čitalnic se je vršilo v običajni smeri in običajnem slogu. Omembe vredno je predavanje prof. dr. Janka Pajka o «Preširnu in Petrarki» dne 30. maja 1864 v goriški čitalnici.¹²⁶ — V poletnem času leta 1864. se je število slovenskih čitalnic pomnožilo še za tri. In sicer se je ustanovila dne 17. julija na slovesen način *enaajsta* čitalnica v Ajdovščini. Otvoril jo je njen ustanovitelj dr. Lavrič, ki se je preselil iz Tolmina v Ajdovščino, s predavanjem o «gospodarskem združevanju», v katerem je v tem zgolj besednem in narodnem navduševanju kot eden prvih proglasil geslo, da je važen pogoj duševnemu napredku materialno blagostanje ljudstva, ker je samo zdravo telo pogoj krepki in pogumni duši. Dr. Bleiweis je k poročilu o tem dr. Lavričevem govoru takoj skoval krilatico: «S kruhom za duhom!» A ta krilatica zaenkrat še ni našla pravega razumevanja v rodoljubno-zanesenjaški dobi in je ostala skrita v oklenjeni opombi «vredništva».¹²⁷

Kot dvanajsta v časovni zapovrstnosti bi se bila imela otvoriti za ajdovško čitalnica v Vipavi. Obe ti dve društvi se namreč nista popolnoma na novo ustanovili, ampak sta se samo pretvorili iz prejšnjih kazin. In sicer je kazinski zbor v Ajdovščini sklenil dne 26. decembra 1863, posebni kazinski odbor v Vipavi pa dne 18. februarja 1864, da se tamkajšnji kazinski društvi preosnujeta v

¹²⁴ Novice z dne 9. marca 1864, str. 80.

¹²⁵ Novice z dne 16. marca 1864, str. 89.

¹²⁶ Novice z dne 8. junija 1864, str. 188. — Izšlo je v «Novicah», 1864, str. 192.

¹²⁷ Novice z dne 31. avgusta 1864, str. 281.

čitalnici.¹²⁸ A potrditev pravil se je zavlekla v visoko poletje.

Tako se je zgodilo, da se je dne 7. avgusta 1864 kot *dvanaajsta* slovesno otvorila čitalnica v Ilirski Bistrici. Za ta god je novemu društvu poslal tamkajšnji ožji rojak, pesnik Janez Bilc, pesniški pozdrav, ki ga je na otvoritveni «besedi» nekdo deklamiral. Predsednik nove čitalnice, dekan Anton Grašič, je v svojem pozdravnem govoru v običajnem smislu opredelil namen društva in poudaril njegovo bistveno razliko od dotedanjih uradniških kazin: «Čitavnica je narodna naprava, ktere namen je duha buditi in bistriti s podučivnim čitanjem časnikov in knjig slovenskih pa tudi družih narodov, duha razveseljevati z ubranim petjem in s poštenimi igrami kakor v gledišču. Razloček med to in tako imenovano ‚kazino‘ je ta, da čitavnica izobrazuje ves narod tistega kraja, kjer je ustanovljena, kazina pa je le v prid samim udom, zato ker je dozdej vravnana v ptujem jeziku, kateri je pa večini prostega ljudstva neznan.» K otvoritvi bistriške čitalnice je prišel tudi dr. Bleiweis, proti kateremu je bila prav v tem poletju nastala v Ljubljani prva opozicija pod vodstvom Levstika, ki ni odobral Bleiweisovega in drugih prvakov snovanja nemškega organa za branbo slovenskih pravic, dokler Slovenci sami še nimamo političnega lista. O svojem nastopu pri tej slavnosti je dal Bleiweis natisniti v «Novicah» poročilo, ki je namigovalo na to nesoglasje v narodnem taboru v Ljubljani. Poročilo pravi: «Že pričujočnost Bleiweisova navdaja človeka s pogumom delati za domačo reč, če mu tudi nasprotne moči zidajo stene, s katerimi hočejo blaživno delavnost zgraditi mu, in iž njih še streljajo z obrekovavnimi pšicami, da dela za pogubo drugim.» V svojem pozdravnem govoru novi čitalnici je Bleiweis poudarjal, da čitalnice niso samo za mesta, marveč tudi «za sela, kjer biva narod naš». Človek na deželi — je izvajal — potrebuje cerkev, šolo, urad in čitalnico, ki je «od ene strani učilnica odraščeni

¹²⁸ Novice z dne 2. marca 1864, str. 70.

ljudém, od druge pa dom poštenega veselja, kjer se pojó čedne domače pesmi, deklamujejo koristne ali zabavne stvari, igrajo male glediščne igre itd.»¹²⁹ — Obenem z drjem. Bleiweisom je prišel k otvoritvi bistriške čitalnice — ne dr. Toman, ki je od septembra prejšnjega leta bo-lehal, ampak — dr. E. H. Costa, katerega imenuje popi-sovalec te slavnosti v «Novicah» «vrlega sina Slovenije». Dr. Costa je pozdravil novo čitalnico kot nedavno (v ju-niju istega leta) novoizvoljeni notranjski deželni poslanec, kot novi (v istem mesecu izvoljeni) ljubljanski župan in kot načelnik «Južnega Sokola», o katerem je pri tej pri-liko izjavil, da je «s čitalnico tako sklenjen, ko brat in sestra».

Dr. J. Bleiweis, predsednik ljubljanske čitalnice, in dr. Costa, predsednik «Južnega Sokola», ta dva oba poleg drja. Tomana, ki se je prav tedaj ukvarjal z ustanovitvijo «Slovenske matice» in z visoko politiko na Dunaju, naj-popularnejša narodna prvaka sta nastopala s svojimi go-vori in društveniki ob vseh važnejših prireditvah različ-nih čitalnic. Prav posebne triumfe sta žela na veselici v Kranju dne 29. junija 1864, na katero je kranjska čital-nica povabila sokolsko društvo, da ga «pogosti». «Južni Sokol» je prišel v Kranj s svojo zastavo, na kateri je vihral trak, ki so mu ga bile darovale in prejšnjo nedeljo ob veliki svečanosti pripele ljubljanske Slovenke. Pri slavnostnem obedu je govoril dr. Bleiweis: «Zdi se mi sokol ljubljanski kakor mož, in čitavnica kakor žena njegova. Krepák mož in brihtna žena, to je srečna po-roka; zato je želeti, da se kmali sklene več takih možitev, da tudi slavna čitavnica kranjska in vsaka čitavnica slo-venska dobi krepkega moža sokola.» Pri tej priliki se dr. Bleiweis ni mogel zdržati, da bi ne bil omenil nesloge, ki je bila od maja sem zavladala v Ljubljani med njim in Levstikovimi pristaši. S pomočjo nazorne parabole je slikal pogubne posledice nesloge. Popoldne so se zbrana društva poklonila na pokopališču Prešernu. Dr. Costa je na grobu slavil pesnikove zasluge in neki «sokol» je de-

¹²⁹ Novice z dne 17. avgusta 1864, str. 269.

klamiral Bilčevo prigodnico, zloženo v ta namen. Zvečer se je vršila «beseda» v dvorani kranjske čitalnice s predstavo Benedix-Globočnikove «Pravde» na novem odru, ki si ga je bila dala zgraditi kranjska čitalnica med prvimi na Slovenskem.¹³⁰

Zdi se, da je bil ob tem času Levstik, takrat še «matični» tajnik, v sporu samo z drjem. Bleiweisom, ne pa še z drjem. Costo. Ko je v teh dneh (dne 16. julija 1864) dr. Costa na ljubljanskem magistratu prisegal kot novoizvoljeni in potrjeni župan in sta mu pevski zbor ljubljanske čitalnice in «Južni Sokol» priredila v počastitev sijajno bakljado, so mu čitalniški pevci pred njegovim stanovanjem na Bregu peli «véliko pesem novemu županu posvečeno», ki jo je zložil Fr. Levstik in kot kantato uglasbil čitalniški pevovodja Fabjan.¹³¹ V tej Levstikovi pesmi so kitice, ki pričajo, kako zelo je takrat pesnik še cenil mladega prvaka:

«Razsodni žreb ti glasno je oznanil,
Ko je potihnil sil nasprotnih boj,
Da venec Tebi le je narod hranil,
Da v boji narod bil je za Teboj.

S Tebój je bil, ker si je trdno v svésti,
Da nikdar ne omaja te vihár,
Da Ti na Tvojih dni strmotnej cesti
Njegove sreče vedno bode mar.

Naj slava Tebi čista bi sijala,
Ko sije denes vera naša v Te,
I naj bi rodom poznim oznanjala,
Modrost, pravičnost Tvojo in imé!»

Kdo bi si bil takrat mislil, da bo par let pozneje Levstik najbolj sovražil tega moža in da bo dr. Costa izrekel o pesniku krute, nagnusne besede: «Krepieren soll der Hund!»

Napočil je 14. dan avgusta 1864, rojstni god vipavske

¹³⁰ Novice z dne 6. julija 1864, str. 220.

¹³¹ Novice z dne 20. julija 1864, str. 239.

čitalnice, *trinajste* po časovnem postanku. — Tajnik «Južnega Sokola», ki se je udeležil tega slavlja, je o teh vipavskih narodnih praznikih v svojem prvem letnem poročilu pisal s prekipevajočim navdušenjem: «Kdo izmed nas, kateri je bil ondi, je pozabil 14. in 15. avgusta? 70 sokolovcev se je 2 cela dneva v krasni ipavski dolini razveseljevalo. Mislili so, da so v raji. Povsod narodno slovensko življenje, povsod prijazno sprejetje, brezkončno gostoljubje, petje, ples. Če še nikoli, takrat je sokol visoko nad oblake svoje peroti vzdignil, takrat je v prihodnost gledal, kakošna bo enkrat mila naša domovina, ko bo marsikteri izmed njih globoko in dolgo že počival.» Tudi dopisnik v «Novicah» pravi, da ni še «s tolikim veseljem držal peresa v roki», kakor ga vodi, ko popisuje to slavnost in postavlja rajski vipavski dolini spomenik, «ki bo živel, dokler jo bode obdeloval slovenski rod». — Na trgu je igrala vojaška godba iz Gorice. Gostje so prihajali od vseh strani in krajev slovenske dežele v Lanthierjev gradič, prepuščen novi čitalnici za to slavlje. Nastopile so Vipavke, njim na čelu gospa Majerjeva, in izročile predsedniku čitalnice lepo vezeno zastavo. Še so stopali z vozov Goričani in «zale Goričanke», ko je z gradiškega holma zagrmel strel in naznanil prihod Ljubljančanov. «Pričakovali smo jih veliko» — pravi poročevalec v «Novicah» — «pa toliko veljavnih mož, prvakov na slovenskem polji in veljakov tudi v družih ozirih, slavnega župana bele Ljubljane — in kaj pa še? take čvrste, krasne čete ‚Južnega Sokola‘, vrlih in navdušenih sinov naše predrage domovine — teh in toliko in v tako veličastnem pristopu nismo pri vsi svoji napetosti pričakovati smeli.» Sprejemni govori drja. Bleiweisa, drja. Coste, predsednika nove čitalnice dekana Grabrijana, bratško poljubljanje . . . Nato slavnostni obed na gradu grofa Lanthierija . . . napitnica za napitnico . . . navdušeno vzklikanje. «Le en glas je, da vipavska dolina ni še slišala toliko ‚živio in slava klicov‘, kakor pri današnjem obedu.»¹³² Veliko «besedo» zvečer je otvoril dekan Gra-

¹³² Novice z dne 24. avgusta 1864, str. 278.

brijan z govorom, v katerem je podal v zanimivih osebnih spominih razvoj slovenske narodne zavesti v zadnjih štiridesetih letih. V svojih spominih se je mudil zlasti pri letu 1824., ko so trije duhovniki, katerim je stal tudi on sam ob strani, nameravali ustanoviti list «Slovenijo», pa jim ga vlada ni dovolila, potem pri letu 1843., ko so se rodile «Novice». «In danes kako veselo spremenjenje!» Gorica, ki nedavno še ni imela drugega slovenskega ko svoje ime, staroslovenski trg — Trst — po svojih odposlancih danes tukaj častita mater Slavo. Za Grabrijanom je vstal dr. Bleiweis in se spominjal dne 4. maja 1862, ko so se prišli Vipavci poklonit mladi ljubljanski čitalnici, ki hrani ta dan krepko podčrtan v svoji kroniki. «Kar ste Vi nam prinesli, prinesemo Vam tudi mi danes: srca bratovske, srca radosti polne, pa tudi pri Vas je zagledala beli dan tista naprava, koja je domoljubju vedno živo ognjišče.» Sredi navdušenja in tako zelo v njegovem smislu razvijajočega se soglasja pa naenkrat obsenči Bleiweisovo čelo skrb zaradi Levstikove opozicije v ljubljanskem narodnem taboru. Po svoji stari diplomatski navadi skuša spraviti načelni razdor s sveta na ta način, da z eno roko udarja, z drugo navidezno gladi in tako rekoč dopušča vsakemu svojo pot. O tem delu njegovega govora poroča dopisnik: «Gosp. govornik je poudarjal v daljnem govoru, da mlada lipica naša ne strpi brez škode razporov, kateri le razdirajo, ne pa zidajo; rekel je po priliki, da svet se ne suče po trmi nekterih, kateri kar z glavo silijo v zid, in da na temeljite skušnje se opira stari pregovor, da ,več potov pelje v Rim', da pa naj le vsakdo sam gleda, da ne zgreši te ali une prave poti, koja pelje do zaželjenega cilja in konca.» Za Bleiweisom je govoril dr. Costa o važnosti telovadstva in poudarjal bližnje sorodstvo «Sokola» s sestricami čitalnicami. Potem so se vrstile pevske točke, vodja vipavske šole Hiti je predaval o «starih in novih časih», končno sta dva domačina predstavljala dialog iz «Viljema Tella». Po «besedi» se je dvorana spremenila v plesišče. «Oni pa, katerim so nogé ali druge okoliščine odpovedale ples, radovali so se nad veselo mla-

dino in pri prijaznih pogovorih v steklenem ohišji, kamor je bilo privrelo tudi kmetiškega ljudstva toliko, da so bile vse mize popolnoma obsedene.»¹³³

Dne 5. septembra 1864 se je slovesno otvorila osma, že lansko leto dne 23. julija ustanovljena čitalnica v Ptujju z govori dr. Čučka, drja. Josipa Vošnjaka, dr. Kočevarja, drja. Sernca in poslanca Hermana.¹³⁴ Na novo se je še v tem letu uvrstila v čitalniško kolo čitalnica v Planini, v časovnem redu *štirinajsta*. — Pri njeni otvoritvi dne 15. novembra 1864 so sodelovali pevci «Južnega Sokola». Pesnik Vilhar ji je deklamiral svojo, njej v čast zloženo pesem. Kakor pri otvoritvi ptujske čitalnice so se tudi tu čitala pozdravna pisma drja. Bleiweisa, Coste in Tomana, ki se niso mogli udeležiti proslave.¹³⁵

Ostali važnejši dogodki v slovenskem društvenem življenju v letu 1864. so bili še naslednji: Dne 27. septembra je priredila čitalnica v Kranju «besedo», na katero je povabila tudi «Sokola», ki se je radostno odzval povabilu. Kranjski diletantje so ob tej priliki igrali igro «Starost slabost», kakor pravijo «Novice», «tako izvrstno, da od diletantov kaj več gotovo nihče zahteval ne bo».¹³⁶ «Južni Sokol» je vzbujal zanimanje za telovadbo tudi po deželi. Iz Kranja, Vipave, Ilirske Bistrice in Planine so se priglasile skupine vnanjih članov. Ko je dne 2. oktobra «Južni Sokol» slovesno obhajal svojo obletnico, je nanjo dospela že skupina telovadcev iz Kranja in se udeležila telovadbe vpričo velike množine gledalcev, ki so jo zlasti zanimale produkcije sokolskega predtelovadca Heidenberga, ki so ga kot učitelja telovadbe poklicali iz Gradca. A tudi nekateri slovenski telovadci so kazali že veliko izurjenost, med njimi posebno Coloretto, Drachsler in Vidic. O poslednjem poročajo «Novice», da «je metal krogle kot igračo in železne uteže od pol centa do celega

¹³³ Novice z dne 31. avgusta 1864, str. 287 do 289.

¹³⁴ Novice z dne 14. septembra 1864, str. 503

¹³⁵ Novice z dne 25. novembra 1864, str. 584.

¹³⁶ Novice z dne 5. oktobra 1864, str. 528.

centa vzdigoval tako lahko, kot da bi bile peresa».¹³⁷ Od 19 okt. dalje je prirejal «Sokol» redne zabavne večere ob sobotah in kazal svojo umetnost v petju, deklamaciji, godbi in berilih. Na teh večerih je bral dr. Costa o telovadbi pri Grkih in Rimljanih, Drenik o kreposti žensk, Nolli o svojih popotnih spominih, poleg tega so «Sokoli» v decembru uprizorili tudi dve dramatični predstavi, namreč Vilharjevega «Župana» in Kotzebue-Zabukovčev «Domači prepir». Ti večeri so bili zelo živahni. O zabavi dne 5. novembra so poročale «Novice»: «Bralo se je in pelo, deklamovalo in godlo tako izvrstno, da bi se bili lahko v vsaki ‚concert‘ preselili.»¹³⁸ Na občnem zboru «Južnega Sokola» dne 29. decembra je njega načelnik dr. Costa upravičeno slavil delovanje društva, ki je štelo po poročilu tajnika Fr. Ravnikarja obenem z vnanjimi že 174 članov. Na Silvestrovo 1864 je «Sokol» uprizoril Šubertovo komično opereto «Odvetniki». Za smeh pa je skrbela Nollijeva burka «Ulajnar od koprolu», ki je persiflirala «kranjsko špraho», «da bi človek skoro počil od smeha».¹³⁹ (To družabno humoristično pesem sta pela dva Sokola prvič na zabavnem večeru dne 3. decembra 1864.)

Izmed prireditev slovenskih čitalnic proti koncu leta 1864. je treba omeniti «besedo», ki so jo pod vodstvom drja. Lavriča priredili vipavski dijaki dne 4. oktobra v ajdovski čitalnici. Dr. Lavrič je imel ob tej priliki na dijake krepek nagovor, v katerem jim je polagal na srce: «Vsa skrb naj vam bode za naš jezik, za klasike kakoršnega koli naroda, in za prav temeljno in obširno znanje.»¹⁴⁰

Za družabno razveseljevanje v Ljubljani je ob nedeljah zvečer skrbela čitalnica. Na njeni «besedi» dne 20. novembra je «zvonec nosil» neki gospod Uršič, «rojak naš iz Idrije, bivši vojaški kapelnik, ki se je v varijacijah za

¹³⁷ Novice z dne 5. oktobra 1864, str. 329.

¹³⁸ Novice z dne 9. novembra 1864, str. 569.

¹³⁹ Novice z dne 4. januarja 1865, str. 7.

¹⁴⁰ Novice z dne 19. oktobra 1864, str. 344 in 345.

hobojo, ktere je sam zložil, tacega mojstra skazal na tem skoro najtežjem glasbinem instrumentu, da ga mu ni kmali para». Razen takih slučajnih produkcij so čitalničarji in «Sokoli» ta večer igrali še igrico «Popotnik», na Štefanji večer, dne 26. decembra pa kar dve igri, namreč «Strup» (poslovenila Luiza Pesjakova) in po Ivanu Navratilu prevedeno burko «Kljukec je od smrti vstal», o kateri poročajo «Novice» z besedami: «... srborita burka, da najčmerniši misantrop mora se smejati... To je bilo smeha za popokati! Naj se skusi kdo z gosp. D(rahslerjem) za ‚Kljukca‘ in kdo z gosp. K(oblarjem) [dvema Sokoloma] za ‚Godrnjača‘! Vsaki hip je bil ta ‚Kljukec‘ kot druga oseba v drugi obleki pred nami; zdaj kot bahač barokar, zdaj se obotavljal kot natrkan godec, zdaj parliral kot lašk mašinar, zdaj kot grlica v ženski obleki vabil čmernega starca, zdaj kekljal kot šepetavec itd. in v vsem se je vedel tako mojstersko, da res je bil ‚jeder Zoll ein Komiker‘.»¹⁴¹ Pred tema dvema predstavama se je vršil ta večer dne 26. decembra tudi občni zbor ljubljanske čitalnice, ki ga je otvoril društveni predsednik dr. Bleiweis z obširnejšim nagovorom. V njem je poklical zbranim društvenikom v spomin glavni namen čitalnic in ga opredelil z besedami: Dasiravno čitalnice že po svojih pravilih niso politična društva, «vendar pa morejo v mejah svoje delavnosti po eni strani veliko pripomoči, da ravnopravnost Slovincu ne ostane prazna beseda, in ta stran, važna stran je družno življenje (gesellschaftliches Leben). Skrbimo tedaj, da v družnem življenji čedalje bolj obvelja materna beseda. To pa se zgodi, ako pridno spravljamo lepe domače deklamacije in berila, lepe domače pesmi, lepe domače igre na oder očitni, in da vlada v pogovorih naših in konverzacijah kjerkoli slovenska beseda.» In v tem pogledu se je oni dr. Bleiweis, ki je rad zatislil eno oko, oziroma eno uho, kadar se je celo v čitalnici v privatnih pogovorih konverziral po nemško, oni dr. Bleiweis, ki ni rad čul tozadevnih glasov

¹⁴¹ Novice z dne 23. novembra in 28. decembra 1864, str. 385 in 452.

kritik, v tem svojem govoru povzpел na stol kritika čitalničarjev in — sebe ter dejal: «Žalibog, da tega še mило pogrešamo! Bodimo odkritosrčni in obstojmo, da nam je nauk slovenščine in drugih slovanskih jezikov še vse premalo pri srcu.» Končno si dr. Bleiweis tudi v tem govoru ni mogel kaj, da bi se ne dotaknil latentnega spora z Levstikovci, skušal kot vzrok tega proglasiti «strast» in priporočal v njega rešitev formulo: «Naj počne vsak, kar mu je drago; le svojo vest naj vselej izpraša: ali je pravo, kar dela. Čitavnici ni odgovoren, pa tudi čitavnica ni odgovorna zanj.»¹⁴² Levstik in njegovi pristaši zaenkrat niso imeli ne foruma, ne javnega organa, v katerem bi bili mogli zavzeti stališče glede teh enunciacij doktorja Bleiweisa.

Od novega leta 1865. dalje se je število slovenskih čitalnic konstantno množilo. Vse so vršile v običajnem slogu svoje delovanje, iz katerega naj omenim nekatere najmarkantnejše prireditve in dogodke. V 2. št. «Novic» 1865 pripoveduje neki «Čiški domorodec» iz Novega grada v Istri, da se je na novega leta dan udeležil čitalniške «besede» v Ilirski Bistrici. Ondotni diletanti so igrali «Raztresence» in potem še «Strup» Luize Pesjakove. «Permaruha, kaj pa bo to? sem premišljeval,» piše dopisnik in nadaljuje: «To ti je igra, vse kaj družega, ko tisti sinjori. Naj mi še kateri kdaj reče, da naša beseda je neotesana, naj ga koza na jezik brcne!»¹⁴³ Ljubljanska čitalnica v prvi četrtini leta 1865. ni prirejala gledaliških predstav, pač pa ob nedeljah zvečer običajne besede s petjem in plesom, od katerih je bil zlasti dobro obiskan njen predpustni bal dne 15. januarja. Na njem je plesalo nad 20 parov, medtem ko je štel isti večer nemški ples na strelišču samo 5 parov, «ki so se Trpsihori uklanjali».¹⁴⁴

Primer združevanja v domovini je vplival tudi na slo-

¹⁴² Novice z dne 4. januarja 1865, str. 7. — Na tem občnem zboru so čitalničarji prvič zvedeli, da plačuje čitalnica 1400 gld. stanarine na leto.

¹⁴³ Novice z dne 11. januarja 1865, str. 15.

¹⁴⁴ Novice z dne 18. januarja 1865, str. 25.

venske visokošolce v tujini. Prvi poskus z ustanovitvijo dijaškega društva se je storil v Gradcu. Tu se je bilo že 1864 ustanovilo društvo «Sloga», ki pa je skoro propadlo radi — nesloge. Leta 1865. se je napravil drugi poskus s «Slovenijo», v kateri so se dijaki učili slovenščine in srbščine ter se medsebojno zabavali. To društvo je obhajalo slovesno Vodnikov god, sicer pa je tudi životarilo, ker je imelo samo 20 članov.¹⁴⁵ — Dne 24. jan. je slavila celovška čitalnica svojo obletnico ustanovitve. V lepo ozaljšani dvorani se je sešlo toliko «gospodov in gospa v kaj lepi obleki s slovanskimi znamenji in venci», «da je bila res velika gnječa». Neki huzar, rojen Čeh, se je na ustno harmoniko produciral na «besedi», katero je zaključil živahen ples.¹⁴⁶ Tržaška čitalnica je priredila v tem predpustu pet «besed». Dopisnik «Novic», ki je poročal o njenem delovanju, je pisal, da ta čitalnica tako napreduje, «da rodoljubemu človeku srce v prsih poskakuje».¹⁴⁷ — Vodnikov dan se je obhajal to leto slovesno zunaj Slovenije tudi v Pragi pod vodstvom konservatista Fr. Gerbiča in na Dunaju, kamor je prišlo «več berzozavnih pozdravic iz raznih slovanskih mest, samo iz bele domače Ljubljane se ni živa duša oglasila!»¹⁴⁸ V Zagrebu se je praznoval ta dan v hiši Ljubljančana Weissa. Na to slavje je poslal hrvaški pesnik Mirko Bogović zamot svojih knjig kot dar slovenskim čitalnicam in ustanovninom za «Slovensko matico» z lepim pismom, v katerem pozdravlja in proslavlja oživljeno Slovenijo.¹⁴⁹ — Posebno sijajen je bil v tem letu Vodnikov praznik na prireditvi «Južnega Sokola» dne 2. februarja. Navdušeno zapete budnice so razgrevale rodoljubna srca. «G. Garcaroli je s harmoniko svojo povekšal veselje večernice, v kateri so se razlagale črtice iz življenja Vodnikovega in deklamovale nektore njegove resne in šaljive pesmice.»

¹⁴⁵ Novice z dne 25. januarja 1865, str. 50.

¹⁴⁶ Novice z dne 1. februarja 1865, str. 37.

¹⁴⁷ Ibidem.

¹⁴⁸ Slovenec z dne 18. februarja 1865, štev. 11.

¹⁴⁹ Novice z dne 8. februarja 1865, str. 46.

Mnogo gostov od blizu in daleč se je sešlo šele na čitalniško Vodnikovo prireditve dne 5. februarja v Ljubljano! «Vodnik je mogel radostnega srca z višav rajskih na Ljubljano gledati» . . . «In kako krasen venec gospá in gospodičin je kinčal danes dvorano našo! Že tako je znano, da čitavnica naša ima med družbeniki svojimi najlepše gospodičine . . . Vse je bilo kar v raji.» Sešlo se je nad 500 ljudi, kadriljo pa je plesalo 100 parov.¹⁵⁰

To veselo čitalniško rajanje, ko se je zdelo, da je tudi drja. Bleiweisa minila bleda skrb zaradi latentnega razpora v narodnem taboru, je naenkrat in nepričakovano zmotil glas neimenovanega ljubljanskega dopisnika v novo osnovanem celovškem «Slovcu». Dopisnik je bil očitvidno sam Levstik. Ta njegov dopis je vseboval najprej obžalovanje, da so prvaki v Ljubljani ustanovili svojevolno nemški politični list za slovenske interese, «Triglav», in je nato nadaljeval: «Ker ti ravno pišemo, najti še povemo, da so ‚Novice‘ v sporočilu letnega zbora pozabile povedati, da je občinstvo (ljudstvo) letos prvičkrat zvedelo, da naša ‚Čitalnica‘ za stanovanje na leto plačuje 1400 fr a. v. Slišalo se je po tem po celi dvorani nezadovoljno mermranje; stanovnina ta se vsem previsoka dozdeva, ker bi se čitalnični prostori privatnim ljudem kvečemu za kakih 900 fr oddati zamogli.»¹⁵¹ Gospodar čitalničnega stanovanja je bil oni ljubljanski trgovec in Bleiweisov prijatelj, Souvan, o katerem je urednik «Novic» pred tremi leti z razprtimi črkami pisal v svojem listu, da je «nek domoljuben ud čitalnice kupil nasproti kazini veliko hišo, ter bo ondi zidal še posebno veliko dvorano za čitavnico našo».¹⁵² — Ta dopis v celovškem slovenskem listu je neljubo zadel Bleiweisa, ki je dal v «Novicah» besedo čitalniškemu podpredsedniku drju. Orlu, da je v imenu čitalniškega odbora s svojim podpisom nekaj malega odgovoril Levstiku, med drugim naslednje: «Da namen tega sporočila v ‚Slovcu‘ drug

¹⁵⁰ Ibidem, str. 48 in 49.

¹⁵¹ Slovenec z dne 4. februarja 1865, šte. 7.

¹⁵² Novice z dne 26. februarja 1862, str. 71.

biti ne more, kakor ogrdovati in zdražbe spletati v družbi, ktera je skor tri leta v tako lepi slogi živela in svojo domorodno nalogo tako hvaljeno zvrševala, pisavec sam dosti jasno naznanja, ko od ene strani zamolčuje, da čitavnica od svojega gostivničarja na leto 300 gold. dobiva, jo stanovanje tedaj samo 1100 gold. stane, od druge strani pa tudi ne pové, da pri vsem ‚mrmranju‘, od kterege je občinstvo še le po njegovem sporočilu v ‚Slovincu‘ slišalo, se je on sam s svojimi somrmravci dosti slabega junaka skazal, ko je molčal na pravem mestu v zboru, kjer je bolj kazalo govoriti, kakor pa pred ali po tem mrmrati.» Končno je dr. Orel konstatiral, da je dopis «nepošteno, ogrdovalno počenjanje». ¹⁵³

Primitivna družinska idila slovenskega javnega življenja, ki je bila prvakom z Bleiweisom na čelu tako po volji, je bila skaljena. Levstiku, tej najrazboritejši in najbolj kritični glavi dobe, že dlje časa mnogokaj ni več ugajalo na tem mladostno-narodnem rajanju. Marsikak glas v zboru, ki bi bil že moral postati iz otroškega moški, je bil postal otročji. Narod, ne po svoji krivdi «kriv dokaj zamud», se je moral razvijati, je moral rasti ne po letih, ampak po mesecih. Časi so bili resni in važni. Program narodnega rajanja je bil že tolikokrat preigran, da je bil že čas vstaviti vanj nove, resnejše točke. Tudi so se bili razpasli med prvaki različni simptomi sebične častihlepnosti, ki jih je bilo treba zatreti v kali, da ne oslabé mladega narodnega organizma. Vobče Levstiku kot kritičnemu in naprednemu človeku že nešteto reči ni bilo všeč v ideologiji in praksi «Staroslovencev». Čitalniško stanovanje je bil samo eden izmed ventilov, skozi katerega mu je ušla nakopičena jeza. Drugi ventili in druge difference so se imele šele odkriti. Levstik sam se je pripravljal, da jim da duška, in se je posluževal prilike, ki mu jo je dajal Einspielerjev edini slovenski politični list, ki se je moral v tako važni politični dobi ustanoviti vsaj v Celovcu, ker se ni mogel zaradi «Novicam» preteče konkurence ustanoviti v Ljubljani, kamor je spadal kakor oči v glavo.

¹⁵³ Novice z dne 15. februarja 1865, str. 57.

Čitalniško stanovanje, ta konkretni, čeprav dokaj postranski oddušek načelnih diferenc, je še skoraj pol leta vznemirjalo ljubljansko slovensko javnost. Trgovec Souvan je z indignacijo odpovedal čitalnici prostore. Levstik je v «Slovincu» še enkrat pribil, da so se čule na zadnjem občnem zboru ostre opazke zavoljo predrage stanarine, ki jo od čitalnice pobira oni g. Souvan, «ki sta ga leta 1862. „Novice“ pa „Ost und West“ slovenskega mecena imenovala . . . V svoji jezi je čitalnici stanovanje odpovedal. Še tega reči ne smeš: Stanovnina je predraga! Taki so naši velikaši!»¹⁵⁴ Čitalniški odbor je za 5. marca sklical izredni občni zbor društva in «Novice» so pisale, da imajo na njem nezadovoljneži najlepšo priliko, oskrbeti društvu novo cenejše stanovanje. Pozivljal je zlasti dopisnika «Slovenca», naj pri tej priliki pove ime rodoljuba, ki je baje pripravljen priskočiti društvu na pomoč z 10 do 20.000 goldinarji.¹⁵⁵ Na tem občnem zboru je bil izbran odsek 5 odbornikov in 3 namestnikov v ta namen, da do 1. junija poroča odboru, «kje da bi se dalo novo stanovališče z dvorano in gostivnico v najem dobiti, ali pa čitavnici zidati novo poslopje».¹⁵⁶ Temu odseku je prišel na pomoč Levstik s svojim dopisom v «Slovincu», v katerem je naznanil: «Tergovec V. Zupan je sprožil misel, da bi se za narodna društva zidal „Narodni dom“. Pridružil se mu je drugi veljaven domorodec, tergovec g. Resman.»¹⁵⁷

Medtem je šlo delovanje slovenskih čitalnic svojo pot v duhu in po okusu započetnika, najvišjega protektorja in «instalaterja» teh društev drja. Bleiweisa. «Novice» so stalno poročale o njem v svojih običajnih superlativih, ki so v začetku bili bolj na mestu kakor sedaj po petih letih, ko je nastopal čas, da se narodna duševnost povzpne na nekoliko bolj kritično razčiščeni in višjekulturni nivo. Čitalnica v Planini je dne 2. februarja uprizorila «Žu-

¹⁵⁴ Slovenec z dne 18. februarja 1865, šte. 11.

¹⁵⁵ Novice z dne 1. marca 1865, str. 75.

¹⁵⁶ Novice z dne 8. marca 1865, str. 81.

¹⁵⁷ Slovenec z dne 18. marca 1865, šte. 19.

panovo Micko» po Bleiweisovi prireditvi, čitalnica v Kranju dne 5. februarja v čast Vodniku «Domači prepír». Luiza Pesjakova, epigonka Koseskega in zato «Novicam» zelo priljubljena suhoparno-verbalistična pesnica in pa liferant čitalniških igrokazov, teh domoljubnih transparentov, Miroslav Vilhar, sta prevajala iz nemščine razne burke, ona «Svitoslava Zajčka», ta «Filozofa», «Servus Petelinčka» itd. itd. Dne 19. februarja je priredila ljubljanska čitalnica «visoki ples», «prvi slovenski raj» na ziljanski način. Dne 2. februarja so tudi v celjski čitalnici igrali «Županovo Micko». 12. marca je uprizorila planinska čitalnica Kotzebue-Zabukovčev igrokaz «Domači prepír» in po Pesjakove prevodu iz nemščine burko «Strup». O poslednji prireditvi si bral v «Novicah» oceno: «Igrala sta gospoda in gospodičina tako izvrstno, predstavljali so nam igro tako živo in resnobno, da se je človek mislil v gledišču velikega mesta.»¹⁵⁸

Dne 26. marca je končno uprizorila tudi ljubljanska čitalnica igrice, prvo v tem letu, in sicer «Svitoslava Zajčka», Pesjakove prevod po nemških «Rothe Haare». Dne 2. aprila tega leta so igrali čitalniški diletanti v Mariboru Vilharjevo veseloigro «Župan». «Župana je delal gosp. dr. P(relog). Ta gospod ima zares prirojeno komiko in ‚krucitürken‘ smel bi igrati na vsakem velikem gledišču.»¹⁵⁹ V Celju so imeli dne 19. marca in 2. aprila tretjo in četrto predstavo v tem letu s tombolo. Igrali so burki «Strup» in «Filozof». Na velikonočni ponedeljek, dne 10. aprila je priredila ljubljanska čitalnica v zvezi z «Južnim Sokolom» predstavo po Klicperu poslovenjene in lokalizirane burke «Bob iz Kranja» z raznimi pevsкими točkami. Ker je bil čisti dohodek te

¹⁵⁸ Novice z dne 22. marca 1865, str. 96. — Ista čitalnica je v začetku aprila igrala «Svitoslava Zajčka» in «Filozofa». (Triglav, 11. aprila 1865, str. 127.)

¹⁵⁹ Novice z dne 5. aprila 1865, str. 111. — Isti dan je čitalnica v Kranju predvajala «Svitoslava Zajčka» in opereto «Advokata» ... «das letztere musste wiederholt werden». (Triglav z dne 11. aprila 1865, str. 127.)

prireditve namenjen notranjskim siromakom, so smeli Slovenci s to igro nastopiti v deželnem gledališču — prvič v teh ustavnih letih, ko je imel kranjski deželni zbor že tri leta in mestni svet še dlje baje slovensko večino! O predstavi, h kateri je prišlo tudi mnogo gostov s kmetov, je pisal dr. Bleiweis: «Srce neizmernega nam še tako veselja igra, da dragi čitatelji . . . ne pričakujte popisa na drobno, kterega zvršiti more le mirna roka pisateljeva . . . Ponosno rečemo, da so vsi dovršili naloge svoje izvrstno.»¹⁶⁰

V tem času, ko se je v goriškem semenišču oglašal že «goriški slavček» Gregorčič, ko je bila pravkar izšla Jurčičeva «Slovenska vila», ko se je pripravljala «zgodovinski dan slovenski», prvi občni zbor «Slovenske matice», ko je torej vsa slovenska kultura silila na novo, višjo stopnjo, je bil Levstik mnenja, da bi se moralo tudi slovensko družabno življenje meriti z nekoliko strožjimi merili. V tem duhu so bili napisani njegovi dopisi iz Ljubljane, ki jih je začel zdržema pošiljati «Slovincu» v Celovec. Da ga niso pri tem poslu vodile osebne mržnje zoper Bleiweisa in njegov list, priča dejstvo, da je istočasno sodeloval tudi pri «Novicah».¹⁶¹ V enem teh svojih dopisov se je Levstik dotaknil tudi društvenih prireditvev, priznavajoč, da za narodno gibanje največ store društva s svojimi prireditvami, o katerih se v listih bero navdušeni popisi. Kljub temu je ugotovil, da ljubezen do slovenske lepe knjige malo napreduje. Posebno ženski svet čita mnogo premalo. Tudi pretirane pohvale čitalniških «besed» niso vedno na mestu. Iz njih ne zvemo drugega, kakor da pevci pojo mojstrsko, igralci igrajo tako izvrstno, da misliš, da so sami umetniki. «A naša misel in sodba je tudi tukaj nekoliko drugačna . . . Naše besede in veselice so zares zabavne, ali premalo se vendar za duševno omiko skerbi. — Naši pevci res lepo pojo in se jim to tudi pri vsaki priložnosti s pohvalo prizna,

¹⁶⁰ Novice z dne 19. aprila 1865, str. 130.

¹⁶¹ Ibidem str. 128: «Miklošičev staroslovenski slovar dodelan».

toda opomniti moramo, da se tudi kterikrat kmalo vidi, da ni vselej vse izverstno. Tudi igralci si veliko truda prizadevajo in dobro igrajo, zaslužijo gotovo zadovoljnost in pohvalo. Pa tudi tu — kakor povsod na javnih odrih — ne gre vse vselej izverstno izpod rok. To je naravno. Ali hvalimo le samo izverstno petje in dobro igro; kar je pa pomankljivega, pa spodobno tudi naznanjamo; vsak si bo prizadeval napake odpraviti.»¹⁶²

Potem ko je bila ljubljanska čitalnica priredila na čast prvemu občnemu zboru «Slovenske matice» dne 11. maja predstavo Schubertove operete «Advokat» — isto opereto obenem z Vilharjevo prevedeno burko «Igra piké» je igrala prvič že mesec poprej dne 2. aprila 1865 — medtem ko je «Južni Sokol» začel prirejati svoje «izhode» na deželo, tako n. pr. dne 7. maja čez Fužine v Lavrico, dne 18. junija na Vrhniko, dne 26. julija v Vevče, potem ko so bili Štajerci s prvaki na prvem občnem zboru «Matice» odstavili Levstika od «matičnega» tajništva, ko je Levstik bil brez kruha in se je brezuspešno pogajal s Kleinmayrom glede uredništva uradne «Laibacherice», se je približal oni 7. dan julija, ko je čitalniškemu odboru poročal o vprašanju čitalniškega stanovanja v ta namen izvoljeni odsek. Član tega odseka, Levstikov somišljenik, dr. Hinko Dolenc, je v imenu odseka poročal in priporočal, da naj čitalnica najame mnogo večje, četudi dražje stanovanje v Frelihovi hiši na Dunajski cesti, od katerega lahko oddá nekaj prostorov v podnajem in bo bolje izhajala kakor pri trgovcu Souvanu.¹⁶³ «Novice» pišejo, da so bili vsi čitalniški odborniki soglasno zoper ta odsekov nasvet. A predsednik Bleiweis je bil navzlic temu užaljen. «Po končani seji se je odpovedal predsedništvu, rekši, da radostnega srca, dokler je vladala lepa, prav patriarhalična edinost, je opravljal predsedništvo, kterega je pa zdaj do grla sit, ko se je pošast pogubivne nesloge vgnjezdila v narodni

¹⁶² Slovenec z dne 3. maja 1865, str. 127.

¹⁶³ Slovenec z dne 26. julija 1865, štev. 56.

dom, kterega niso tisti zidali, ki ga zdaj podirajo.» Predsedništvo je začasno prevzel podpredsednik dr. Orel.¹⁶⁴

To je bil Bleiweisov odgovor ne samo na realni predlog odseka, ki v odboru tako ni obveljal, ampak v prvi vrsti na Levstikove dopise v «Slovincu», na že omenjene in še druge, o katerih bomo še govorili. V njih je poskušal Levstik v spravljenem tonu, čeprav z energično besedo, spraviti v slovensko javnost malo več kritičnega duha, svobodnega napredka in upoštevanje tudi onega kulturnega dela, ki je nastajalo zunaj prvaškega samotrštva. Bleiweisu je moralo biti zlasti neljubo, da je Levstik našel pritrjevalce po Slovenskem, med katerimi je nekdo pod psevdonimom «Bogoslav»¹⁶⁵ (najbrž Lendovšek) pisal v istem duhu tudi o čitalnicah, teh nedotakljivih Bleiweisovih hčerkah naslednje: «S čitavnicami začela se nam je nova doba narodskega življenja sploh, in je za razvitek slovstva še posebno važna. Družbe in večeri razodevajo čedalje večo potrebo pripravnih veselic. Tej potrebi se bode moralo zadostovati, in že smo dobili Bleiweisove in Vilharjeve glediščne igre . . . (Toda) Vilharjeve igre dopadati morejo popačenim Francozom, nečimurnim Nemcem — pa priprostemu narodu slovenskemu se nikakor nočejo . . . Že sem slišal več pri čitavničnih igrah bivših popačenih mestjančkov praviti: „če ni nič za smejati (prav po nemškutarsko!) to ni nič“. Le tako naprej, pa glejte kam pridemo!»¹⁶⁶ Bleiweis, zastopnik utilitarne, trenutnim potrebam usuznjene literature, na to kritiko ni nič odgovoril, saj je imel tudi za prejšnje Levstikove dopise v «Slovincu» eno samo uža-

¹⁶⁴ Novice z dne 12. julija 1865, str. 228.

¹⁶⁵ Dne 10. III. 1866 je pisal bogoslovec Janžek (Podgorjanski) Lendovšku: «Edino veselje imam še z branjem knjig in posebno naših časnikov. Mili Bogoslov stopaj krepko na slovstvenem polji dalje, kterega si tako srečno začel. Bog Te nam naj dolgo, dolgo let ohrani, ponašali se bomo s Teboj Slovenci kot s svojim prvim dramatikom.» (Lenovškova zapuščina, prepisal Glonar.)

¹⁶⁶ Slovenec z dne 22. julija 1865, šte. 55.

ljeno opazko v «Listnici uredništva», ki se je glasila takole: «Ako Slovenec misli, s tem koristiti domovini — dobro srečo!»¹⁶⁷

Preden se je ta čitalniška stanovanjska afera likvidirala in poravnala, se je Levstiku posrečilo, povedati prvakom še par kritičnih opazk, ki dobro označujejo tiste njihove lastnosti, zaradi katerih niso bili več sposobni biti še dolgo voditelji naroda konservativni možje, katerim je Levstikova mladina po češkem vzorcu začela vzdevati ime — Staroslovenci. V tem pogledu je zlasti važen članek, ki ga je priobčil Levstik v celovškem «Slovincu» v treh številkah konec julija tega leta pod psevdonimom Lomski. Povod za ta članek mu je dalo prav to čitalniško stanovanjsko vprašanje. V tem dejstvu, da so prvaki z Bleiweisom na čelu proglasili stanovanje v Souvanovi hiši za «noli me tangere», je videl kritični in demokratični Levstik dejanje prvaškega avtokratičnega samodržstva, ki je bilo morebiti na mestu v nekdanjih primitivnih «patriarhalnih» letih, ko je bilo ljudstvo še nerazsodna čreda in pastir edina misleča glava nad njo, ni pa spadalo več v novi čas, ko je narodu doraščala družba razumništva. Od te prvaške lastnosti, ki ni spadala več v novo dobo, je prešel Levstik še na nekatere druge, ki pogumnemu, mlademu in čilemu novemu pokolenju niso bile več po volji na prvakih; razločno je poudaril njihovo pohlevno cincavost navzgor, do vlade in gospodujočih Nemcev, cincavost, ki se je zlasti nazorno razgalila še v tem in posebno pa v prihodnjem letu, ko so si po Kraljevem Gradcu Slovenci z ostalimi avstrijskimi narodi vred izdelovali svoj narodno-politični in državnopravni program.¹⁶⁸ Pozabil ni Levstik v tej svoji kritiki tudi «malega vseznalstva» slovenskih glavarjev, ki so hoteli imeti v svojih rokah vse narodne javne naprave bolj v svojo čast nego v korist teh naprav

¹⁶⁷ Novice z dne 28. junija 1865, str. 212.

¹⁶⁸ Prim. pismo Luka Svetca drju. Josipu Vošnjaku v poslednjega «Spominih», I., str. 211.

in zavodov. Ošvrknil je mimogrede tudi Bleiweisovo navado, z molkom ubijati vsako opozicionalno gibanje. Skratka ta Levstikov nastop ob priliki te čitalniške stanovanjske afere je pomenil nekako javno izpraševanje vesti očetom, ki so dosedaj bili, uprizorjeno od sinov, ki so imeli prej ali slej priti. Naj navedem nekaj najmarkantnejših mest iz tega zgodovinsko važnega članka. Levstik pravi v njem, da se mu je zdelo potrebno, «da se ta reč iz oči v oči pove, pa naj tudi bode potem v nasprotnem taborji krik in roj, kakoršen je vselej, kadar se oglasi „Slovenčev“ dopisnik. G. Souvan», — piše Levstik dalje — «bi sicer ne bil pisal odboru, da mora društvo letos o sv. Mihelu iz njegove hiše zato, ker ga vedno černi „ein karakterloser Mensch, hinter dem eine Parthei steht“ . . . Sicer si pa ne moremo kaj, da ne bi izrekli bridke žalosti, ker so dan denes naši pervaki tako zelo opešali; kajti nekdanj so bili ti možje serčni. Morebiti je tega krivo to, da gospodje naši velikaši za vsakim germom, kjer kaj zašumi, precej vidijo peklenško glavo strašne pošasti, ktera jih potem plaši po noči in po dnevi. Ali pa ni smešno trditi: „Nasprotovanja ni“, pa se ga vendar bati, vendar se tresti od njega, kakor šiba na vodi. Je-li že mar velika pregreha, če kdo reče: to in to se mi zdi predrago? Živimo-li v absolutizmu? Nimamo-li svobodnega tiska? Minoli so časi, v kterih so le nekteri smeli govoriti, drugi pa morali slušati, dasi tudi ta reč ni vselej ugodna onim, ki se poganjajo samo za tako svobodo, ktera ne bi njim prizadevala nič neprilike. Kam pa naš patrijarhat vendar meri? Bog vedi! Nam je samo to znano, da so koroški Slovenci morali v Celovci osnovati političen list, naša gospoda pa nemški „Triglav“, da so se zopet le Celovčanje poganjali za slovansko tiskalnico,¹⁶⁹ naši časniki pa o nej niti čerhnili niso; da že od same besede: „norodni dom“ glava marsikoga zaboli... Znano je, da je najpervo slovenska rodoljubna mladina v Ljubljani delala in delala, zbirala in posvetovala se, kako bi bilo ustanoviti čitalnico in Sokol. Ko so pa naši

¹⁶⁹ Prim. Slovenec, 1866, str. 22.

glavarji videli, da imajo te misli životno moč v sebi, postavili so se jim na čelo. Znano je dalje, da so vneti rodoljubi mnogo pisali o potrebi slovenske matice, in da je slavni g. dr. Toman slovesno izrekel «Denes bodi slovenske Matice prvi dan! Štajerci pa da so naglo potem v Ljubljano poslali pravila z nabranimi novci vred. Tudi tej napravi so se glavarji na čelo postavili, ker se jim je videlo, da jo bode mogoče osnovati, in da more iz nje izvirati vsemu narodu obila korist. Kdo si pa upa tajiti, da ‚narodni dom‘, v katerem bi lahko prostor imela čitalnica, Matica, Sokol in morda še kaj družega, ne bi dajal slovenskemu narodu velike koristi? . . . Gosp. Malič bi rad prodal čitalnici hišo z lepim vrtom za 100.000 gold., a glavarji ne marajo nič čuti o tem.» — Končno pravi Levstik, da «mora resnici na ljubo opomniti, da je med našimi veljaki v Ljubljani veliko bistrournih, z dušo in telesom za slovenstvo vnetih rodoljubov, kateri imajo pa svojega posla toliko, da so zdaj še vselej in povsod glasovali in terdili za drugimi, na ktere so se zanašali, kakor sami náse, ker niso vtegnili v roke jemati zlate vage mirnega preišljevanja, da bi bili te zadeve sami preiskavali». Svoje članke zaključuje Levstik z apelom: «Naj se pozabi vse prazno sovraštvo, vsa nerodovita strast, in namestu tega naj se dobro pretehtajo sedanje tako važne okolnosti ljubljanskega slovenstva, posebno ljubljanske čitalnice . . . V tako težkej dobi morajo vsi rodoljubi kakor en mož stati okoli čitalnice, ne pa v beg se podati, odpovedati se dozdanjega častnega mesta in siroto čitalnico samo zapustiti.» . . . Ako hoče Ljubljana biti slovenske Atene, «moral bi imeti ‚narodni dom‘ poleg slovanske tiskalnice in vsaj vse perve politične in lepoznavske časnike; naposled bi morala tudi imeti slovensko gledališče, kteremu bode pa najbrž treba počakati zanamcev, da ga povzdignejo».¹⁷⁰

Zaključila se je ta afera s čitalniškim stanovanjem na

¹⁷⁰ Slovenec z dne 26., 29. julija in 2. avgusta 1865, štev. 56, 57 in 58.

izrednem občnem zboru ljubljanske čitalnice 6. avgusta 1865. O tem zboru poroča Bleiweis v «Novicah» tako-le: Franc Souvan je odpovedal čitalnici stanovanje, ker so ga bili začeli «pisuni» «po tujih časnikih obrekovati, da pri čitalnici le išče dobička». V ta namen, da najde društvu novo stanovanje, je bil izbran odsek, «večidel iz stranke Sovanovemu stanovališču nasprotne». Ta je našel večje, a za 300 gold. dražje stanovanje. Čitalniški odbor je proti enemu glasu sklenil, izrednemu občnemu zboru odsvétovati to novo stanovanje. «Med tem, ko se je vse to godilo» — pravi — «kurila je odboru nasprotna stran tako, da se je vnel v čitalnici razpor, na videz hud, a kakor se je zdaj pokazalo nevaren». To je povzročilo, da je odložil predsedništvo dr. Bleiweis, ker ni več «patrijarhalne edinosti». Na tem izrednem občnem zboru je najprej podpredsednik dr. Orel milo tožil po slogi, priznal sicer, da je Souvanovo stanovanje premajhno, zraven pa izrazil bojazen, da večjega stanovanja društvo ne bi zmoglo. Končno je odstopil odborništvo tudi on in za njim še nekateri člani odbora. Luka Svetec izjavlja, da društvo ni nezadovoljno z dosedanjim stanovanjem in da se po svoji večini ne strinja «s tistim pisunom, ki je po časnikih raznašal, da je društvo nezadovoljno». To Svetčevo izjavo potrdijo vsi razen devetih društvenikov. Vsi, razen teh devetih, tudi obžalujejo, da se je stvar raznašala po listih. Vsi pa končno sklenejo, da čitalnica ostane v starem stanovanju. Soglasno se tudi sklene, da gresta dva odbornika, Jož. Kersnik in Luka Svetec, k Souvanu, naj čitalnico še nadalje pusti v stanovanju. Za prejšnji odbor z Bleiweisom na čelu glasujejo vsi razen petih članov iz opozicije. Svoje poročilo v «Novicah» zaključuje Bleiweis z opazko: «Glavni besedniki te ,opozicije' bili so v zboru gospodje Fr. Levstik, dr. H. Dolenc in A. Kunšič. Trdno se nadjamo, da se v društvo vrne zopet ljuba sloga ali s tem, da se nasprotniki mirno udajo zborovim sklepom, ali s tem, da izstopijo iz društva, kar tudi v materijalnem oziru čitalnici ne bode na škodo, ker je domoljubni gospod Souvan po g. dr. Orlu poročil,

da on plača letnino za vse, ki kot ‚malkontenti‘ izstopijo iz čitavnice.»¹⁷¹

Levstik, ki je bil v svoji kritični vnemi povzročil to «Palastrevolution» v hiši mogočnega očeta, ni hotel stvari na tem področju tirati do skrajnosti, da bi ne trpela mlada slovenska društvenost v Ljubljani, a je najbrž že takrat sam pri sebi sklenil, započeti boj proti starinom v bližnji bodočnosti na dveh drugih toriščih, na katerih je bil ta boj še potrebnejši, — v političnem in literarnem časopisju.

Incident je bil končan in slovensko družabno življenje je šlo zopet svojo pot pod «patrijarhalno» Bleiweisovo egido v čitalnicah in «Južnem Sokolu».

«Južni Sokol» se je v avgustu pripravljaj, da pojde na povabilo 45 novomeških meščanov v družbi s pevskim zborom ljubljanske čitalnice slaviti v dolensko metropolo 500letnico ustanovitve tega mesta, ki se naj «z domačo pesmijo in umetnostjo» slavi obenem kot «prvoletnica pravega narodnega življenja v Novem mestu».¹⁷² Celjska čitalnica je dne 5. septembra na svoji «besedi» uprizorila igrico «Dvoboj», ki «je res tako izvrstno tekla, da mora žal biti vsacemu, kdor je ni videl».¹⁷³ Dne 17. septembra so v Kranju v ondotni čitalnici igrali «Županovo Micko» tako dobro, «da od konca do kraja ni prenehal smeh». Z razločno ostjo zoper Levstikov kritični zavzdih je pisal hvalilec te predstave v «Novice»: «Če tudi v gledališčinih igrah ne more biti vselej vse izvrstno, vendar sega v srce, kar iz srca pride; kdor se vadi, se navadi; hudobne kritikarje pa tiramo — na Grintovec.»¹⁷⁴ Dne 24. septembra je pomagalo 50 Sokolov iz Ljubljane s svojimi produkcijami povzdigniti v Mariboru sijaj Slomškove slavnosti, po kateri so se rodoljubi sestali in sestavili prvi politični program v tej dobi.

¹⁷¹ Novice z dne 9. avgusta 1865, str. 259.

¹⁷² Novice z dne 16. avgusta 1865, str. 268.

¹⁷³ Novice z dne 15. septembra 1865, str. 299.

¹⁷⁴ Novice z dne 20. septembra 1865, str. 309.

Dne 15. oktobra se je slovesno otvorila *petnajsta* slovenska čitalnica v Metliki s petjem, deklamacijo, igro in govori.¹⁷⁵ — Dne 20. oktobra je praznovala ljubljanska čitalnica s pomočjo «Sokola» svojo četrtnico z veliko svečanostjo, «da je nihče ne bo pozabil, kdor je bil priča». To slavje je že teden dni poprej motilo mirno spanje dopisniku «Triesterice», ker je bral v «Novicah», da bodo na njem gospodične v jugoslovanski obleki prvič v Ljubljani plesale pravi jugoslovanski ples (kolo). Slutil je prihod pošasti — jugoslovanskega carstva. Na tej slavnosti je nastopil dr. Bleiweis z govorom, v katerem je poudarjal, da so ljubljanski Slovenci v čitalnici v štirih letih «povzdignili domačo besedo, domačo umetnost, čeravno je včasih pisano gledal protivnik». Čitalnice so nam prinesle družabno pomlad. Dosegli smo lepe uspehe: «djansko vpeljavo domače besede in oliko domače glasbe». S prav kratko opazko prizanesljivega in odpuščajočega očeta se je dotaknil tudi nedavnega incidenta: «Če je tudi enkrat švignila iskra nekega dualizma v naše društvo, kmali je prijazno porazumljenje stopilo na njegovo mesto — saj noben pravi Slovan ne mara za dvalizem kakoršni koli.» Drugi narodni prvak dr. E. H. Costa je pri tej priliki poudarjal tudi zasluge društva, kateremu je bil on predsednik. Rekel je, da je «Južni Sokol» postal «buditelj narodnega življenja ne samo v Ljubljani, ampak tudi po deželi». V Ljubljani sami «je postal tako rekoč nova socijalna moč».¹⁷⁶

Dne 23. oktobra 1865 se je otvorila *šestnajsta* slovenska čitalnica v Novem mestu pod predsedstvom drja. Rozine. Uradniška kazina novemu društvu za njegove prireditve ni hotela posoditi dvorane, ker se je bala, da bi potem vse vrelo v čitalnico.¹⁷⁷

Pozimi 1865/66 se je razvijalo ne samo v Ljubljani, ampak tudi v provinci živahno družabno življenje. Sokoli so dne 4. novembra na svoji sobotni veselici, ki je

¹⁷⁵ Novice z dne 25. oktobra 1865, str. 551.

¹⁷⁶ Novice z dne 25. oktobra 1865, str. 553 in 554.

¹⁷⁷ Novice z dne 8. novembra 1865, str. 568.

bila zelo zabavna po humorističnem govoru, pesmih in godbi, uvedli novost: ta večer se je prvič čitala prva številka šaljivega rokopisnega tednika, imenovanega «Brencelj», ki je zbadljivo-humoristično glosiral aktualne dogodke. Sklenilo se je, da naj izhaja ta šaljivec ob vsaki sokolski sobotni zabavi in ureja naj ga vsakokratni ureditelj dotičnega večera.¹⁷⁸

Takrat je v ljubljanskem nemškem gledališču nastopal igralec Heinrich Penn, rojen Ljubljančan, ki je prišel iz zagrebškega gledališča. Ta je dne 8. novembra v dežel-nem gledališču nastopil z deklamacijo Schillerjeve «Pesmí o zvonu», ki so jo ilustrale žive podobe, katere je po Pennovi želji aranžiral v slovenski narodni noši slikar Kurz pl. Goldenstein. Isti Penn je v gledališču 2. decem-bra uprizoril na podoben način v slovenskem jeziku Prešernov «Krst pri Savici». Žive slike k deklamaciji so mu pomagali predstavljati nekateri Sokoli. Začela pa se je predstava «z izvrstnim prologom, ki ga je na slavo Prešernu zložil gosp. Fr. Levstik», kakor poročajo «Novice». Vrhutega so peli čitalniški pevci pesmi, večinoma Prešernove.¹⁷⁹

Od podeželskih čitalnic sta razvijali posebno živahnost ajdovska in vipavska, dasi nista imeli svojih dvoran. Zategadelj je priredila ajdovska dne 15. avgusta «besedo» kar pod milim nebom. Te veselice so se udeležili tudi tolminski pevci. Dne 18. avgusta so imeli Vipavci svojo «besedo» na dvorišču gradu grofa Lanthierija, tako tudi dne 8. septembra.¹⁸⁰ — Omeniti bi se še dalo, da sta na običajni nedeljski zabavi ljubljanske čitalnice dne 26. novembra predstavljala Ema Tomanova in Sokol Vidic 2. prizor iz III. dejanja «Wilhelma Tella», predelanega za domače narodne razmere. Na november-skih sobotnih večernicah «Sokola» se je veselo deklamiralo, čitalo, pelo in muziciralo, prigodnik «Brencelj» je v nadaljnjih številkah pikal in zbadal z raznovrstnim

¹⁷⁸ Novice z dne 8. novembra 1865, str. 370.

¹⁷⁹ Novice z dne 6. decembra 1865, str. 402.

¹⁸⁰ Novice z dne 15. novembra 1865, str. 576.

šaljivim čtivom. O večeru dne 25. novembra poročajo «Novice», da ga je počastil med drugimi tudi «ljubljenec naroda», dr. Lovro Toman.¹⁸¹ Pred koncem tega leta je ljubljanska čitalnica uprizorila dne 17. decembra po Vilharju poslovenjeno šaloigro «Striček». Na sokolski zabavi v soboto dne 16. decembra je Sokol Tisen uprizoril «mnogoosebno pantomimo» — prvo predstavo te vrste pri Slovencih — «ki je vzbudila mnogo smeha».

Na «silvestrici» «Južnega Sokola» dne 31. decembra 1865 je bila na obširnem programu poleg deklamacije Levstikovega «Ubežnega kralja» tudi neka «šaloigra v enem dejanju» istega pisatelja.¹⁸² Kako se je imenovala in če se je sploh igrala, nam ne povedo niti «Novice»,¹⁸³ niti ni mogel tega dognati zgodovinar ljubljanskega slovenskega gledališča Ant. Trstenjak.¹⁸⁴ — Iz delovanja ostalih čitalnic bi se dalo še omeniti, da je čitalnica v Kranju v tem decembru igrala «Dobro jutro» kot svojo 6. gledališko predstavo v tem letu.¹⁸⁵

Tudi o štajerskih čitalnicah poročajo «Novice», da so se v njih vso zimo vršile zabave, z gledališkimi predstavami, tombolo in plesom. — Število slovenskih čitalnic se je proti koncu tega leta pomnožilo še za eno s tem, da se je dne 26. novembra ustanovila čitalnica v Sevnici, *sedemnajsta* v kronološkem redu. Njen predsednik je bil dr. Razlag.¹⁸⁶ Njena slovesna otvoritev se je vršila dne 7. januarja 1866. Petje je pri otvoritveni slavnosti oskrbelo zagrebško pevsko društvo «Kolo». Slavnostni govor pa je imel dr. Valentin Zarnik. Ljubljančanov ni bilo.¹⁸⁷

¹⁸¹ Novice z dne 29. novembra 1865, str. 394.

¹⁸² Novice z dne 27. decembra 1865, str. 450.

¹⁸³ Novice z dne 5. januarja 1866, str. 7. poročajo samo to, da se je večer vršil po programu, «le nekoliko premenjenem». Ni se igrala. III. letno poročilo «Južnega Sokola» (str. 4.) poroča, da se je igral «Ključec je od smrti vstal» in neka «Matičkova ženitev».

¹⁸⁴ Trstenjak, Slovensko gledališče. Ljubljana 1892, str. 52.

¹⁸⁵ Novice z dne 10. januarja 1866, str. 16.

¹⁸⁶ Novice z dne 15. decembra 1865, str. 394.

¹⁸⁷ Novice z dne 17. januarja 1866, str. 24.

Nastopilo je leto 1866., katerega najvažnejši zgodovinski dogodek je bila prusko-avstrijska vojna, ki se je končala z avstrijskim porazom pri Kraljevem Gradcu, dogodek, ki je zapustil v srcih avstrijskih Slovanov mogočno in trajno odmevajoč «jek vesele nade do veseleje prihodnosti, obujene nad tisočeriimi grobi naših junakov, oživiljene po smrti trinoga, ki se zove ‚germanizovanje, nemška vez‘!»¹⁸⁸ Posledica te vojne, izrinjenje Avstrije iz nemške zveze, ni bila samo največjega pomena za najživahnejšo politično-programatično diskusijo ter orientacijo, ampak je tudi v najvišji meri vplivala na poživitev narodnega družabnega življenja vseh avstrijskih Slovanov, med njimi tudi Slovencev.

V prvi polovici leta 1866., ko so se že pripravljali ti zgodovinski bojni dogodki, se je gibalo slovensko družabno življenje v sedemnajstih čitalnicah, «Južnem Sokolu» in drugih društvih po dotedanem tiru. Dne 10. jan. je dijaštvo, zbrano v graški «Sloveniji» slovesno praznovalo Prešernovo slavje z deklamacijo Prešernovih pesmi in muzikalnimi produkcijami, v katerih se je odlikoval zlasti dr. Benjamin Ipavec. To «besedo», ki se je zaključila z običajnim plesom, je počastil tudi nekdanji srbski minister Nikolajević, udeležilo se je več poslancev in mnogo druge imenitne gospode. Dne 16. januarja je imel Laški trg narodno veselico, ki «je bila zopet svitla in mila zvezda na nebu našega narodnega gibanja in življenja». Pod vodstvom nekega Lopana so se prepevale različne budnice in se je grala «Županova Micka» «tako gladko in izvrstno», «da je gledavec nehote pozabil, da ima diletante pred seboj», kakor se bere v «Novicah».¹⁸⁹ Ostanke slovenskega meščanskega nemškutarstva v pokrajinskih mestecih in trgih so se stiskali v svoje klube in mršave kazine in javkali po nekadnjih časih. V uradni «Laibacherici» z dne 27. januarja 1866 čitamo «Eingesendet», v katerem «mehrere Wippacher Bürger» jadi-

¹⁸⁸ Sporočilo tajnikovo o občnem zboru Južnega Sokola dne 29. decembra 1866. leta. Ljubljana 1867, str. 1.

¹⁸⁹ Novice z dne 24. januarja 1866, str. 54.

kujejo, da so jim njih ples na Tabru pokvarili: «paralisirender Einfluss», «Kastengeist» in «Ansichtendiktatur» ondotnih čitalničarjev.¹⁹⁰ Tudi dolgoletna trdnjava birokratskih kazinotov v Novem mestu se je začela rušiti pod pritiskom tamkajšnje čitalnice, ki je dne 2. februarja tega leta s slovesno «besedo» obhajala spomin Vodnikovega rojstnega dne. «To je bila prav národna veselica in tako živo in prijetno je bilo, da se je očividno kazalo, da čvekanje protivnikov, da naše mesto ni kraj za čitalnico, ostane le ‚pium desiderium‘» je poročal v «Novicah» novomeški rojak jurist Vojteh Kraus, poznejši Levstikov politični sotrudnik.¹⁹¹ Vodnikov dan je praznovala 28. januarja tudi čitalnica v Kranju, jako prisrčno so ga obhajali goriški slovenski gimnazijci v Št. Petru pri Gorici.¹⁹² Na Svečnico pa je Vodnika proslavila «posebno sijajno» ljubljanska čitalnica v Šiški pri Žibertu in v nedeljo nato v svoji društveni dvorani z «besedo», o kateri poročajo «Novice», da «je presegla vse prejšnje». Navzoč je bil novi deželni predsednik bar. Bach z družino in njegov predhodnik bar. Schloissnigg. Pred kipom Vodnika, umotvorom domačega kiparja Zajca, se je pelo, muziciralo in se je uprizorila prva slovenska originalna opereta, Ipavčev «Tičnik», prvikrat z orkestrom. Poleg Sokolov je v tej opereti prvič nastopila, pozneje jako priljubljena slovenska igralka Ivana Podkrajškova, o kateri poroča Bleiweis, da je hišno «tako lepo delala, da ona kakor gospodje Valenta, Jentel in Koloretto vsaki čas morejo stopiti na očiten oder, ne bojé se nobene kritike». O opereti sami pa je sodba «Novic» naslednja: «Le en glas je, da se Ipavčeva spevoigra more meriti z vsako drugo najboljo opereto, vrh tega pa ima za nas še toliko večo vrednost, da so napevi njeni prav v duhu slovanske muzike zloženi.»¹⁹³ — Vodnikov dan je v tem

¹⁹⁰ Novice z dne 7. februarja 1866, str. 49.

¹⁹¹ Ibidem, str. 50.

¹⁹² Slovenec z dne 10. februarja 1866, str. 45.

¹⁹³ Ibidem, str. 51. — O tej opereti je pisal tudi J. Ý. (Levstik?) v celovškem «Slovincu»: «‚Tičnik‘ si bode vedno ohranil

letu proslavila tudi najmlajša slovenska čitalnica v Sevnici z domoljubnim govorom župnika Ripšla, petjem in deklamacijo. Kot člani te čitalnice se omenjajo tudi kmetje iz bližnjega Boštanja, o katerih poroča dopisnik «Novic», da «obiskujejo pridno našo čitalnico ter očitno kažejo, da spoznavajo potrebe duševne omike naroda našega, in se ne dajo sladkoustnim prilizunom in misijonarjem starega kopita v zajinke vjeti; oni dobro vedó, kako nemškutarsk zvonec poje, — da ni zvon, ki kliče tudi naš slovenski narod k veselemu vživanji narodnih pravic, ampak da je zvon, ki pomeni duševno mrtvilo».¹⁹⁴

V februarju je dobila pod vodstvom doktorja Lavriča živahno se razvijajoča čitalnica v Ajdovščini svoje lastno stanovanje. Na njeni «besedi» dne 4. februarja je imel ognjeviti dr. Lavrič («naš preljubljeni») navdušen govor, v katerem je izvajal, da je mnogo večji oni človek, ki živi kaki vzvišeni ideji, od onega, kateremu je mar le njegov «život in njegov materialni prid». «Možje tedaj, ki so se posvetili znanstvom in lepim svobodnim umetnostim, so gotovo možje visokejše omike in velike veljave.»

časno mesto med umotvori slovenskih skladateljev», in poziva slovenske pisatelje, naj bi poskrbeli za večjo izbiro tekstov za skladatelje. V istem duhu kakor v «Potovanju iz Litije do Čateža» tudi tu izraža obžalovanje, da nam «sploh manjka predmetov za humoristično muziko, ktero bi bilo treba bolj gojiti». Iz istega literarnega programa je vzeta končna želja dopisnika po uprizoritvi Vilharjeve «Jamske Ivanke»: «Ker je omenjena igra pisana prav v domoljubnem duhu in vzeta iz domače zgodovine, bi bil vspeh gotovo dober in posebno sijajen.» (Slovenec z dne 28. februarja 1866, str. 65.)

¹⁹⁴ Novice z dne 7. marca 1866, str. 82. — Celjski čitalničarji so to leto vodnikovali dne 2. februarja s pravim pravcatim muzikalnim koncertom, na katerem so proizvajali zgolj klasična dela Beethovena, Mozarta in Haydna, prvokrat brez običajne tombole in plesa, kar je celjski dopisnik «Novic» s posebnim poudarkom zabeležil, češ da je le taka beseda «našega pesnika in vodnika vreden spomin... taka je prava, in tako naj zmirej bode... vse ravno ne gré vkup, in vse tudi ni za vse». (Novice z dne 21. februarja 1866, str. 67.)

A ideje zahtevajo tudi žrtev, ne samo od posameznikov, ampak tudi od celih narodov. «Tudi mi živimo zdaj veliki ideji: ideji narodnosti, to je, mi Slovenci nočemo več skoro smrtnega spanja spati, ampak želimo in hočemo visokeje življenje živeti kot Slovani. Zato imamo čitalnice in druge narodne zavode, časopise in bukve, zato želimo narodnih šol in jugoslovanskega vseučilišča v Zagrebu.»¹⁹⁵

Dne 25. februarja so v mariborski čitalnici igrali igro «Raztresenca», dne 4. marca v celjski čitalnici izvirno šaloigro «Kteri bo?». Spisal jo je Bogoslav Rogački (Lendovšek), ki je po Kotzebueju priredil tudi besedilo «Tičnika». Novomeška čitalnica, ki si je prva za kranjsko že v prvem letu po svoji ustanovitvi oskrbela svoj gledališki oder, je na njem uprizorila dne 11. marca v korist stradajočim Dolenjcem igri «Domači prepir» in «Strup». «Poslušalci niso skor našli ne konca ne kraja hvale in ploska... Vse osebe... so izvršile svoje naloge izvrstno. Videti jih, mislil si, da so to že izurjeni igralci.»¹⁹⁶ Dne 4. marca je bila v čitalnici v Kranju «res prav lepo igrana» igra «Vdova in vdovec».¹⁹⁷ Ista čitalnica je dne 8. aprila priredila «besedo» v prid gladoječim Dolenjcem. Na nji je nemškutarje zabaval potujoči čarovnik «der Alpenkönig». Potem so sledile pevске točke in za njimi se je uprizorila spevoigra «Advokata», na kar sta sledili tombola in ples.¹⁹⁸

Živahno delovanje je razvijala tudi v oktobru prejšnjega leta otvorjena petnajsta čitalnica v Metliki. O tem društvu poroča dopisnik v «Novicah»: «Veselice, ktere so bile skoraj vsako nedeljo pred pustom, so se tako prikupile, da je pristopilo obilo udov (šteje jih zdaj že nad 100), ki so jej bili iz začetka največji protivniki, spo-

¹⁹⁵ Novice z dne 21. februarja 1866, str. 66.

¹⁹⁶ Novice z dne 21. marca 1866, str. 99. — Dne 8. aprila je uprizorila ista čitalnica «Županovo Micko». «Igralo se je, da je bilo veselje.» (Novice z dne 18. aprila 1866, str. 150.)

¹⁹⁷ Novice z dne 14. marca 1866, str. 90.

¹⁹⁸ Novice z dne 11. aprila 1866, str. 122.

znavši, da je stvar poštena in naravna.» Na velikonočni ponedeljek so v čitalnici igrali «Županovo Micko» in na dobro znani trati «Pungert» so plesali «kolo», o katerem pravi dopisnik, da «se je menda samo v Metliki še ohranilo», zakaj v Črnomlju, kjer je bilo poprej tudi v navadi, «se je pred tremi leti, ko je neki rogovilež in zatiravec narodnosti naše s palico prišel med plesavce, rekoč, da se ta ples ne spodobi več, poslednjikrat igralo».¹⁹⁹

Izmed obeh ljubljanskih slovenskih društev je v tem predpustu «Sokol» skrbel v prvi vrsti za družabno zabavo in humor. Na njegovi prireditvi na pustni torek «se je poglavitno plesalo». Tudi običajne sokolske sobotne večernice so bile namenjene v prvi vrsti «radovanju» in «rajanju». Sicer je v soboto dne 5. marca reditelj Pour posetnike tudi poučeval z berilom «o življenju rastlinstva», a še bolj so jih zabavale «Brencljeve» šale in tajnika Ravnikarja humoreska «Kakšna bo Ljubljana v 100 letih»,²⁰⁰ medtem ko je predstavljal na «sokolovi» zabavi dne 10. marca glavno atrakcijo «znani umetnik Novak», ki «se je kot opica skazoval».²⁰¹

Bilo je dober mesec po onem 12. februarju, ko se je v kranjskem deželnem zboru tako žalostno končala pravda za slovenščino na Kranjskem, ko je Anastazij Grün zasmehoval revščino slovenske literature ter spodbudil Jurčiča, Stritarja in Levstika da so prav v tem času stopili na dan z načrtom nove izdaje slovenskih klasikov, nazvane «Klasje z domačega polja», v času, ko je bil Levstik pravkar izdal svojo nemški pisano slovnico «Die slovenische Sprache nach ihren Redetheilen» in ko so istega pisatelja «Pesmi» po Wagnerjevi kupčiji z Blaznikom prišle iz dvanajstletnega zapora.²⁰² V tem času se je pogajal za ravnateljstvo ljubljanskega nemškega gledališča neki Preissing, ki je v smislu želje kranjskega

¹⁹⁹ Novice z dne 28. marca 1866, str. 106.

²⁰⁰ Novice z dne 7. marca 1866, str. 84.

²⁰¹ Novice z dne 14. marca 1866, str. 92.

²⁰² Slovenec z dne 28. marca 1866, str. 100.

deželnega zbora obetal, da bo, ako dobi ravnateljstvo, igral v tem gledališču enkrat na teden slovensko in si v ta namen izbral za vodjo slovenskih predstav že imenovanega Ljubljancana in nemškega igralca Penna.²⁰³ A proti Preissingu se je začela po «Laibacherici» agitacija v korist brnskega gledališkega ravnatelja Zöllnerja, «Novice» so bile mnenja, da prav zato, ker je bil Preissing takoj pri volji dajati tudi slovenske predstave.²⁰⁴ Nemci pri deželnem odboru so nastavili Zöllnerja, ker je bil bolj njihov mož. Dasiravno je tega stari kranjski, na Dunaju živeči literat Leopold Kordeš v dunajski «Zukunft» prepričeval, da bo tudi materialno boljše izhajal, ako uvede poleg nemške še slovensko igro v deželnem gledališču, dasiravno mu je klical v spomin svoj poskus slovenskega teatra iz leta 1849.,²⁰⁵ je Zöllner sicer v začetku obljubil, da bo dajal po dve slovenski predstavi na mesec, ako mu deželni odbor preskrbi igre in pomoč diletantov,²⁰⁶ a pozneje ni držal niti te obljube.

Slovenska Talija v Ljubljani je bila navezana na družabne prireditve čitalnice in «Sokola». Dne 18. marca je čitalnica po različnih glasbenih in pevskih točkah uprizorila novo šaloigro «V gostilnici na pošti», ki jo je bil po Goldoniju priredil Zabukovec. «Vsi gospodje, vsak po svoji nalogi, so izvršili igro prav dobro», so pohvalile igralce «Novice».²⁰⁷ Dne 2. aprila 1866 so smeli Slovenci drugič v teh ustavnih letih nastopiti s svojo «besedo» v kranjskem *deželnem gledališču*. Kakor lani v prid ubogim Notranjcem sta priredila ta dan čitalnica in «Južni Sokol» predstavo v korist stradajočim Dolenjcem. Na «besedi», h kateri so prišli Štajerci pod vodstvom Dav. Trstenjaka, se je deklamirala neka dr. Tomanova prigodnica, proizvajale so se razne glasbene in pevske točke, med poslednjimi prvič Jenkovo «Morje

²⁰³ Ibidem, str. 91.

²⁰⁴ Novice z dne 21. marca 1866, str. 99.

²⁰⁵ Triglav z dne 15. aprila 1866, str. 117.

²⁰⁶ Novice z dne 25. aprila 1866, str. 140.

²⁰⁷ Novice z dne 21. marca 1866, str. 100.

adrijansko» (po kompoziciji Fabiana), «mojstersko delo, v vsaki sekirici prevdarjeno in v karakteristiki doslednjo.» Največ zanimanja pa je vzbujala opereta «Tičnik», uprizorjena ob navzočnosti skladatelja dr. Japavca. «Kajti to je bilo prvokrat, da se je igrala opereta na odru očitnem . . . Vsakemu, komur je mar za čast domače umetnosti, je srce veselja igralo», piše dr. Bleiweis. Končno je «Sokol» kazal «Herkulove grače». «Gledišče je bilo tako polno, da se je moralo mnogo ljudi vrniti, ker niso dobili prostora več; nad 800 vstopnic je bilo izdanih.»²⁰⁸ To «besedo» so istotako v deželni gledališču ponovili z deloma izpremenjenim sporedom dne 15. aprila in se je izvršila «na vsako stran zopet tako slavno». «Gledišče čez in čez polno, kazalo je zopet, da še ni propala bela Ljubljana, in kar sta ‚Sokol‘ in čitalnica kazala ta večer svetu, pričalo je visoko stopnjo umetniško.» Po pevskih in glasbenih točkah sta igrala «Sokola» Drahsler in Kolblar burko «Ključec je od smrti vstal» tako izurjeno, «da bi lahko marsikterega glediščinega komika poslali k njima v šolo; uni živo srebro, ta osebljeni patos. Ni tedaj čuda, da smeha ni bilo ne konca ne kraja». A «krona» «besede» so bili po besedah «Novic» — «marmorni kipi starinske in sedanje plastike», ki sta jih predstavljala «Sokola» Vidic in Coloretto.²⁰⁹

Medtem ko je neki «Ščavničar» v «Slovincu»²¹⁰ pozival Ljutomerčane, naj si tudi ustanove svojo čitalnico, je poskusil v Kanalu advokat dr. Tonkli, ki se je v ta kraj preselil iz Gorice, spremeniti tamkajšnjo kazino v čitalnico, a zaenkrat brez uspeha, nakar je sklenil misliti na samostojno čitalnico.²¹¹

²⁰⁸ Novice z dne 4. in 11. aprila 1866, str. 116 in 123. — Levstikovo poročilo v «Slovincu» z dne 11. aprila 1866, str. 114.

²⁰⁹ Novice z dne 18. aprila 1866, str. 151 in 152. — Levstikovo poročilo v celovškem listu pravi: «Pokazalo se je, da tudi Slovenec ima okus in razum za umetnost, a vendar ne trobi vedno od ‚Intelligenz, Schönheit und Geist‘.» (Slovenec z dne 25. aprila 1866, str. 150.)

²¹⁰ Slovenec z dne 25. aprila 1866, str. 151.

²¹¹ Novice z dne 18. aprila 1866, str. 129 in 130.

V začetku maja 1866 je izbruhnila prusko-avstrijska vojna. Mesta so se polnila z vojaki. Ljudstvo je navalilo na kranjsko hranilnico in zahtevalo svoje denarne vloge. To pa niti malo ni motilo ljubljanskega «Sokola», da bi ne prirejal svojih običajnih pomladanskih zletov na deželo. Dne 6. maja je zletel v Dol, kjer so se Sokoli sprehajali po prijazni okolici in kratkočasili z gimnastičnimi igrami. Opoldne so bili pri obedu «židane volje».²¹² Ljubljanski «Turnerji», ki so se takoj ponudili mestnemu magistratu za varnostno stražo v času, ko so v Italijo odhajajoči vojaki preplavljali mesto, so začeli Sokole dolžiti pomanjkljivega patriotizma.²¹³ Pogumno jim je odgovoril dr. Bleiweis v svojem listu z besedami: «Južni Sokol⁴ bi se bil že tudi oglasil, ako bi ne bil iz Prage slišal, da za zdaj vlada ponudbe ondašnjega ‚Sokola‘ še ni sprejela... Mi Slovenci, kakor sploh avstrijski Slovani hrepenimo zdaj le po tem, da bi se sklicali deželni zbori, v katerih bi domoljubni poslanci razodeli na prid Avstrii živo željo, naj bode enkrat konec pogubivni nemški politiki in naj Avstrija pred vsem in nad vsem gleda na-se! Ni tedaj čuda, da besede dunajske ‚Wiener Abendp.‘, da, ako bode vojska, se Avstrija ne bode bojevala za ‚svojstveno (specifično) avstrijsko idejo‘, [ampak za nemštvo], so kakor huda slana poparile srca vseh Slovanov... Po pravici pravi [srbska] ‚Zastava‘, da za nemško politiko se ne more, zvun nekterih Nemcev, noben Avstrijan navdušiti.»²¹⁴

Ob tej priliki je ljubljanski nemški profesor Heinrich med poukom v 6. gimnazijskem razredu imenoval «No-

²¹² Novice z dne 9. maja 1866, str. 156.

²¹³ Tudi «Južni Sokol» je ponudil deželnemu predsedniku Bachu svojo pomoč. Glej pismo predsednika Sokola v «Slovincu» z dne 11. julija 1866, str. 217.

²¹⁴ Novice z dne 25. maja 1866, str. 171. — Dne 24. maja 1866 je pisal Einspieler drju. Vošnjaku: «Ako zmagamo, bode pela spet nemška palica, da bode joj. Le berite uradne časnike, zakaj da se Avstrija vojskuje. Ako pa izgubimo, ne bode vojske skoraj konec in Bog večni ve, kaj in kako.» (Dr. J. Vošnjak, Spomini, I.—II., str. 202.)

vice» — «Schmierblatt»,²¹⁵ kar je vzbudilo med Slovenci kolosalno ogorčenje. Razmerje med «Sokolji» in «turnarji» je postajalo od dne do dne bolj napeto, zlasti ko so po usodepolnih avstrijskih porazih na severočeskem bojišču, ko so začeli ranjenci preplavljati tudi Ljubljano in so hoteli «turnarji» sami pomagati milosrčnim gospe pri sprejemanju ranjencev na kolodvoru, odrivajoč «Sokole».²¹⁶ Človekoljubnega dela se «Sokol» ni branil; ko ni mogel in smel izkazovati bolniške pomoči, je priredil dne 15. julija na čitalniškem dvorišču v prid ranjenim vojakom «veliko besedo», katere se je udeležilo okrog 700 ljudi. Pod mojstrskim vodstvom čitalniškega pevovodje Čeha Fabiana, so se poleg cesarske pesmi pele take slovanske budnice kakor Bendlov «Svoji k svojim», «Kje dom je moj» in «Hej Slovani». Po pričevanju «Novic» je pokazala ta «beseda», da «naša slovenska društva ga nimajo para v Ljubljani».²¹⁷ In ko so Italijani, ki so se sklicevali po svoji stari navadi na pruske, ne na svoje zmage, dvignili zahtevo, da hočejo imeti za mejo med Avstrijo in Italijo Sočo, so Slovenci dejansko protestirali proti tej, tedanjim našim rodoljubom nezaslišani zahtevi. Mnogo Sokolov, med njimi tudi pevovodja Fabian, je prostovoljno vstopilo v tretjo kompanijo deželnih strelcev, da z orožjem prepreči italijansko pohlepnost po naši zemlji.²¹⁸

Za Avstrijo, tlačiteljico Slovanov, je nesrečna vojna leta 1866. mogočno podžigala narodni duh med Slovenci, kar se je kazalo tudi na društvenem področju. Klici po ustanavljanju novih čitalnic so se začeli oglašati od vseh strani, celo s kmetov. Neki J. D. Vlastenski je klical Šoštanjčanom: «Napravimo si čitalnico!»²¹⁹ V Cerknici na Notranjskem se je zbralo 25 članov, si nabavilo ne-

²¹⁵ Novice z dne 15. junija 1866, str. 196.

²¹⁶ Prim. Levstikove «Liste iz bele Ljubljane» v «Slovincu» z dne 11. julija 1866, str. 217 dalje.

²¹⁷ Novice z dne 18. julija 1866, str. 255.

²¹⁸ Novice z dne 8. avgusta 1866, str. 259.

²¹⁹ Slovenec z dne 6. junija 1866, str. 179.

kaj časopisov in knjig ter si ustanovilo bralno društvo v upanju, da ga ob priliki spremenijo v «narodno čitalnico».²²⁰ Tudi v Poddragi na Vipavskem se je v poletju 1866 napravil nekak zarodek čitalnice v obliki kmetškega bralnega društva. Člani so si v šestih tednih nabavili 150 slovenskih knjig in jih marljivo prebirali.²²¹

Levstiku, tej odločno narodno-demokratični glavi in edinemu kritiku te dobe, so bile te kmetške čitalnice mnogo bolj po godu nego marsikatero mestno in trške, v katerih se je začelo polagoma razvijati že narodno frakarstvo. V svojem drugem «Listu iz bele Ljubljane» piše, da si ne more kaj, da ne bi v teh svojih feljtonih «semtertje enega ali drugega izmed naših domačih mož — malo ne piknil», in svetuje dotičnemu, katerega bi utegnila zadeti njegova puščica, naj si misli: «Ko bi jaz ne bil oseba, na katero se ozirajo moji svojaki, gotovo bi me nobeden ne pikal.» Dalje poroča Levstik, da je poleti popotoval po Notranjskem in zvedel v Idriji, tem nekdanjem gnezdu nemškutarskega meščanstva, da se bo tudi tam, «ako Bog da, rodila narodna čitalnica». Nato nadaljuje: «Narodna čitalnica! Pač lepo ime, ko bi le tudi povsod na pravem mestu bilo in bi se na to gledalo, da bi bilo tudi resnično. Samo ime še ne dela narodne čitalnice, kakor tudi obleka ne dela človeka. Treba je še druge stvari, in tej se pravi narodni duh!» Obiskal je čitalnico v Planini in je skoraj ni ločil po časnikih, ki so bili tu razpoloženi, od kake nemške kazine. Še slabši vtis je napravila nanj Postojna s svojo «precartano» staro kazino in ga ohladila s spoznanjem, da «v Postonj' — je vse zastonj». Drugače v Cirknici! Tu pravi, da mu je zlasti skromno ondotno «Društvo slovenskih čitate-ljev» jako ugajalo — «naj bi to posnemali domoljubi tudi po drugih trgih, kjer je teže osnovati lastne čitalnice. To društvo šteje okoli 30 udov, kateri so naročeni na vse slovenske časnike in si hočejo s časom napraviti tudi

²²⁰ Ibidem.

²²¹ Novice z dne 12. septembra 1866, str. 298.

svojo knjižnico.»²²² O «čitalnici in spe» se je v tem času govorilo celo v nemškutarskem Tržiču.²²³

Sezono jesenskih društvenih prireditev je v Ljubljani otvoril češka pevka pl. Tiefensee, ki je na dveh koncertih dne 6. in 12. septembra ob sodelovanju slovenskih gospodičen Fröhlichovih in klavirskega amaterja ter znanstvenika, pastorja Teodorja Elzeja zapela tudi par slovenskih pesmi v korist vdovam in sirotam padlih vojakov.²²⁴ Ko sta se pripravljali čitalnici v Celju in Kranju, da igrata prva dne 23. septembra igro «Dobro jutro» in druga dne 24. septembra burko «Bob iz Kranja» in «Kljukec je od smrti vstal» se je po daljšem presledku ustanovila dne 9. septembra *osemnajsta* slovenska čitalnica in sicer v Št. Vidu nad Ljubljano z znanim pesnikom, župnikom Blažem Potočnikom kot predsednikom.²²⁵

Dne 27. septembra se je vršil v Ljubljani drugi občni zbor «Slovenske matice», ki so ga obiskali rodoljubi iz vseh slovenskih krajev. Ljubljanska čitalnica je gostom na čast priredila v svoji dvorani «besedo» z opereto «Tičnik». «Trikrat je bila krasna Ipavčeva spevoigra že na odru očitnem» — je poročal Bleiweis — «a nikoli še ni bila s toliko navdušenostjo sprejeta kakor ta večer . . . Po končani spevoigri je nenavadna radost kraljevala v gostilnici ter se razodevala v govorih, pesmih in zdravicah živega rodoljubja kipečih, dokler ni bila ura prezgodnje ločitve.»²²⁶

Dne 30. septembra se je slovesno otvorila šentvidska čitalnica. Slavlja so se udeležili dr. Bleiweis, dr. Toman in dr. Costa. V otvoritvenem govoru je predsednik Blaž Potočnik slavil razvoj slovenskega preroda od Vodnika do tedanjih dni. Po pevskih in deklamacijskih točkah so domači diletanti v «prav gladki slovenščini» igrali «Bob

²²² Slovenec z dne 1. septembra 1866, str. 279.

²²³ Slovenec z dne 5. septembra 1866, str. 286.

²²⁴ Novice z dne 12. in 19. septembra 1866, str. 299 in 308.

²²⁵ Novice z dne 19. septembra 1866, str. 307.

²²⁶ Novice z dne 3. oktobra 1866, str. 526.

iz Kranja». Po končani «besedi» je otvoril vrsto napitnic dr. Bleiweis, ki je nazdravil novi čitalnici, «najmlajši sicer, a prvi na kmetih», potem je slavil njenega predsednika kot slovničarja in slovenskega pesnika. Za njim je dr. Toman razlagal trojni namen čitalnic, nakar se je vrstila zdravica za zdravico.²²⁷

Ko je Levstik po «Slovincu»²²⁸ ter dr. Bleiweis po «Novicah»²²⁹ drezal ravnatelja Zöllnerja, naj bi začel vsaj s kakšnimi slovenskimi operetami, ker so njegovi pevci in pevke znali po večini češko in se je novi ravnatelj samo enkrat v oktobru dal toliko omečiti, da je gospodična Pichlerjeva, rojena Ljubljancanka, enkrat med nemško predstavo zapela neko slovensko pesmico iz «Tičnika»,²³⁰ je «Južni Sokol» ob priliki svoje tretje obletnice priredil dne 21. oktobra «besedo», na kateri se je uprizorila Vilharjeva izvirna šaloigra «Slep ni lep». Poročilo dr. Bleiweisa o tej predstavi se je glasilo: «Ker so dobro znane naše domače izvrstne moči, zato bi le vodo nosili v Savo, ako bi naštevati vse na drobno... Zamolčati pa tudi ne moremo, da Vilharjeva šaloigra je bila v vseh partijah tako dobro igrana, da smeha ni bilo ne konca ne kraja; še posebno pa je gosp. Noli z vpletanimi 'ribniškimi' povedkami toliko dobrovoljnost vzbujal, da tudi najpustejšemu čmerikovcu so morala rebra pokati smeha.»²³¹

Dne 28. oktobra je celjska čitalnica uprizorila igro «Le naravnost», prevedeno iz nemščine. Isti dan je imela tudi ljubljanska čitalnica svojo zadnjo predstavo v tem letu. Pred predstavo so se izvajale deklamacije, razne resne in šaljive pevske točke, katerim «je krono na glavo postavil» «Črni Peter», po drju. Prelogu poslovenjena šaloigra, v kateri so «gospodičina Marija Prelihova in

²²⁷ Novice z dne 10. oktobra 1866, str. 552.

²²⁸ Slovenec z dne 8. in 19. septembra 1866, str. 289 in 300.

²²⁹ Novice z dne 5. septembra 1866, str. 291.

²³⁰ Novice z dne 17. oktobra 1866, str. 541.

²³¹ Novice z dne 24. oktobra 1866, str. 549.

gospoda P. Grazeli in J. Noli izvrstno svoje naloge dovršili». ²³²

V prihodnjem mesecu novembru je obhajala metliška čitalnica svojo obletnico z uprizoritvijo «Servus Petelinčka» in Bilčeve «Slovenije oživiljene». Igrali so dijaki, ki so se posebno v poslednji igri «izvrstno obnašali». ²³³ «Sokolova» «beseda» dne 10. novembra pri Virantu je bila prav mikavna. Član društva Valenta je sestavil program tako, da je bila vsaka točka namenjena, «oživiti narodni duh». «Dika večera je bil gosp. Drahsler, ki je s predstavo ‚Snubača‘ svojo gledališčno umetnost zopet prezvrstno skazal». ²³⁴ Na tem svojem večeru je «Južni Sokol» sklenil, da se udeleži nabiranja prispevkov za «južnoslovensko vseučilišče» v Zagrebu. ²³⁵ Prelogova prireditelj «Črnega Petra» je tako ugajala, da sta jo uprizorili dne 25. novembra tudi ptujska in mariborska čitalnica. ²³⁶ Dne 18. novembra je igrala novomeška čitalnica igro «Tat v mlinu» s svojimi novimi kulisami, na katere je bila zelo ponosna. «Napravili smo si novo zagrinjalo, nove dekoracije za sobo in gozd in naslikal nam je tu bivajoči slikar malano okolico, da ji ni para. Vsega vkup imamo 6 spremenov», so se bahali v «Novicah» podjetni Novomeščani. ²³⁷ Dne 16. decembra je smela nastopiti celjska čitalnica z dvema igrama, z «Bobom iz Kranja» in z reprizo igrice «Le naravnost» v celjskem mestnem gledališču, na tem javnem odru prvič po petnajstih letih. Kakor je leta 1851. zadnje slovenske predstave v tem gledališču vodil knjigovez Jeretin, tako je ti dve predstavi uprizoril njegov sin. O predstavi poroča dopisnik v «Novicah»: «Igrali so vsi tako izvrstno, in dovršili tako umetno vsaki svojo nalogo, da bi nam zares težko bilo, družimu dajati sprednost pred drugim.»

²³² Novice z dne 31. oktobra 1866, str. 558.

²³³ Novice z dne 14. novembra 1866, str. 575.

²³⁴ Ibidem, str. 575.

²³⁵ Novice z dne 21. novembra 1866, str. 581.

²³⁶ Ibidem, str. 585.

²³⁷ Novice z dne 28. novembra 1866, str. 590.

«Slava dr. Kočevarju, našemu starešini, ki je prvi modro spoznal važnost javnega glediščinega igranja . . . Nismo sicer videli nekterih ‚gnädige bindische Bürgerinen‘ v ložah, ki se nikoli ne pogrešajo, ako se igra nemški ‚Pelz-Paladin und Kachelofen‘ ali ‚Lumpaci‘ in kakor se take in enake kulturne burke imenujejo; al tudi brez njih je bolnišnica celjska . . . dobila zdatno pomoč.»²³⁸ Dne 16. decembra je uprizorila kranjska čitalnica ob priliki občnega zbora igro «Kteri bo?» «Gospodičine, kakor gospodje, med kterimi so eni stopili prvokrat na javni oder, so hvalevredno izvršili svoje naloge», se je glasilo kratkobesedno poročilo noviškega dopisnika.²³⁹

Na občnem zboru «Južnega Sokola» dne 29. decembra je naznanil predsednik dr. Costa, da tako, kakor so Slovenci zadnjič v novembru posetili v Zagrebu Hrvate, ki so praznovali tristoletnico Zrinjskega, obišejo ob prihodnjih binkoštih Hrvatje Slovence v beli Ljubljani. — Silvestrovala sta čitalnica in «Sokol» to leto zopet skupaj s tem, da sta priredila skupno «besedo» s čisto novim programom, «da si lahko trpel gnječo in vročino». Za izvrstnimi pevskimi točkami se je predstavljala spevoigra «Sodba ali dva kmeta» in «Kukavica», «sestavljena od Šeferja in v slovensko prestavljena po Levcu».²⁴⁰

Za razvoj slovenske gledališke umetnosti je bil najpomembnejši dogodek v letu 1866. ta, da se je v novembru osnoval v Ljubljani pripravljalni odbor za ustanovitev «Dramatičnega društva», ki naj bi obsegalo vse slovenske pokrajine.²⁴¹ Obotavljanje nemškega ravnatelja Zöllnerja je najbrž pospešilo njegovo snovanje. Pripravljalni odbor, kateremu je bil poleg Josipa Stareta duša Fr. Levstik, predsednik pa Luka Svetec, se je sestal dne 15. novembra in dne 19. i. m. vladi predložil prvi osnutek pravil, ki jih je sestavil Josip Stare. Odbor je začel

²³⁸ Novice z dne 26. decembra 1866, str. 428.

²³⁹ Ibidem.

²⁴⁰ Novice z dne 9. februarja 1867, str. 16. — Te predstave ne omenja A. Trstenjak v svojem «Slovenskem gledališču».

²⁴¹ Novice z dne 14. novembra 1866, str. 375.

nabirati tudi rokopise iger.²⁴² A kakor je to bilo po navadi, so morali tudi pri osnovanju tega društva Slovenci čakati še mesece in mesece, preden je vlada potrdila pravila. Za dramatično društvo se je posebno vnel Levstik, ki je v polnem obsegu spoznal pomen narodnega gledališča. Ob času snovanja društva je pisal najbrž pod Levstikovim vplivom Nolli v svojih «Listih iz bele Ljubljane» v celovškem «Slovincu»: «Hvala Bogu, naša Talijska ni prav zapuščena in šteje po raznih čitalnicah mnogo prijateljev in prijateljic... Dan za dnevom pa je večja potreba, da imajo čitalnice primerno zbirko tiskanih iger na izbiro, kajti z rokopisi je velika težava in je posebno sitno jih pošiljati sem terti.» Naj se torej združijo čitalnice in začno izdajati prevedene in izvirne igre; za poslednje se naj razpišejo darila. «Tako bi se osnovala počasi prava gledališna šola, prva in najpotrebnejša podlaga prihodnjega narodnega gledališča. Ako osnujemo tedaj društvo, katero bo imele namen, pospeševati slovensko dramatiko, bodisi v pisanji bodisi v predstavljanji, svesti si smemo biti, da smo storili velik korak do narodnega gledališča.»²⁴³

Tik pred koncem leta 1866. so razglasile «Novice», da je vlada potrdila pravila slovenske narodne čitalnice v Idriji, *devetnajste* v kronološkem redu.²⁴⁴

V letu 1867. smo, v marsikaterem pogledu v izredno pomembnem letu, v letu usodepolnega dualizma, v letu nekaterega spoznanja in spregledanja v političnem, kulturnem in socialnem pogledu, v letu, ki je postalo mejnik med tedanjimi našimi očeti in sinovi, med Staroslovenci in Mladoslovenci, mejnik, ki se je dvignil tudi sredi veselo in pestro zelenečega in cvetočega vrta slovenskega družabnega življenja.

Začetek leta še ni napovedoval nobenih perturbacij. Življenje v slovenskih čitalnicah je teklo po dotedanjih kolotečinah.

²⁴² Novice z dne 28. novembra 1866, str. 591.

²⁴³ Slovenec z dne 21. novembra 1866, str. 575.

²⁴⁴ Novice z dne 26. decembra 1866, str. 429.

Vrsto čitalniških prireditev so otvorili v januarju Mariborčani v znamenju Slomška. Da postavijo temu zaslužnemu možu spomenik na javnem trgu v Mariboru pred cerkvijo sv. Alojzija — kjer so ga pa nemški mestni očetje odklonili — so mariborski čitalničarji priredili dne 16. januarja 1867 veliko «besedo», na kateri so peli razne budnice in se je igral Prelogov «Črni Peter», ta večer lepše, nego kadar koli.²⁴⁵

Nekatere kranjske čitalnice so zopet bolj ali manj slovesno praznovale Vodnikov rojstni dan. Ljubljanska je na Vodnikov dan (3. februarja) uprizorila Bilčev dramatični prizor «Slovenija oživiljena», v katerem sta se odlikovala Drahsler kot Zois in Koblar kot Vodnik. Po muzikalnih in pevskih točkah, izvajanih pod vodstvom novega čitalniškega pevovodje Čeha Prochazke, se je vršil običajni ples. «Ako si se ozrl okoli sebe, gledal si cel vrtič krasnih rožic.» Plesalo je 70 parov. «Krasotice take, ki jih nahajamo tukaj le med slovenskim svetom», je namigaval dr. Bleiweis na adresu vseh uradniških družin, ki so morebiti še oklevale z vstopom v slovensko družabno kolo.²⁴⁶

Isti dan je tudi najmlajša slovenska čitalnica v Št. Vidu nad Ljubljano slavila Vodnika z «besedo», na kateri je neki govornik dokazoval imenitnost kmetijskega stanu. Potem se je igrala «Županova Micka» tako dobro, «da se na kmetih ne more boljše pričakovati».²⁴⁷ Novo-meška čitalnica, katere člani se niso samo razveseljevali, ampak tudi učili slovenščine — poučevati jih je hotel sam pater Ladislav, pa mu provincial ni dovolil — je dne 17. februarja praznovala Vodnikov rojstni dan s petjem, deklamacijami in plesom, pri katerem je poročevalec «Novic» s ponosom videl «mnogočico dolenskih krasotic».²⁴⁸

Dne 21. februarja je priredil «Sokol» v čast novoizvo-

²⁴⁵ Novice z dne 6. februarja 1867, str. 46.

²⁴⁶ Ibidem, str. 49 in 50.

²⁴⁷ Novice z dne 13. februarja 1867, str. 56.

²⁴⁸ Novice z dne 27. februarja 1867, str. 72.

ljenim in na kratkotrajno zasedanje v Ljubljano došlim kranjskim deželnim poslancem svoj sokolski večer, na katerem se je mnogo nazdravljalo in odzdravljalo. Rokopisni «Brencelj» tega večera «je tudi storil svoje in se predstavljal gostom ter razlagal na drobno, kakošna živalica je prav za prav, da ne bi imel kdo morda napačnih misel o njem». Tri dni pozneje, dne 24. februarja je ljubljanska čitalnica veselo rajala na plesu, «najlepšem in najprijetnišem».²⁴⁹

Na pustni ponedeljek se je slovesno in zraven prisrčno po domače otvorila *dvajseta* slovenska čitalnica, in sicer v Jelšanah na Krasu, ki jo je dovolilo tržaško namestništvo dne 14. februarja, z «besedo» ki jo je tako nazorno popisal Fran Erjavec v svoji mični sličici «Beseda na kraški zemlji». «Besedo» je otvoril ondotni dekan, predsednik novega društva, z literarnozgodovinskim govorom o Vodniku, Ravnikarju, Prešernu, Slomšku in Bleiweisu. Število domačih pevcev in pevk so pomnožili vneti rodoljubni pevci iz bližnjega hrvatskega Kastava.²⁵⁰ Na «besedi» ljubljanske čitalnice dne 24. marca so se s posebno pohvalo pele pesmi starega Maška; pevovodja Prochazka je igral neko Beethovenovo sonato, na kar se je uprizorila «prav dobro» «Zakonska sol», gledališka igra v prevodu dr. Preloga.²⁵¹ Svojo sobotno zabavo dne 6. aprila je posvetil «Južni Sokol» že drugič tako soglasno izvoljenim in na še krajše zasedanje v Ljubljano došlim kranjskim deželnim poslancem. «Navdušeni pozdravi in napitnice so se vrstile s točkami prav zanimivega programa», poročajo «Novice» in pristavljajo, da je na tem večeru posebno veselost vzbujal «muzikalični brencelj».²⁵² Prihodnji večer, v nedeljo dne 7. aprila se je vršila druga postna «beseda» ljubljanske čitalnice, o kateri pravi dr. Bleiweis, da «bo ostala s svetlimi črkami zapisana v zgodovini čitalnice». Prvi del programa so

²⁴⁹ Ibidem, str. 75.

²⁵⁰ Novice z dne 27. marca 1867, str. 104.

²⁵¹ Ibidem, str. 106.

²⁵² Novice z dne 10. aprila 1867, str. 125.

tvorile «meglene podobe», za Ljubljano prvovrstna novost. «Reči moramo, da so bile izvršene tako mojstersko in krasno, da jih nismo videli še boljših. Občna radost občinstva nad tem nenavadnim umetniškim delom bila je velika in se je glasila v živahni pohvali. Posebno krasne so bile podobe Bleškega jezera.» Gospodični Roza in Evgenija Fröhlichovi, prva kot pevka, druga kot umetnica na goslih, sta vse kar «očarali». Tretji del programa je izpolnila veseloigra «Ultra», ki je vzbudila mnogo smeha. Igralo se je po pričevanju «Novic» tako dobro in gladko, «da je bilo res veselje poslušati».

To je bila zadnja slovenska gledališka predstava, ki jo je v svojem področju priredila ljubljanska čitalnica, ki je v tem času odstopala ta del svojega torišča novoustanovljenemu «*Dramatičnemu društvu*». Pripravljalni odbor tega društva, ki je bil v novembru prejšnjega leta predložil vladi svoja pravila, je končno v marcu privatno²⁵³ zvedel, da je cesar potrdil pravila društva (dne 4. marca 1867). Z dopisom z dne 18. aprila je kranjska deželna vlada o tem potrdilu uradno obvestila pripravljalni odbor, ko je bila poprej od njega zahtevala še nekih poprav.²⁵⁴ Ustanovni občni zbor dramatičnega društva se je vršil dne 25. aprila in sklenil glede povabila k pristopu izdati pravila v tisku. Poverjenišva pri nabiri članov naj bi prevzele čitalnice.²⁵⁵ Začasni odbor novega društva je pogosto zasedal vso pomlad in vse poletje 1867, pošiljal povabila rodoljubom, nabiral rokopise,²⁵⁶ razpisoval darila za najboljši tekst komične operete.²⁵⁷ V društvu so bile na delu čile, mlade napredne moči. O smeri in nameri, ki je vladala v njihovem krogu, nam daje pojasnilo pismo, ki ga je pisal dne 28. avgusta 1867 abiturient Levec Janku Kersniku, v katerem pravi, da je dobil od društva v popravo Mala-

²⁵³ Novice z dne 20. marca 1867, str. 99.

²⁵⁴ Novice z dne 17. aprila 1867, str. 134.

²⁵⁵ Novice z dne 8. maja 1867, str. 157.

²⁵⁶ Novice z dne 29. maja 1867, str. 180.

²⁵⁷ Novice z dne 24. julija 1867, str. 248.

vašičev prevod Raupachove ljudske žaloigre «Mlinar in njegova hči», in značilno pristavlja: «Dramatično društvo se sploh veselo giblje, menda zato, ker nima nobenega prvaka in nobenega starokopitneža med odborom, niti med udi svojimi. Se ve, Bleiweisu je to že profanum vulgus!»²⁵⁸ Duša društva je bil Levstik, ki je ob tem času zaslutil trenutek, da bi utegnil uveljaviti svoje pogumnejše in naprednejše kulturne nazore v slovenskem javnem življenju ne samo s pomočjo novega političnega lista, ki ga je prav ob tem času snoval, ampak tudi s pomočjo dramatičnega društva, nazore, zaradi katerih se je bil z Bleiweisom razdvojil že v maju 1864, a jih takrat ob priliki afere s «Triglavom» in čitalniškim stanovanjem (v začetku leta 1865.) ni mogel udeležiti. Misli na to, da s temi svojimi nazori prej ali slej stopi v slovensko javnost, pa Levstik nikdar ni izpustil izpred oči. Kadar je količkaj mogel, jim je dajal duška v *Ein-spielerjevem* «Slovincu». — Pomagal mu je Davorin Trstenjak, ki je v svojih «Obrazih iz Ljubljane», v katerih je karakteriziral različne kroge in sloje Ljubljane, pisal v «Slovincu» dne 15. decembra 1866: «Narodna zavest se je že precej oživila, dasiravno ni na oni stopnji, na kateri bi lahko bila. Velika vrsta ljudi, in sicer skorej ves uradni svet, je v posebnem (namreč nemškutarskem) taboru. Sicer tudi med to vrsto najdeš iznimke, vendar Kranjec je moder in nerad se žrtvuje za ideje, ktere niso po vladinem kalupu. *Ta plašljivost še objema nekoliko tudi samostalne narodnjake, gotovo ne v prid narodnemu napredku.*» O ljubljanski čitalnici pa piše Trstenjak tako: «Tukaj najdeš vse, kar se ne šemi s tujščino — surkaše nasproti frakašem. Življenje ni tukaj tako rodo, kakor v kazini, dasiravno ni še v vsem narodno. Govori se tukaj jezik, kateri je prav obraz narodnega preporoda. Nemške verige še zmerom rožljajo, in tudi furlanski ‚magari‘ pričuje, da je Slovenec jetnik med Nemcem in Italijanom. . . . Pogovori so vsadanji — precej razboriti, in prvi sosed moj ti srce odkrije, dobro te meri ter še se ozira

²⁵⁸ I. Prijatelj, «Janko Kersnik», I., str. 97.

okoli in okoli, ako ne bi kje za hrbtom stal eden tistih blaženih, kateri le v Avstriji nahajajo naj bolj plódonosno zemljišče, — saj poznaš, dragi prijatelj, te učence skrivnosti. Vendar kar v čitavničino restavracijo pride, je vse napolnjeno z najblažnišimi čuti za narod trpinov in mučenikov.» — Posebno zanimivo in velepomembno pa je v Trstenjakovem dopisu mesto o «Južnem Sokolu». Trstenjak je v tem svojem dopisu precej odkrito nastopil zoper grobo-nasilne praktike in nazadnjaške nazore «Južnega Sokola», kateremu je predsedoval novopečeni «Slovenec» in «klerikalec» — dr. E. H. Costa. Tisto mesto v Trstenjakovem dopisu se glasi: «Kakor vse na svetu ima svoj hudi in dobri princip, tako se tudi v narodnem taboru ljubljanskem poganjata za nadvlado Ormuzd in Ariman. Slednji dobiva svoje učence iz burne, nagle in žestoke mladine. Ta prekorači velikokrat meje priličnosti in blage pristojnosti v škodo svojo in v škodo narodnega napredka. Zabave teh boriteljev za pospeševanje narodnega življenja zbadajo večkrat samoličnosti, s tem pričajo, da niso prosti strastljivosti. Njihov simbol je ptič sokol; ali menda se nam ni treba bati, da utegne on slabo svojo naturo preveč razvijati in gojevati. Da bi Sokolci posné mali rajši sokolov bistri vzlet v čisteje višine!»²⁵⁹

Medtem ko je Levstik zlasti v novem dramatičnem društvu gradil stopnico za višji vzlet slovenskega društvenega življenja v bolj napredne in bolj umetniške sfere, so bile Jeranovcem še dosedanje čitalniške prireditve — preposvetne ali naravnost pregrešne. V 13. številu «Danice» je izšel dopis iz Črnič, naslovljen «Vredba in namen čitalnic», v katerem dopisnik trdi, «da kmetom ni v nikakoršno korist, ako v čitalnicah špogajajo plese in igre». Na ta dopis je odgovoril župnik Potočnik v «Novicah», da v šentvidski kmetski čitalnici ne plešejo; glede iger pa je člankar mnenja: «Kratkočasne in pa-

²⁵⁹ Slovenec z dne 25. decembra 1866, str. 426. — Tu je že slutil Trstenjak, da utegne mladi «Sokol» priti do pretepaških praktik.

metne igre, to je, glediščine igre, v pošteni družbi pa, mislim, da nikakor niso napčne.» K temu Potočnikovemu dopisu je dodal Bleiweis kot oče slovenskih čitalnic podčrtno opombo, v kateri je še enkrat in sicer zadnjič proti Jeranu skušal opredeliti svoje nekoliko svobodomiselnjše stališče, da je pozneje popolnoma podlegel Jeranovemu obskurantskemu vplivu. Dr Bleiweis zagovarja celo ples: «... če že na svetu mora biti ples, in podoba je, ker so že stari naši očaki plesali in bodo plesali tudi potomci za nami.» Bleiweis zagovarja ples seveda samo v čitalnicah. «Vse drugo je s plesom na podih in krčmah: tu tu se godijo na plesu res nespodobne reči.» Samo oni, ki meri čitalniške plese po teh plesih, more biti njihov nasprotnik.²⁶⁰

Pričeli so se silno viharni meseci. V dunajskem parlamentu je Beust pridobival poslance za svoj dualizem. Zastopniki avstrijskih Slovanov, ki so se odvrčali od Dunaja in obupovali nad njim, so romali v Moskvo na etnografsko razstavo — izmed Slovencev so popotovali tja Matija Majar, Ivan Vilhar in Hudec. Na binkošno nedeljo se je pripeljalo v Ljubljano na poset zagrebško pevsko društvo «Kolo» s 400 udeleženci. Na ljubljanskem kolodvoru so jih sprejemali: «Sokol» z zastavo, čitalniško pevsko društvo z zastavo, «krasni venec rodoljubnih gospodičen». Bleiweis je sprejel «Kolaše» z navdušenim govorom in poudarjal v njem željo, da bi Slovenci radi vsaj malo povrnili Hrvatom njih gostoljubnost ob lanskim novembrskih dneh, posvečenih Zrinjskega tristoletnici.²⁶¹ «Južni Sokol» je prirejal svoje pohode po deželi, n. pr. dne 5. maja čez Fužine v Lavrico, dne 7. julija v Kamnik, ki je bil ob tej priliki ves v zastavah in transparentih. Tamkajšnji župan dr. Prevec je otvoril slavnostni obed z govorom, kateremu je sledila napitnica za napitnico. Nazdravljalo se je bratom Jugoslovanom in Slovanom sploh. Posebna napitnica je veljala navzo-

²⁶⁰ Novice z dne 29. maja 1867, str. 179 in 180.

²⁶¹ Novice z dne 12. junija 1867, str. 197.

čima bratoma Šimnu in Davorinu Jenku, pesniku in skladatelju bojevite narodne himne «Naprej».²⁶²

Vse ozračje je bilo nasičeno z nekim razdraženim duhom, ki se je odzival tudi v čitalnicah, katerih število se je konstantno množilo, celo v neznatnih krajih po deželi. Dne 25. aprila se je ustanovilo preprosto bralno društvo celo v tolminskih Volčah.²⁶³ Dne 14. julija so otvorili Solkanci svojo čitalnico, *edenindvajseto* «budilnico narodne zavesti» slovenske. Ob otvoritveni slavnosti je v dvorani sicer visela tudi cesarjeva podoba, a nji nasproti je na kaj vidnem mestu stal ilirski grb in lesteneč na sredi sobane je visel na jugoslovanskem grbu. Slavnostni govor je imel dr. Lavrič. Za petje in deklamacije so skrbeli dijaki.²⁶⁴ — Dne 21. julija je napravila novomeška čitalnica zlet v Bršlin in tam na vrtu viteza Langerja igrala dve igri «Strup» in «Bob iz Kranja». Narod ob blizu in daleč je vrel na to veselico.

Takrat se je dogodil v noči med 23. in 24. julijem incident, ki se je kakor bomba razletel ne samo v slovenski, ampak v vsej avstrijski javnosti. Člani «Južnega Sokola», ki so že parkrat na svojih zletih v ogorčenju nad Beustovim pritiskanjem Slovanov «ob steno» in temu pritiskanju v protest peli — rusko himno, so se v tej noči stepli s turnarji v Ljubljani na Velikem trgu in v Schantlovi veži ranili nekega hlapca Kalana, ki je branil turnarja Tambornina, da mu Sokoli ne porežejo želodov. Predsednik «Južnega Sokola», župan dr. Costa, ki je bil po naključju navzoč pri tem pretepu, je bil odstavljen od

²⁶² Novice z dne 10. julija 1867, str. 235.

²⁶³ Novice z dne 15. maja 1867, str. 164.

²⁶⁴ Novice z dne 31. julija 1867, str. 256. — Dr. Costa v svojem «Statističnem pregledu vseh slovenskih čitalnic» (LMS, 1869) pravi, da so se v prvi polovici leta 1867. ustanovile še naslednje čitalnice na Slovenskem: v Crničah pri Gorici dne 20. aprila 1867; v Kanalu dne 1. januarja 1867; v Rihemberku dne 24. februarja 1867; a o čitalnici v Skopem navaja, da se je ustanovila že 16. decembra 1866. «Novice» o ustanovitvah teh čitalnic v tem času ne poročajo nič.

županstva, «Južni Sokol» pa razpuščen z ukazom z dne 3. avgusta 1867. «Triesterica» je zahtevala, naj se razpusti tudi ljubljanska čitalnica, češ da si ljudje v Ljubljani ne upajo hoditi po mestu brez revolverjev in pištol. Vlada je na Kranjskem s posebnimi lepaki prepovedala petje ruske himne.²⁶⁵ Neki celovski nemški list je pisal, da so se v Ljubljani našle petarde. Ko je hotela na dan cesarjevega rojstnega dne 18. avgusta metliška čitalnica prirediti «besedo» s predstavo «Boba iz Kranja», je črnomaljski okrajni predstojnik grof Chorinsky «besedo» — prepovedal. «Novice» so se začudeno vprašale: Ali je ta igra tudi — rusk bav-bav?²⁶⁶

Nemški listi so bljuvali ogenj in žveplo na Slovence. Slovenski poslanci na Dunaju pa se v parlamentu niso izpostavljali v njih zaščito. «Novice» so jih branile, kakor so vedele in znale. Sredi teh zagovorov in polemik, posebno ob priliki glasovanja nekaterih slovenskih poslancev za dualizem, pa so prinesle lapidarno vest, da je voditelj slovenske delegacije napravil z inženirjem Kazdom pogodbo za trasiranje gorenjske železnice . . .

Z glasovanjem za dualizem so bili Staroslovenci — bivši možje. Prihajala je na plan nova generacija Mladoslovencev, ki se je v osebah Levstika, Jurčiča in Stritarja že dlje časa pripravljala za naskok. Poskusila je s «Klasjem» leta 1866., se uveljavila z «Mladiko» in prodrla s «Slovenskim narodom» leta 1868. Društveno življenje Mladoslovencev se je obogatilo z novim elementom, taborskim . . .

Društveno življenje Staroslovencev je v začetkih in nižinah opravilo svoje delo. Vzbudilo je prvi smisel za narodno organizacijo in razgibalo speče duhove. Vršilo se je v znamenju narodnostnega navdušenja in navduševanja, ko to še ni bilo fraza, ampak je pomenilo dejanje, začetno, prvo skupinsko dejanje narodnega organizma. Čitalnice namreč niso bile samo bralna društva, ampak

²⁶⁵ Novice z dne 31. julija 1867, str. 257 in 258.

²⁶⁶ Novice z dne 21. avgusta 1867, str. 282.

zavodi, ki so skrbeli za družabno zabavo in gojitev petja, glasbe in začetne dramatike. Bile so učilnice domačega govora v slovnici in konverzaciji. Budile so smisel za slovensko čtivo, bile so predavalnice in posvetovalnice političnih voditeljev, a tudi nacionalne vabilnice. Finejša družabnost, ki se je gojila v njih, je potegnila nekatero gosposko družino v slovenski krog, v krog naroda, ki je s tem prenehal obstajati iz samih kmetov. Doba čitalnic je otroško lepa doba brstenja in cvetja. Ni pa še doba kakšne količkaj višje, zlasti umetnostne kulture. V to ji popolnoma manjka element kritike. Noviška kritika ima tri stalne klišeje: «vodo bi v Savo nosil», «igravci bi lahko nastopili na vsakem očitnem odru», «smeha ni bilo ne konca ne kraja». Glede na uprizorjene igre «noviška» ambicija ne seže preko burk.²⁶⁷

Na prihodnjo višjo stopnjo je imel slovensko javno življenje in z njim specialno tudi društveno povzdigniti mož, ki je že v tej dobi organiziral drmatično društvo brez «prvakov» in «starokopitnežev», — Fran Levstik s svojo, vanj verujočo «mladoslovensko» mladino.

*

²⁶⁷ Levec pripoveduje, kako je hodil v čitalnico kot «tiho-tapec» in poslušal, kar se je pelo, govorilo in igralo. Hodil je iz čistega rodoljubja, vendar je vsako sredo debelo gledal, ko je v «Novicah» bral, kako se je vse hvalilo: «Tukaj je stalo črno na belem, da je, postavim, gospodična I. I. tako ‚ljubko‘ popevala kakor slavček v grmiču in da je njeno petje ‚žvergolelo‘ po naših ušesih kakor škrjančkova pesmica po jasnem zraku. In jaz, ki sem jo tudi slišal, obsodil sem jo za prav navadno pevko. Gospod I., postavim, je tako ‚izvrstno‘ igral in tako dobro rešil svojo nalogo, da bi ga bili želeli videti na vsakem očitnem odru. In jaz, ki sem ga videl, sem bil prepričan, da bi mu bilo občinstvo v vsakem očitnem teatru žvižgalo — ako bi bil le slovensko igral; kajti tako je lomil slovenščino, kakor preklje. ‚Vodo bi v Savo nosili, ako bi hoteli v igri in petji te gospé, tega gospoda itd. le besedo hvale izgubljeni.‘» Take kritike, pravi, da je bral teden za tednom in če je koga vprašal, zakaj se vse hvali, se mu je dejalo, ker so — diletantje. (Slovenski narod 1868, str. 106.)

Najvažnejši* dogodek v slovenskem literarno-društvenem življenju 60ih let je bila ustanovitev «Slovenske matice». Z osnovanjem tega društva smo se tudi Slovenci uvrstili kot zadnji med druge zapadne Slované. Misel na oživotvoritev osrednjega literarno-znanstvenega zavoda se je pri nas porodila sicer že sredi 40ih let,** vendar se je ta zasnova dejansko uresničila šele v začetku 60ih let, ko so bili zanjo podani realnejši pogoji.

Prvi, ki je v tej dobi nasvetoval slovenskim rodoljubom, naj bi osnovali «Matico», je bil ruski slavjanofil Ivan Aksákov. O njegovem bivanju v naših krajih leta 1860. in o njegovih pobudah v tej smeri poroča leta 1865. Božidar Raič v celovškem «Slovincu». Drugi mož, ki je v slovenski javnosti skoraj istočasno sprožil to idejo, je bil v Zagrebu službujoči savinjski Slovenec Ferdo Kočevár-Žavčanin. V vrsti članov «Slovenske národne potrebe», ki so izhajali v jeseni leta 1860. v «Novicah», je poleg drugega na koncu zlasti poudaril nujnost ustanovitve «Slovenske matice» v prepričanju, da bi se dalo na ta način najbolj «pospešiti napredovanje našega slovstva».

Po tem Kočevárjevem predlogu se ni v slovenski javnosti skoraj dve leti kdo ve kaj pisalo o «Matici». Edini, ki je v tem razdobju jasno povzel Kočevárjevo misel, je bil neki neimenovani mariborski dopisnik «Slovenskega glasnika». Ta se je leta 1861. izrazil, da bi nam bilo tako društvo zelo potrebno. «Vsaka ‚matica‘ ima dober namen», je pisal, «in podpira svojo literaturo; tudi našemu mlademu slovstvu bi bila taka domorodna naprava največje koristi.» K temu predlogu neznanega mariborskega dopisnika je zavzel Janežič kot urednik «Glasnika» svoje posebno stališče. Izrazil je namreč dvom nad materialno možnostjo, da bi Slovenci utegnili ustanoviti

* Od str. 109 do str. 112 sega posnetek Prijateljeve razprave «Predzgodovina ustanovitve ‚Slovenske matice‘»; RDHV, I., str. 10 do 35. (Op. ured.)

** Podrobno o tem problemu glej: Prijatelj, «Kulturna in politična zgodovina Slovencev». I., str. 136—144. (Op. ured.)

tako podjetje, in je zato predlagal, naj bi se raje oklenili «Jugoslovanske akademije» v Zagrebu, ki bo «gotovo tudi ubogo slovenščino vzela pod svoje krilo». Iz Janežičeve izjave se zrcali mnenje, naj se v slovenščini piše samo nižja literatura, za katero naj skrbi «Družba sv. Mohorja», višjo pa naj bi imeli Slovenci skupaj s Hrvati. S to pripombo «Glasnikovega» urednika so nato nad eno leto utihnili klici po tem osrednjem kulturnem zavodu.

Šele proti koncu leta 1862. se je znova, a sedaj uspešneje začelo razpravljati v časopisih o nujnosti ustanovitve «Maticе». Dvaindvajsetega oktobra tega leta je Fr. Cegnar sprožil v «Novicah» misel o nekakšnem «literarnem društvu», toda še v zelo nejasnih obrisih. Določneje se je izrekel za «Matico» 26. oktobra v mariborski čitalnici Fr. Kosar v svojem predavanju o Slomšku, ko je pri tej priložnosti mimo drugega omenjal tudi škofovo prizadevanje v tej smeri.

Odločilno pa sta posegla v ta problem Fran Levstik in dr. Lovro Toman. Prvi se je zavzel za «Slovensko matico» ob novem letu 1863 v svojem političnem listu «Napreju», drugi pa v uvodnem članku v «Novicah» 7. januarja 1863. Poleg raznih, takrat običajnih gesel je dr. Toman uvrstil v svoj sestavek tudi naslednji pomembni poziv: «Mislimo in nabirajmo moči, da ustanovimo tudi ‚matico slovensko‘, iz katere kakor bčele iz ulnjaka, naj prileté podučivne knjige za narod naš mili.»

S tem svojim nastopom je vzbudil dr. Toman veliko pozornost zlasti med mariborskimi rodoljubi, ki so s svojimi denarnimi darovi položili gmotni temelj novemu podjetju. Prvo pismo, podpisano v «Mariboru na dan sv. Matija» (dne 24. februarja) je bilo naslovljeno na dr. Tomana kot pisca znamenitega novoletnega poziva v «Novicah» in je vsebovalo že prve nasvete in želje glede ureditve društva. Drugi dopis pa je obsegal kar načrt pravil «Maticе» s predgovorom, v katerem je bilo v poetičnih besedah označeno njeno torišče glede na druga društva, posebno pa še glede na snujočo se «Jugoslovansko akademijo» v Zagrebu. V uvodnih besedah tega do-

pisa se razodeva velik praktičen smisel Mariborčanov za organizacijo društva, poznanje čeških vzornikov in razborit narodno-političen nazor. Vidi se, da so imeli v svoji sredi Čeha, inženirja Emanuela Chocholouška, ki je očitno močno vplival na vsebino in idejno zasnovo obeh pisem.

V tem vzdušju se je približal spominski dan Ciril-Methodove tisočletnice. Na predvečer tega godu, v nedeljo 8. marca 1863, se je vršila v ljubljanski čitalnici svečana «beseda», ki je pomembna predvsem kot ustanovni dan «Slovenske matice». Na tej proslavi v čast slovenskima blagovestnikoma je namreč dr. Toman v svojem govoru, v katerem je omenjal tudi pismo mariborskih rodoljubov, slovesno izrazil željo, naj se ta dan ustanovi «Matica» kot nevenljiv spomin na leto 863. S tem značilnim dejanjem v «čitalnici» se je naposled udeležila misel najvnetejših slovenskih mož te dobe po centralnem narodno-kulturnem zavodu.

Organizacijo novega društva sta vzela v roke dr. Toman in dr. Bleiweis, za sestavo statotov pa sta kasneje pritegnila v svoj krog še dr. Costo. Bleiweis je v svojem listu odprl tudi poseben predalček, v katerem je naznanjal občinstvu, kako napredujejo priprave za formacijo «Matic», in obenem objavljal članke o tem vprašanju. Tako je kot prvi povzel v tem delu «Novic» besedo sam dr. Toman in je ob tej priliki objavil tudi oba zgodovinsko važna dopisa Mariborčanov.

S tem pa boj za «Matico» nikakor ni bil v slovenski javnosti dokončno dobojevan. Ko so Bleiweis, Toman in Costa izdelovali na osnovi mariborskih predlogov in po vzoru drugih slovanskih «Matic» pravila, je poskusil še enkrat, a sedaj poslednjič, zavreti snovanje društva celovski ilirec Einspieler. V sedmi številki svojega «Slovenskega prijatelja» z dne 15. julija 1863 si je prizadeval dokazati, da Slovenci spričo svoje neznanosti in gmotne skromnosti nismo zmožni realizirati takega društva, da naj se zato oklenemo Hrvatov. Einspielerju, temu zapoznelemu duševnemu potomcu Vrazove miselnosti, je na-

posled izpodbil njegovo načelno stališče Fran Levstik v «Napreju» v članku «Slovenska matica», ki je nemalo značilen za pisca in razmere. V njem je iz aktualnih in realnih razlogov prepričevalno obrazložil potrebo takega društva za Slovence, kakor je «Matica», tako v kulturno-narodnem kakor literarnem pogledu. S tem je zaključil borbo za «Matico», s katero je pridobil slovenski narod nov kulturni znak svojega individualnega bistvovanja.

*

Takoj po javnem nastopu drja. Toman na «besedi» ljubljanske čitalnice, prirejene v čast tisočletnici slovan-skima blagovestnikoma dne 8. marca 1863, ki ga je dr. Toman proglasil za ustanovni dan «Slovenske matice», se je pričelo delo ob organizaciji društva. Dasi je šlo to delo počasi in «Novice» niso mogle mnogo poročati o njem, ker so jim poročila o delovanju deželnih zborov jemala preveč prostora, so se vendar že v tem času začeli oglašati razmeroma mnogoštevilni darovatelji — dokaz o tem, kako se je občinstvo navdušilo za porajajoče se literarno društvo. Že v začetku aprila 1863 je lahko javil dr. Janez Bleiweis v svojem listu, da je snujočemu se društvu daroval baron Anton Zois obligacijo za 500 gld. in znana ljubljanska trgovca Krisper in Zeschko vsak po 50 gld.²⁶⁸ Po prvem dr. Tomanovem članku v «matičnem» predalčku «Novic» dne 13. maja se je prvi oglasil kot ustanovnik s 100 gld. dr. J. Muršec in neki rodoljub iz Vidma ji je poslal 4 obligacije za 240 gld.²⁶⁹ Dne 5. junija 1863 je poslal Belanec (Caf) iz Haloz imena dvanajstih štajerskih rodoljubov, po večini duhovnikov, ki so se priglasili v število ustanovnikov, in pisal: «Za razne stvari smo darovali; pošiljali celó novce v tujevino, v Ameriko, Afriko in Bog vé kam vse; pomozimo najpred sebi in svojemu narodu; to bode nam gotovo največo zaslugo, slavo in hvaležnost doneslo.» Dalje predlaga Caf, naj bi v vsaki dekaniji na Slovenskem, «tudi na Prekmurskem», prevzel dekan ali kak drug

²⁶⁸ Novice z dne 8. aprila 1863, str. 112.

²⁶⁹ Novice z dne 3. junija 1863, str. 172.

rodoljub poverjeništvu «Maticice» in pošiljal denar Bleiweisu v Ljubljano. «Ranjšek na mesec se menda da vsakemu g. duhovniku za tak blag namen prihraniti. Po takem bi v malo tednih utemeljiteljstvo zagotovljeno imeli.»²⁷⁰ Ta Cafov poziv je našel odziv zlasti med štaterskimi duhovniki, ki so začeli v malih vsotah znašati vsak svojo ustanovnino in jo pošiljati drju. Pavliču v Maribor, ki je ta denar nalagal v mariborski hranilnici.²⁷¹ Konec junija 1863 je dobila «Matica» celo iz daljnje Aleksandrije v Egiptu od nekega tamkajšnjega kranjskega rojaka Jugovica 120 frankov v zlatu.²⁷² Dne 29. julija 1863 je zapisal dr. Bleiweis na čelo svojega «ljublanskega novičarja» preveselo novico, da je škof Strossmayer zagotovil «Slovenski matici» znatno darilo — 1000 gld.²⁷³

Medtem ko se je število darovalcev vedno bolj množilo, so organizatorji dr. Bleiweis, dr. Toman in dr. Costa izdelovali statut društva, o čigar dovršitvi je javil dr. Bleiweis čitateljem svojega lista jeseni dne 9. septembra. Podrobneje je poročal v prihodnji številki «Novic»: «Radi verjamemo, da se je nekterim gospodom delo to dosti dolgočasno zdelo; ali ni moglo biti drugače, ako gré stvar skozi več rok in je bilo treba preskrbeti si pravil družih matic.» O sami proceduri ustanovitve pravi Bleiweis, da so jo organizatorji zamislili tako, da se pod sestavljena pravila podpiše 40 odličnih rodoljubov iz vse Slovenije, ker določajo pravila 40 odbornikov. Teh 40 rodoljubov tvori osnovalni odbor, ki naj pošlje prošnjo s pravili vred vladi za izposlovanje dovolitve in potrditve.²⁷⁴ Darovi za «Matico» iz vseh slovenskih pokrajin so medtem tekli dalje. Neki dolenjski rodoljub (Macák) je napravil zbirko v Črnomlju in Kostanjevici,

²⁷⁰ Novice z dne 10. junija 1863, str. 180.

²⁷¹ Novice z dne 17. junija 1863, str. 188.

²⁷² Novice z dne 1. julija 1863, str. 204.

²⁷³ Novice z dne 29. julija 1863, str. 243. — Prim. tudi Novice z dne 9. decembra 1863, str. 397.

²⁷⁴ Novice z dne 16. septembra 1863, str. 298.

ki je znesla 57 gld. 50 kr.²⁷⁵ Ko je v tem času moral prenehati z izhajanjem politični list «Naprej» in je hotel izdajatelj Vilhar preostalo naročnino vrniti naročnikom, je našvetoval neki štajerski dopisnik «Novic», naj Vilhar tiste novce izroči rajši «Slovenski matici».²⁷⁶ Tudi drugi Slovani so z veseljem pozdravljali idejo ustanovitve «Slovenske matice». Kot prva posestrima se je oglasila najmlajša slovanska «Matica», namreč slovaška v Turčanškem sv. Martinu, ki je v svojem pismu z dne 22. septembra 1863 izrazila željo, da bi stopila z novo «Slovensko matico» v kolo slovstvene vzajemnosti in v obmeno spisov ter knjig.²⁷⁷

Končno je v začetku decembra 1863 naznanil doktor Bleiweis v «Novicah», da sta on in dr. Toman izročila deželni vladi prošnjo za ustanovitev «Matice» in tej prošnji priložila v potrditev tudi pravila. Navedel je tudi imena onih 40ih rodoljubov, ki so podpisali to dvojno vlogo. Bila so to imena najbolj znanih zastopnikov slovenske posvetne in duhovske inteligence kakor tudi trgovstva s Kranjskega, Štajerskega, Koroškega in Primorskega od Miklošiča na Dunaju do Einspielerja v Celovcu. Sredi decembra 1863 je dr. Bleiweis z veseljem poročal svojim čitateljem, da je kranjski dež. namestnik baron Schloissnigg «brez pomude» odpravil prošnjo in pravila v državno ministrstvo na Dunaj.²⁷⁸

Na dovoljenje z Dunaja v tem slučaju ni bilo treba čakati tako dolgo kakor pri «Južnem Sokolu». Zakaj že 8. številka novega letnika «Novic» (1864) je prinesla na uvodnem mestu veselo novico: «Matica slovenska dovoljena!» Pod tem naslovom je javljal dr. Bleiweis: «Na čelo današnjemu listu radostni stavimo preimenitno vsem Slovencem novico, da *Njih Veličanstvo cesar so s sklepom od 4. febr. blagovolili dovoliti matico, obsegajočo vse slovenske okrajne.*» To, kar se je izražalo v posled-

²⁷⁵ Novice z dne 7. oktobra 1863, str. 522.

²⁷⁶ Ibidem, str. 523. — Za 12 naročnikov je res poslal.

²⁷⁷ Novice z dne 14. oktobra 1863, str. 555.

²⁷⁸ Novice z dne 16. decembra 1863, str. 405.

njem dostavku, je bilo organizatorjem novega društva, ki so bili v prvi vrsti politiki, posebno pomembno. V tem društvu, «obsegajočem vse slovenske okrajne», so videli ti možje skromno nadomestilo za «zedinjeno Slovenijo», ki ji je bila nova avstrijska ustava tako malo naklonjena, da se je tedanji slovenski politiki v zakonodajnih zborih niti zahtevati niso upali. Česa so se slovenski voditelji z drjem. Bleiweisom na čelu nadejali od novega literarnega društva v narodnopolitičnem in narodnokulturnem pogledu, se jasno zrcali iz nadaljnjih Bleiweisovih besed tega članka: «Nova delavnost se bode začela zdaj na slovstvenem polji slovenskem. Kakor pridne bčelice brez matice niso nič, tako tudi naše slovstvo po ‚matici‘ šele dobi pravo življenje. Blagonosno bo delovanje tega novega društva, ki bode objemalo vés slovenski narod in po svoji moči skrbelo, da sa širi *izobraževanje njegovo* na poti poduka, kterega človek zajema iz pripravnih knjig (bukev). Skrb matici bode, da se dobre ali čisto znanstvene ali pa tudi priprostemu ljudstvu primerjene knjige v slovenskem jeziku izdajajo; izdala jih bo matica sama ali vsaj podpirala, da se izdadé. Bog daj srečo!»²⁷⁹ V svojih nadaljnjih besedah poziva dr. Bleiweis imovitejše rodoljube, naj z darili pomagajo na noge novemu društvu, ki je že dosedaj zbralo 3799 glđ. 12 kr. v obli-gacijah in bankovcih ter 120 frankov v zlatu.

Ker je deželna vlada zahtevala, da se nekatere podrobnosti v «matičnih» pravilih izpremene, se je v ta namen sešel *pripravljalni odbor* 11. aprila 1864 na *prvo sejo*, na kateri so se predelala pravila in se je pripravljalni odbor konstituiral kot *akcijski odbor* z baronom Antonom Zoisom kot predsednikom. Ta seja je tudi postavila Fr. Levstika za «matičnega» tajnika in mu odločila po 30 glđ. plače na mesec. Vrhutega se je na tej seji ukrenilo, da se za razne kraje določijo poverjeniki, katerim se pošlje natisnjen kratek posnetek pravil s povabilom k pristopu. Končno je ta začasni odbor izmed sebe izvolil še ožji

²⁷⁹ Novice z dne 24. februarja 1864, str. 57.

akcijski oddelek z drjem. Bleiweisom, drjem. Costo in drjem. Vončino, katerim je bilo naročeno, naj začasno prevzamejo opravke in poskrbe društvu predvsem pisarno. To se je tudi zgodilo na ta način, da je ljubljanska čitalnica dne 1. maja 1864 vzela «Matico» na brezplačno stanovanje.²⁸⁰ — Kar se tiče predelave pravil na prvi ustanovni seji pripravljalnega odbora, je vlada zahtevala zlasti dve značilni izpremembi. V §. 1. se je moralo vstaviti, da društvo ne bo imelo nič opravka s politikom in v §. 2. se je moralo izpremeniti, da «Matica» ne bo vzdrževala «slovenske knjižnice», ampak samo «društveno knjižnico». Na predsedniško mesto je predlagal barona Zoisa dr. Bleiweis, češ da je «zvest rodoljub in tudi sin tiste slavne rodovine, ki je Slovencem uže toliko pomogla». Za njegovega namestnika je Davorin Trstenjak nasvetoval kakega duhovnika. Omenilo se je ime Zlatousta Pogačarja, a s pretvezo, da se ne ve, če bi on izvolitev prevzel, se je potem izvolil za podpredsednika dr. Leon Vončina. Za blagajnika je bil izbran notar dr. Jernej Zupanec, ki je dolgo let uspešno vršil ta svoj posel.²⁸¹

Ožji akcijski oddelek je imel prvo sejo dne 7. maja 1864 in sklenil, da izdela dr. Costa poziv k pristopu, ki se razpošlje po deželi duhovniškim predstojništvom, društvom, posameznim rodoljubom in slovenskim ter slovanskim časopisom. Tudi je odredil, da tajniku Levstiku teče plača od dne ustanovne prve seje z dne 11. aprila 1864 in da dobi nekaj plače tudi čitalniški sluga, ki streže «Matici». — Na drugi seji akcijskega oddelka dne 6. junija 1864 so določili naklado pozivov k pristopu. Končno se je natisnilo teh «razglasov» 22.000.²⁸² — Tretja seja tega oddelka dne 9. julija 1864 je sklepala med raznimi drugimi rečmi še vedno o teh pozivih in sklenila v posebni deputaciji, naprositi ljubljanskega škofa, da razpošlje te pozive po kranjskih dekanijah.

²⁸⁰ Narodni koledar in letopis za leto 1867, str. 2

²⁸¹ Novice z dne 15. aprila 1864, str. 122.

²⁸² Novice z dne 8. junija 1864, str. 189.

Pravila s povabili vred so se razposlala različnim slovenskim «Maticam» in kmetijskim družbam po Slovenskem.

Izmed sklepov četrte seje akcijskega oddelka dne 23. julija 1864 je omembe vreden oni, ki je določil deputacijo k deželnemu predsedniku baronu Schloissniggu, da bi smela «Matica» poslati poziv k pristopu tudi okrajnim gosposkam po Kranjskem, da ga uradno razglasé. Baron Schloissnigg je rade volje ustregel prošnji deputacije in sam razposlal ta vabila svojim okrajnim uradom. Z živim veseljem je sprejel akcijski oddelek «Matice» tudi slovensko pismo lavantinskega škofa Stepischnigga z dne 20. julija 1864, ki se je glasilo: «Vsled čislanege dopisa od 16. dne t. m. se škofijstvo počastuje, slavnemu odboru na znanje dati, da je izročene povabila k pristopu v društvo slovenske Matice po dekanijah s priporočilom razposlalo, naj bi duhovniki Matico zavoljo njenega blagega namena krepko podpirali.»²⁸³ Darovi za «Matico» so začeli v obilni meri pritekati od vseh strani. Dr. Bleiweis je z 22. številko v svojih «Novicah» uvedel na zadnji strani stalno rubriko z naslovom «Dnarni zapisnik Matičini», v kateri je vestno beležil vsote in imena darovalcev.²⁸⁴

²⁸³ Novice z dne 5. avgusta 1864, str. 255. — Glede na ti dve dejanji Schloissnigga in Stepischnigga je vedno strogo legalni dr. Bleiweis javil svojim čitateljem: «Hvala Bogu in cesarju našemu, da moremo zdaj na *postavni poti* popraviti pogrške preteklega časa!»

²⁸⁴ Novice z dne 1. junija 1864, str. 182 in dalje. — «Novice» so vrhutega z vneto besedo agitirale za «Matico». 28. septembra 1864 so prinesle dramatičen razgovor med dvema «domorodcema», Tonetom in Matijem, izmed katerih imenuje poslednji «Matico» — «norčijo», nakar se med njima razvije naslednji razgovor: «Tone: Budalo! kaj pa povzdiga literaturo? — Matija: Ej pojte z vašo 'literaturo', — kako dolgo je že narod slovenski bival brez literature, in bil je srečen in zadovoljen; zdaj pa mu hočete po sili vrivati knjige, ki jih v vašem mesečnem jeziku še razume ne. Naj si tiska knjige, kdor jih hoče brati; narod ne bo svojih žuljev za to dajal, da se mastijo nekteri pisavci od njih, in zapivajo njih krvavi denar po gostivnah. — Pravičen srd zgra-

Velikega pomena za razvoj «Maticice» je bilo to, da se je zanjo zavzel in potegnil ljubljanski, sicer prej starokopitno-nemškutarski škof Widmer. Objavil je v svojem cerkvenem listu v latinščini okrožnico na duhovščino svoje škofije, ki se glasi v slovenskem prevodu takole: «Vstanovila se je v naši domovini družba, ki si je postavila namen, z združenimi močmi pospeševati domače slovstvo. Prizadevanje vse hvale vredno! Ta družba, ki se po domače imenuje ‚*Matica*‘, naj bi po izgledu bučelske matice v sebi zbrala vse, ki letajo po znanstvenem polji ter si nabirajo sladki med prave modrosti. O priliki, ko Vam pošiljamo ‚povabilo‘ k pristopu, za svojo dolžnost spoznamo, Vas opomniti temelja, na katerem smo sezidani in moramo rasti kakor živi kamni — v sveti tempelj božji. Duhovni moramo biti svetu luč, ki mu razsvetljuje pot v življenje, ne pa da bi mu ga temnila v pogubljenje. Ljudstvo nam v skrb izročeno, trdno drži se katoliške vere; to tedaj krepčati, pojasnovati in čedalje globokejše vtiskovati mu je naša dolžnost. V vsaki družbi, ki si je postavila namen, da pospešuje slovstvo domače, pred vsem skrbimo, da škode ne trpi katoliška vera. Lepo in spodobno je, da se dušni pastirji odlikujejo v slovstvu, in da stojé na čelu učenjakov; al najvišje pravilo, ki ga ne smejo prestopiti, bodi jim vselej katoliška njih vera. Oni, ki so na čelu ustanavljajoči se ‚*Matici*‘, s podpisami svojih imen pričajo, da spoštujejo sveto katoliško vero,

bil je Toneta. ‚Neumnež zabiti!‘ je rekel in pobegnil od prijatla. Matija pa je hodil po sobi sém in tje ter še dolgo modroval sam s seboj: «Petdeset goldinarjev, ha, ha! pa za nič! — za prazne knjige! Kaj je meni treba knjig — jaz jih ne berem! Pa saj bi tudi marsikterega ‚slovenskega norca‘ v hudo stisko spravil, ako ga pitaš: je li zna brati slovenski? Za kmeta in rokodelca pa celó je najbolje, da neumen ostane. — Tako je govoril in duhtal Matija, ki se sicer že šteje med ‚prave domorodce‘. Tacih Matijev nam, žali bože! ne manjka, — Matijev, ki imajo vedno polne usta o domorodstvu, o ljubezni do naroda; kadar bi pa imeli *djanski* pokazati, koliko jim je za pravi blagostan naroda, se skrijejo kakor krt v luknjo. i.»

kteri so Slovenci iz srca vdani; oni spoznavajo, da bode ‚Matici‘ sveto pravilo, v izdanih knjigah nikdar ne žaliti katoliške vere. Kakor je med njimi, ki slovijo v slovenskem slovstvu, do sedaj največ duhovščine, ravno tako se nadjamo, da se bode duhovščina tudi vprihodnje vdeleževala nove družbe ter ji pospeševala namen. Vsak tedaj, ki spozná, kako velik upljev da dandanašnji ima slovstvo v nraavnem človeškem življenji, mora želei, da se veselo razcveta ‚Matičina družba‘ in da hvalevrednemu pričetku sledi tudi vesel napredek.»²⁸⁵

S tem važnim škofovim pismom je dobila «Matica» tako rekoč blagoslov in obenem verskomoralno izpričevalo, s katerim se je lahko izkazala pred verskimi ozkosrčneži, ki so se bali, da bi z razvojem posvetne literature utegnila trpeti škodo vernost med Slovenci. In takih ozkosrčnežev takrat pri nas ni bilo malo!

Dosedaj smo videli samo to, kako se je novo literarno društvo organiziralo in si nabiralo denarnih sredstev. O kakih literarnih in izdajateljskih načrtih še ni bilo govora. Prva beseda o tem je padla v že omenjeni četrti seji akcijskega oddelka dne 25. julija 1864. Levstikovo tajniško poročilo pravi, da se je na tej seji med drugim sklenilo, «naj bi se o Matičinih stroških natisnil koledar g. dekana Hicingarja».²⁸⁶ To je bil docela skromen in celo za tiste čase prav navaden koledar, ki ga je pod naslovom «Domač koledar slovenski» že od leta 1859. sam pisal Peter Hicingar in izdajal ljubljanski knjigarnar Giontini. Ta prvi, več kakor skromni literarni dar «Mattice», četudi namenjen samo za začetek, je osupnil zlasti štajerske rodoljube, ki so se po pravici imeli za dejanjske ustanovitelje društva. Ti so tudi bili oni faktorji, ki so menili, da jim gre v tej stvari pred vsemi drugimi beseda kritike. Dr. Vošnjak piše v tem pogledu v svojih «Spominih»: «Ker smo štajerski Slovenci položili temeljni kamen temu zavodu, smo se zelo brigali za nadaljnji razvoj in paznim očesom spremljali delovanje

²⁸⁵ Novice z dne 5. oktobra 1864, str. 529.

²⁸⁶ Narodni koledar in letopis za leto 1867., str. 5.

osnovalnega odbora, ki je naposled vendar se zedinil o društvenih pravilih...»²⁸⁷ Po vsej verjetnosti iz teh krogov štajerskih rodoljubov je tudi prišlo akcijskemu odboru pismo, ki je vsebovalo dva opomina, na katera je namesto odbora odgovoril dr. Bleiweis v «Novicah»: «Na prvi opomin, ki se tiče premalo varčnega gospodarstva [tu so Štajerci najbrž že namigovali na nepotrebno plačanje tajnika!], doide ob svojem času odgovor; kar pa se tiče ‚koledarja‘, ki ga je gori omenjeni odbor sklenil za leto 1865 na svetlo dati in ki bode kmali dotiskan, nas je prosil, naj že zdaj v ‚Novicah‘ povemo tole: Odbor nikdar nikoli ni mislil, da bi malovažna stvar, kakor so koledarji, bila *prvo* Maticino slovstveno delo; izdal ga je le kot *sredstvo*, da se ‚Matici‘ pridobi več udov. Po ‚koledarju‘ namreč bo odbor razglasil *zgodovino* ‚Maticice‘ naše, *pravila* njene in *imenik vseh udov*, ki so pristopili to leto. ‚Koledar‘ bo dober kup; vsak si ga bo lahko omislil, in tako ‚Matičine pravila‘ marsikdo v roke dobil, ki bi jih sicer ne bil.» Dalje pravi Bleiweis, da bo ta sicer že dosedaj «najboljši slovenski koledar» tudi sam na sebi prinesel zanimive spise in z lahkoto poplačal stroške, ki jih bo imela «Matica» za njegovo izdajo. Zlasti pa da je vodila odbor pri izdaji koledarja ta misel, «da udje precej prvo leto vsaj kaj *dobijo* za svojo letnino». Ko bi bil odbor vedel, da se Peter Kozler izkazal za tako velikodušnega podpornika, kakor se je, bi ga ne bilo strah za to. (Peter Kozler je namreč v tem času naznanil «Matici», da ji daruje toliko izvodov svojega izpod cenzure osvobojenega zemljevida slovenskih zemelj, kolikor ima društvo udov.)

V peti seji akcijskega oddelka dne 22. novembra 1864 se je razpravljalo poglobitno o organizaciji poverjeništev, o vsebini koledarja, o izmeni knjig s «Srbsko matico» in o zahvali Petru Kozlerju, ki je «Matici» obljubil v dar tudi ploščo svojega zemljevida. V šesti seji dne 10. decembra 1864 se je bavil akcijski oddelk z raznimi administracijskimi stvarmi. V sedmi seji istega oddelka

²⁸⁷ Dr. Jos. Vošnjak, Spomini, I.—II., str. 180.

dne 5. januarja 1865 je prišel na razgovor dopis mari-borskih pripravljalnih odbornikov in družabnikov, v katerem so se predlagale različne spremembe društvenih pravil za prvi «matični» občni zbor, ki naj bi se vršil v najkrajšem času. Oddelek je sklenil, da pošlje te nasvete vsem pripravljalnim odbornikom z nasvetom, naj se vrši občni zbor prve dni meseca maja 1865. Petru Kozlerju, ki je bil pripravljen spisati k svojemu darovanemu zemljevidu v posebni knjižici slovenski «Narodopis», je odgovoril, da takega delca «Matica» «zaradi mnogih vzrokov in tudi zaradi stroškov» zdaj ne more izdati.

Agitacija za «Matico» po deželi je bila živahna. V začetku leta 1865. je pozival v «Novicah» neki «domoljub» (najbrž duhovnik) prijatelje slovenske stvari «po Kanaljskem, Tominskem, Bovškem in Cerkniškem», naj pristopijo k «Matici» in naj ne bodo kakor tiste duše, ki mislijo, «da vsake bukve, ki ne govorijo samo od božjih reči in ki niso od škofa potrjene, so nevarne, pohujšljive in se ne smejo brati».²⁸⁸ Darovi za «Matico» so se stekali od vseh strani. Vsaka številka «Novic» je prinašala dolge kolone imen darovateljev. Celo uredništvo «Glasnoše» je prineslo poziv na svoje čitateljstvo, da tudi ono sprejema darove za to slovensko literarno društvo, da se dejansko dokaže, «da uzajemnost slavjanska nisu samo dve puste rieči».²⁸⁹ Dne 16. februarja 1865 je novi odbor «Kranjske hranilnice» na predlog odbornika, ljubljanskega trgovca Holcerja sklepal o podpori, ki se naj dá «Matici» in po priporočilu podpredsednika A. Samasa, ki se je že sam prijavil za «matičnega» ustanovnika z darom 50 goldinarjev, sklenil, nakloniti društvu dar 3000 goldinarjev, kljub temu, da je «Triesterica» «brusila svoj jezik nad to prijaznostjo Samasovo Matici».²⁹⁰

V osmi seji dne 24. februarja 1865 je akcijski oddelek med drugim sklenil, naj bo občni zbor «Matice» prve dni maja. Ali so se gospodje v akcijskem oddelku v tej

²⁸⁸ Novice z dne 18. januarja 1865, str. 19.

²⁸⁹ Novice z dne 22. februarja 1865, str. 66.

²⁹⁰ Ibidem, str. 65.

in prihodnji deveti seji dne 22. marca, v deseti dne 9. aprila, v enajsti dne 21. aprila in dvanajsti dne 8. maja kaj bavili z obširno in precej strogo kritiko, ki jo je že od 28. februarja dalje v številnih dopisih vršil nad «Matico» v celovškem «Slovincu» dr. Janko Sernec, se ne dá posneti iz zapisnikov teh sej.²⁹¹ Nič ni na te Sernčeve dopise reagiral v svojih «Novicah» tudi dr. Bleiweis, ki je bil že od maja 1864 v tistem boju z Levstikom zaradi nemškega lista «Triglava» in od začetka februarja 1865 dalje zaradi čitalniškega stanovanja, o čemer vsem je Levstik pošiljal svoje dopise prav tako v celovški slovenski list.

Dopisi drja. Janka Sernca o zadevah «Slovenske matice» so začeli izhajati v «Slovincu» dne 28. januarja 1865 in so se zaključili dne 22. februarja istega leta. V njih dopisnik najprej poudarja véliki kulturni pomen «Maticе», o katerem je mnenja, da se bo dal doseči samo pri marljivi delavnosti društvenih organov. V tem pogledu obžaluje, da društvo še vedno nima «glave in rok» — definitivnega predsednika in odbornikov. Priznava, da je vsak začetek težak in da se ne dá vse doseči že v enem letu. Poudarjajoč potrebo odkrite, nepristranske kritike, pristavlja nekaj kritičnih opazk k sklepom ustanovne seje pripravljalnega odbora in k zaključkom posameznih sej akcijskega oddelka zlasti glede na organizacijo «matičnega» poverjenišтва po deželi. Posebno opozarja, da ne gre za poverjenike izbirati samo dekanov, ker «so še marsikteri dekan, ki ne marajo dosti za narodna dela». «Glavno vodilo mora zmirej to biti, da se izbere za opravnika naj bolj marlji in narodni mož.»²⁹² V nadaljnjih izvajanjih meni, da je bilo kaj malo koristno, da se je vse delo ob organizaciji društva dalo v roke akcijskemu oddelku treh mož: Bleiweisu, Costi, Vončini. «Po naših pravilih nimamo ‚opravilnega odseka‘ v našem odboru.» «Akoravno živo spoštujemo gospode člane opravljenega odseka, vendar ostane resnica: več oči več vidi,

²⁹¹ Narodni koledar in letopis za leto 1867., str. 5 in 6.

²⁹² Slovenec z dne 28. januarja 1865, str. 19.

kar eden ne ve, pa drugi zna. Ako bi bilo več sej celega odbora bilo, morebiti bi jih prišlo tudi zunanjih odbor-
nikov nekterokrat. Gotovo bi se sešli vsakokrat vsaj ljub-
ljanski odborniki.» — Nato se dotakne člankar tiste
točke, ki je tvorila v resnici najbolj ranljivo mesto do-
sedanjih organizatorjev in ki se je imenovala: zanemar-
janje literarnega programa: «Pretresalo bi se prašanje,
kakšnih knjig nam je najbolj treba, kakšnih je treba
pripraviti za matico za prihodnja leta, do katerih spisa-
teljev se je treba obračati, kaj se da storiti zastran slo-
vensko-nemškega slovarja, ki bi še moral se tiskati na
stroške zapuščine slavnega knezo-škofa Wolfa; kaj bo z
Vodnikovim spomenikom i. t. d.» — Takoj nato pa se
dotakne one stvari, ki je bila idealnim štajerskim rodo-
ljubom največji kamen spotike pri «Matici» — plačanega
tajnika. O tej stvari se glase njegove besede: «Na dalje
se je takrat [v prvi seji dne 11. aprila 1864] sklenilo, da
bi se društvenemu tajniku (naj bode, kdor koli hoče)
plačevalo 30 gold. na mesec za njegovo delo. Ta sklep
nam ni nikakor povšeči. Ako premislimo, da matica do-
sihmal še nima več glavnice ko 8000 gold., da so se
ustanovniki že večidel oglasili, da so veči darovi po 1000,
500 gold. i. t. d. nekterih blagodušnih podpornikov že
izplačani, da ni dosti upanja še več takih prineskov pri-
dobiti, da je dosihmal manj letnih plačnikov kot vsta-
novnikov, da se ne smejo rabiti za letne stroške prineski
ustanovnikov, da tedaj matica še nekoliko let ne bo zelo
bogata, in da njeni dohodki naj bi vstregli samo društve-
nemu namenu; da se to ne da doseči, ako za samega
tajnika rabimo polovico (kakor dosihmal), tretjino ali
četrtno vseh dohodkov; — zavolj vseh teh razlogov mo-
ramo živo priporočati matici večo varčnost v tej zadevi.»
Sam dr. Bleiweis je celjski čitalnici ob njeni otvoritvi
priporočal varčnost. «Morebiti meni kdo zaverne, da ne
moremo terjati dela zastonj od tajnika, in da zasluži
toliko, kolikor mu je odmerjeno. To je vse mogoče, ali
glavno vodilo mora vendar ostati, da društveni namen
dosežemo. To se pa ne da drugači doseči, nego če se

najde rodoljub v Ljubljani, ki prevzame tajniška opravila alj zastonj, alj za dosti manjše plačilo. Alj je bela Ljubljana prazna takih mož?» Pisanje vedno istih pisem odbornikom, poverjenikom in članom bi se dalo poenostaviti s tiskovinami. «Drugi mi bo oponašal, da moramo podpirati verlega slovenskega pisatelja, ki nima dosti drugih dohodkov. Ta razlog ne velja, ker matični nameni niso ti, da bi podpirala pisatelje.»²⁹³ — Dr. Serbec opozarja na nujnost občnega zbora, ki bi dal društvu končni stalni odbor in ki bi se moral vršiti vsako leto. A prvo leto «Matice» je poteklo prav s tistim dnem 4. februarja, ko je izšel ta njegov članek. Iz dopisnikovih besed, posvečenih «matičnemu» koledarju, se razločno čuti, da ga je razočaral ta prvi knjižni dar «Matice», v katerem je pričakoval «več literarnih sestavkov». Tudi se mu zdi, da se v Levstikovi zgodovini «Slovenske matice», ki je tam izšla, — «preveč hvale poje . . . Čakajmo raji, da nas bodo hvalila dela ‚slovenske Matice‘.» V duši mu vstaja sum, ali sploh spada koledarstvo v «Matico»: «Dosti članov je bilo, katerim nikakor ni bilo po vseči, da Matica začne koledarje na svetlo dajati, pravili so, da so matični nameni viši.» Nato razbira pisec bilanco društva in graja, da se je akcijski oddelek lotil «matične» glavnice, česar bi po društvenih pravilih ne smel storiti niti odbor.²⁹⁴ V nadaljnjih izvajanjih se dr. Serbec podrobno bavi z «matičnimi» pravili, nasvetuje razne izpremembe in vedno znova poudarja potrebo prvega občnega zbora. V tem pogledu je akcijski odbor v svoji deveti seji dne 22. marca sklenil, da se bo vršil prvi občni zbor društva dne 11. maja, potem ko je bil Mariborčanom pisal, da se ta zbor ne da poprej sklicati in jim je bil glede svoje eksistenčne opravičenosti zatrdil, da brez akcijskega oddelka «bi Matica denes ne bila družega, nego neskončna zmes».²⁹⁵

²⁹³ Slovenec z dne 1. februarja 1865, str. 25.

²⁹⁴ Slovenec z dne 4. februarja 1865, str. 27 in 28.

²⁹⁵ Slovenec z dne 22. februarja 1865, str. 48.

Končno se je približal oni četrtek dne 11. maja 1865, ki so ga «Novice» napovedovale kot zgodovinski dan v slovenski kulturi — dan prvega občnega zbora «Slovenske matice». — «Željno smo te pričakovali; hvala Bogú, da smo te čakali! Gotov prorok si nam, da ‚Matica‘ naša ni mrtvo dete slovenske domišljije, ampak čvrsta živa hčerka krepko oživljene majke Slave...» S takimi besedami so pričele «Novice» opis tega dneva, ki so ga priobčile po Levstikovem zapisniku na uvodnem mestu v dveh številkah svojega lista. Po tem poročilu se je vršil občni zbor tako: Otvorila ga je slovesna služba božja v stolnici, ki jo je daroval stolni prošt Anton Kos. Nato so udeleženci krenili v mestno dvorano, ki jo je bil za zborovanje prepustil župan dr. Costa. Tu so se zbrali «matičarji» iz vseh slovenskih pokrajin «od sivega in plešastega starčka do krepkega in nadepolnega mladčca... iz grofovskega in kmetiškega rodu» — prava pravcata kulturna zbornica zedinjene Slovenije! Vseh zborovalcev je bilo nad 130. Ker se je bil začasni predsednik baron Zois zaradi bolezni opravičil, je vodil zborovanje podpredsednik dr. Vončina, ki je naznanil, da ima društvo že 700 članov in 26.000 gold. imetja. V njegovem govoru je zbudil posebno pozornost ostentativno poudarjeni pristavek, da bo «Matica» dosegla svoj namen, ako se bo skrbno ogibala «vsega, kar bi utegnilo motiti in žaliti slovensko, svoji katoliški cerkvi z vsem srcem udano ljudstvo». V imenu ljubljanskega mesta je zbor pozdravil župan dr. Costa in proslavljal ta dan kot «mejni kamen prerojstva slovenskega naroda». V Ljubljani, tem «duševnem središču slovenskih dežel», na «staroslavnem magistratu» se je sešel zbor veljavnih môž, «ki nam očitno in djansko kaže zmožnost prelepega maternega jezika, našo literaturo povzdigava, za razširjevanje njeno skrbi in tako naše bogato obdarovano ljudstvo omikati hoče».

Poročilo o delovanju začasnega odbora je čital tajnik Levstik, v njem je poudarjal, da je društvo izdalo dosedaj Hicingerjev koledar («da bi se o Matici in nje hvalnem

namenu še bolj razglasilo po vseh krajih slovenstva»), razposlalo 23.000 vabil po svetu in Kozlerjev zemljevid. Spočetka ni pristopalo mnogo udov; ko pa se je razvedelo, da izide koledar, se jih je začelo oglašati več, še več pa jih je pristopilo, ko se je zaznalo o Kozlerjevem darilu. — Po blagajnikovem poročilu se je pod geslom varčevanja razvila živahna debata, v katero so posegali zlasti Štajerci v onem smislu, v katerem je bil že preludiral dr. Ser nec v Einspielerjevem listu. Prvi se je oglasil dr. Josip Vošnjak proti temu, da je samo ena tretjina dohodkov odločena za izdajo knjig, dve tretjini pa sta namenjeni upravnim stroškom. Nastopil je obenem zoper plačanega tajnika, priporočal, da bi se tudi slugi znižala plača in dobilo stanovanje zastonj. «Če bomo izdajali samo takošne knjige, kakoršen je bil 'Koledar', kako se more Matica povzdigniti?» Nekoliko zmerneje je nastopil Trstenjak, ki je bil sicer za to, da se tajnik plača, toda skromneje. Dekan Burger se je izrekel zoper tajnikovo plačo. V polnem obsegu se je Vošnjaku pridružil dr. Ser nec. Važnost tajnikovih opravil in potrebo plače pa je zagovarjal Levstikov politični somišljenik A. Kunšič. Zanimivo stališče je zavzel dr. Bleiweis. On pravi, da se ne mara ustavljati nasvetom, ki jih hoče današnji občni zbor dati prihodnjemu odboru. S temi besedami Bleiweis skrito in zvito namiguje na to, da bi mu ne bilo nesimpatično, ako bi občni zbor naročil prihodnjemu odboru, naj odstavi tajnika Levstika, stvar, ki je bila prav za prav v ospredju debate. Bleiweis nadaljuje, da je poprijel besedo samo zato, da opraviči začasni odbor, zakaj je tako delal, kakor je zborovalcem znano. Tudi začasni odbor je varčeval, kolikor se je dalo. Z izdajanjem knjig v velikem obsegu se mora počakati, dokler se «Matica» ne okrepi. «Beraško postopanje» ji ne pristoja. Kar se tiče tajnika, je Bleiweis mnenja, da ima «matični» tajnik polne roke opravkov, «neljubih del, katerih neče vsak opravljati». Tudi svoje stanovanje mora «Matica» dobiti, ako se hoče postaviti na svoje in trdne noge. Tudi pri plači za slugo in pri razpošiljanju

pravil se ni zapravljalo. «Kakor koli tedaj to reč sučem in sučem, pač ne vem, kje da je tisto *strašno* gospodarstvo, ktero se očita opravičnemu odseku.» Končno Bleiweis še enkrat zatrjuje, da se ne upira ničemur, kar bi glede varčevanja občni zbor naročil prihodnjemu odboru — opazka, ki je zopet zanimiva glede na predlagano odstranitev Levstika kot tajnika!

Debata se je vršila dalje in je bila zelo živahna. Iz nje naj omenim samo še par markantnih nastopov, na primer nastop drja. Coste. Ta je pritegnil drju. Bleiweisu, da «Matica» ne more pričeti delovanja v širokem obsegu, dokler se mogočno ne razraste. V ta namen mora imeti predvsem mnogo udov. «V ta namen je pa treba delati, in — kdo bo delal, ako nimamo tajnika?» Po dolgotrajni debati je obveljal in se je z večino glasov sprejel dr. Vošnjakov predlog, da naj «Matica» dve tretjini svoje vsakoletne razpoložnine porabi za izdajo knjig in eno tretjino za upravne stroške, ne pa narobe, kakor je bilo letos. S tem sklepom se je tudi črtala plača tajnika Levstika. Naposled vstane dr. Bleiweis in očrta bodoči «matični» literarni program. Izdajal se bo še nadalje koledar z imenikom udov in letnim poročilom. Kot tolmač h Kozlerjevi karti se bo v slovenskem prevodu kot posebna knjiga izdalo to, kar je v češki «Slovník naučný» spisal o Koroški in Kranjski profesor Josef Erben; za pozneje je isti pisatelj obljubil podoben geografsko-statističen in historičen pregled Štajerske, Primorske in Goriške. «Želja je sicer, razglašana od več strani», pravi dr. Bleiweis dalje in obenem izpove pristno svoj literarni okus, «da bi dobili popolno zbirko *Vodnikovih pesem*, ki je Slovencem prvi budnik bil, in pa slavnega *Koseskega* pesmi v posebni knjigi.»

Glede na Bleiweisov literarni program se že ob tej priliki rahlo odcepi od prvaških literarnih okusov struja opozicije. In šele tu se najdejo skupaj Štajerci in kranjski levstikovci. Trstenjak in Sernec govorita za to, da se koledarski del skrči na minimum v korist «letopisu», v katerem naj se poleg razprav po dr. Vošnjakovem pred-

logu objavlja južnoslovanska bibliografija. Trstenjak predlaga, naj Erbenovo knjižico pregleda slovenski strokovnjak, ki naj ji doda, «kar se morebiti še v nji pogreša». Dr. Sernec sproži izdajo Wolfovega slovensko-nemškega slovarja. Končno se spomni Levstikov prijatelj dr. Hinko Dolenc imena tistega velikega slovenskega moža, ki ga je bil Bleiweis tudi v tej prvi kulturni slovenski zbornici zamolčal — drja. Franceta Prešerna. «Dr. H. Dolenc nasvetuje dr. Prešernov životopis in kritično preiskavo njegovih pesem ter podpéra svoj navsét s Prešernovimi zaslugami v našem slovstvu, in s tem, da bi se zdaj, ko še ljudje živé, ki so poznali Prešerna, lahko izvedelo, česar je treba; pozneje bode to veliko teže.» A že ob tem poskusnem kamnu se je zopet razšla med seboj opozicija, znamenje, da še ni imela nobenega skupnega stika. Vstal je Davorin Trstenjak, ki je rekel, da sicer visoko ceni Prešerna, a se je vendar izrekel zoper Dolencev predlog z motivacijo, da mora «Matica» izdajati predvsem knjige za — preprosto ljudstvo in šolsko mladino, zamenjujoč tako deloma «matični» program s programom «Mohorjeve družbe». Ko je še dr. Bleiweis omenil, da ima skrb za Wolfov slovar v rokah kranjski deželni odbor, ko se je na Trstenjakov predlog zaenkrat odložila sprememba pravil in se je izvolil prvi stalni odbor, v katerega je bil izbran tudi Levstik, se je zaključil ta prvi vseslovenski kulturni zbor. Zvečer je bil v čitalniški gostilni komerz, h kateremu je prinesel dr. Prelog iz Maribora zgodovinsko majoliko z napisom «Mar i bor», «ki je z navdušeno napitnico šla od ust do ust». Med običajnimi napitnicami je bila posebno zanosna Bleiweisova, namigujoča na zedinjeno Slovenijo in zelo značilna dr. Sernečeva, ki je veljala slovenski duhovščini.²⁹⁶

Zanimivi sta bili dve poročili, ki ju je objavil o tem občnem zboru celovski «Slovenec». Prvi dopis, ki ga najbrže ni spisal Levstik, ampak kdo njegovih ljubljanskih

²⁹⁶ Novice z dne 17. in 24. maja 1865, str. 157 dalje in 165 dalje.

somišljenikov, vsebuje poleg seznama odbornikov, naslednji značilni pasus: «Pohvaliti bi moral enega in drugega govornika, pa opustim to in opomnim le govora našega župana gosp. dr. Costa. Tako gladko mu je govor tekel, kakor bi se bil že mnogo let v slovenščini vadil, vendar pa vé vsak Ljubljčan, da mu je pred letom še terdo šlo; on je javno pokazal, koliko se zamore tudi odrasčen človek naučiti, če mu je resnična volja. Slava mu! Pri zboru se je izrekla zahvala odboru in tudi posameznim odbornikom, edini tajnik za svoj trud ni hvale dobil! Zakaj se njegove zasluge niso javno priznale, mi ni znano.»²⁹⁷ Drugi «Slovenčev» dopis o tem zboru, ki je izšel v treh številkah tega lista pod šifro X., je najbrže Levstikov in zato v mnogem pogledu zanimiv. V prvem delu tega dopisa prevladuje radost nad uspelim narodnim dogodkom in zasenčuje vsako kritiko. Levstik razodeva tu pristno Prešernovo naturo, ki preko narodnosti stremi v človečanstvo. «Izobrazivna moč narodnosti, njena blag sila, človečanski nje poklic» ga navdajajo s tako «radostjo» in s takim «veseljem», da mu v prvem hipu ne pade v glavo, da bi «se na tanko spuščal v stvar». Ves navdušen vzklika: «Kdor se narodnosti ustavlja, ta se gotovo človečanski omiki, ta se božji zapovedi ljubezni ustavlja.» Poudarjajoč parlamentarno zrelost Slovencev, posveča posebno pozornost Štajercem, ko piše: «Najbolj so štajarski bratje pozornost na se vlekli. Saj veš, da smo v Ljubljani radovedni bili videti in slišati njih. Vzrok te radovednosti mora tebi, dragi 'Slovenec', dobro znan biti; ni mi ga treba posebej omenjati.» Primerjajoč ta občni zbor z dunajskim državnim zborom pravi: «Kakor tam sedijo ministri pod pervosedniškim odrom, tako so tudi naši Matični ministri bili proti zboru, posebno proti 'opoziciji' obrnjeni, ki je na desni strani sedela.» Ko našteva imena «štajarske opozicije», imenuje levico kot «ministersko stranko», medtem ko pravi, da je bil centrum mešan. «V tej sredini je stalo nekoliko 'mladih' Slovencev», s temi besedami rahlo namigne na snujočo

²⁹⁷ Slovenec z dne 20. maja 1865, str. 147.

se svojo «mladoslovensko» strujo.²⁹⁸ V drugem delu svojega dopisa se Levstik bavi zlasti z večernim komerzom in posebej omenja Sernčevo napitnico slovenski duhovščini v zvezi z znanim nam pristavkom dr. Vončinovega ogovora. «Glavna misel njegovega govora je bila, da nam tega pristavka za to ni treba, ker smo vsi Slovenci že tako v djanju dobri katoličani; k temu ni treba nas po pravilih še le siliti.» Dalje Levstik rahlo odkriva vzrok, «zakaj se je zastran Vončininega pristavka največ pred zborom govorilo»: «matičarji» so najbrže izražali bojazen, da bi ne prišla «Matica» pod nadzorstvo kakšne take oblasti, kakršno je takrat predstavljal ljubljanski škof dr. Widmer, notoričen nemškutar. Levstik namreč izrecno pravi, da je vzbujala sum «velika nevarnost, ko bi nadzorništvo matičnih knjig morebiti pod tako oblast prišlo, ki ni prijazna *narodnosti* in napredku slovenskemu... Mi namreč mislimo, da bi se kaj takega zares lahko zgodilo, ko bi društvo Matice svojo *samostalnost*, svojo društveno *neodvisnost* iz rok spustilo in bi se moralo potem kakim neprijaznim ukazom uklanjati».²⁹⁹ V tretjem delu svojega dopisa se dotakne Levstik tudi stvari, ki je šla njemu najbolj v živo: vprašanja o plačnem tajniku. Niti ena besedica mu ne uide o tem, da je izgubil svoj borni kruhek. Obžaluje samo, da je mnogo odbornikov nekako trdilo, «kakor da za tajnika razun ene znane osebe v celi Ljubljani nikogar drugega sposobnega ni», s čimer pravi, da se je krivica zgodila Ljubljani, ki naj bi se pokazala kot vzorno slovensko mesto: «Zakaj nas pa take reveže izklicevati?» Na koncu svojih člankov pove ob kratkem svoje mnenje tudi o «matičnem» programu in s kritično ostjo, naperjeno zoper prvake, naravnost pribije, da bi toliko kakor mladi jurist Geršak, ki je v enem letu izdal dve «temeljiti in vsestransko zanimivi knjigi», kakor suplent Jesenko, ki na svoje stroške tiska «zemljepis», kakor Janežič, ki «sam

²⁹⁸ Slovenec z dne 24. maja 1865, str. 150.

²⁹⁹ Slovenec z dne 27. maja 1865, str. 154.

za naše slovstvo dela» — mogla storiti tudi «Matica». V direktnem nasprotju z Bleiweisom in Costom svetuje, naj se ne gleda toliko, «na sedaj še celoma nepotrebne priprave in zunanosti» ter končuje svoje članke s kritično neoporečno, od svoje strani nesebično smernico: «Ne ogromna množina udov, ne krasna poslopja, ne plačani opravljavci, ampak živa *volja* in vzvišeni *duh* sta življenje društvom.»³⁰⁰

Prvi občni zbor «Slovenske matice» je pokazal, da to literarno društvo s tem, da je prišlo pod egido politikov Bleiweisa, Tomana in Costa, ni prišlo v prave roke. Ti možje, ki so malo vedeli, kaj potrebuje narod v literaturi, so gledali nanjo kot na institucijo za vzbujanje narodno-politične zavesti, približno tako kakor na čitalnice, torej v prvi vrsti kot na nekako narodnopolitično parado. Ta občni zbor pa je obenem pokazal, da tudi opozicija proti tem trem možem niti malo ni bila enotna in v svesti si svojih ciljev. Ljubljanska Levstikova opozicija je bila številčno še preslabotna in ni imela s štajersko nikakih stikov. Štajerska opozicija se je sicer docela pravilno obrnila proti prvaški paradnosti, a je istočasno zmešala naloge «Matice» z nalogami «Mohorjeve družbe». Levstik je imel načelno težko stališče tudi zato, ker je bilo v to stvar zapleteno pač njegovo eksistenčno vprašanje. Vendar je kremeniti mož v svojem zadnjem članku v «Slovincu» docela abstrahirал to vprašanje («ne plačani spravljavci»!).

O tem znamenitem zboru naj navedem samo še nekaj opazk iz «Spominov» drja. Josipa Vošnjaka, ki piše, da je Levstika ob tej priliki prvič videl in nadaljuje: «Da se mu gmotno ne godi ugodno, nisem vedel in menda tudi ne moji štajerski tovariši(!).³⁰¹ Sicer bi ne bili tako odločno se izrekli proti plačanemu tajniku, kakor se je to, žal, zgodilo, nota bene v zadovoljnost kranjske go-

³⁰⁰ Slovenec z dne 10. junija 1865, str. 170.

³⁰¹ Za Sernca to gotovo ne velja, ker je pisal že v «Slovincu», da so nekateri mnjenja, da moramo podpirati slovenskega pisatelja, «ki nima dosti drugih dohodkov».

spode, ki se je na ta način Levstika iznebila, ne da bi se bilo moglo njej očitati, da je tega zaslužnega literata spravila ob kruh. Levstik je o tem, ko je že bil v Ljubljani nameščen v licealni knjižnici, z menoj govoril in dejal: ‚Vam Štajercem nisem zameril, da ste bili proti mojemu tajništvu. Vi ste se pač usedli mojim ljubljanskim protivnikom.‘³⁰²

Dne 22. junija 1865 se je vršila prva seja novega rednega «matičnega» odbora, pri kateri je odbornik Levstik še fungiral kot zapisnikar. Na tej seji se je odbor konstituiral tako, da je bil za predsednika «Slovenske matice» izbran dr. Lovro Toman, za oba podpredsednika pa dr. Vončina in dr. Bleiweis, in ko se je poslednji podobno, kakor 14 dni pozneje čitalniškemu predsedstvu, takoj ob izvolitvi odpovedal časti «matičnega» podpredsednika, je bil na njegovo mesto izvoljen prof. A. Kos. Vprašanje tajništva, kateremu se je pri tej seji Levstik v posebnem pismu odpovedal, češ «da je bilo tolikanj dela, da je po 30 gld. malo plače za tako opravilo na mesec»,³⁰³ se je rešilo tako, da se je tajnikov posel razdelil na troje: dopisovanje je sprejel Lesar, Marn zapisničarstvo, Vavrû pa knjižničarstvo, vsi trije brezplačno. Levstiku se je plača z dnem 11. julija 1865 ustavila v obliki zahvalnega pisma, ki ga je sestavil Lesar. Že na prvi seji so se začeli odborniki nekoliko intenzivneje ukvarjati z literarnim programom. Sklenilo se je izdajati «Letopis», v katerem naj bi po predlogu drja. Vošnjaka ne bilo nič koledarskega, ampak po nasvetu Levstika in Svetca prav mnogo razprav iz slovanske zgodovine. Uredništvo «Letopisa» se je poverilo trem gospodom, ki so prevzeli tajništvo. Ti so takoj nato objavili v «Novicah» poziv na slovenske pisatelje, naj «Matici» za to knjigo prispevajo članke, ki popisujejo «slovenski narod in slovensko domovino posebej, torej narodske in domovinske reči, v katerem koli oziru (narodnem, državnem, cerkvenem, slovstvenem, zgodovinskem, zemljepisnem,

³⁰² Dr. Jos. Vošnjak, Spomini, I.—II., str. 181.

³⁰³ Narodni koledar in letopis za leto 1867., str. 14.

narodno-gospodarskem itd.)» in potem tudi «brate naše Slovane na severju in ob jugu, posebno pa take stvari, ktere so koristne v poduk in posnemanje tudi nam Slovincem». Pri spisovanju življenjepisov so pisateljem stavili v vzgled biografske članke nekdanjega Bleiweisovega «Koledarčka», pri opisovanju krajev pa Lesarjevo «Ribniško dolino».³⁰⁴ Glede izdaje opisa slovenske zemlje se je sklenilo, da se izdajo Erbenovi članki iz naučnega slovnika, o katerih je dr. Bleiweis odločil, da popolnoma «ustrezajo»; eventualne poprave in dostavke naj oskrbe Cigale, Kozler in Svetec.

Druga seja «matičnega» odbora se je vršila 11. januarja 1866. Na nji je poročal Svetec o slovenskem prevodu Erbenovega spisa o Koroški in Kranjski, ki ga je oskrbel neki slovenski dijak v Pragi z imenom Rebec. Poročevalci so bili zoper obliko prevoda, ne pa zoper spis sam, o katerem so menili, da je «znanstvene vrednosti» in pripraven, «da se vstanovi statistična terminologija», vendar naj ga še pregleda profesor Jesenko. V imenu urednikov «Letopisa» je poročal Marn presenetljivo vest, da «se te reči slovenski pisatelji niso poprijeli», da je prišlo sicer deset prispevkov, izmed katerih pa bi bili komaj trije porabni. Marn predlaga, da se zategadelj izdaja «Letopisa» odloži. V tej zadevi se spomni doktor Bleiweis na «Zgodovino Slovencev», ki jo je leta 1849. za slovensko društvo spisal tedanji dijak Janez Trdina. Sklenilo se je izdati ta rokopis in ga poslati v popravo — ne avtorju, takrat profesorju³⁰⁵ — ampak profesorju Bradaški v Ljubljani.

³⁰⁴ Novice z dne 28. junija 1865, str. 211.

³⁰⁵ Prim. Trdinovo avtobiografijo v «Ljubljanskem Zvonu», 1906, str. 17. — Ob priliki druge seje «matičnega» odbora je napisal A. Janežič v svojem «Glasniku» o «Matici» nekaj dobrih kritičnih opomb. V njih najprej konstatira o «Matici», «da se je njena imovina v sedanjih pičlih časih in pri redki radodarnosti naših dni dosti lepo razmnožila», takoj nato pristavlja, «da bi bilo njeno sedanje materijalno stanje še mnogo lepše in veseliše, ko ne bi bila njena slovstvena delavnost doslej za denarno na-

Na tretji seji «matičnega» odbora dne 7. junija 1866 se je vzelo najprej na znanje, da se že dotiskuje prva večja letna garnitura «matičnih» knjig, namreč: Trdinova «Zgodovina», Erbenova «Koroška in Kranjska» ter «Letno sporočilo». Na dr. Bleiweisov predlog se je sklenilo, vrniti se k izdaji koledarja, ki naj izide v zvezi z letopisom. Uredništvo poslednjega se je izročilo doktorju Bleiweisu. Glede na predlog dr. Ulage se je sklenilo, da bo «Matica» izdajala tudi šolske knjige, kar je priporočal že Janežič v svojem «Glasniku» (1866, str. 75). Izmed došlih rokopisov je bil še najresnejši Tuškov prevod Rossmässlerjeve knjige «Štirje letni časi», ki se je izročil v presojo Bleiweisu, Pogačarju in Vošnjaku. V ostalem je še Cigale ponujal filozofsko propedeutiko, ki bi jo prevedel iz nemščine, in Marn je poročal o literarni zapuščini Ravnikarja-Požencana, iz katere bi se dal porabiti spis «Stari sled Slovencev». — «Matica», literarno-znanstveno društvo, je bilo torej ustanovljeno z velikim pompom, a seje odbora so kazale, kakor da bi slovenskih pisateljev in znanstvenikov ne bilo. Vsaj izvirnega rokopisa ni hotelo biti od nikoder... Sem ter tja je kanil kakšen prevod, n. pr. Erjavčev Fellöckerjeve

biro toliko zaostala». O znanstveni vrednosti tega, kar je Čeh Erben za konverzacijski «Slovník naučný» napisal o naših pokrajinah, Janežič ni bil tako visokega mnenja, kakor «matični» knjižni referentje, in je svetoval, naj se popravi, «kar je g. Erben nevedé po Czörnigu napčnega posnel, ki nam je lep kos slovenskega Gorotana (celo rožno dolino z njenim obližjem) na papirji ponemčil». Predvsem pa Janežič želi, naj «Matica» že vendar enkrat kaj izda, «da ne bode o matici toliko pogovora med ljudstvom», in obžaluje, da se slovenski pisatelji tako malo zanimajo za «Letopis», da niti iziti ne bo mogel. Poprej smo tožili — pravi Janežič — da nimamo založnikov, ko se nam ponuja prilika, pa «zatisnemo prijaznemu vabilu ušesa ali kujavo celó druge od dela odvrčamo». Zadnje besede namigujejo naravnost na neko abstinenco pri sodelovanju. Kdo je bil to, ne pove tudi Fr. Levec, ki v isti številki «Glasnika» samo poroča, «da je nekdo pisateljem iskreno odgovarjal, pisati za le-tá letopis». (Slov. glasnik, 1866, str. 75 in 77.)

«Mineralogije» in Žepičev Dünebirove «Latinske čitanke», o katerih se je govorilo v četrti odborovi seji dne 26. septembra 1866. Na njej se je vzelo tudi na znanje, da obeta «Matici» p. Ladislav «Latinsko slovnico». Pri tej priliki je tudi zastopnik podjetnih Štajercev doktor Vošnjak javil, da naj «Matica» ne izdaja prevoda Erbenovega popisa slovenske Štajerske, ampak da bodo štajerski pisatelji sami obširneje opisali svojo deželo. Nekateri govorniki so že čutili in izražali mnenje, da bi se «Matica» ne smela omejevati samo na izdajo prevodov in šolskih knjig.³⁰⁶

Drugi občni zbor «Matice» se je vršil dne 27. septembra 1866 sicer še z isto narodnopolitično opremo, a ne več tako svečano kakor prejšnje leto prvi občni zbor. Predsednik dr. Toman je v navdušenem govoru pozdravil «rodoljube iz vseh krajev slovenskih», ki so se zbrali, «da se vzajemno posvetujejo, kako koristiti narodu na slovstvenem polji». Pozival je k slovenski in slovanski slogi. Tajnik Lesar je poročal o izdanih treh knjigah, o imenovanih rokopisih, ki se pripravljajo za natisk in o stanju društva, ki je imelo v tem času že 1008 udov ter 23.059 gold. imetja. Dekan Burger se je posebno, kakor v svojem otvoritvenem govoru predsednik dr. Toman, zahvaljeval tajniku Lesarju, ki je «zgolj iz rodoljubja prevzel težavno opravilo brez plače». Nato je vstal Levstikov somišljenik Nolli in vprašal, kako da se v proračunu nahaja še vedno stara tajniška plača v znesku 360 goldinarjev in ugotovil, da je včerajšnja odborova seja prisodila «brezplačnemu» tajniku Lesarju 150 gold-nagrade. Nolli meni, da, če neče Lesar opravljati službe zastonj, se naj ta razpiše, kar bo tako prej ali slej potrebno, ker že sama knjižnica narašča. Blagajnik Zupanec pojasnjuje, da bo vedno v proračunu postavka za tajnika, «dokler se prej ne ve, ali se bo dobil tajnik brez plače». Dr. Bleiweis s pikro opazko, da «vsaka pravda dobi advokata, ki jo zagovarja», izrazi svoje mnenje, da

³⁰⁶ Novice z dne 3. oktobra 1866, str. 319 in dalje.

ta stvar spada pred odbor, ne pa pred občni zbor. Njemu se pridruži tudi Svetec.³⁰⁷

Tajniško vprašanje s tem še ni bilo spravljeno s sveta in je razburjalo javno in zasebno mnenje še nadalje. V peti seji «matičnega» odbora dne 15. novembra 1866, je v tem pogledu predlagal Luka Svetec: «Ker se je tajništvo doslej dobro oskrbovalo, zato naj se naprosijo gospodje, ki so ga opravljali, da ostanejo še v prihodnje, in da odbor pozneje po moči Matičine denarnice ali po večih ali po manjših opravilih tajniku spozna kako povračilo ali kako nagrado.» Svetčev predlog je podpiral zlasti dr. Costa, ki je k njemu še pristavil: «Da se odbor sam po časnikih oglasi zoper očitne napade zastran tajnikovega poročila za preteklih 14 mesecev ter pojasni, da to ni bilo nikakoršno plačilo za njegov trud, da bi ustanovljena plača vse više morala biti; to naj odbor enkrat sam očitno pove; potem pa naj beseduje po časnikih, komur koli je drago.» Predsednik dr. Toman indigniran ugotovi, da je žalostno, «da se odbor pri tolikem vspehu na tak način mora opravičevati zoper nektere, ki brez ozira na korist domovinsko le razdirajo in podirajo, zidali pa sami še niso nič».³⁰⁸ Lesar in Marn se branita tajništva. Nato vstane Levstikov pristaš Gorup in najprej izreče željo, da bi se ne delali očitki mladim pisateljem, potem pa predlaga, naj se služba razpiše. Končno obvelja Svetec-Costov predlog: dosedanji tajnik z naknadno nagrado (ne plačo). Dr. Bleiweis prevzame zopet uredništvo koledarja, združenega z letopisom, v katerega se naj po Lesarjevem predlogu jemljejo «podučni in poljudno pisani sestavki izmed vseh ved». Dr. Vošnjak javlja, da pišejo štajerski pisatelji originalno knjigo «Slovenski Štajar». Odbornik Vavrú pa predlaga, naj izda «Matica»

³⁰⁷ Ibidem, str. 522.

³⁰⁸ Tu je dr. Toman skoraj z istimi izrazi ponovil dr. Bleiweisov napad na Levstika ob priliki otvoritve narodne čitalnice v Vipavi dne 14. avgusta 1864.

slovensko-češko slovnico, ki jo je spisal praški dijak Fr. Marn, kar se sprejme.³⁰⁹

Na šesti odborovi seji dne 7. marca 1867 so odborniki zvedeli, da je narastlo število članov na 1156, da je bil od vlade potrjen za častnega člana Rajevskij, škof pri ruskem poslaništvu na Dunaju, ki je posredoval pri knjižnih darilih ruskih učenih institutov za «Matico», da je p. Ladislav poslal rokopis svoje «Latinske slovnice», da so za Tuškove «Štiri letne čase» prišle slike iz Bratislave, da je zagrebško namestništvo posodilo lesoreze za Erjavčevo «Mineralogijo» in da se tiska Marnova «Slovensko-češka slovnica». Za «matični» «Letopis» še vedno ni bilo mogoče dobiti nobenega sestavka.³¹⁰

Na sedmi «matični» odborovi seji dne 4. julija 1867 so vzeli odborniki na znanje, da se bliža h koncu tisk druge večje «matične» knjižne garniture: Tušek-Rossmässlerjevih «Štirih letnih časov», Fellöcker-Erjavčeve «Mineralogije», Marnove «češke slovnice» in «koledarja ter letopisa». Bodoči literarni program «Matice» je določal zopet dr. Bleiweis in nasvetoval, naj si društvo pridobi poezije V. Vodnika in njegovega ljubljenca — Jovana Vesela-Koseskega. Bož. Raič je naznanil, da se «Slovenski Štajar» pridno piše.³¹¹

Tretji občni zbor «Matice» se je vršil dne 7. avgusta 1867 v običajnem slogu. Predsednik dr. Toman ga je otvoril z zanosnim govorom, v katerem je poudarjal, da ima «Matica» namen, «buditi in likati dušne moči, ktere povzdignejo narod v vrsto izobraženih in med temi na višo stopnjo, ktera kaže, da narod spoštuje sam sebe, in da je vreden, da ga spoštujejo tudi drugi». Kazal je na primer drugih slovanskih narodov, ki tudi gredo pot omike. Povsod po slovanskem svetu se odpirajo hrami učenosti, n. pr. «Jugoslavenska akademija» v Zagrebu, ki naj živi in napreduje. — Tajnik Lesar je poročal o

³⁰⁹ Narodni koledar in letopis «Matice slovenske» za leto 1868, str. 11.

³¹⁰ Ibidem, str. 15.

³¹¹ Ibidem, str. 21.

letošnjem knjižnem daru «Maticе», omenjal, da se piše «Slovenski Štajar», pripravlja Žepičev prevod «Latinske čitanke», p. Ladislava «Latinska slovnica», ponuja «Slovenska stenografija» in obeta Klodičeva «Grška slovnica». Vodnikov rokopis da iščejo v ostalini pobeglega knjigarja Wagnerja in da se Koseski v pismu na Bleiweisa obotavlja ugoditi odborovi želji, da bi v «Matici» izdal svoje spise, a morda vendar privoli, ako ga zbor še enkrat poprosi. Na vprašanje drja. Ulage, zakaj je še vedno tajnikova plača v proračunu, odgovarja dr. Toman, da se ta postavka vodi od začetka, da pa se iz nje podeljuje tajniku le majhna nagrada.³¹²

Po treh letih obstoja in delovanja «Slovenske matice» njena literarna in znanstvena bilanca nikakor ni odgovarjala nadam, ki so jih vsi od vseh strani v ta zavod stavili ob ustanovitvi. To je čutil zlasti Bož. Raič, ki je po III. občnem zboru v avgustu 1867 napisal v «Novice» članek pod naslovom «Beseda o ‚Matici‘ naši». V njem je z rahlo-očitajočo besedo obdolžil vseh 40 odbornikov nekake letargije: «Te možake bi jaz imenoval narodne starešine v dušnem oziru. Sveta naloga teh častnikov je na vso moč se potezati za razvoj in razšir slovenskega slovstva; vrh tega pa so tudi sami dolžni delati, zlasti za letopis ‚Matičin‘, ki doslej samo enkrat izhaja, in, drznem se povedati, ne za plačilo (razve, ako bi kateri odbornik bil v tesnih novčnih zadrgah, inace pa izveden in marljiv pisatelj), nego iz čiste ljubezni za Matico, za zboljšek slovenskih slovstvenih razmer, na korist domovini. Kdor ima in nosi od naroda čast, treba mu je tudi nositi trhe, ktere nalaga zavod, inace bi lipovi bogovi tudi spolnili mesto v posvečenih gajevih.»³¹³

Ako bi bil Bož. Raič naslovil te besede na «matično» vodstvo, bi bil zadel v črno. «Slovenska matica» je imela nesrečo, da je prišla v roke politikov drja. Bleiweisa, drja. Tomana, drja. Costa, mōž, ki v razvijajoči se slovenski literaturi 60ih let niso pomenili drugega kakor

³¹² Novice z dne 14. avgusta 1867, str. 271.

³¹³ Novice z dne 28. avgusta 1867, str. 287.

cokljo, zato je tudi njeno delovanje v teh časih imelo minimalen pomen za razvoj slovenskega slovstva. Matičin obstoj je bil važen kot stimulus narodno-politične zavednosti, njene prve izdaje so nekoliko pospeševale slovensko znanstveno terminologijo (zlasti s Tuškovim in Erjavčevim prevodom prirodoslovnih knjig). A vse začetno «matično» delovanje je stalo še veliko preveč pod Bleiweisovo duševno znamko, pod *parado* in *lepo lažjo*, na zunaj bobnečo, na znotraj votlo. Zato ni čudno, da je bil prvi slovenski pesnik, ki ga je «Matica» že zdaj pričela pripravljati za izdajo in ga je tudi pozneje leta 1879. res izdala — Jovan Vesel-Koseski, ta prava pravcata kulturna signatura staroslovenskega duha. Mlada in resnična slovenska znanost kakor tudi beletristika se je v tem in še prihodnjem desetletju razvijala zunaj «Matice» tako kakor se je bila začela razvijati že pred njeno ustanovitvijo po posameznikih, med katerimi je Levstik ob priliki prvega «matičnega» občnega zbora z dobrim kritičnim očesom mogel imenovati že tri može: Geršaka, Janežiča, Jesenka. In v resnici lahko rečemo, da je v teh 60ih letih več storil s svojo revijo «Čitalnica» za slovensko znanost skromni Geršak in neumorni Janežič z «Glasnikom» in «Cvetjem» za literaturo neprimerno več, nego vsa staroslovenska «Slovenska matica» s svojimi štiridesetimi nesmrtniki.

Šestdeseta leta, leta obnovljene avstrijske ustave, so prinesla novo življenje v otrple ude slovenskega naroda. Leto 1848. je vzdramilo in vročično razvnelo samo njegove misleče glave, inteligenco; od 60ih let dalje pa datira konstantna in postopna prebuja vedno širših in širših slojev in obenem s to prebujo zavestna grupacija Slovencev kot samostojnega naroda ob strani drugih avstrijskih narodov. Politične borbe za obstanek in vedno bolj množeči se kulturni, zlasti literarni produkti privedejo do tega, da se začno zavedati kot samostojna narodna individualnost tudi tisti Slovenci, ki so bili v svoji prejšnji in od tedaj dalje trajajoči romantični ideologiji ob vsaki priliki pripravljeni pojmovati zaradi številčne neznatnosti svoj jezik sedaj zgolj za narečje bodočega vseslovenskega, sedaj za dialekt prav tako bodočega enotnega južnoslovenskega jezika in svoje ljudstvo samo za rod (ali kakor se zdaj napačno piše: za pleme) velikega južnoslovenskega ali še večjega slovanskega naroda. Politični boj za obstanek in živahnejše, neposredno kulturno izživljanje zlasti v literaturi sta torej bila ona dva faktorja, ki sta v drugi polovici XIX. stoletja pretvorila Slovence iz ljudstva v narod. Trda realnost in organsko, prirodno kulturno udejstvovanje sta priklicala ta mali narod v življenje, s čustvene šahovne deske na trdno areno narodov kljub temu, da ves ta čas pa tja do današnjih dni med njimi samimi niso potihnilo posamezni glasovi, ki so trdili, da Slovenci niso narod, ampak samo rod, da njih govornica ni jezik, ampak samo narečje... Življenje samo pa gre preko vseh umetnih konstrukcij svojo pot, načrtano v ljudski psihi in energiji...

Oni instrument, ki je pri tem kulturnem in civilizacijskem prerodu slovenskega ljudstva v narod v 60ih letih imel osrednji pomen, je bilo časopisje, ta skromni slovenski odrastek one svetovne družabne sile, ki je prav v tej dobi dobila ime «šeste velesile».

Slovensko časopisje 60ih let je delilo usodo ostalega avstrijskega časopisja in se je imelo boriti z vsemi tistimi zaprekami, ki so omejevale razmah zlasti avstrijsko-slovanskemu časopisju te začetno-ustavne, v marsikaterem pogledu navidezno-ustavne dobe. Namesto da bi se bilo razvilo takratno avstrijsko časopisje poleg parlamenta v drugo mogočno tribuno javnega mnenja, se je moralo otepati z vsemi mogočimi ovirami, ki mu jih je stavil na pot Schmerlingov tako imenovani «liberalni» nemški centralizem, ki bi bil v tem pogledu najrajši pridržal vse drakonske tiskovne naredbe svojega predhodnika, Bachovega absolutizma. In tudi še po tem, ko sta se obe zbornici v oktobru 1862 med seboj zedinili za nov tiskovni zakon in je vlada na ta zakon pristala ter ga v januarju 1863 publicirala, je vladni režim bolj jahal na raznih omejitvah in šikanah (n. pr. na zloglasnem «objektivnem postopanju», ki ni grozilo samo piscu, ampak tudi obstanku lista), nego upošteval svoboščine, ki so ostale v novem zakonu dolgo časa samo na papirju. Da so pod tem režimom najbolj trpeli provincialni, zlasti slovanski listi, je umevno. Damoklejev meč tiskovnih pravnj je noč in dan visel nad njihovimi uredniki in izdajatelji in vsak hip pretil presekati življenjsko nit njihovemu organu in njih same odtirati v ječo.

Glavni časnik te dobe so bile pri Slovencih še vedno «*Novice*». V njihovo karakteristiko in označbo njihovega urednika dr. Janeza Bleiweisa moramo dodati k temu, kar smo ugotovili že za prejšnjo dobo, še to, da so znale «*Novice*» jadrati med krnicami in pečinami vladnih tiskovnih predpisov z veliko spretnostjo in opreznostjo. Kolikokrat in v koliki meri je za to spretnostjo stiskal zobe in iskal skopo dovoljenega duška Bleiweisov pogum, smo imeli priliko ugotoviti že pri obilnih «noviških» citatih, ki smo se jih posluževali pri orisu političnega življenja te dobe. Kolikokrat pa se je za Bleiweissovo opreznostjo skrivala njegova predmarčna plahost in boječnost, to smo deloma že videli pri razpravljanju o slovenskem narodno-političnem programu po prusko-

avstrijski vojni leta 1866., tega smo se dotaknili ob priliki Levstikove kritike čitalniških razmer in o tem bomo še govorili, ko bomo razpravljali o početkih «mladosloveskega» gibanja, čigar duševni oče, Fran Levstik, je zastavljal svoje vzvode za dvignitev «staroslovenstva» iz gospodujoče pozicije v raznih njegovih hibah, med drugimi tudi v prvaški plašljivosti nasproti vladi. Vsekako pa je treba ugotoviti, da so se imele «Novice» prav Bleiweisovi spretnosti in opreznosti zahvaliti, da so tako srečno vozile skozi težke tiskovne prilike časa. Izkušnja, pridobljena v absolutistični praznini 50ih let (katero so izmed slovenskih listov poleg «Zgodnje danice» predjadrale edino «Novice») jim je bila v pouk, ki jim je v obliki strahu tičal v kosteh in jim v podobi opreznosti preveval glavo. Tiskovno pravdo so imele «Novice» ves čas Bleiweisovega urejevanja eno samo, namreč dne 16. decembra 1863 zaradi nekega dopisa «iz savinske doline» v 48. številki prejšnjega letnika, v katerem je dopisnik vpraševal ob priliki nekega dopisa celjskega okrožnega sodišča glede slovenskega uradovanja notarjev, če minister ne bo pohvalil teh notarjev, ki so s slovenskim uradovanjem dokazali ministru, da je to uradovanje «möglich» in «thunlich». Ob tej priliki so bile «Novice» obsojene na 60 fl. globe in 60 fl. izgube na kavciji.¹

Notranji ustroj «Novic» v 60ih letih je ostal formalno isti, kakršen je bil v preteklih absolutistični 50ih letih. Vendar se je v bistvu znatno razširil, ko je postal mnogovrstnejši, določnejši in jasnejši. Odtod pride, da nudijo «noviški» letniki 60ih let še za današnjega čitatelja prav zanimivo časovno kroniko, neprimerno zanimivejšo nego v gluhem prejšnjem desetletju. Medtem ko je namreč v 50ih letih zavzemal v listu skoraj ves prostor poljuden pouk v kmetijskih in obrtnih stvareh in so se ostale strani prepuščale navidezno učeni zgodovinski, arheološki, filološki in jezikovni znanosti — v slovenskem jezikoslovju se je posrečilo Podgorskemu, Cigaletu,

¹ Novice z dne 23. decembra 1863, str. 414.

Navratilu in zlasti Levstiku spraviti v list marsikatero dobro stvar! — medtem ko so bili v prejšnji dobi dopisi podeželskih korespondentov precej brezbarvni in so se tikali skoraj izključno samih primitivnih materialnih interesov, se mora reči, da so se «Novice» takoj v začetku ustavne dobe znatno izpopolnile.

Značaj «omnibusa» «Novicam» sicer še ostane in tvori njihovo najvidnejšo signaturo. Ta značaj povzroča, da se velika večina prispevkov nivelira na primitivno višino kmeta, glavnega naročnika lista. Ta cilj ima urednik dr. Bleiweis zavestno pred očmi. V začetku leta 1859. piše o tem sam: «Novice¹ imajo od nekdanj zlo različne bravce, od prostega kmetiča do najučenejšega gospoda, in zatorej je njih obsežek tudi mnogoversten, pa večidel tako osnovan in tako napravljen, da je večina sestavkov vsakemu bravcu primerna.»² V tem pogledu podobno se izraža o «Novicah» Davorin Trstenjak, v tem času eden najmarljivejših sotrudnikov, ko piše: «Bogme! res zanimiv je ta časopis kakor noben drug! V njega pišejo visokoblagoslovljene škofje roke, drugi višji duhovniki, učeniki na vseučilišnih stolicah, tergovci, bogati kmetovavci in revni kmetiči, kterim so plužne priročja napravile kervave žulje; pestujejo ga kovači, tesarji in kolarji...»³

V 60ih letih so izhajale «Novice gospodarske, obrtniške in narodne» kot tednik vsako sredo v kvartni obliki po navadi na eni poli in prinašale na prvih dveh straneh «Gospodarske stvari» t. j. poučne in poljudne članke iz področja poljedelstva in obrti. V tej rubriki je

¹ Novice z dne 19. januarja 1859, str. 22. — Leta 1856. je pisal dr. Bleiweis: «Napačna misel pa je ta, v kateri je še mnogo naših rojakov zapopadenih, da slovenski časniki in knjige so namenjene le preprostemu ljudstvu na kmetih... če bomo sami svoj jezik tako silili za peč, se ne smemo čuditi, ako se mu ne godi drugač od druge strani. Mi za svoj del smo bili zmiraj čez to ograjo, in mnogo reči, ki jih pišemo in natiskujemo, ne mislimo, da jih pišemo za dekle in hlapce.» (Novice z dne 31. decembra 1856, str. 420.)

² Novice z dne 16. februarja 1859, str. 51.

učil Bleiweis kmete modernega in racionalnega kmetovanja s sadjarstvom, čebelarstvom, kletarstvom itd., jih seznanjal z novimi semeni in orodji, jim pomagal pri poznavanju koristnih ter škodljivih živali in rastlin, jih opozarjal na važnost gojitve drobnih domačih živali in perutnine ter jim dajal iz svoje bogate prakse nasvete o živinozdravništvu. Na to rubriko lista je urednik polagal veliko važnost in v največjo zadovoljnost mu je bilo, ako so mu kmetje glede na to njegovo delovanje izražali svojo hvaležnost. Ko je ob priliki otvoritvene slavnosti celjske čitalnice leta 1862., ki se je je udeležil tudi dr. Bleiweis, celjski dopisnik poročal «Novicam», da so savinjski kmetje «kuševali dr. Bleiweisa, in ga na glas hvalili, da tako modro in podučevno ureduje ‚Novice‘», je Bleiweis pristavil k temu dopisu, da je bil ta večer ‚Novicam‘ — «najveselejši god, kar so jih doživele v preteklih 19. letih.»⁴

Tej gospodarski rubriki je v listu navadno sledil predalček «Natoroznanske stvari», v katerem so se opisovale živali, rastline, rudnine; tu je urednik priobčeval tudi poljudne sestavke iz astronomije (pisal mu jih je največ Viljem Ogrinec, brat Josipov, n. pr. «o luči», «o utrinkih», «o solncu» itd.). Za tem so dobivali mesto v listu sestavki iz zemljepisja, narodopisja, domovinoznanstva in potopisja, v katerih so se popisovali domači in tuji kraji, bližnji in daljnji rodovi ter ljudstva. Pod rubriko «Zgodovinske stvari» je list gojil zlasti domače zgodovinarstvo v skromni Hicingerjevi in ambicioznejši, nekritično-rodoljubni Trstenjakovi obliki. V rubriko «Slovstvene stvari» so napisali mnogo jezikoslovnih člankov Podgorski, p. Ladislav, Cigale in Levstik in dajali smer naglo razvijajočemu se slovenskemu knjižnemu jeziku. Poleg praktičnega jezikoslovja se je gojila tukaj tudi poljudna biografija v obliki življenjepisov zaslužnih slovenskih in slovanskih mož. K pisanju življenjepisov je ob priliki izpodbujal «noviške» sotrudnike p. Ladislav in želel od njih, da bi «iskali, nabirali in priob-

⁴ Novice z dne 26. februarja 1862, str. 69.

čevali, ako lih bi bile posamezne črtice (včasih je sama letnica veliko vredna!), zakaj to bodo priležni kamenčki za poslopje.» Glede na tozadevno «noviško» rubriko se je glasilo p. Ladislava mnenje tako-le: «Najbolj pripravna shramba za take zaklade se mi zdijo naše ‚Novice‘, kajti ‚Novice‘ so ‚slovenski arhiv‘; tu imamo vse, kar imamo . . .»⁵ To mnenje p. Ladislava je bilo seveda silno optimistično; o «Novicah» kot kakšnem arhivu v znanstvenem pogledu se ne da niti govoriti, prej o nekakšni skrinjici za spravljanje primitivnih, skromnih poskusov, katerih slednji je bil sestavljen v ta namen, da se zbuja slovenska narodna zavest.

Poleg zgodovinskega oddelka so imele «Novice» tudi rubriko za «Slovstvene in šolske reči». V publikacijah, ki so se tikale literarne zgodovine, pa je prihajala do besede komaj bibliografija na ta način, da so se zabeleževali naslovi novih literarnih pojavov. V začetku vsakega novega leta je objavljala slovensko bibliografijo v «Novicah» te dobe A. Kos-Cestnikov. Medtem ko se je o manj važnih knjigah že še izpregovorila kakšna beseda, je n. pr. o tako važnih publikacijah, kakršni sta bili Jurčič-Celestinova «Slovenska vila» in Jurčičev «Deseti brat», urednik pač obljubil oceno, a svoje obljube ni nikoli izpolnil. Sploh je bila najslabša stran «Novic» literarna kritika, glede katere je Bleiweis še vedno bil na stališču, da začetniška slovenska literatura ne prenese «prestrogega kritikovanja». Vendar je tudi v tem pogledu sam odstopil od svojega načela, kadar mu je šlo za to, da udari po pionirjih »mladoslovenstva» (n. pr. o priliki Levstik-Stritarjeve izdaje Prešerna leta 1866.).

Dokaj dobro pa je bila oskrbovana rubrika, ki je prinašala «cesarske postave» in poročila o debatah v državnem in v deželnih zborih z govori domačih poslancev. Najšibkejši je bil v «Novicah» oddelek, ki je imel v notranjosti lista enkrat lep naslov «Lepoznansko polje». Za leposlovje dr. Bleiweis ni imel niti duše niti ušes.

⁵ Novice z dne 14. januarja 1863, str. 12.

Sicer je že zdavnaj v začetku absolutistične dobe obljubil, da so «Novice» «sedaj v stanju, več lepoznavskih reči bravcam podajati», ki jih hočejo prinašati kot «pripomočke» za omiko slovenskega jezika,⁶ a že tri leta pozneje je dr. Bleiweis glede tega razodel svojo pravo naravo, ko je govoreč o Trstenjakovih spisih dejal, da se pri urejevanju lista ne ozira na one, «ki v lahkonožni, belletristiki⁷ išejo slavo slovenskega slovstva, in katerim je branje ‚novel‘ in ‚kratkočasnic‘ naj bolj pri sercu.»⁷ Leposlovja dr. Bleiweis sploh ni jemal resno. Leposlovni drobiž, ki ga je prinašal, je v 60ih letih uvrščeval po navadi pod skupnim naslovom «Zabavno (ali «kratkočasno») berilo». In celo par iz češkega pisatelja Chocholouška ter iz hrvatskega «Leptirja» in «Nevena» prevedenih novel je označil v «kazalu» z znamko «zabavnice in kratkočasnice». Rajši kakor umetne povesti je v tem oddelku prinašal kratke anekdote in smešnice ter narodne pripovedke. Tako je prišlo, da razen Jurčičevih «Spominov na deda» (ki so izšli 1863 pod naslovom «Kratkočasno berilo») in razen Zarnikovih «Originalov iz domačega življenja» (1862 in 1867) ni izšlo v «Novicah» v tem obdobju prav nič leposlovnega, kar bi bilo še danes vsaj za literarnega zgodovinarja branja vredno.

Prav tako slabo se je godilo v «Novicah» tudi poeziji v vezani besedi. Med najraznovrstnejšim biljem in rastlinjem «Novic» je tu in tam včasih pomolila svojo glavico na površje kaka osehla cvetlica miselno-izumetnično skomponirana po Janezu Bilcu, Gregorju Kreku, Antonu Umku ali Luizi Pesjakovi, zakrožena na hitro roko po Miroslavu Vilharju, prikrojena po narodnih motivih po Ravnikarju-Poženčanu. A rajši nego stihotvore teh pesnikov je imel dr. Bleiweis banalne kurnikijade; kakor po zlatih časih slovenske poezije je včasih vzdihnil po bombastiki Vesela-Koseskega, ki ga je ob vsaki priliki vabil iz njegovega rekonvalescentnega pokoja, dokler mu v poletju 1867 ni izvabil — «Mazeppe»!

⁶ Novice z dne 16. junija 1852 (priloga).

⁷ Novice z dne 29. decembra 1855, str. 410.

Slovensko leposlovje tega časa se je razvijalo zunaj «Novic» v Janežičevem «Glasniku» in «Cvetju», o katerih so «Novice» včasih prinesle kako poročilo, kadar ga jim je spreten dopisnik tako rekoč vsilil.

Najvažnejšo in najpomembnejšo rubriko v «Novicah» te dobe pa so tvorili «Dopisi» iz najrazličnejših krajev Slovenije, iz slovanskih in tujih krajev. Ti dopisi, ki so zavzemali zadnje strani lista, predstavljajo obenem z urednikovimi sumaričnimi članki, izhajajočimi pod naslovom «Iz Ljubljane», dandanes za nas zanimivo, pestro, živo sliko dobe, popolno *kroniko* tedanjega slovenskega družabnega življenja. Ti dopisi in članki «Novic» vsebujejo vso javno slovensko razgibanost prve ustavne dobe. V teh dopisih čutimo še danes živahno utripajočo žilo mladega probujajočega se naroda, v njih vidimo vse sloje našega naroda v upih in brezupih, v delu, boju in veselju. Specialno Bleiweis v svojem ljubljanskem «novičarju» se nam predstavlja kot večno budni stražnik narodnih pravic, v neprestanem boju z nemškutarji in «kulturträgerskimi» nemškimi časniki v rezki plastiki in upoštevanja vredni veličini. Nekoliko bolj zadržana in opreznejša postaja njegova beseda, kadar ima opraviti z zastopniki vladnega režima. Tu mu je ultima ratio ta, da se zateka k cesarjevi besedi o enakopravnosti avstrijskih narodov. Ali je dr. Bleiweis v globinah svojega prepričanja res veroval, da želi nemški Habsburg avstrijskim Slovanom in med njimi posebno še maloštevilnemu narodu Slovencev dobro, ali je v teh letih nastajajoče ustave, izpreminjajoče se od leta do leta vedno bolj v korist Nemcev in Madžarov in v škodo Slovanov, še vedno tako trdno upal da bodo našli Slovenci v habsburški monarhiji zagotovljen svoj narodni in z njim kulturni obstoj, o tem še ne moremo izreči končne sodbe, ker imamo premalo vpogleda v njegove skrivne kamrice. Iz privatne korespondence nekaterih tedanjih slovenskih politikov, ki se nanaša na živahno debato, ki se je vršila med njimi po nesrečni prusko-avstrijski vojni leta 1866. glede načelnega slovenskega narodnopolitičnega progra-

ma, bi se dalo sklepati, da dr. Bleiweis v 60ih letih ni več tako otroško-zaupno in zaverovano zrl v pravico-ljubnost in enakopravnost Franca Jožefa, kakor v dobi pred absolutizmom. Mož je po doživljenih razočaranjih postal brezdvomno bolj skeptičen. Kako nam je znano, je dr. Bleiweis v maju 1866 glede na pisavo nemško-avstrijskih listov, češ da se Avstrija s Prusijo bori zgolj za nemške interese, odločno protestiral in izjavil, da je ta pisava «kakor huda slana poparila srca vseh Slovanov.»⁸ V tem pogledu je bil takrat dr. Bleiweis najbrž že istega mnenja kakor jekleno-vztrajni koroško-slovenski prvoboritelj Einspieler, ki je en dan po izidu omejenega Bleiweisovega članka pisal drju. Vošnjaku, da bo v slučaju avstrijske zmage «spet pela nemška palica» po hrbtih avstrijskih Slovanov, v slučaju poraza pa da se bo začela notranja vojna med narodi v Avstriji, katere «ne boče skoraj konec».⁹

Žarišče tedanje slovenske politike je tvorila nujnost, da se postavijo Slovenci — ne več na historično stališče — ampak na stališče narodnega ali prirodnega prava in da zahtevajo, da se jim zagotovi narodni obstoj in nemoten kulturni razvoj v najbolj naravni južnoslovanski zajednici v monarhiji ali — zunaj nje. Kakor nam je znano, sta temu stališču, ki ga je bil formuliral Luka Svetec, najbolj nasprotovala dr. Costa in dr. Toman. O drju. Bleiweisu pa piše Svetec Vošnjaku dne 24. X. 1866 značilne besede: «Dr. Bleiweis je bolj boječ ko nasproten». V nadaljnjih izvajanjih tega pisma se Svetec — sicer brez imena — dotakne še ene strani Bleiweisa-politika, ki je takole označuje: «Drugo je neka čudna občutljivosti nekaterih naših ljudi, ki so vsemu nasprotni, kar ni najpred iz njihove glave prišlo.» Eden izmed takih ljudi je bil brezdvomno tudi Bleiweis, kar je dokazovala vsaka številka «Novic» te dobe. V boju z režimom je bil stari predmarčni praktikus Bleiweis resda oprezen, a obenem tudi — plah. Kot takega se je zlasti izkazal

⁸ Novice z dne 23. maja 1866, str. 171.

⁹ Vošnjak, Spomini, I.—II., str. 202.

ob žariščni ideji časa, o čemer nam zopet izpričuje omenjeno Svetčevo pismo takole: «Ideja združenja vseh južnoslovenskih plemen v eno celoto je velika, ter potrebuje velicega sklepa, veliko odvažnosti, živega delovanja, a naše misli, po dozdanjih nemilih okoljščinah tako zrejene, so majhne in plašljive, tako, da nas je one ideje strah, čeravno ne moremo tajiti, da je popolnoma naravna, in južnim Slovenom, ako hočejo živeti, a ne samo živetariti, neogibno potrebna. Odtod prihajajo vsi tisti izgovori: „To je idealno, nepraktično, za to še ni čas, mi smo vsi te misli, da, da, to je naš zadnji cilj in konec, ali zdaj še ne“ itd.»¹⁰ V teh besedah je upodobljen ves oprezni, praktični in dokaj — plašljivi Bleiweis, kakor je živel, dihal in se vbadal v svojih «Novicah». Tu je tudi tičal vzrok, da «Novice» kot političen list, zlasti kot centralni slovenski politični list že v začetku ustavne, politično tako živahne dobe sploh niso več zadostovale posebno mlajši slovenski inteligenci, ki si je želela samostojnega političnega glasila, v katerem bi mogla razviti ves svoj mladi razmah. K vsej sodobni nedostatnosti «Novic» se je v očeh mlade inteligence pridruževala še urednikova upogljivost pod Jeranovo komando v vprašanjih svetovnega nazora in še prav posebno docela utilitaristično in mladinsko-vzgojno pojmovanje vsega leposlovja, dveh sfer narodne duševnosti, o katerih je imelo mlado pokolenje že mnogo svobodnejše in tudi naprednejše pojme.

Tako je prišlo, da so bile «Novice» v 60ih letih sicer še vedno glavni slovenski list, a vsa ta leta so bile poleg njih na delu mlade sile, ki so stremile po tem, da se poleg «Novic» osnuje svobodnejša tribuna v obliki samostojnega slovenskega političnega lista. Ker segajo ta prizadevanja globoko v kulturno podobo časa in v karakteristiko najznatnejših mož te dobe, jih moramo razbrati in rekonstruirati v vsej podrobnosti in v vseh poskusih.

Prednaznanilo napovedujoče se ustavne dobe v Avstriji — znameniti cesarski ukaz z dne 8. avgusta 1859 — je

¹⁰ Vošnjak, Spomini, I.—II., str. 212.

vzbudilo pri Slovencih mogočen in zelo živahen odmev, kateremu so dale v najobilnejši meri duška «Novice» s tem, da so priobčile nad eno dekado člankov o tem važnem predustavnem državniskem aktu. Ko se je pričelo v marcu 1860 govoriti o «pomnoženem državnem zboru», na katerem se je obetalo zastopstvo pač Hrvatom, ne pa Slovencem, so Hrvatje takoj stopili na plan s prošnjo za političen list, medtem ko je bilo med Slovenci o takem listu za enkrat še vse tiho. Dne 23. marca 1860 je poročal A. Kos-Cestnikov iz Zagreba «Novicam»: «Sliši se, da je že prišlo iz Dunaja dovoljenje za izdavanje politično-literarnega lista v horvaškem jeziku pod imenom ‚Pozor‘. Gospod Vraničanj-Dobrinović je nek vložil 10.000 gld. kot glavnico za izdavanje ‚Pozora‘ ali dozdaj še ni moža, ki bi se upal podstopiti vredništva.»¹¹ V isti številki in na isti strani «Novic» je sicer plediral v svojem dopisu iz Gorice Fr. Zakrajšek tudi za neki novi slovenski list, a zdi se, da je imel Zakrajšek v mislih bolj literaren in lokalni list, ki naj bi se izdajal v Gorici za pridobivanje goriških italijanašev. Govoreč v Bleiweisovem smislu zoper strogo kritiko (očividno zoper Levstika) je pisal: «Kar se mi je že v detinskih letih sanjalo, in me zdaj iskreno navdušuje, ali bi se spolniti ne moglo? Da, more se! Volja naj se zbudi, in storjeno je! Časnik, o katerem se je tu pa tam že marsikaj govorilo, naj bi zagledal beli dan in bil bi močan nasip proti neprijaznim valovom. Prevdarite saj enkrat, Vi veljavni gospodje! gori omenjene potrebe,¹² in spoznali bote, da je treba kaj storiti. Časnik je najgotoviši pripomoček. Vsako ljudstvo ima na prvi stopnji literarnega razvitka svoje težave, in glavni napotek ste gotovo antipatija in nekak ponos že izobraženih sosedov. To pa velja posebno

¹¹ Novice z dne 28. marca 1860, str. 102.

¹² Nekoliko prej izvaja Zakrajšek tole: «Če je res — in to je gotovo — da moramo ponosnim sosedom *djansko* pokazati, koliko veljá Slovenec, je to pač pri nas Primorcih brez dvombe živa potreba. Furlanščina si prilastuje čedalje večjo veljavo v naši okrajni, in narodni mejnik se čedalje hitreje pomika čez Sočo.»

od nas Slovincov, ki smo v sredi takih narodov. Mi moramo tedaj vničiti tisti, bi rekel, zaničevavni smehlaj, ki nam je dosihmal kot otrokom gnal rudečico v lica; pičeni od vsakega komarčka ne smemo več padati v omedlevico. Zaupno stopimo na bojišče dušnih moči, naše orožje je pošteno in iz dobrega blaga, ter pokažimo, da zgodovina tudi nas potrebuje. To moramo storiti tudi mi Primorci; tudi nas je izbrala božja previdnost za naš dragi slovenski narod. Bratje! za mnogo let se bo sodil naš spomin; dajmo! da bodo naši potomci s spoštovanjem se spomnili nas.»¹³

Slovinci so takrat, ko je goriški realčni profesor pisal v «Novicah» te besede, imeli štiri liste: omnibus «Novice», leposlovni «Slovenski glasnik», «časopis za cerkev, šolo in dom», imenovan «Slovenski prijatelj» in Jeranovo cerkveno-politično «Zgodnjo danico». Zakrajškova iniciativa za izdajanje novega lista ni določala, v kakšno razmerje z enim in drugim teh listov naj bi stopil časopis, ki ga je on predlagal, ali naj bi bil leposloven ali političen, namenjen v prvi vrsti Goričanom ali vsem Slovincem. Soditi po tem, da je bil Zakrajšek bolj literat in po njegovih zgornjih izvajanjih bi bilo prej misliti na lokalni leposlovni list.¹⁴ Zavaljo nedoločnosti Zakrajškovega predloga, ta stvar zaenkrat ni vzbudila nikakega odmeva.

Kolikor bolj je začelo dišati v avstrijskem ozračju po ustavi, toliko bolj je začel Bleiweis — kakor leta 1848. — izpreminjati svoje «Novice» v političen list. Od časa do časa je objavljajl celo kakšen pravi pravcati politični članek. Ko je izdal Goluchowski dne 20. decembra 1859 svoj znameniti ukaz na krakovsko na mestništvo, da morajo uradi narodu dopisovati v njegovem jeziku, je objavil urednik «Novic» podpisan članek, v katerem je

¹³ Novice z dne 28. marca 1860, str. 102.

¹⁴ Najbrž je imel Zakrajšek s tem svojim predlogom v mislih literaren list, ker je hotel malo pozneje izdati almanah «Vilo slovensko» za novo leto 1861. (Novice z dne 6. in 20. junija 1860, str. 182 in 199.)

izjavil, da shranjuje ta razpis v svojem spominu «ko dragocen dar ravno tako kakor cesarski ukaz od 8. avgusta za šole». V njem se je oprijel ministrove misli, da si mora gosposka pridobiti zaupanje ljudstva, katerega si dozdej ni pridobila s svojimi nemškimi dopisi. Kdor tega ne verjame, «naj gre v hiše nekterih županov in naj pogleda za 'table' ali za 'špegle', pa bo dobil tam marsiktero neodpečateno pismo kantonske gosposke, za katero ubogi župan ni najdel tolmača». Bleiweis odločno zahteva, da minister predpiše za Slovenijo isto, kar je ukazal za Galicijo: «Naš jezik pa je že tudi omikan in zmožen tako, da vsako reč gladko in lepo pišemo v njem. Komur je to morebiti še spričati treba, naj vzame naš novi slovník [pravkar izišli Cigale-Wolfov slovar] v roke, pa bo vidil, da slovenski jezik ni več otrok... Če bi nam morebiti kdo oponašati utegnil, da že spet godelmo staro pesem od 'jezika', temu le rečemo naj bere onih 25 gospod ministrovih verstic... in prepričal se bo, da ne gre tukaj le za jalovo obveljavo slovenskega jezika, ampak za kaj več, namreč za vse to, za kar so gosposkine kancelije in cesarske postave.»¹⁵

Ta Bleiweisov članek nam kaže, da je Bleiweis kot previden in oprezen politik izkušal ubrati v svojem listu nekoliko odločnejše strune takoj, čim je kot skozi in skozi legalen človek našel oporo za svojo narodno politiko v ministrovih besedah.

Kolikor bolj so se v Avstriji pripravljale ustavne neredbe in je politični interes silil v ospredje, toliko bolj se je začela v «Novicah» oglašati politična struna. Vendar se Bleiweis še vedno ni mogel odločiti, da bi uvedel v list redne politične članke. Sam za svojo osebo se je omejeval na svojega «ljublanskega novičarja» — potpuri raznih ljubljanskih, seveda tudi političnih aktualnosti. O politiki je še največ pisal njegov dunajski dopisnik B (tudi H. B.). Temu je ob priliki pripravljajočega se «pomnoženega državnega zbora» «srce veselja igralo», ko je zvedel, da bosta v tej korporaciji tudi

¹⁵ Novice z dne 25. aprila 1860, str. 130.

Strossmayer in Anton Auersperg; da ne bo v nji nobe-
nega Slovence, ga zaenkrat ni vznemirjalo.¹⁶ Šele ko je
začel «pomnoženi državni zbor» pri zaprtih vratih zbor-
rovati, je ta dopisnik povzdignil odločen glas v imenu
Slovencev kot *naroda*, ki je bil ob tej priliki ostentativno
prezrt. Začel je svoj dopis z Dunaja z dne 9. junija 1860
z besedami: «Ni ne res, da bi v tej usodapolni dobi le mi
Kranjci-Slovenci molčati mogli; ni ne res, da mi ni-
mamo nikakoršnih potreb in da nam je vedno le križem
roke držati ter dobrovoljno pričakovati, kaj da že pride;
ni ne res, da nismo narod, kateri ima svoje pravice, svoj
dom, svoj veljavni jezik, ampak da smo obsojeni pobirati
le drobtine, ki drugim padajo z dobro obložene mize nji-
hove omike. Nak! Mi smo *narod*, narod častitljiv, z
vsemi svojimi lastnimi narodskimi pravicami in potre-
bami, kakor jih imajo drugi živi narodi. Ni še bilo nik-
dar in nikoli dozdej očitno slišati strašnega povelja:
slovenski narod je nehal biti! . . . Dandanašnji je pa tudi
očitno mnenje, ljudstveno mnenje silna moč, na katero se
še celo veliki vladarji opirajo, in zlasti časniki so po-
močniki vzajemnih pomenkov, po katerih se naglo vse
zvé, pomanjkljivosti lahko popravijo, dobro pa podpira,
da pride v varno zavetje. Tudi drugod se jako živo gib-
ljejo, in državnim svetovavcem razodevajo to in uno,
kar je treba. Nemško časništvo je za svojo stran že tudi
to očitno izreklo — vsak pa le, da bi vodo na svoj mlin
obračal.»¹⁷ S temi besedami je ta «noviški» dunajski
dopisnik nekako med vrstami izrekel misel, da morajo
dobiti Slovenci, če se hočejo uveljaviti v tej napovedujoči
se ustavni dobi kot narod, kot glasilo naroda političen
časnik. Da bi moral izhajati ta list poleg «Novic» kot
samostojen organ, do tega spoznanja ta dunajski dopis-
nik še ni bil prišel, oziroma ga vsaj ni izrazil v —
«Novicah».

Ko tako na Slovenskem, zlasti v Ljubljani še nihče ni
določno mislil, da bi Slovenci morali vstopiti v ustavno

¹⁶ Novice z dne 16. maja 1860, str. 159.

¹⁷ Novice z dne 15. junija 1860, str. 190.

dobro s samostojnim političnim listom, se niso samo v Pragi delale priprave za nove češke politične organe, ampak tudi v Zagrebu se je živahno disputirala dovolitev «samostalnega, neodvisnega političnega časnika, ki bi bil zares posebno v dandanašnjih motnih časih zelo potreben in tudi vladi v veliko korist, da bi po njem zvedila, kaj narod želi, kaj in kje ga najbolj tišči», kakor je poročal «Novicam» dne 15. julija njihov zagrebški dopisnik Kočevar-Žavčanin.¹⁸ In res: dne 1. julija 1860, prav tisti dan, ko je prišla v Zagreb proklamacija novega bana fml. Šokčevića, v kateri je ta obetal, da bo kot ban stopal «onom stazom, kojom je osobiti ljubimac naroda našega, neumrle uspomene Ban Jelačić, stupao», je izšel v Zagrebu, 11 dni pozneje tudi v «Oglasniku» naših «Novic» naslednji «poziv na predplatu političkèh novinah „Pozor“»: «Visoka naša vlada sazvala je državno vieće, da dozna za potrebe i želje svojih narodah. Al jedan dva čovjeka, makar i od samoga naroda izabrana, ne mogu sami od sebe znati sve šta mu treba, ako jim toga sam narod nekaže; a ovaj toga nemože za sada drugčije izjaviti nego novinama... Mislimo dakle, da će dobro doći i visokoj vladi i cielome narodu, što smo se odvažili izdavati političke novine...!» Poziv je podpisal kot urednik Slavoljub Vrbančić.¹⁹

V času torej, ko je bilo že gotovo, da ustava v Avstriji mora priti, ko so si vsi avstrijski narodi stavili svoje tribune v podobi političnih listov, so se Slovenci še vedno stiskali okoli svojega primitivnega ognjišča «Novic» in poslušali svoje zapečkarske kramljateljce, med katerimi je zdaj pa zdaj ta ali oni povzel tudi kakšno politično besedo. Pred vsemi že imenovani dunajski dopisnik B., ki je ob priliki, ko je šla ljubljanska deputacija cesarja prosit, naj se Ljubljani ne vzame namestništvo, pisal v Bleiweisov list: «Reklo se ji [deputaciji] je, da se bo prevdarila ta reč še enkrat, in, če bo moč, želja

¹⁸ Novice z dne 20. junija 1860, str. 198.

¹⁹ Oglasnik Novic šte. 27. k 58. šte. Novic z dne 11. julija 1860.

spolnila. Da bi se spolnila, bi bilo želeti na vse strani iz tega ozira le, da bi *vse slovenske pokrajine* k temu poglavarstvu spadale, ker potem bi bilo gotovo manj stroškov in slovenskemu narodu bi se v kancelijah cesarskih potem najlože dalo, kar mu po pravici gre. Vsi drugi vzroki stojé memo tega le v drugi versti in niso tako tehtni.»²⁰

Tako je torej kardinalno točko slovenskega narodno-političnega programa, «zedinjeno Slovenijo», tudi sedaj dvignil v ospredje, podobno kakor leta 1848., ne kak priznani in poklicni politik slovenski, ampak anonimni dopisnik «Novic» ter jo zelo politično podprl z razlogom državnega varčevanja, z razlogom, ki je bil ves tak, da gre v uho avstrijskim državnikom tega časa, ki so si ubijali glave z 280 milijoni goldinarjev deficita, katerega je bila v državnih blagajnah zapustila vojna z Italijo. Nadaljnja izvajanja tega dopisnika v svojem skritem spodnjem tonu kakor da bi pozivala k ustanovitvi slovenske politične tribune v obliki samostojnega političnega lista. Glase se: «Na vse strani se zbuja in gibljejo narodi, se trudijo in prizadevajo sami ali po svojih namestnikih narodovske pravice ustanoviti; saj je zdaj posebno pripraven čas za to, ker se snujejo preuredbe našega državnega življenja in se vedno kliče: ‚terkajte, in se vam bo odperlo‘; minister pravdosodja sam je unidan rekel pomenljive besede: ‚vigilantibus jura‘, to je, čujočim pravica! Narod, ki sam sebe zanemarja, ni več narod, je zamerl ud velicega državnega telesa, tedaj brez koristi, brez dela, za nič . . . Napačno je in gerdo, vedno le za herbtom ali za zidom godernjati, godernjati čez to in drugo ali pa čez vse, posebno čez slabe čase, nenavadne prigodke in vse drugo — nič pa očitno ne povedati ali nasvetovati in nazadnje morebiti reči: ‚nos, nos consules desumus‘!»

Ta dunajski dopisnik B. je bil nekaj časa edini, ki je v silno važni dobi Slovencem budil smisel za politiko

²⁰ Novice z dne 11. julija 1860, str. 221.

zlasti glede na eno glavnih gibajočih idej, ki jo je ob priliki tako-le izrazil: «... tako se vidi, da povsod je *narodnost* zdaj géslo, katero zdramlja svet. Nikdar ni bila sicer neznana narodom ljubezen do domovine... al očitno je zdaj, da ta čut tolikanj močnejši prihaja, kolikor bolj se sploh omika in zavednost ljudska širi.»²¹

Po zgledu tega dunajskega dopisnika je začel v «Novicah» odslej tudi dr. Bleiweis ubirati nekoliko bolj odločne politične strune in v ljubljanskem «novičarju» poudarjati zlasti narodno-kulturne zahteve. Proti «modrijanskim kosmopolitom», alias nemškutarjem, mržečim vse narodno prizadevanje kot «National Streitigkeiten», se je skliceval na brošuro romunskega člana «pomnoženega državnega sveta» — Masconija, ki je prav takrat izšla, in z razprtimi črkami ponatiskoval iz nje besede: «Omika, prava omika, to je, izbistrenje uma in požlahnenje serca je pravilo našega stoletja, pa tudi očitno izrečena prva naloga avstrijske vlade. To pa se dá doseči *edino* le v jeziku, ki ga narod govori... Kdor od ljudstva terja, naj moli v ptujem jeziku, naj pridige v ptujem jeziku posluša, naj v ptujem jeziku cesarske ukaže sprejema, naj gosposke v ptujem jeziku ž njim govoré, in mu v ptujem jeziku pošiljajo pisma — ta ni prijatelj luči in vesoljne omike, ali pa ne razume, kaj je omika in kako se doseže...»²²

V septembru 1860 so se vršile v «pomnoženem državnem svetu» najvažnejše in za uvedbo konstitucije odločilne debate. Bleiweis je začel o njih prinašati obširnejša poročila, ki jih je pod naslovom «Iz Dunaja» najbrž sam sestavljal na podlagi drugojezičnih časnikov. V obliki tega dopisa je prinesel dne 24. oktobra v svojem listu tudi «poglavitniše reči» iz prve avstrijske ustavne listine te dobe, iz oktobrskega diploma, h kateremu se pa ni upal pripomniti nobene besedice kritike glede na kakšen slovenski politični program, medtem ko so Hrvatje, ki so imeli svoj «Pozor», v tem listu na usta

²¹ Novice z dne 25. julija 1860, str. 258.

²² Novice z dne 12. septembra 1860, str. 295.

Bogoslava Šulka, odločno izrekli, da so po novi ustavi postavljeni ne na trdna tla, ampak v nestalni tok med Pešto in Dunajem («ploviti čemo opasnim prodorom medju Scyllom i Charybdom»). Po proglasitvi oktobrske ustave se je pač oglasil v «Novicah» iz Gradca doktor Razlag, a tudi on še ni prišel na idejo potrebe samostojnega političnega lista, ko je med drugim izvajal: «Nova doba se bliža prerojeni Avstrii; to so nam pokazali cesarski razglesi poslednjih dni; vendar ne smemo tajiti, da smo si marsiktere reči drugače mislili. Mi Slovani smo presvitlemu cesarju za to hvaležni, da se je odstranila preostra osrednost (centralizacija) v tacih rečéh, ktere niso neobhodno potrebne, da nas ne zaduši tujništvo. Vendar pa si ne smemo misliti, da imamo sedaj roke križem deržati . . .» Oprezni Avstrijec in skrivni panslavist se v njem izraža v naslednjih besedah: «Deržimo se krepko cesarjevih obljub . . . ter pomislimo, da 79 milijonov sorodnih bratov pazljivo gleda na nas nemške in laške graničarje. V vseh stanovih imamo že, hvala Bogu! iskrenih domorodcev. Izdramimo se toraj iz mrtvice, ki nas je poslednje leta žugala zadušiti! Pri tej priliki moram zaverniti naše domorodce tudi na Štajerskem na nov v Zagrebu izhajajoči in v 'Novicah' že večkrat priporočani politični časopis 'Pozor', ki v umljivi in domoljubni besedi iskreno zagovarja jugoslavenske zadeve.»²³

Takoj po proglasitvi oktobrske ustave se je slovenska javnost živahno vzvalovala in oživila. Eden najbolj iniciativnih mož te dobe, zagrebški deželni knjigovodja Ferdo Kočevar-Žavčanin, je pričel v isti številki «Novic», v kateri je izšel prej imenovani Razlagov dopis, priobčevati serijo člankov, naslovljenih «Slovenske narodne potrebe», ki smo jih imeli priliko omeniti že pri razpravljanju o iniciatorjih ustanovitve «Slovenske matice». V teh člankih je ne samo «Novicam», ampak slovenskemu narodu sploh tako rekoč začrtaval narodno-politični in kulturni program. Dr. Bleiweis je bil teh člankov zelo

²³ Novice z dne 24. oktobra 1860, str. 354.

vesel in je najbrž prav glede na te članke tolažil nekega dopošiljatelja pesmi z nujnostjo objave sestavkov, «ki so *nenadoma sedanji čas živa potreba*».²⁴ S temi Kočevarjevimi članki so se «Novice» vsaj za silo odzvale važnemu momentu, ki je nastal po proglasitvi ustave. Osnovna ideja Kočevarjevih člankov je bila ta, da se morajo Slovenci s pomočjo prebuditve narodne zavednosti predstaviti svetu kot narod, sicer jih novi državni red ne bo upošteval. «Dokler se pri nas Slovencih narodna zavednost ne obudi, ostanemo *ljudstvo*, kakor do zdaj, pa ne *narod*», so se glasile piščeve besede. Narodno zavednost pri nas najbolj slabi to, da nas je malo. Zategadelj se moramo prisloniti k srbohrvatskemu narodu. Rodoljubje kot fraza naj izgine in nastopi rodoljubje dejanja in konsekventnega udejstvovanja v praksi, zlasti pri uvažanju slovenščine v šolo, urad, sploh v vse javno in privatno življenje. Ko začne Kočevar podrobno razpravljati o posameznih nujnih kulturnih potrebah, o gledališču, izdaji narodnih pesmi, o reviziji slovnice in ustanovitvi «Matic», postavlja na čelo tega razpravljanja naslednji stavek: «Slovenski politični samostalni časnik samo omenim, da bi bil potreben; tudi v tem oziru, mislim, nismo več prekilovi; — al za sadašnje potrebe še ‚Novice‘ čisto zadostijo, in poleg teh imamo še ‚Pozor‘ v Zagrebu, ki tud nas zastopa.»²⁵ Ta stavek priča, da celo možu, tako bogatemu iniciativnega duha, kakor je bil Žavčanin, v tem hipu ni bila še prišla do zavesti vsa težka in neizprosna važnost tega vprašanja.

Tudi Anton Janežič, v dnu svoje duše Ilirec, je bil mnenja, da bi bil zagrebški «Pozor» lahko obenem tudi politično glasilo Slovencev, ko je pisal: «Ker mi Slovenci prav za prav nimamo lastnega političnega časnika, ki bi svetu odkrival naše potrebe in razglaševal naše želje, naj bi se okoli ‚Pozora‘ združilo obilo dopisnikov in naročnikov iz slovenskih pokrajin. Naj se strinja v tem narodnem listu vse jugoslovensko narodno življenje, da

²⁴ Novice z dne 7. novembra 1860, str. 564.

²⁵ Novice z dne 21. novembra 1860, str. 375.

v resnici postane ‚vierno ogledalo narodnoga života i stanja‘ in ‚iskren tumačnik naših željah i potrebah.‘»²⁶

Bolj ko za politični časnik so se v tem času zavzemali «noviški» dopisniki za učiteljski ali šolski časnik. Tudi v novembrski številki Janežičevega «Glasnika» se je izrekel neki S. s Podravja za tak list in priporočal, naj bi zaenkrat «Novice» nadomestovale šolski časnik, dokler bi ne mogel iziti kot samostojen list. «Izmed vseh časnikov so ‚Novice‘ brez dvoma najbolj razširjene po slovenskem svetu, in gotovo v rokah mnogo učiteljev; ali bi ne bilo mogoče, da bi odločile z novim letom tudi učiteljem poseben oddelek, da bi se mogli v njem pogovarjati o domačem šolstvu in eden drugega učiti in spodbadati.»²⁷ Dr. Bleiweis je bil skeptičen glede šolskega časnika («tudi drugod šolski časniki težko izhajajo»), kljub temu je od sebe odvrčal tudi «Glasnikov» predlog, da bi njegove «Novice» nadomestovale šolski list, z besedami: «Rade, ako bi jim prostora ne manjkalo, bi [‚Novice‘] obširnije pisale o šolskih zadevah. Al več, kakor dozda, ne morejo. Kaj, ko bi pridni ‚Glasnik‘ vzel to reč pod svoje krilo? Po naših mislih bi to najbolje bilo. S tem pa se ne zoperstavljamo samostojnemu listu nikakor. Poskusite!»²⁸ Ta opazka dobro označuje Bleiweisa. Ne videl bi rad, da se kakšna panoga njegovih ljubih »Novic«, dosedanjega skupnega organa vseh slojev in stanov pri Slovencih, osamosvoji, češ da ne bo zmožna samostojnega življenja; noče pa tudi dopustiti, da bi se kakšna veja na njegovem drevesu razkošatila v korist drugih. Ostanimo pri ljubi patriarhalnosti! Toda konec vseh koncev ona pristna Bleiweisova gesta: ako hočete diferenciacijo, prosim, «poskusite» drugi, meni pustite moje «Novice», kakor so! Toda dopisniki «Novic» so se drug za drugim začeli izrekati za samostojen šolski list. Prvi, ki je v tem času sprožil idejo takega lista, je bil neki Janković, ki je v svojem dopisu z Dunaja, naslovljenem

²⁶ Slovenski glasnik z dne 1. oktobra 1860, str. 126.

²⁷ Slovenski glasnik z dne 1. novembra 1860, str. 158.

²⁸ Novice z dne 14. novembra 1860, str. 367.

«O nižjih šolah», nasvetoval: «naj se kak v šolskih rečeh slovenskega ljudstva veden mož šolskega časnika poprime; ta časnik naj bo nizke cene; osnovan naj bo po licu drugih slovanskih: horvaških ali českich časnikov.» V drugem delu svojega dopisa je tudi načrtal podroben program predlaganega lista.²⁹ Rodoljub Podratitovski (Josip Levičnik, učitelj v Železnikih) se je spominjal nekdanjega Einspielerjevega «Šolskega prijatelja» in vzklikal: «Ljubljana! pokaži se nam zopet vnovič bela! Imaš može, katerim ni težava osnovati potrebnega in od vseh pravih učnikov željenega časnika.»³⁰ Tudi neki «Bleški» je bil mnenja, «da gotovo zdaj ne bi manjkalo naročnikov, ne od starejih, ne od mlajših učnikov. Vsak dobro že spozná, da mu je [šolski časnik] potreben, kakor ribi voda . . . Toraj ne obotavljajte se; naj zagleda beli dan!»³¹ V svojem dopisu z Vrhnike je nasvetoval Janko Pukmajster Vijanski, «naj ‚Novice‘ ostanejo, kar so, ‚Glasnik‘ pa tudi»; pač pa naj se Einspielerjev cerkveni list zopet izpremeni v «Šolskega prijatelja» in naj dvakrat na mesec izhaja.³² Nato se je še enkrat z Dunaja oglasil prvi predlagatelj Janković z novim predlogom, naj bi «Novice» izdajale posebno šolsko prilogo pod naslovom «Zora».³³ V isti številki «Novic» je odgovoril Vijanskemu z dopisom z Reke (menda) Janez Trdina z naslednjo podjetno in pogumno mislijo: «Mi Slovenci moramo za to skerbeti, da se naši narodni časopisi bodi politiški, cerkveni, šolski ali lepoznanški pomnožavajo, ne pa da bi se dva z enim plajščem ogrinjala; naj sosedni narodi vidijo, da smo tudi mi narod, pa ne le komad kakošnega naroda, zato je potrebno, neobhodno potrebno, da imamo vse znanstvene reči doma, katere razni stanovi potrebujejo; za to so pa časopisi najboljši.»³⁴ Zanimiva in za vso to dobo novega ustav-

²⁹ Novice z dne 5. in 17. oktobra 1860, str. 518 in 556.

³⁰ Novice, ibidem. («O učiteljskem časniku.»)

³¹ Novice z dne 27. novembra 1860, str. 385.

³² Novice, ibidem, str. 387.

³³ Novice z dne 5. decembra 1860, str. 391.

³⁴ Novice, ibidem, str. 594.

nega življenja značilna je zlasti ena nota tega reškega dopisa: Ven iz patriarhalne primitivnosti ljudstva v diferencirano organizacijo naroda, sicer pojdejo v tem odločilnem trenutku drugi avstrijski narodi preko nas na dnevni red!

Slovensko učiteljstvo je razumelo ta klic in si je sklenilo postaviti svojo lastno streho. V isti številki «Novic», takoj za tem dopisom z Reke je naznanjal učitelj Andrej Praprotnik, da bo izhajal z novim letom nov šolski list s programom, prirejenim po načrtu prvega predlagatelja psevdonimnega dunajskega dopisnika «Novic», Jankovića. V tem programu je bilo naznanjeno, da bo novi šolski list govoril «o pametnem in uspešnem obdelovanji šole in izreje, o praktičnem ravnanji s šolskimi knjigami, o učiteljskih zborih in sploh o napredovanji šole in učencikov, — o cerkvenem in šolskem petji, — o učiteljski književnosti, in bo tudi prinašal cerkvene in šolske pesmi, kratke povesti za mladost, primerne životopise, zgodovinske in prirodne drobtinice, — šolske novice, popise itd. dobre dela domoljubov, izreke in spodbudnice za učenike in za mladost, — vse zadeve v pomoč učiteljskim udovam in sirotam — vse premembe v učiteljskem stanu» itd. itd.³⁵

Ob novem letu 1861 je tudi v resnici izšel «*Učiteljski tovarš. List za šolo in dom*» pod uredništvom Andreja Praprotnika, v založbi J. Rudolfa Milica, tiskarja v Ljubljani. Bojazen, da se list ne bo mogel vzdržati, je bila neutemeljena. «Učiteljski tovarš» je pri vsej svoji skromnosti vestno vršil ne samo svoj program, ampak tudi važno nalogo v slovenski kulturi. Slovensko učiteljstvo ga je vzdrževalo v vseh eksistenčno in politično pogosto težkih dobah prav do današnjih dni, v katerih izhaja še vedno kot najstarejši slovenski list. Organiziral je učiteljski stan in mu v mnogoštevilnih letnikih nudil obilo porabnega gradiva tudi za šolo. V tem listu so se ugotavljale zlasti smernice za pouk slovenskega jezika

³⁵ Novice, ibidem, str. 395. — Glej tudi 1. št. «Učiteljskega tovarša», 1861, str. 2.

in tudi naša literarna zgodovina se ima temu listu zahvaliti posebno za to, da je dajal streho pomembnemu «Jezičniku», ki ga je začel od leta 1863. v tem listu priobčevati Josip Marn, najprej pod naslovom «Pomenki o slovenskem pisanji». Odtod so se te razprave, ki bi se mogle imenovati prvo avtentično gradivo slovenske literarne zgodovine, od leta do leta ponatiskovale v posebnih knjižicah.

*

Ustanovitev* učiteljskega lista se je prav z lahkoto izvedla, teže in bolj dolgotrajno pa se je razvijalo ustanavljanje samostojnega političnega časnika. Zgled Hrvatov in Čehov, ki so prav v teh letih dobili nekaj političnih glasil, je sicer močno izpodbujal Slovence, vendar so se pri nas celo mnogi značilnejši možje spčetka še vedno zadovoljevali z «Novicami» in se tolažili, kakor n. pr. Kočevar-Žavčanin, da imamo v Zagrebu «Pozor», «ki tudi nas zastopa».

Kakor leta 1848. se je začela tudi sedaj v 60ih letih politično iniciativno uveljavljati slovenska dunajska kolonija. Prav iz njenih vrst se je najprej začul bolj splošen glas, ki je budil Slovence iz političnega mrtvila in zavračal napade, ki so jih objavljali nemškutarski dopisniki iz Ljubljane v dunajski «Oesterreichische Zeitung». Na smešenje, blatenje in sumničenje nemških dopisov je sicer precej krepko odgovarjal v «Novicah» tudi Bleiweis, toda nikakor ne tako uspešno, kakor bi to lahko storil v izrazito politično usmerjenem slovenskem glasilu. Spričo tega so začeli nekateri inteligenti, ki so razumeli važnost časa, prigovarjati Bleiweisu, naj bi spremenil «Novice» v političen dnevnik. Toda njihovo prizadevanje je bilo brez uspeha, kajti konservativni in oprezni urednik «Novic» ni hotel predrugačiti svojega tednika, namenjenega predvsem kmetskemu čitateljstvu.

* Od tu pa do strani 166 sega posnetek prvega dela Prijateljeve razprave «Levstikov politični list „Naprej“». — Glej RDHV, II (1925), str. 133—160.

Maloštevilnim slovenskim izobražencem je bilo po vsem tem pač jasno, da se morajo po drugi poti dokopati do uresničenja svoje zamisli. V tem pogledu pa ni bilo med njimi prave enotnosti, dasi so vsi priznavali samobitnost slovenskega naroda. Medtem ko sta bila Kočevar in Janežič za enkrat še mnenja, naj bi uporabljali v politične namene hrvatski «Pozor», so prišli Dunajčani do prepričanja, da bomo Slovenci v Avstriji priznani kot narod le, če si bomo pridobili vse vrednote samostojnega naroda, med katere spada vsekako politična žurnalistika v domačem jeziku. Tudi Bleiweis je polagoma uvidel, da nam je potrebno novo glasilo, toda ne v slovenskem jeziku, ampak v nemškem, češ da bi se dalo le tako uspešno zavračati lažnive nemške dopise.

Ta različnost v naziranju o udeležitvi v domačem ali tujem jeziku pisanega političnega časnika pa je kaj kmalu načelno razdvojila «Staroslovence» in «Mladoslovence», ki so se začeli prav v tem obdobju idejno oblikovati. K temu je v nemali meri pripomogel izraziti zastopnik mlade slovenske inteligence, dunajski dopisnik «Novic» — Valentin Zarnik. Proti koncu leta 1860. je namreč poslal «Novicam» pod psevdonimom H. B. dopis, datiran z 8. decembrom, v katerem je vztrajal na ideji samostojnega slovenskega političnega časopisa kljub Bleiweisovim pomislekom. V tem dopisu je avtor tudi izjavil, da se hoče nova generacija oprijeti iz zasmehljivosti vzdetega ji priimka «Mladoslovenci» in ga nositi kot častno ime. Vendar pa mlado pokolenje tega naziva še dolga leta kasneje ni hotelo javno zapisati na svojo zastavo, kar je izviralo bržčas iz motnosti idej in neodločnosti nastopa. Zarnikova izjava glede nujnosti slovenskega dnevnika pa je zbudila močno zanimanje in povzročila značilen odmev.

Novoletno številko «Novic» 1861 je pripravljala Bleiweis pod izrecnim vtisom radikalnejšega gibanja med mlajšo generacijo, kar se zrcali iz krepkega izrazja v njegovem uvodniku, v katerem je zavrnil svojo dotedanjo jadikovalno taktiko in pasivnost. A tudi v drugih

ozirih se je skušal prilagoditi novim idejam, zlasti v vprašanju samostojnega političnega časnika. Le tako je razumljivo, da je priobčil med članki prve številke dopis Kočevarja-Zavčanina pod naslovom «O zadevi slovenskega političnega časopisa». V njem prihaja pisec do odločnega, svojemu dotedanjemu nazoru docela nasprotnega sklepa, da nam je potreben javen organ in da nikakor ne kaže, zanašati se na zagrebški «Pozor», ker se ta sploh ne zanima za naše politične zadeve.

Do istega sklepa je prišel tudi neki Vinko iz Maribora v dopisu, ki je izšel v isti številki «Novic» kakor Kočevarjevo poročilo. V opazki pod črto k temu sestavku je Bleiweis sicer jasno priznal, «da nam je političnega lista živo treba», vendar zveni iz njegovega pisanja, da mu stvar ni bila posebno pri srcu. Toda Bleiweis je znal spretno skrivati svojo antipatijo do te ideje, dasi se je n. pr. v 3. številki «Novic» celo eksponiral zanjo.

Javno razpravljanje o slovenskem političnem časniku je polagoma začelo načenjati tudi konkretnejša vprašanja. S tega vidika je posebno značilen članek «Slovenci, Nemci pa Avstrija», ki je izhajal od 23. januarja 1861 dalje v številnih nadaljevanjih v «Novicah». Kakor vse kaže, ga je napisal Valentin Zarnik, ki se je tu skrtil pod črki A. D. Avtor v njem stvarno dokazuje nujnost političnega glasila za Slovence, njegovo vesplošno kulturno korist, posebno pa izreden pomen v borbi za osnovne narodne pravice. V rahlih potezah očrta tudi že vsebinski obseg časopisa, opozarja, naj bi se v njem poleg važnih političnih člankov «v lepi in dopadljivi besedi naznanjalo vse, kar koli se v teh burnih časih po širokem svetu godi», in svetuje, naj bi se imenoval «Čas», «Slovenski dnevnik», «Triglav» ali podobno.

Vedno bolj odločna zahteva dopisnikov «Novic» po udejstvitvi osrednjega slovenskega političnega glasila je končno prisilila dr. Bleiweisa, da je izpovedal svoje mnenje o tem vprašanju. K dopisu nekega «B.» iz Maribora, ki je izšel 6. februarja, je pristavil pod črto opazko, v kateri je sicer še vedno poudarjal «živo potrebo» po ta-

kem časniku, naj se ustanovitelj in urednik javita od «kjerkoli», vendar se je sedaj že povsem odkrito izrekel mnogo bolj za list, ki bi bil pisan v domoljubnem duhu v nemškem jeziku in ki ne bi izhajal samo na Dunaju, ampak tudi v «vsaki slovenski deželi», kakor pa za slovensko glasilo. Ta načelna izjava je določno pokazala, da se Bleiweis ne strinja s težnjami večine slovenske inteligence, zlasti ne z miselnostjo mladega pokolenja.

V tem se je pojavila v «Novicah» beležka, ki jo je dr. Bleiweis povzel po zagrebškem «Pozoru» in v kateri je sporočal, da nameravajo Slovenci v Trstu «utemeljiti slovensk političen časnik, za kateri cilj in konec, kakor tudi za utemeljenje ‚narodne slovanske čitavnice‘ je že nabrano 20.000 gld.». Ta morebitna realizacija slovenskega časopisa v Trstu je obenem z živo debato o tem vprašanju spravila na noge Levstika. Spričo ugodnih vesti o verjetnosti, da se v Trstu dejansko ustanovi nov list in spričo pobud, ki jih je že v decembru prejšnjega leta dobival od svojega prijatelja Cegnarja, se je Levstik odločil v aprilu 1861 zapustiti inštruktorsko mesto pri Vilharju in sprejeti mesto tajnika tržaške «Slovanske čitalnice» predvsem v upanju, da postane urednik snujočega se časopisa.

Med tem je začel sredi februarja 1861 izhajati na Dunaju pod urdeništvom dr. Tkalca «Ost und West», organ za zaščito slovanskih narodnih interesov, ki sta ga v «Novicah» toplo pozdravila dr. Bleiweis in Macun. Z ustanovitvijo tega lista se je tedaj uresničila ena izmed Bleiweisovih želj, medtem ko mu je novico, da začne v Trstu izhajati slovenski politični list skoro nato demantiralo neko privatno pismo iz Trsta. Izkazalo se je namreč, da ni tržaška čitalnica nikoli nameravala izdajati takega glasila, pač pa literaren časopis. Toda tudi ta zasnova se v tem času ni uresničila.

To dejstvo je znova razgibalo «noviške» dopisnike, da so se spet začeli zavzemati za političen organ v domačem jeziku. Na neki takšen dopis z Dolenjskega pa Bleiweis ni mogel več molčati in je objavil svojo tretjo

načelno enunciacijo o tem problemu v članku «Sopet o političnem slovenskem časniku». V njem je ponovno izjavljal, da se sicer ne upira novemu listu, da pa nikakor ne misli predrugačiti svojih «Novic», ker bi to bilo proti njihovi tradiciji in njihovemu namenu.

S tem da se Bleiweis ni hotel postaviti na čelo gibanju za utemeljitev slovenskega političnega časnika in da se kot glavni prvak ni potrudil, da bi se za uresničitev tega načrta zbral fond za kavcijo, pač pa da je propagiral nemški politični organ za slovenska narodna vprašanja, je zbudilo pri mladi generaciji sumnjo, da skuša njihovo prizadevanje kolikor toliko zavreti ali vsaj zavirati. To je sprožilo med obema skupinama, «staroslovensko» in «mladoslovensko», nezadovoljstvo, ki je privedlo do tega, da so «mladi» začeli uredniku «Novic» od dne do dne bolj odrekati prestol «očeta slovenskega naroda».

*

Bleiweisa je v tem pogledu in v tem vprašanju čakala še marsikatera bridka ura borbe z lastnimi rojaki. Veselje pa mu je najbrž napravil v tem prvem pretečem spopadu z «Mladoslovinci» Korošec Andrej Einspieler, ko je dne 8. junija 1861 javil, da začne s 1. avgustom 1861 v Celovcu izdajati nemški list v obrambo slovenskih interesov, svoje «Stimmen aus Innerösterreich». Bleiweis je pozdravil Einspielerjev novi list z besedami: «Dobro došel! zakličemo novemu časniku. Predmet je važen vrednik izversten; sedaj le še naročnikov obilo, in na vsako stran bo prav.»³⁶

Andrej Einspieler, eden najenergičnejših in najmarkantnejših mož te dobe, je v tem času še nadalje urejeval in izdajal svojega «Slovenskega prijatelja», ki ga je bil začel leta 1852. izdajati pod naslovom »Šolski prijatelj« (spočetka v obliki priloge Janežičevi «Slovenski bčeli») kot šolski list, od leta 1856. dalje pa pod izpremenjenim naslovom kot cerkveni list. Ta Einspielerjev list je bil posvečen sicer v pretežni meri publikaciji pri-

³⁶ Novice z dne 19. junija 1861, str. 200.

dig, a v petitu se je ukvarjal temperamentni urednik v kratkih, jedrnatih glosah tudi z najrazličnejšimi aktualnimi kulturnimi vprašanji. Andrej Einspieler, eden najodločnejših sotrudnikov nekdanje Cigaletove «Slovenije», je bil izrazita politična natura; leta 1863. in še nekolikokrat v poznejših desetletjih je zastopal pravice koroških Slovencev v celovškem deželnem zboru. Ko je ob začetku ustavne dobe, v letu 1861. javil na koroškem delujoči češki renegat dr. Alois Hussa, da bi izdajal «*Zeitung für Kärnten*» — «zur Fortpflanzung deutscher Kultur und Bildung», zatrjujoč, da bi zastopal «die gerechten Ansprüche Aller, seien sie Bewohner diesseits oder jenseits der Drau», je ta renegatska krinka tako podžgala Einspielerja, da se je odločil izdajati poleg svojega «Slovenskega prijatelja» še poseben, čisto političen list v nemškem jeziku. In res je začel v začetku avgusta 1861 izdajati v Celovcu svoje «*Stimmen aus Innerösterreich*» (1861—1863), ki so izhajale v prvih dveh letih v snopičih po 4 pole kot nekaka politična revija, ki je imela na čelu značilen podnaslov «*Beiträge zur Durchführung der nationalen, religiösen und politischen Gleichberechtigung*».

Einspieler se je odločil izdajati ta list brez dvoma predvsem glede na specialne razmere na Koroškem, kjer je tičalo slovenstvo v tem času že docela v nemških krempljih, deloma pa tudi v soglasju z željo, ki jo je bil izrekel Bleiweis, češ da «bi bilo treba v vsaki slovenski deželi tudi nemškega časnika v domoljubnem duhu». Vendar se zdi, da je Einspieler mislil, da bi za vse Slovence zadostoval en nemški organ in sicer prav na koroških tleh. To svoje mnenje in pa eksistenčno upravičenost svojega lista je takole obrazložil, ko je v «Slovenskem prijatelju» naznanil izdajo lista: «Bo se pa morebiti kdo čudil, da za slovenske pravice bo govoril časopis v nemškem jeziku. Gospodje, ki imajo oblast v rokah in nam pomagati morejo, so Nemci; gospodje, ki nas ponemčiti hočejo, so Nemci; gospodje, ki so slovenske krvi pa žalibog nemškega duha in z na-

šimi nasprotniki potegnejo, so skoraj tudi že Nemci. *Nemcom* moramo resnico in pravico po *nemško* povedati; mislimo, da nam bo to več pomagalo, kot deset časnikov v slovenskem jeziku, ki jih pa Nemci brati nočejo ali ne znajo. To so naše misli! —Slovenci! ako si vsi — na Koroškem, Štajarskem, Kranjskem, Goriškem in Istrskem, vsi Slovenci po ‚Notranje-Avstrijskem‘ lepo in bratovsko v roke sežemo, nas ne premoti in ne premaga nikdo... Vso našo omikano gospodo, duhovno in posvetno, prijazno in ponižno prosimo, naj nam pod ramo segajo in pomagajo! Božja pomoč!! Naša nevarnost in sila je zdaj velika; nam Slovencem, posebno na Koroškem, gré za glavo: ‚Kjer pa je največa sila, tam je Božja roka mila.‘»³⁷

Tehnični ustroj lista je bil takšen, kakor ga je bil načrtal urednik v vabilu na naročbo: «*Stimmen*» so prinašale uvodne članke o «didaktičnih, narodnih, socialnih, upravnih, verskih in političnih zadevah s posebnim ozirom na slovenske pokrajine», neredko bolj razprave kakor članke. Nato so se registrirali najzanimivejši časopisni glasovi. Tej rubriki so sledili zvirni dopisi³⁸ iz najrazličnejših krajev domačega ozemlja. Nato se je v listu poročalo o obravnavah parlamenta in deželnih zborov, pri čemer so se reproducirali v ekscerptih govori slovenskih in včasih tudi slovanskih poslancev. List je zaključevala kronika krajših novic. Feljtona časopis v prvih dveh letih ni imel, pač pa v tretjemu letu, ko je začel od 10. marca 1863 dalje izhajati kot pravi dnevnik. A tudi v tem času «*Stimmen*» niso prinašale v feljtonu leposlovja, ampak kake popise in kramljanja iz družabnega življenja v skladu z vabilom na naročbo v

³⁷ Novice z dne 26. junija 1861, str. 210.

³⁸ Nekateri teh dopisov so vsebovali kulturno in tudi literarno važne pobude. Tako n. pr. dopis iz Maribora («*Stimmen aus Innerösterreich*», 1862, str. 121), kjer se je predlagalo ustanavljanje ljudskih knjižnic po deželi, predlog, ki ga je potem povzel Godina-Vrdelski v «*Glasniku*» in dr. Toman v «*Novicah*». (Prim. «*Slovenski glasnik*», 1862, str. 141 in «*Novice*», 1862, str. 164.)

začetku tretjega letnika, v katerem je urednik obetal, da se bosta v feljtonu posebno gojila «kritika in humor».

«Stimmen aus Innerösterreich» so nosile v vsaki svoji besedi, ki so jo zapisale, ostro in določno izraženo obeležje urednikove izrazite osebnosti. Andrej Einspieler se je v njih kakor v vsem svojem delovanju razodeval najprej kot človek, ki je ljubil v svetovnem nazoru prosveto, znanost in napredek, dalje kot goreč katoliški duhovnik, ki je bil v smislu Güntherjevega liberalnega katolicizma trdno preverjen, da se dá s svobodno pojmovanim katolicizmom spraviti v sklad vsak pameten napredek, nato kot Avstrijec, ki je zaupajoč cesarjevi besedi o enakopravnosti upal, da postane Avstrija zavetišče narodov, in končno kot navdušen Slovan in Slovenec, ki je trdno upal, da vzprejmo nekoč vsi Slovani za svoj znanstveni jezik ruščino, goječ in razvijajoč za domače potrebe obenem svoja posebna narečja.

Dve čarobni besedi sta eksistirali za Einspielerja; ti dve besedi sta bili v naslovu in podnaslovu njegovega nemškega lista: «Notranja Avstrija» in «ravnopravnost». Beseda «ravnopravnost» je bila sicer v podnaslovu, pa je tvorila Einspielerju ključ iz vseh zagat in sidro vseh njegovih nadej. Enakopravnost v *uradu*, *šoli* in *cerkvi*. Z navdušeno besedo je hvalil in povzdigoval vse principialne izjave cesarja in ministrov o enakopravnosti in žigosal vse dejanjske oviratelje tega principa, zlasti uradnike. Opozarjal je politične mogotce, da bodo narodi šele takrat prav vzljubili državo, ko se bodo po izvedbi enakopravnosti čutili v skupni državi doma.³⁹ Birokracijo pa je ob vsaki priliki žigosal kot pravo rak-rano bolne Avstrije in s prstom kazal na uradnike, ki so preleni, da bi se učili književnih jezikov, celo svojih materinskih.⁴⁰ O avstrijski birokraciji je trdil, da ni dokaj drugačna kakor je bila v predmarcu; zategadelj je tudi s tega stališča priporočal decentralizacijo uprave, po kateri bi si uradnike prve instance

³⁹ Stimmen aus Innerösterreich, 1861, str. 152.

⁴⁰ Ibidem, str. 155.

volilo ljudstvo. Zagovarjal je svobodo časopisja in javnega mnenja, ki najbolje kontrolira uradništvo, priporočal omejitve uradnih pisarij in počasnejši tempo pri izdajanju novih zakonov ter naredb, kakor tudi pri ustanavljanju novih uradniških mest.⁴¹ Birokrata svoje dobe je označil z besedami nekega šaljivca takole: «Njegova glava je tintnik, njegovi lasje so peresa, njegove roke in noge so papirni svitki, njegovo telo tvori masa aktovskih svežnjev, in njegove živce kancelijski špagat, njegova ušesa so nezaupanje, njegove oči so polne tintniške sipe, hrana so mu ‚berichti‘, njegova življenjska radost obstoji iz naklonjenosti mogotcev in oblast njegova iz dekretov.»⁴² Za najuspešnejše zdravilo zoper odrveneli birokratizem je priporočal naslednja zdravila: svobodno decentralizirano občino, avtonomijo pokrajin, poenostavljeni državni stroj, javno kontrolo izobraženega, politično doraslega ljudstva.⁴³

Da se ljudstvo dvigne na primerno višino izobrazbe in uradništvo preizobrazi, mora pomagati nova šola, ki bi se morala po Einspielerjevem mnenju postaviti na docela drugačno podlago. Dosedaj se uradniki ustavljajo uvedbi enakopravnosti, češ da ne znajo jezika. In tudi vlada se ustavlja dejanjski izvedbi svojega proklamiranega načela z istim razlogom, obenem zatrjujoč, da so slovanski jeziki še preveč nerazviti, da bi se uvedli v šole. To pa ni resnica, ker jeziki so se razvili že brez šol. In kako bi se šele razvili, ko bi se uvedli v šole, morebiti s pomočjo restrinkcije pouka mrtvih jezikov. Razvijajoč podroben načrt šolstva, izjavlja odločno: «V ljudsko šolo kot podlago vsega pouka spada edino materinščina.»⁴⁴ V mestnih in meščanskih šolah naj se pridriži toliko nemščine, kolikor je je potreba za prestop v srednjo šolo.⁴⁵ V srednji šoli naj bo učni jezik tisti, ki

⁴¹ Ibidem, str. 160 in 167.

⁴² Ibidem, 1862, str. 2.

⁴³ Ibidem, 1861, str. 169.

⁴⁴ Stimmen aus Innerösterreich, 1861, str. 200.

⁴⁵ Ibidem, str. 205.

je večini učencev materin jezik. Drugi deželni jezik pa naj bo obligaten za vse učence. Vrhutega se naj v višjih razredih nekateri predmeti uče v tem drugem (nemškem) jeziku. Graška univerza se naj opusti, ker je tako in tako Dunaj blizu, ustanovi pa naj se jugoslovanska univerza v Zagrebu, ker je Slovencev premalo, da bi mogli imeti svojo univerzo.⁴⁶

Zarišče vse Einspielerjeve osebnosti je tvoril njegov *cerkvenopolitični nazor*. Einspieler je bil liberalen katolik Güntherjeve smeri, goreč, zavesten duhovnik take katoliške cerkve, kakor si jo je želel on, ki je bil verna, a prosvetljena in svobodoljubna natura. Že v slovenskem vabilu na naročbo svojih «Stimmen» je pisal: «Zastran svete vere bomo trdni in zvesti katoličani, pa ne bomo drugih černili ali preganjali, tudi vsega ne hvalili, kar se nahaja po katoliškem svetu: ‚svobodna cerkev v svobodni državi‘, bo naše geslo.»⁴⁷ In v programu svojega podjetja, natisnjemem v 1. št. svojih «Stimmen», razvija to točko še bolj podrobno: «Živeč v trdnem prepričanju, da je svetu samo v katoliškem nauku podana resnica in da more vzrasti samo iz znanosti, ki korenini v katoličanstvu, obnova sveta, rešitev socialnih vprašanj, prava svoboda in potemtakem rešitev človeške družbe; nadalje v trdnem uverjenju, da more katoliška cerkev ta velika in sijajna dela samo takrat izvršiti, ako je v nemoteni posesti popolne svobode, bodo zagovarjale ‚Stimmen‘ svobodno cerkev v svobodni državi.» In res se je Einspieler v svojih «Stimmen» vedno zopet vračal k *cerkvenopolitičnim vprašanjem*. Branil je cerkev očitkov nestrpnosti zlasti v dobi inkvizicije, z zatrjevanjem, da se je cerkev kot taka posluževala samo duhovnih kazni, medtem ko je telesne kazni nad krivoverci izvrševala država, prostodušno priznavajoč, da so včasih dominikanski inkvizitorji vendarle v «človeški strasti strogost pretiravali».⁴⁸ Ni tajil, da je imela v dobi pred letom

⁴⁶ Ibidem, str. 215.

⁴⁷ Novice z dne 26. junija 1861, str. 210.

⁴⁸ Stimmen aus Innerösterreich, 1861, str. 142.

1848. katoliška cerkev kot državna cerkev v pretežno katoliških državah prednost pred drugimi konfesijami. Šele narodni zbor v Frankfurtu leta 1848. je odpravil državno cerkev in proglasil enakopravnost vseh veroizpovedi. Ti nazori da so začeli po letu 1848. prodirati tudi v Avstrijo. Cerkveno-politični razvoj gre v to smer, pravi Einspieler, da se mora država prej ali slej «postaviti na stališče verskega indiferentizma, da se ne bo malo in dosti mešala v verske stvari in ravnala z vsemi verskimi družbami enakopravno». «Ne rečem, da bi to bil naš ideal», zatrjuje pisec, «a zgodovina nas uči, da tako pride in da tako mora priti; neobhodnega poteka stvari ne zadrži nobena zemška sila.»⁴⁹ V nasprotju s konservativno Jeranovo strujo je bil torej Einspieler za popolno enakopravnost vseh veroizpovedi in v nasprotju z istimi ljudmi tudi navdušen nacionalist, ki ni jahal na običajni trditvi, da bi bile narodnosti «a malo». V tem pogledu je pisal, da je razdelitev ljudi v družine, rodove in ljudstva božje delo, da je različnost jezikov sicer posledica greha, a da cerkev druži vse narode v eno družino, spoštuječ narodne posebnosti in propovedujoč v vseh jezikih.⁵⁰ Nič manj kakor zoper birokrate se je boril zoper nemške liberalce in zoper njih namero, ki je bila po Einspielerjevem mnenju naslednja: «Alle Völker sollten mit Aufgebung ihrer Nationalität in eine Union zusammenschmelzen, wie Metalle im Schmelztiegel, oder in einen Staatenverband zusammengekoppelt werden, in welchem eine Nation, sitzend auf dem Nacken aller anderen, den Tiranen zu spielen berufen ist.» Za edino zdravilo proti temu nemškemu liberalizmu je proglasiti svobodno cerkev, o kateri je pisal: «Svobodna cerkev ne zahteva predpravic za nobeno religijo in nobeno narodnost, ona privoščiči vsaki popolno svobodo in popolno enakopravnost; svobodna cerkev ščiti vsa ljudstva kot obstoječa po božji milosti, spoštuje in pospešuje vsako narodnost in vsak jezik; zato se bo-

⁴⁹ Ibidem, str. 155.

⁵⁰ Ibidem, str. 218.

jujemo v duhu svobodne cerkve zoper moderni liberalizem, ki hoče zaslužniti cerkev in zabrisati narodnosti.»⁵¹

S hvalevrednim pogumom pa je pogosto mahnil tudi po reakcionarcih Jeranovega kova, ne imenujoč nobena z imenom: «So ljudje, ki se nikakor ne morejo sprijazniti z novim duhom časa, z idejami svobode, in se s hrepenečimi očmi ozirajo nazaj po egiptovskih loncih. To je posledica sebičnosti in vladoželjnosti ali maloupnosti in črnogledstva, ne pa izliv resničnega in pravega katoliškega prepričanja.» Ponovno je opozarjal na svoj vzklik, ki ga je bil zapisal že v prvem letniku svojih «Stimmen»: «Da bi se vendar osnovala sredi katoliške cerkve inteligentna, liberalna stranka, ki bi s svojo moralično važnostjo preprečevala vse politične napačnosti. Pravimo sredi cerkve s polno, veselo, navdušeno, požrtvovalno vdanostjo do cerkve, pravimo sredi cerkve, ne tako v stran škileče po nemškem katolicizmu in protestantizmu.»⁵² K temu vzkliku je v drugem letniku pristavil naslednje besede: «Reakcionarci spravljajo s svojimi zastarelimi in kitastimi nazori in prizadevanji katoliško cerkev v nezasluženi sum in v nezaupanje, slabé in kvarijo njeno moč in delovanje, in so tako morebiti nevede njeni sovražniki; zato se borimo zoper reakcionarce.»⁵³ — Naravnost proti avstrijskemu episkopatu, ki je obsodil leta 1849. narodnostno gibanje kot «uno omtljivo vabljenje», se je obračal v stavkih: «Gibanje, ki se je polastilo narodov, ni nikakšen paradoksizem, ki preide, ampak je nova postaja v razvoju življenja narodov in bo ohranilo neko izvestno pridobitev. Neobhodno je potrebno, da se cerkev s tem gibanjem sprijazni in sporazume! Naj ne bo nihče tako aboten in naj ne veruje, da najde v polovičarstvu blagor in rešitev. Tisti ni konservativen, ki ostaja na pol pota iz strahu pred posledicami in od vsega sveta pričakuje, da bo tudi ostal tam, kjer mu napredek postane nepri-

⁵¹ Stimmen aus Innerösterreich, 1862, str. 3.

⁵² Ibidem, 1861, str. 64; 1862, str. 4; 1863, str. 165.

⁵³ Ibidem, 1862, str. 4.

jeten; kdor hoče poseči v strašno brzo se vrteče kolo in ga povoljno zaustaviti, tega bo kolo pomečkalo.»⁵⁴ — Kakor se more reči, da je bilo Einspielerju žarišče vse njegove osebnosti njegovo svobodoljubno katoličanstvo, tako je bilo ognjišče njegove najpriljubljenejše ideje «enakopravnosti» prav ona svobodna katoliška cerkev v svobodni državi, o kateri pravi sam, da kdor pazljivo čita njegov list, «bo hitro in lahko opazil, da je svobodna cerkev center, okrog katerega se sučejo vsi naši članki.»⁵⁵

Za Einspielerjevo *politično in državnopravno naziranje* je zlasti zanimiva obširna in temeljita razprava, ki jo je priobčeval urednik «Stimmen aus Innerösterreich» v drugem letniku svojega lista pod naslovom «Neu-österreich». V tej razpravi je žigosal Einspieler s svojega narodnega in verskega stališča centralizacijo, češ da izvira iz poganskih časov suženjstva, iz časov despotizma, ko je država obstajala iz tiranov in sužnjev. «Tej centralizaciji vse absolutne oblasti v eni roki je napovedalo vojno krščanstvo s tem, da je proglasilo za svobodne in upravičene: individuuum, družino, občino in deželo.» O centralizaciji je trdil, da najprej slabi državo samo — «administrativno centralizirana država je navezana razen na vojaško moč samo še na uradništvo». Toda «potomstvo bo zvedelo, da je bilo stoletje policije obenem stoletje revolucij.» Dalje centralizacija po njegovem mnenju osovražuje državo: «Vse pogrešno in slabo, ki se zgodi v državi, pada nazaj na vlado.» Vrhutega dela centralizacija vladanje drago, zato so jo obsojali vsi veliki politiki, kar potrjuje urednik s celo vrsto markantnih izrekov.⁵⁶ Z vsem ognjem svojega temperamenta se zavzema za federalizacijo, o kateri pravi, da edino ona lahko udejstvi njegov ideal narodne enakopravnosti, da edino ona pomeni politično svobodo, da edino ona zagotovi duševno in gmotno blagostanje

⁵⁴ Ibidem, 1861, str. 64.

⁵⁵ Ibidem, 1862, str. 1.

⁵⁶ Ibidem, 1862, str. 51.

ljudstva, kar dokazuje primer Švice, o kateri pravi neki publicist: «Prav one evropske dežele, kjer se je ta ideja praktično izvedla, spadajo, naj so še tako majhne, k svetovno na znotraj najmočnejšim in najbolj solidnim državam... Ta ideja je izpremenila revno pastirsko ljudstvo v najbolj urejen narod na svetu in je presnovala divje prepade in temne doline njih dežele v raj; ona je napravila to deželo za najbolj industrijsko in najimovitejšo deželo na zemlji...» Federativna ustava — nadaljuje Einspieler — pomenja naravni konec vseh revolucij in najkrajšo pot, po kateri lahko pride Avstrija do moči in velikosti.⁵⁷ Podrobno razpravlja o avtonomiji občine.⁵⁸ Nato se ukvarja z administrativno uredbo avtonomnih dežel, za katere zahteva dvojno zastopstvo, in sicer senat in deželni zbor. Za ta dva zakonodajna zbora dopušča sicer interesno zastopstvo, a ne samo po interesih kapitala in inteligence, ampak tudi narodnosti. Kot eden prvih Slovencev prihaja Einspieler do spoznanja, da bo prej ali slej prodrlo načelo *splošne volilne pravice*. Tako trdi: «Splošna volilna pravica sloni na pravilnem spoznanju, da si interesi v državi niso ločeni in sovražni in da bodo poslanci, izvoljeni v splošni volitvi, zastopniki vseh skupnih interesov. Vemo, da se izpostavljamu nevarnosti, da nas bodo zaradi te trditve razkričali za rdečega demagoga; toda mi ne moremo zategadelj popustiti od svojega prepričanja in želimo splošno volilno pravico — strmite nad čudno in paradoksnostjo — na podlagi našega konservativnega mišljenja in spoštovanja monarhičnega principa.»⁵⁹

V mednarodnem pogledu je zagovarjal Einspieler idejo samostojne, od nemške zveze neodvisne Avstrije, od katere je pričakoval, da se opre rajši na svoje uzadovoljene narode, nego na nemško zvezo, ki je Avstrijo že pogosto pustila na cedilu. Kakor je Franc I. prosto voljno odložil rimsko krono, tako je pričakoval Ein-

⁵⁷ Ibidem, str. 105.

⁵⁸ Ibidem, str. 161—184.

⁵⁹ Ibidem, str. 215.

spieler, da se bo tudi Franc Jožef I. «slovesno pred vsem svetom» odpovedal nemški zvezi. «Ne pravimo preveč,» izvaja v imenovanem članku, «ako trdimo, da se naš dobri monarh na vsako posamezno kronovino lahko bolj zanese nego na vso nemško zvezo. Exempla sunt odiosa. Naj Avstrija pusti svoje nemške zaveznike, da so to, kar so (zgodovina sodi in bo tudi sodila), zraven pa naj gleda, da poživi in okrepi svoje notranje moči. Samo v tem slučaju bo sposobna, ponosno se ustavljati vsakemu viharju, v zvezi z Nemčijo pa utegne sigurno pričakovati novih porazov à la Magenta in Solferino in namesto pomilovanja žeti samo škodoželjnost in sramoten nasmeh.⁶⁰

Pri vsem svojem navdušenju za federalizem v Avstriji se je Einspieler v svojih «Stimmen aus Innerösterreich» odločno boril za enotnost države in pobijal vedno glasneje napovedujoči se dualizem kot «oslabitev in pogin Avstrije.» Priporočal je pomiritev in sporazum ne samo z Madžari, ampak z vsemi narodi v Avstriji.⁶¹ Za trajno ozdravitev Avstrije je priporočal ureditev države na podlagi zgodovinskega federalizma na ta način, da bi imeli v rokah zakonodajno moč obe dve centralni zbornici: gosposka zbornica in parlament, izvrševalno moč pa bi vršil cesar po svojih državnih ministrih. Od vseh ministrov pa naj bi se obdržali kot vsej državi skupni samo: ministrski predsednik, vnANJI minister, vojni minister ter finančni in trgovski minister, ki bi se naj jemali iz vseh narodnosti in bili odgovorni cesarju in državnemu zboru. Vse one agende, ki jih opravljajo ministri notranjih zadev, pravosodja, policije, prosvete in bogočastja, pa naj se razdelé in dodelé v smislu zgodovinskega federalizma samostojnim dvornim kancelijam, katerih naj bo devet: 1) za Ogrsko, Vojvodino in Banat, 2) za Sedmograško, 3) za Hrvatsko, Slavonijo in Dalmacijo, 4) za Nižjo Avstrijo (za Avstrijo pod in nad Anižo), 5) za Prednjo Avstrijo (Solnograško in Tirol-

⁶⁰ Ibidem, str. 298.

⁶¹ Ibidem, str. 567—574.

sko s Predarlskim), 6) za Notranjo Avstrijo (Štajersko, Koroško, Kranjsko in Primorsko), 7) za Benečijo, 8) za Češko, Moravsko in Šlezijo, 9) za Galicijo (z Bukovino).

Skupina «Notranja Avstrija» je bila Einspielerju še posebno pri srcu, njeno ime je bilo zapopadeno v naslovu njegovega lista kot programatično geslo vsega urednikovega političnega delovanja in prizadevanja v teh prvih ustavnih letih, ki ga je spremenil šele pozneje v dobi svojega urejevanja «Slovenca» pod pritiskom spremenjenih političnih razmer. Od «Notranje Avstrije» je Einspieler pričakoval, da bodo v nji našli zavetišče in zagotovitev svoje narodne eksistence Slovenci. Zgodovina je bila zanj odločilnega pomena in zgodovina mu je govorila naslednje: «V listinah IX. in X. stoletja nastopajo imenovane dežele sedaj pod imenom ‚Sclavinia‘, sedaj pod imenom ‚Carantania‘. Stari vojvode koroški so bili gospodarji današnje Koroške ter zgornje in spodnje karantanske marke, sedanje Štajerske, Kranjske in slovenske marke, istrske marke in furlanskega vojvodstva.» Šele po Ferdinandovi delitvi tega kompleksa 1554 so nastale poznejše kronovine: Koroško, Štajersko, Kranjsko, Goriško s Primorskim in grofija pazinska, ki pa so nosile še vedno skupno ime «Notranja Avstrija». To zložitev imenovanih dežel v takšne večje skupine je priporočal Einspieler tudi glede na poenostavljeno ter cenejšo politično upravo. Na čelo tako sestavljenih dvornih kancelij naj bi postavljaj cesar može *domačine* kot dvorne kancelarje, ki bi imeli sedež in glas v ministrskem svetu in bi bili odgovorni v vseh notranjih, justičnih, policijskih, bogočastnih, kulturnih in zemljedelskih zadevah deželnemu zboru dotične skupine.

Od takšne reorganizacije si je obetal Einspieler srečo za Avstrijo in njene narode. Vedno zopet je kazal na Švico: «Ako tam ne privlači svobodnega Italijana mogočna privlačnost sosednje zedinjene Italije, — niti francoskega Švicarja blesteča gloriola velike nacije, — niti nemškega sinu prakantonov milijonska moč sonarodnjakov v Nemčiji, da niti ne misli, da bi se z njimi

državno združil, ne misli zato, ker ima v svoji svobodni Švici, v svoji domovini popolno uzadovoljitev svojih človeških ter narodnih pravic in zahtev in ker mu njegova draga domovina te pravice zajamčuje na podlagi priznane načela enakopravnosti: zakaj bi kateri koli avstrijski rod silil iz Avstrije, v kateri bi imel svojo politično in narodno svobodo, jamstvo napredka in blagostanja, svoje varnosti in moči?»⁶²

Svoje nazore o *slovanskem vprašanju* je razodeval Einspieler v članku «*Unser Panslavismus*» v drugem letniku svojih «*Stimmen aus Innerösterreich*» v naslednjem smislu: Beseda «panslavist» pomeni za večino Nemcev nič manj kot revolucionarja, demagoga, komunisto itd. Kljub temu izjavlja odkrito in glasno: «Da, mi smo panslavisti!» Da bi pri tem njegovem vzkliku nobenega Nemca ne obšel kurji pot, izjavlja dalje: «Mi smo panslavisti v tem smislu: 1) *da priznavamo vse Slovane za svoje brate, jih ljubimo in spremljamo s svojimi simpatijami.*» Narodnost je sedaj ona ideja, ki napolnjuje, navdušuje in obvladuje ves svet. Italijan spoznava v Italijanu svojega sonarodnjaka in brata, Nemec v Nemcu, Madžar v Madžaru ne glede na meje. «Ali naj bodo samo Slovani v XIX. stoletju, v stoletju omike in humanitete, v stoletju enakopravnosti izključeni od užitka najprirodnejših človeških pravic? Ne, to ne more biti, in 80 milijonov Slovanov, četudi med različne države razdeljenih, se sme in mora med seboj spoznavati, ljubiti in s svojimi simpatijami spremljati kot člani največje družine narodov v Evropi, kot otroci ene matere Slave, kot bratje, ne da bi zato hoteli obstoječe državne meje količkaj spreminjati ali druge narode kakor koli žaliti...» «Mi smo panslavisti v tem smislu: 2) *da se hočemo Slovani v jeziku približevati in se polagoma združiti v enem knjižnem jeziku.*» To so storili tudi Italijani in Nemci, to hočemo započeti tudi mi najprej s periodičnimi kongresi slovanskih učenjakov, zlasti filologov in historičarjev, kakršnih eden se ima

⁶² Ibidem, str. 416.

vršiti prihodnje leto ob priliki tisočletnice sv. Cirila in Metoda. S tem ne nameravamo, kakor pravi dr. Tkalac v «Ost und West-u» nikakšne politične demonstracije. To prizadevanje zasledujejo z največjo pozornostjo vsa slovanska in tudi neslovanska plemenita srca, «katerim razvoj slovanske literature, napredek in izobrazba Slovanov in s tem kultura človeškega rodu niso prazne besede.» «Mi smo panslavisti v tem smislu: 3) *da hočemo vsi avstrijski Slovani ostati v eni avstrijski državi in pod enim avstrijskim cesarjem združeni.*» Slovani so vedno ščitili Avstrijo že iz enostavnega razloga, da zaščitijo sebe. «Ako se Avstrija razruši, utegne biti usoda avstrijskih Slovanov samo naslednja: Ali bo požrla cislitvanske Slovane zedinjena Nemčija, translitvanske pa Madžarska, ali pa, ker se 18 milijonov Slovanov gotovo ne bo dalo tako mirno in potrpežljivo pohrustati, bo nastala med narodi srednje Evrope meščanska vojna, katere konca in posledic ne zapopade človeška pamet in katera napolnjuje prijatelja napredka in svobode samo z bolestjo in strahom.» — Einspieler zaključuje svoj sestavek z besedami: «Naj bi ta članek pripomogel, da bi vlada in narodi spoznali tendence Slovanov, da bi se na strani vlade vzbudilo zaupanje in na strani Neslovanov obudila ljubezen do Slovanov! Mi Slovani smo panslavisti, a naš panslavizem je prirodni, literaren, lojalni in pravični panslavizem.»⁶³

Z vsemi temi in takimi poštenimi in odkritosrčnimi nazori Einspieler ni omečil zakrknjenih duš koroških Nemcev in tudi ne avstrijske vlade. Zaradi nekega dopisa iz Pliberka v 11. št. tretjega letnika svojih «Stimmen aus Innerösterreich», v katerem se je kritiziralo stališče koroškega in štajerskega deželnega zbora glede na enakopravnost slovenščine, je prišel Einspieler dne 22. aprila 1865 pred deželno sodišče, pred katerim ga je državni pravnik tožil, da je s tem člankom in tudi z nekaterimi drugimi sestavki sramotil in k sovraštvu ter zaničevanju teh dveh deželnih zborov dražil naročnike

⁶³ Ibidem, str. 509.

svojega lista, katerih je imel v tem času 650 po Koroškem, Štajerskem, Kranjskem in Primorskem, deloma tudi na Češkem in Hrvaškem, med njimi večino Nemcev, manjšino izobraženih Slovencev.⁶⁴ Pri svoji obtožbi se je državni pravnik skliceval med drugim tudi na noto celovškega c. k. policijskega komisarijata, v kateri je bilo zapisano, da Einspielerjev nemški pisani list v svojih federalističnih in nacionalnih tendencah «pospešuje slovansko agitacijo in brezobzirno kritizira vladne odredbe» kljub temu, da je bil že enkrat «po naročilu državnega ministrstva na protokol vzet in zaradi teh tendenc posvarjen». Einspieler se je branil, da ni pisal nič zoper omenjena deželna zbora, ampak samo kritiziral stališče nekaterih poslancev do slovenščine kot «razžaljivo, nepravično in nepostavno». Vendar je bil obsojen kot kriv «des Vergehens der Aufwiegelung des Volkes» na enomesečni zapor, izgubo 60 goldinarjev kavcije in na povrnitev sodnih stroškov.⁶⁵ Ta obsodba je pomenila obenem konec njegovega lista, ki je dne 1. maja 1865 prenehal izhajati. Einspieler je poskusil še v istem letu izdajati nov list z naslovom «*Drau-Post*» (1865—1866), pri katerem pa je kmalu nehal sodelovati, ker je ta list skoro zašel v nemško-nacionalno strujo.

Ali so Einspielerjeve «*Stimmen aus Innerösterreich*» kot v nemščini pisan organ za slovenske interese izpolnile nado, ki jo je vanje stavil urednik sam in kakšen je bil vobče njihov pomen? V svojem poslednjem uvodniku, ki ga je Einspieler pod naslovom «*Gib Rechenschaft von deiner Haushaltung!*» napisal v ta list, izraža sicer vsaj delno zadoščenje: «Ponosno in mirno lahko rečemo, da je pretežni del nemškega prebivalstva naše prizadevanje cenil, razumel in jako pozdravljal. V kratkem času izhajanja naših «*Stimmen*» sta se obe narodnosti bolje spoznali, so se srca Nemcev in Slovencev jako zblížala in se pristrčneje navezala druga na drugo, nego se je to zgodilo poprej v celih desetletjih...» Ko se

⁶⁴ Ibidem, 1863, str. 143.

⁶⁵ Ibidem, 1863, str. 144.

poslavlja od lista, pa še enkrat zatrjuje, da je bil njegov cilj ta, da pripomore k medsebojnemu zbližanju narodov Notranje Avstrije, da izkorenini medsebojno antipatijo, ki jo je stari sistem pogosto namenoma vzbujal med njimi, da je bil namen njegovega lista: «den politischen Gesichtskreis mehr und mehr zu erweitern, und unsere Leser für eine humane und freie Weltanschauung heranzubilden.»⁶⁶

Priznati moramo, da je bila že v tem času prav na Koroškem slovenska stvar v položaju take odroditve in germanizacije, da, če je bil kje nemški politični organ v domoljubnem duhu potreben, je prihajala v tem pogledu v poštev najprej Koroška. Tudi urednikova oseba

⁶⁶ Ibidem, 1865, str. 165 in 166. — O svoji obsodbi in o vzrokih, zakaj je opustil izdajo «Stimmen aus Innerösterreich», je Einspieler še enkrat izpregovoril v svojem «Slovenskem prijatelju» med drugim s temi besedami: «Potegoval sem se vselej za edino mogočno in srečno Avstrijo; pa nisem vselej hodil po tistem potu, po katerem hodi naše sedajno ministerstvo, nisem se deržal tistih misel, katerih se ono derži, moj časopis 'Stimmen aus Innerösterreich' je delal kakor nemški pregovor pravi 'Sr. Majestät aller getreueste Opposition'. Pa vselaj sem mislil, da moje nasprotovanje, moj oposition je postaven in torej privoljen. Sodnija pa me je obsodila; vidim toraj, da po mislih cesarskih sodnikov moje pota niso postavne, zatoraj zapustim jih jaz — dober in zvest državljani, jaz duhovnik in katehet; *po nepostavnih, krivih in prepovedanih potih jaz nočem nikoli politike delati, rajši molčim*. Zatoraj sem precej 25. aprila oznanil, da odstopim od vredovanja nemškega časopisa 'Stimmen' in molčal bom tako dolgo, da se politika spreoberne in da postanejo moje pota spet postavne in privoljene.» — Ze te besede pričajo o veliki duševni potrnosti, ki je bil po obsodbi vanjo padel sicer tako energični in žilavi Einspieler. Se bolj pa označuje njegovo tedanje duševno stanje, kakor tudi njegovo željo in vero, da se doseže sprava med Slovenci in Nemci, to dejstvo, da je v skrbi, kako bi odškodoval naročnike svojega lista, sprejel ponudbo izdajatelja graške «Tagespošte», ki je bil pripravljen brezplačno pošiljati ta svoj list Einspielerjevim naročnikom tako dolgo, dokler teče njih naročnina. Kljub temu, da je bil Einspieler prepričan, da graški časnik «med Slovenci ne slovi toliko», je vendar njega izdaja-

je bila bolj na mestu, kakor bi bila katera koli druga osebnost tedanjega slovenstva. Vendar moramo reči, da prvega svojega namena, namreč sprijaznjenja vlade, Nemcev in nemškutarjev s slovenskimi prizadevanji in zahtevami, po uredniku v tem listu tako spretno in toplo razlaganimi, Einspieler ni dosegel, ker ga doseči ni mogel. Izpreobrniti ni mogel niti vlade, niti Nemcev, niti nemškutarjev iz enostavnega razloga, ker se izpreobrniti niso dali, ker so bili naredili križ čez maloštevilni narodič Slovencev. — Dosegel pa je Einspieler s tem svojim listom v veliki meri drugi svoj namen: njegove «Stimmen» so marsikateremu Slovencu jako razširile politično obzorje in ga pri primitivnosti takratne naše publicistike uvajale v bolj idejne sfere «človečan-

telju poslal seznam naročnikov svojega ustavljenega lista in obenem «gospoda vrednika pismeno lepo prosil, naj je v svojem listu pravičen zastran cerkvenih in narodskih reči». V svojem idealizmu je mislil, da bo ta zamena «Tagespošta» nagnila v to, «da se še bolj z nami sprijazni, nam pravična in dobra postane in se nam tako celó prikupi.» (Slov. prijatelj z dne 15. maja in 15. junija 1865, str. 175 in 211.) — Ta Einspielerjev korak je med ljublanskimi slovenskimi politiki vzbudil veliko nejevoljo, kateri je dal duška sam dr. Bleiweis. Priobčil je v «Novicah» odprto pismo Einspielerju, v katerem je izrekel željo, naj se njegova preostala naročnina rajši izroči društvu sv. Mohorja, in pristavil pikre besede: «Tagespošta' naj pisari, kakor ji je drago; al da bi mi jo še plačevali, tega nas ni volja.» (Novice z dne 10. junija 1865, str. 184.) Einspieler je odgovoril Bleiweisu v svojem cerkvenem listu: «Zgodilo se bo po Vašej volji; vendar moram povedati, da mi je prav žal, da ste me očitno pred svetom prijeli — midva bi se bila lepo na tihem lahko pogodila. Ze več nemških časopisov je med letom poginilo, naročnikom pa se ni pošiljal niti belič nazaj, tudi nobena zamenja ne, vendar nisem bral, da bi bil kdo komu zavoljo tega ‚odperto pisnice‘ pošiljal. Le nesreča med letom časopis umori — nesrečnežem pa gre poterpljenje in usmiljenje.» (Slov. prijatelj z dne 15. junija 1865, str. 211.) Zavoljo tega postopka je postalo razmerje med Bleiweisom in Einspielerjem, ki ni bilo nikdar posebno toplo, še bolj — hladno, okoliščina, ki se je začutila dve leti pozneje, ko je začel Einspieler v Celovcu izdajati svojega «Slovenca»...

skega in svobodnega svetovnega naziranja», ker so o marsikaterem aktualnem vprašanju razpravljale tako temeljito, kakor se to ni delalo še dolgo pozneje v nobenem slovenskem organu.

Popularen pa list ni postal nikoli niti pri Slovencih že zaradi visokega tona svojih skoraj revialnih sestavkov. Bleiweis ga je ob izidu prvih dveh zvezkov toplo pozdravil: «Radostni pričakujemo prihodnje vezke... Naj bi Slovenci, ki tudi nemški umejo, podpirali hvalevredni novi list z obilnim dopisovanjem in naračnino...»⁶⁷ Podrobno in pohvalno so se bavile «Novice» s tretjo in četrto številko lista in priporočale Einspielerju, naj ga izpremeni v tednik. Zanimivo v tej «noviški» oceni Einspielerjevega lista je to, da njen avtor že prihaja do spoznanja, da Einspieler ne bo dosegel prvega svojega namena in da svojemu neimenovanemu sodelavniku v tem pogledu pritrjuje tudi Bleiweis. To nam dokazujejo naslednje besede ocene: «Zvesti svoji nalogi skozi in skozi: braniti narodno, versko in politično ravnopravnost, so pa ‚Glasi iz Notranje Avstrije‘ vedno tudi pravični nemškemu elementu. Vendar dragi ‚Glasi‘, nikar ne mislite, da protivniki naši to spoznajo; kakor v eno mer v svet trobijo, da ‚Novice‘ vsaki dan za zajterk deset Nemcev požro, tako — vemo — jim tudi vi niste za trohico bolji. Sedaj so jo sami ‚schwarz auf weiss‘ zapisali, da leta 1848 v Frankobrodu skovana Nemčija mora seči ‚bis zur Adria‘, in kdor se temu ustavlja in stavi le ravnopravno Avstrijo v svoj politični program, tega napadajo kakor risi in boae constrictores.» In Bleiweis je pristavil k tem besedam pripombo: «Dobro je rekla ‚Danica‘ v svojem poslednjem listu: ‚Spreobrnil boš nemškutarja težko katerikrat ali pa nikoli.‘»⁶⁸ Kljub temu svojemu uvidevanju pa je ostal ta Bleiweisov dopisnik na stališču, da je Slovencem predvsem potreben nemški pisan politični list za tiste, ki «niso hudobni, ampak le nevedni».

*

⁶⁷ Novice z dne 14. avgusta 1861, str. 273.

⁶⁸ Novice z dne 16. oktobra 1861, str. 344.

Vprašanje* samostojnega političnega lista ves ta čas, ko je izhajal Einspielerjev časnik, ni prenehalo zanimati slovenske javnosti. Cepila so se edinole mnenja glede na to, v katerem jeziku naj bi izhajal, ali v slovenskem ali v nemškem. Celo vodja slovenske delegacije na Dunaju dr. Toman se je ukvarjal s to idejo, a brez vidnega uspeha. O političnem glasilu je Zarnik za enkrat molčal, toda privatno je obenem s svojimi somišljeniki po vsej verjetnosti še vedno prigovarjal Bleiweisu, naj se oklene tega načrta. To potrjuje «Vabilo na naročbo „Novic“ za leto 1862», v katerem je urednik «Novic» ponovno obrazložil svoj odnos do političnega lista v istem smislu kot vse dotlej.

Po novem letu 1862. pa se je v «Novicah» nenadoma pojavil odločnejši, pogumnejši politični ton in to ne samo v dopisih dunajske mladine, ampak tudi v člankih prvakov samih. Zdi se, kakor da bi hotele «Novice» dokazati mlademu pokolenju, da še vedno lahko nadomeščajo slovenski politični organ. Dasi sta dr. Bleiweis in dr. Toman v svojih prispevkih udarno razpravljala o slovenskem narodnem problemu, vendar še nista mogla zadovoljiti mladine, ki si je izoblikovala globlji, času prikladnejši, kulturno in politično višji program.

V prepričanju, da smo Slovenci doslej premalo zaupali sami vase, v zavesti, «da je duševna moč našega naroda zadosti jaka in da se smemo zanaprej brez strahu naslanjati na njo», se je oglasil v 3. številki «Novic» tega leta glasnik mladega rodu, zagrebški dopisnik Anton Kos-Cestnikov s tremi željami, katerim je postavil na čelo že dve leti latentno željo, da «bi dobili političen časopis v obliki nekdanje „Slovenije“», ki naj bi ga izdajala ljubljanska čitalnica, kar pa je Bleiweis v podčrtni opombi k dopisu odklonil kot neizvedljivo.

Nato je za nekaj mesecev utihnilo javno pretresanje tega, v dobi tako perečega vprašanja. A prihajala je

* Od tu pa do strani 194 sega posnetek drugega dela Prijateljve razprave «Levstikov politični list „Naprej“». Glej RDHV, II. (1925), str. 161—219.

pomlad, v kateri je začelo mogočno utripati slovensko narodno življenje. Razgibavalo ga ni samo ustanavljanje čitalnic, ampak tudi drugi važni pojavi. Dr. Razlag je naznanil, da izda knjigo «Slovenski pravnik», in obljubljal poseben pravniški časopis v domačem jeziku. Slovenski gimnazijci so začeli najprej izdajati litografiran, a nato tiskan leposlovni listič «Torbica». Živahno gibanje se je čutilo vse povsod in z njim je od dne do dne bolj rastla potreba po političnem glasilu. Zahtevo po njem je končno podžigal tudi zgled Čehov, o katerih je iz Prage poročal «Novicam» neki slovenski dopisnik «L. M. G.». Ta ni popisoval samo, kako globoko se Čehi prav do najpreprostejših kmetov zavedajo svojih narodnih pravic, ampak je tudi poročal, kako uspešno znajo graditi svoje kulturne ustanove. Zlasti pa je podčrtaval dejstvo, da izhaja samo v Pragi šest političnih listov, ki vsi dobro uspevajo, in pristavil: «V tej stvari bi mi Slovenci imeli Čehi najbolj posnemati, ker menda nihče ne bo tajil, da smo saj enega političnega časopisa tako potrebni kakor vsakdanjega kruha». Nemalo značilno je, da ni Bleiweis k tem izjavam praškega dopisnika pristavil pod črto niti besedice.

Sredi tega na novo oživljenega razpravljanja o slovenskem političnem organu se je polotil ideje, postaviti se takemu podjetju na čelo — Miroslav Vilhar. Podrobnosti izza kulis porajajočega se časopisa «*Napreja*» se nam ni ohranilo toliko ko nič. Kar nenadoma se je pojavila v «Novicah» 9. aprila 1862 vest, da je Miroslav Vilhar vložil pri «deželnemu glavarstvu prošnjo za dovoljenje slovenskega časnika, ki ga želi vsaki teden enkrat na celi poli izdajati pod naslovom „Naprej“».

Dr. Bleiweis se ob tej prvi objavi novega lista ni podrobneje spuščal v razpravljanje o odnosu «Novic» do snujočega se političnega organa, ampak je samo opozoril na to, da bi Vilhar mnogim ustregel, če bi izdajal časnik vsaj trikrat na teden. Razgovoril pa se je ob članku J. Godine-Vrdeljskega «Česa je zdaj Slovencem najbolj potreba?», ki je izšel 1. aprila 1862 v «Slovenskem glas-

niku». Pisec je namreč izrazil v njem prepričanje, da Slovenci sedaj najbolj potrebujemo politično glasilo, ki bi izhajalo večkrat na teden in vsebovalo poleg uvodnikov še razne razglede, dopise, beletrijo, prispevke iz gospodarstva, poljedelstva itd. Končno je pristavil še pripombo, naj bi «Novice» prevzele nalogo, da bi vodile Slovence tudi v politiki. Na ta neposredni poziv je nato dr. Bleiweis odgovoril 16. aprila v svojem tedniku, da je želja Godine-Vrdeljskega povsem neizvedljiva in da on sploh nima namena preurejati «Novic». Obenem je tu opozoril na snovanje Vilharjevega «Napreja».

Med prvimi, ki so se razveselili porajajočega se lista in ga v «Novicah» javno pozdravili, so bili štajerski rodoljubi. Izrazili so edinole prošnjo, naj bi izhajal vsaj dvakrat na teden, češ da «z enkratnim listom nam ni dosti pomagano». Vse to je brez dvoma odločilno vplivalo na Vilharja in ga podpiralo v njegovi nameri.

Vilhar je vložil prošnjo za dovolitev «Napreja» v začetku aprila 1862, a je moral razmeroma precej dolgo čakati na rešitev, kajti dovolitev je prejel šele proti koncu septembra. Takoj nato je začel z intenzivnimi pripravami za izdajanje časnika. Še do danes pa ni v literarni zgodovini pojasnjeno, kako je prišlo do tega, da je izbral za urednika prav Levstika. Pojasnitve bi potrebovalo ponovno zблиžanje obeh mož. Leta 1861. se je namreč Levstik poslovil od službe privatnega učitelja pri Vilharju s precejšnjim nesoglasjem in nepoplačan za svoj trud. Kakor vse kaže, Vilhar spočetka sploh ni mislil na Levstika kot urednika, ampak je bržčas sam nameral urejevati «Naprej». Končno pa je moral spoznati, da tej stvari ne bo kos. Ali mu je kakšen znanec iz Trsta nasvetoval Levstika, ki je še ves oktober in velik del novembra živel v tem mestu, ni znano, pač pa verjetno.

Prva številka «Napreja» je izšla 2. januarja 1863 s pripombo, da bo list izhajal vsak torek in petek. Na čelu prve številke je Levstik objavil svoj uvodnik z naslovom: »Naprej⁴ svojim bralcem». V njem je v klenih besedah očrtal listu v smislu miselnosti sodobne mlajše genera-

cije krepko slovensko nacionalno in južnoslovansko smer ter poudaril še nekatera druga «mladoslovenska» gesla. Celotni program je jasno pričal, da bo «Naprej» zastopal kulturno ideologijo mladine, ideje, ki jih je dotlej javno izpovedal v največji meri samo Valentin Zarnik.

Zunanji ustroj «Napreja» je bil takšen, da je bil na čelo lista navadno najprej uvrščen uvodni članek s stereotipnim naslovom «V Ljubljani» in datumom tistega dne, ko je časopis izšel. To prakso je Levstik prevzel po velikih nemških dnevnikih. Za uvodnikom so bili razvrščeni «dopisi» njegovih sotrudnikov iz raznih slovenskih krajev in slovanskih mest, zlasti iz Zagreba in Prage. Nekatero dopise z Dolenjskega in tudi Gorenjskega je sestavljal sam. Potem je sledila rubrika «Važnejše dogodbe», ki je vsebovala aktualne novice iz Avstrije, iz domačih krajev in končno iz najrazličnejših tujih držav. Vse uvodnike, kakor tudi novice, je pisal Levstik sam v poljudni besedi, kratko, jedrnato in pregledno. Za to rubriko je včasih zaključil list z leposlovnim feljtonom pod naslovom «Lepoznanstvo».

Ideološko je izpovedoval Levstik v svojih uvodnikih in nekaterih člankih kot najvišji smoter izobrazbo slovenskega naroda. Spričo tega se je potegoval za enakopravnost v uradu, cerkvi in šoli in za «Zedinjeno Slovenijo». Ker je poudarjal povsod važnost domačih šeg in navad, je stremil po tem, da bi se narod izkopal iz tujstva in povzpел do enotnega narodnega značaja s pomočjo izobrazbe slovenskega jezika, te najvišje narodne vrednote. Poleg teh idealnih dobrin pa se je zavedal tudi pomena materialnih narodnih vprašanj, gospodarskih in obrtnih preblemov, o katerih je razpravljaj na več mestih svojega lista.

Levstik je načel v «Napreju» vrsto vprašanj, ki so bila aktualna in ki so nujno potrebovala javnega obravnavanja. Predvsem se je ukvarjal z zahtevo po narodni šoli, to je bil njegov madrigal, h kateremu se je vračal v vsaki številki svojega lista. Neprestano je poudarjal svojo osnovno misel, da je brez narodne omike narodnost v ne-

varnosti in da je brez narodne šole nemogoča enakopravnost v vseh drugih kulturnih področjih.

Podrobno pa je načenjal v «Napreju» tudi domača politična vprašanja v zvezi s svojo slovensko narodno miselnostjo. Ko je pričel 8. januarja 1863 zasedati kranjski deželni zbor, je posvetil tej korporaciji največjo pažnjo. Tako se je v uvodniku 4. številke odločno potegnil za javnost deželnozborskih obravnav in zastopal pravico volilcev, da kontrolirajo svoje poslance. V uvodniku naslednje številke je nato zahteval, naj bi ta korporacija izdajala stenografska poročila zborovanj v slovenskem prevodu, s čimer pa ni prodril. Razen tega si ni mogel kaj, da ne bi v svojih člankih kritiziral tudi slovenskih politikov samih. Zahteval je, da mora ljudstvo izvedeti, o čem se razpravlja v zboru, in obžaloval, da poslanci premalo nastopajo s slovenskimi govori.

Levstik je v tem času še veroval, da bo Avstrija postala Slovincem njihova domovina in da jim bo omogočila njihov kulturni razvoj. Veroval je, da se bo slej ali prej federalizirala, dala vsakemu narodu avtonomijo in dovolila, da se Slovenci združijo v «Zedinjeni Sloveniji». O tem vprašanju je priobčil v «Napreju» za list usodopolni dopis, poslan uredništvu «iz Korošcev», pod naslovom «Misli o sedanjih mednarodnih mejah. Spisal M. P.». V tem važnem prispevku, ki se mu pozna Levstikovo sodelovanje, je pisec rabil izraz «mednarodne meje» za kronovinske meje, ki naj ločijo avstrijske narode v razne upravne dele. S temi izvajanji je urednik seveda zadel ob tiskovni zakon.

Levstik je v «Napreju» vselej in povsod čim bolj poudarjal slovensko narodno idejo. Zato je z navdušenjem priobčil v 25. številki svojega lista prevod znamenitega govora poslanca Hermana, ki ga je ta imel v štajerskem deželnem zboru 14. marca 1863. Ta žgoči protest zatiranega naroda, do katerega se je povzpел pošteni Nemeč v taki meri, v kakršni se ni upal tega storiti noben slovenski poslanec, je Levstika podžgal, da je v članku «Kaj nam je dal zadnji deželni zbor?» zasedanje kranjskega

zboru ostro in odkrito ocenil.. Njegova sodba o tej instituciji, ki bi bila v tistem času lahko osrednji slovenski parlament, izzveni v takšno kritiko, kakršna dotlej še ni izšla v slovenskem časopisu.

Levstik se nam kaže v «Napreju» kot kulturni nacionalist brez šovinističnih primesi. Ideja narodnosti mu je pozitivno plodna ideja, ki temelji na osrednjem temelju narodne kulturne stavbe — jeziku. Zato je bil n. pr. glede slovenskih visokošolcev mnenja, da bi moral vsakdo izmed njih poslušati na univerzi poleg strokovnih predavanj tudi lekcije o svojem jeziku in literaturi. Ker je odločno zagovarjal jezikovno-kulturni narodni razvoj, je ostro zavračal oportunistično udejstvovanje Slovencev v tujem jeziku, ki so ga tako v pismu kot besedi dovoljevali «Staroslovenci».

V «Napreju» zadnjih štirih mesecev njegovega izhajanja tvori najzanimivejšo, še danes aktualno čtivo, Levstikovo razpravljanje o vedno latentnem vprašanju opustitve slovenščine kot knjižnega jezika in sprejemu hrvaščine na njegovo mesto. Gibalo tega vedno zopet obnavljajočega se prizadevanja Slovencev, zlitih se s sorodnimi slovanskimi rodovi, zlasti z južnoslovanskimi v en narod, je bil strah malega, od vseh strani ogroženega naroda pred utopitvijo v tujem življu. To težnjo po vesplošnem zlitju Slovanov v en jezik pa je podpiralo tudi idealistično vseslovansko navdušenje. Ti dve gibali — narodna nevarnost in zavest velike slovanske skupnosti — tvorita temelj vseh teh gibanj pri nas od leta 1848. dalje. Toda vsi ti pretežno nasilni poskusi so vedno zadelih ob živo slovensko narodno čustovanje in zavednost, v kolikor se je izražala v poedincih ali v celoti, ter so zato morali vsaj za nekaj časa propasti, dokler niso znova v novih razmerah oživali.

V 60ih letih je skušal načeti južnoslovanski jezikovni problem Ferdo Kočever-Žavčanin s svojimi članki «Slovenske narodne potrebe», ki so izhajali 1860 v «Novicah». Pisec je v njih sicer uvideval potrebo, da se Slo-

venci razvijemo iz ljudstva v narod, toda obenem ga je mučilo spoznanje, da nas je premalo za samostojno narodno življenje. Spričo tega se je zavzemal za zблиžanje domačega jezika s srbohrvaščino. Zadnja konsekvence vseh teh načrtov je prav za prav predstavljala obdika-cijo Slovencev kot samostojnega naroda. Kočevar sicer ni želel, da bi Slovenci popolnoma zavrgli svojo individualnost, pač pa je zagovarjal samo delno zблиžanje knjižne slovenščine «književni hrvato-serbsčini». Pričakoval je, da se bo ob njegovih izvajanjih znova vnela debata o tem vprašanju, kar pa se ni uresničilo. Razpravljanje o tem se ni obnovilo niti naslednje leto ob Kočevarjevem poročilu o ustanovitvi «Jugoslovanske akademije», a tudi ne ob priliki živahne debate glede slovenskega parlamentarnega jezika v «Novicah».

Ponovno javno debato o opustitvi slovenščine kot knjižnega jezika je sprožil v Levstikovem listu 16. junija 1863 neki «N» s prispevkom «Odprto pismo ‚Napreju‘». Pod šifro «N» se je po Levčevem zelo verjetnem domnevanju skrival prof. Janko Pajk. V svojem «Odprtem pismu» je pisec odločno predlagal, naj bi se Slovenci odrekli svojega jezika in svoje literature in naj bi se oprijeli «hrvaškega in srbskega jezika in slovstva». Samostojnega kulturnega življenja po njegovem mnenju tako nismo zmožni, ker nimamo razvitega knjigotrštva, ker si v pisavi nismo edini in ker naš jezik tudi ni dorasel za razna znastva. Vseh skrbi, sodi Pajk, bi nas rešila samo hrvaščina, ki naj bi postala jezik omikancev, medtem ko naj bi se slovenščina še nadalje ohranila za poučevanje in rabo preprostega ljudstva.

Pajkova izvajanja je stvarno in jasno zavrnil Levstik v «Napreju» 23. in 26. junija 1863 v članku «Odgovor odprtemu pismu». Tu je podrobno pretehtal avtorjeve teze drugo za drugo in jih z dokazi izpodbil. Osrednja misel, naj bi Slovenci opustili svoj jezik in sprejeli v knjigo hrvaščino, se mu zdi docela brez trdne podlage. Slovensko preprosto ljudstvo ne bi namreč knjig, pisanih v srbohrvaščini, razumelo, zato jih tudi ne bi kupovalo.

S tem da bi zavrgli domači jezik, bi pa škodili tudi leposlovju, «ki je vedno bilo in bode začetek in podloga narodnemu in jezikovnemu izobraževanju», in onemogočili izhajanje časnikov, ki ljudstvo politično izobražujejo. Če nam tedaj že materialni razlogi ne priporočajo, da sprejmemo hrvaščino za naš knjižni jezik, so pa še stokrat važnejši idealni vzroki, ki nam branijo odsloviti slovenščino iz knjig. Hrvatje niso tako okrog in okrog obdani od sovražnikov kakor Slovenci, na Hrvatskem nima preprosto ljudstvo takega pomena za narodni obstoj kakor pri nas, kjer prav ono zrcali v sebi bistvo naroda. Če zdaj vzamemo narodu jezik iz knjig, ga pahemo v omiki za petdeset let nazaj in s tem omogočimo postopno ponemčevanje naših obmejnih krajev. Naš neprestano ogroženi narod lahko ohrani samo omika v njegovem domačem jeziku. Slovenci smo narod in zaradi večjega knjižnega jezika ne moremo, nočemo in tudi ne smemo zavreči svoje narodnosti. «Vrzimo iz knjige slovenščino,» vzklika Levstik, «ali ne pozabimo, da tudi izmed Slovanov vržemo večino slovenskega naroda.» K tem ugovorom pa končno pristavi še svoje pojmovanje vseslovanskega jezikovnega zblizanja. Nesmiselno se mu zdi vsako umetno jezikovno stapljanje, ker je prav za prav nasilno, pač pa veruje v naravni razvoj v smeri vseslovanske jezikovne enotnosti na osnovi stare slovenščine. Svoj znameniti sestavek, poln tehtnih in preišljenih izvajanj, zaključuje z zatrdilom, da je odkritosrčno razodel svoje misli o slovenski bodočnosti, o kateri pravi, da se mora naše delo zanjo opirati edinole «na slovensko narodno izobraževanje in na slovensko literaturo, kajti iz nje dobimo ali oteto ali pogubljeno narodnost».

Debata pa s tem Levstikovim člankom za to leto še ni bila zaključena. V «Napreju» se je še enkrat oglasil dr. Janko Pajk z repliko, v kateri je trdil, da se je Levstik premalo oziral na njegovo željo, naj se še nadalje pusti veljavo slovenščini pri pouku preprostega ljudstva, v uradu in deloma še v knjigi, da pa naj se

po njegovem predlogu uvede srbohrvaščina samo v znanstvenih publikacijah in deloma v časopisih.

Na ta drugi Pajkov dopis je Levstik odgovoril v avgustu tega leta v članku «Še nekaj o zadevah »odprtega pisma«». Ko se v tretjem oddelku tega sestavka podrobno ukvarja s Pajkovo formulacijo našega jezikovnega problema, odločno zavrne zahtevo, da bi morali Slovenci pisati znanstvena dela v srbohrvaščini, a druga v slovenščini, češ da prav znanstvene stvari močno «obrazijo narod» in da zato ni mogoče uvesti v našo kulturo takšen jezikovni dualizem nižje in višje literature.

Zaključni del te debate se v tem letu ni nadaljeval v slovenskih listih, ampak v dunajskem nemškem organu za slovanske interese, v časniku «Ost und West». Tu je izšla v zadnjih mesecih leta 1863. in v prvih mesecih naslednjega leta cela vrsta dopisov o tem vprašanju. Izmed debatantov se prvi dopisnik iz Ljubljane ni prav nič oziral na Levstikove članke v «Napreju», ampak dolžil «Staroslovence», da so iz egoizma preprečili letošnje gibanje za takojšnje sprejetje srbohrvaščine v višji literaturi. Drugi dopisnik iz Celovca je priporočal, naj bi se slovenščina polagoma in postopoma zlila s srbohrvaščino. Oba ta dva dopisnika je zavrnil dr. Janko Sernec v svojem dopisu iz Maribora, v katerem je reproduciral Levstikove dokaze z navedbo vira. Potem pa je priobčil kar štiri dolge članke o tej stvari neki dopisnik iz Ljubljane z obsežnimi političnimi razmišljanji, v katerih se je ogreval za takojšnji sprejem srbohrvaščine.

Ta debata v «Ost und West» je doživela kratek odmev tudi v slovenskem časopisju. In sicer je o tem vprašanju spregovoril v «Novicah» sam dr. Bleiweis, ki se je popolnoma pridružil Levstikovi miselnosti. Značilno pa je, da je objavil ob priliki tega razpravljanja dopis iz Dunaja v Levstikovem in Bleiweisovem idejnem smislu v svojem «Slovenskem glasniku» tisti Anton Janežič, ki se je še nedavno sam nagibal k ilirskim nazorom. S tem je bila ta jezikovno-kulturna ali prav za prav jezikovno-politična polemika zaključena, dokler se ni v poznejših

desetletjih obnovila v novi obliki, zaključena v času, ko Levstikov «Naprej» že nekaj mesecev ni več izhajal.

Poleg slovenskih kulturnih in narodno-političnih vprašanj se je Levstik v svojem listu zanimal tudi za gospodarstvo in sicer bolj kot bi pričakovali od izrazito literarno usmerjenega človeka. V posebnih uvodnikih je razpravljal o občinskih cestah, priporočal razdelitev tako imenovanih «gmajn» po deželi in v imenu čebelarjev protestiral proti novemu deželnemu davku.

Umevno je, da je Levstik namenil v «Napreju» kljub njegovi politični usmerjenosti nekaj prostora tudi lep-slovju, ki ga je gojil v feljtonu. Od četrte številke dalje je začel priobčevati svojo zanimivo, tu in tam avtobiografsko sliko ponesrečenega slovenskega inteligenta pod naslovom «Deseti brat». Mimo tega je objavil še svoje prijetno kramljanje «Kako se bučele umejo med seboj», miselno tehtno pesem «Na Preširnovi smrti dan» in nekaj Vilharjevih prigradnih kupletov.

«Naprej», ki se je v formalnem pogledu odlikoval po svojem enotnem, klenem, narodnem in obenem slovnico dognanem jeziku, so uničili Schmerlingovi tiskovni zakoni. Za spis «Kaj se nekterim zdi ravnopravnost» je bil Levstik obsojen na tri mesece zavora, Vilhar kot odgovorni urednik pa na štiri tedne zavora in 60 gld. izgube na kavciji. Te kazni sta bila oba pozneje v Gradcu in tudi na Dunaju oproščena, pač pa je moral Vilhar sedeti šest tednov v zaporu in plačati 500 gld. kazni zaradi članka «Misli o zdanjih mednarodnih mejah». Te tiskovne pravde so umorile list, katerega zadnja številka je izšla 29. septembra 1863.

Ob «Napreju», ki je živel z vsemi tedanjimi slovenskimi časniki v prijateljskem razmerju, se nehote porodi vprašanje, ali je bil Levstik v politiki, v katero se je v 60ih letih vedno globlje utapljal, res v svojem elementu, ali samo v zasilni, svojemu talentu in svojim nagnjenjem neprimerni službi. Levec in za njim dr. Žigon trdita, da je bilo poslednje res in da politika ni bila njegovo pravo torišče. Toda veliki pomen Levstika kul-

turnega borca in ideologa se ne izpričuje v kakšnem njegovem posameznem delu, ampak bolj v onem splošnem načinu njegovega delovanja, v onem kompleksu usmerjanja slovenske duševnosti, ki bi ga lahko imenovali eminentno kritično. Bolj kakor kateri koli drugi sodobnik je čutil in doumeval pravi narodov lik, kakor bi moral organsko rasti iz prirode slovenskega organizma in v soglasju s slovanskim svetom, na zdravih, kritično razčiščenih temeljih. Borec, kakor je bil po vsem svojem bistvu, se je moral pač tudi v politiki počutiti — v svojem elementu.

Nastopilo je leto 1864., ki je imelo postati nekako razvodje ne samo v Levstikovem življenju, ampak prav vsled nekaterih njegovih nastopov tudi v vsem slovenskem kulturnem življenju, dasi za enkrat še precej latentno. Imel se je v tem letu začeti prelom med kulturno koncepcijo «staroslovenstva» in «mladoslovenstva», ki se je pripravljala v literaturi že s «Slovenskim glasnikom», v politiki z Valentinom Zarnikom, ki je dopisoval najprej Dežmanu, pozneje «Novicam» o tem, kako hoče mladina nastopiti v novi ustavni dobi.

V svojem zadnjem vabilu na naročbo «Novic» za leto 1864. se ni bil Bleiweis nič več dotaknil občne želje po izdaji slovenskega samostojnega političnega lista, kakor je to delal v prejšnjih treh letih, kljub temu da je bila vrzel, ki je nastala po umrlem «Napreju», jako občutna — znamenje, da on z ostalimi staroslovenskimi prvaki še vedno ni bil pri volji, misliti na kakšno posebno politično glasilo — v slovenskem jeziku poleg «Novic». A potreba po takem listu je postajala seveda vedno nujnejša. Nova iniciativa je prišla takoj po novem letu 1864. iz obmejnega Celovca od neumornega idealista Einspielerja. Dne 5. januarja 1864 se je konstituiral začasni odbor nove celovške čitalnice, o čemer so poročale tudi «Novice» in pristavile po «Slovenskem prijatelju» naslednje: «Še neka druga novica se snuje in kuje v Celovcu, namreč *politišk časnik*; sliši se, da misli nek

znan in sloveč slovensk pisatelj z Dunaja preseliti se v Celovec in izdajati političk časnik v slovenskem jeziku. Dobro došel!»⁶⁹ Prvi, ki je pozdravil to idejo, je bil zopet kulturni delavec iz obmejnega ozemlja, oni Godina-Vrdelski iz Trsta, ki je že 1. aprila 1862. v Janežičevem «Glasniku», tik pred naznanilom, da je Vilhar prosil za izdajo «Napreja», vneto plediral za tak list. Godina piše «Novicam»: «Tudi nas je zelo razveselila novica, da se bo neki tudi v Celovcu vstanovil političen list v slovenskem jeziku; saj ga je pač velika potreba, zlasti za berilo v čitavnicah. . . . Želeti je, da tudi v Mariboru bi izhajal vsaj kak majhen političen list. Črhnil sem bil nedavno tam nekaj o tej stvari, potovaje iz Celovca v Trst. Djal mi je nato gospod dr., da se že zdavno prevdarja ta važna zadeva, da je pa še marsikakih zadreg, ki se vedno protivé izdajanju tacega lista. Ako Bog dá, pride sčasoma tudi to.»⁷⁰ Zanimiv je ta Godinov dopis zlasti zato, ker iz njega spoznamo, da je v tem vprašanju tudi tretje obmejno mesto, Maribor, iniciativa stopalo v akcijo, medtem ko je bilo v Ljubljani vse tiho.

Toda zapreke so bile za enkrat močnejše kakor idealna vnema obmejnikov. V Celovcu so se priprave razbile, kakor je javil Einspielerjev «Slovenski prijatelj» in so brez opombe naznanile tudi «Novice»: «Kar je ‚Slov. Prijatelj‘ une dni povedal od novega političnega časopisa v slovenskem jeziku, res ni bila bôsa. Prišel je te dni Janko *Božič*, duhovnik ljubljanske škofije iz Dunaja v Celovec, naj bi se ta reč uravnala in ustanovila. Pa žali bog! ni se mogla s tiskarjem pogodba napraviti; tiskarji so zavoljo toliko tiskarnih praved vsi preplašeni, in vežejo vredniku roke tako strašno, da neodvisen in opozicijsalen časopis komaj dihati more. Zatoraj naznamo žalostno novico, da ‚*Besednik*‘ (tako bi bilo ime novemu časopisu) *za zdaj* izhajal ne bode.»⁷¹ Izraz «za

⁶⁹ Novice z dne 20. januarja 1864, str. 22.

⁷⁰ Novice z dne 40. februarja 1865, str. 46.

⁷¹ Novice z dne 23. marca 1864, str. 99.

zdaj», ki je v tem obvestilu razprto tiskan, priča, da se je Einspieler kljub oviram trdno nadejal, da se mu pač kdaj pozneje posreči udeležiti to namero.

Ko so tako v Celovcu, Mariboru in Trstu ugibali o tej prepotrebni kulturni zadevi, so tudi ljubljanski staroslovenski prvaki poskusili sondirati teren za — svoj koncept. Ob sklepu zasedanja kranjskega deželnega zbora v tem letu se Bleiweis v «Novicah» pritožuje, da je uradna «Laibacher Zeitung» jako pristransko poročala o slovenskih govorih v zbornici, in meni, da tako dela ta list tudi glede drugih važnih slovenskih zadev. O ustanovitvi «Slovenske matice» je šele poročala, ko je za to stvar zvedela od dunajske «generalne korespondence». Po tem povodu je Bleiweis že nekoliko določneje, kakor je bil to storil v začetku leta 1861. ob priliki Zarnikovih dopisov v slovenskem političnem listu in ob priliki naznanila Einspielerjevih «Stimmen», iztegnil v slovensko javnost tipalke po — političnem organu za Slovence, pisanem v nemščini. Zaključil je to svojo beležko o kranjskem deželnem zboru in «Laibacherici» z besedami: «Naj iz tega samega sodi svet: ali ne potrebujemo še *druzega* nemškega časnika, ki je pravičen naši deželi in ki bi tistim, ki ne bero slovenskih časnikov razjasnil sto in sto reči.»⁷² Mesec dni pozneje se izraža Bleiweis že določneje v naslednji beležki «Novic»: «Skor gotovo je, da pride na svetlo v Ljubljani že davno potrebni *nemški časnik v narodnem duhu* vredovan, ki bode posebno le list za kranjsko deželo in bode zastopal duševne in materialne zadeve domače, pa povedal in razjasnoval vse, kar se od nasprotne stranke ali po lisičje zamolčuje ali pa hudobno napak obrača. To bode *pravi* ‚Blatt aus Krain‘, da vsi, ki ‚Novic‘ ne beró ali jih brati ne znajo, resnično zvejo, kaj narod slovenski hoče in kaj noče. Le *porazumljenja* nam je treba, in v svesti smo si, da potem ne bo nobenega teréna več natolcevavcem in obrekovavcem, ker vsak *poštenjak*

⁷² Novice z dne 20. aprila 1864, str. 152.

bo vedil, pri čem da je, nepoštenjake pa bode slana resnica vzela.»⁷³

Že na to objavo je poslal uredništvu «Novic» protestno pismo neki mož iz Ljubljane in ga v strahu pred Bleiweisovo jezo podpisal z izmišljenim imenom «J. Seljan». Bleiweis, ki je sicer ob vsaki priliki rad podarjal resnico dveh zvonov, tega pisma ni priobčil v «Novicah», ampak je v «listnici vredništva» pozval psevdonimnega dopisnika k sebi na razgovor, češ: «Ako vam je *resno* mar za čast in blagor Slovencev, potrudite se, prosimo Vas, osebno do nas, da preudarimo popred Vaš spis od 21. t. m.; pripeljite pa tudi nekatere prijatle seboj, ki so z Vami edinih misli.»⁷⁴ Pod temi «nekatere prijatli» je dobro informirani Bleiweis pravilno slutil četo «Mladoslovencev», ki so se zbirali okrog Levstika. Ne vemo, iz kakšnega vzroka se mladoslovenska četica ni odzvala Bleiweisovemu pozivu na razgovor. V «listnici vredništva» prihodnje številke «Novic» je Bleiweis ponovil svoj poziv z besedami: «Gosp. J. Seljanu v Lj[ubljanu]. Kako, da Vas dosihmal ni še bilo v pogovor? Se li ne upate razjasniti ustmeno, kar ste pripovedovali pismeno? Kdor pošteno misli, ni se mu treba skrivati v plajšč psevdonyma. Prosimo Vas tedaj, da pridete, ker v sestavku Vašem nam je *marsikaj* celo nejasno; ,z mlini na sapo' pa se je boril le Sancho Pansa.»⁷⁵

Tudi na ta Bleiweisov poziv se ni javil neznani «Seljan» v uredništvu «Novic». Zato se je Bleiweis končno odločil, da javno v svojem listu zavzame stališče nasproti dopisniku, o katerem je pač vedel, da ne izraža kakega osamljenega mnenja. Storil je to v «Novicah» dne 15. junija 1864 v daljšem članku, v katerem je izvajal: «Naznanili smo nemški časnik, v narodnem duhu urejevan, katerega namen naj bi bilo «mednarodno porazumljenje. «Ta oglas je silno razsrdil gospoda Seljana in Seljanovce, kajti prav plat zvona bije v sestav-

⁷³ Novice z dne 18. maja 1864, str. 166.

⁷⁴ Novice z dne 25. maja 1864, str. 174.

⁷⁵ Novice z dne 1. junija 1864, str. 182.

ku, ki ga je ‚Novicam‘ poslal 21. maja.» Ta gospod pravi, da piše še v imenu «mnogih družih». Toda ker «ne razume namena nemškega časnika», smo ga vabili na pogovor. «Al ker šentepeterskega gospoda Seljana le ni, ne moremo si kaj, da bi ga še dalje čakali.» Nato Bleiweis ponatiskuje jedro Seljanovega dopisa takole: «Narod se more le v narodovem jeziku izobraziti. Imenovani časnik bi ga še bolj poptujčil. Nemci in tisti Slovenci, ki nemški umejo, imajo povsod nemških časnikov na kupe; začnimo še mi Slovenci občnemu maliku kaditi! Pripognimo se, da bode ptujec prav lahko mogel po našem hrbtu hoditi, kakor je pomenljivo rekel rajni župan Ambrož. Ali je mogoče v ptujem jezici za priproste ljudi na Kranjskem pisati? In če boste pisali le za Kranjce, kaj bodo neki drugi Slovenci rekli? Slovenci nimamo političnega časnika; vi pa hočete za pešico Nemcev pred skrbeti kakor za celi narod slovenski! Preskrbite najpopred Slovencem slovenski politični časnik, in če vam ostaja potem še moči, osnovajte še nemškega. Imeli smo politični slovenski časnik; umrl je; zakaj ga niste smrti oteli? morebiti zato, da nemškemu na noge pomagata? Našim nasprotnikom pravite nemškutarji; prašamo vas: ali niste vi več in še bolj nevarni nemškutarji nego oni? Posamezna korist se mora občnemu blagru zmerom ogniti. ‚Novice‘ pokažite, da so vas v začetku izhaje ‚Solskega Tovarša‘ in ‚Napreja‘ hudobni ljudje le obrekovali! Če bi se ustanovil pred slovenskim nemšk političen časnik, tako imajo pa naši nemški protivniki res prav, kadar pravijo, da moramo nemški govoriti, če hočemo, da se porazumemo. Kam bomo vendar zabredli? Kadar ‚Novice‘ rešetarijo nemškutarstvo, nemškutarji to še popred beró kakor mi. Če pa je tako, čmu nemškega časnika?» — Ko bi ne imeli v Levstikovih poznejših izjavah o tej debati podatkov, da ta Seljan ni bil Levstik, bi morali tudi mi misliti na Levstikovo avtorstvo tega protesta, ne samo glede nazorov, ampak tudi glede jezika (n. pr. «v jezici», «nego» itd.) tega dopisa. Tako pa moramo reči, da je ta protest pisal

človek, ki je mnogo občeval z Levstikom in lansko leto pridno prebiral njegov «Naprej». Bleiweis je določno sumil Levstika, kakor se vidi iz njegovega namigovanja na Levstikovo stanovanje v šentpeterskem predmestju.

V svojem odgovoru na ta članek Bleiweis s precejšnjo vzvišeno ironijo traktira dopisnika in izvaja najprej o njem takole: «Da je poštena domača duša, kaže ves sestavek; al glava ni mu tako bistra, kakor je srce dobro.» Brez prave *podlage* polemizira, ker ne pozna namena nemškega časnika tako dobro, kakor ga pozna «množica mož, ki mislijo, da se svet ne goljufa, ako jih v vrsto skušenih rodoljubov šteje». Novi nemški list ima biti «odprto pismo» onim, ki slovenski ne razumejo ali slovenskih listov ne bero. Vnanji listi se napačno informirajo, odtod tako lahkó sistemantično obrekovanje Slovencev. Saj imajo tudi Čehi svojo nemško «Politik», Dalmatinci «Nazionale» itd. Vsaj za par let potrebujemo tudi mi takega glasila. Ker ta list ne bo namenjen našim ljudem, jih tudi ne bo potujčeval. In nato sledi stalni Bleiweisov refren v teh debatah: «Rodoljubom, ki jih je volja *slovensk* političen časnik osnovati, ostane obširno polje odprto. S kopico malo, ki hoče osnovati nemšk list — celo *lokalen* za Kranjsko — vendar ni že pri kraji cela Slovenija! Pa še ta kopica bode gotovo tudi naročnica slovenskega. To pa ji vendar tudi sme *dovoljeno* biti, ako spozna kakošno stvar za *potrebno* in *dobro*, da s pomočjo prav *svojega* žepa stori, kar ji je drago.» Nato sledi v odgovor na Seljanovo namigovanje, da «Novice» iz strahu pred konkurenco niso videle rade ustanavljanja «Tovariša» in «Napreja», zaobrnjena ost sumničenja, «da so „Novice“ *priporočale* vsak slovensk časnik, in čeravno nam je povedano bilo, da se je kaka časnik s tem *namenom* začel, da bi „Novice“ *pokopal*, so vendar „Novice“ vsakemu prijazne bile.» Zaključuje pa Bleiweis svoj odgovor s tem, da ponavlja svojo že večkrat izrečeno principialno izjavo glede stališča «Novic» do visoke politike in daje duška vsaj neki nervoznosti, če ne strahu pred konkurenco ob priliki

snovanja novih časnikov, odločno zavračajoč svojo dejansko udeležbo pri takih podjetjih — vse to v tako jasnih besedah, kakor jih doslej nismo čitali izpod njegovega peresa: «Da pa ‚Novice‘, ki imajo vse druge in više namene kakor edino le politiko uganjati, ker one so list za vsestranski poduk in omiko *naroda* slovenskega, bi se v *grob položile*, kadar pride kak *nov* časnik na dan ali da bi tak časnik *štuparamo* nosile, to terjati od ‚Novic‘ bi bilo vendar — saj enmalo preveč. Nikjer ne nahajamo kaj tacega, kjer je več časnikov, da bi vredništvo drugemu časniku proso branilo, svoje pa vrabcem prepuščalo. Vsakega vrednika skrb mora biti da — v prijazni zlogi z družimi — ohrani svoj list.»⁷⁶ Rodoljubi, ki so naših misli, bodo izdajali «nemški časnik za poštene Nemce in nepoštene nemškutarje na Kranjskem», rodoljubi, ki so drugačnih misli, pa naj ustanove «slovensk političen časnik vsem Slovencem. Dobro došla obá!»

S tem svojim odgovorom neznanemu Seljanu je dr. Bleiweis jasno in odločno izpovedal, da njemu in njegovim ožjim «staroslovenskim» pristašem kakor v vseh narodnokulturnih pogledih tako tudi v politiki zadostujejo «Novice», ta navadni ljudski listič, za spreobračanje potujčene kranjske inteligence in informiranje Nemcev v narodnem duhu pa si žele nemškega organa. A mlada generacija je bila izza Zarnikovih dopisov mnenja, da Slovenci v novi ustavni dobi potrebujejo velikega centralnega političnega organa v slovenskem jeziku, ki ne bo tolikanj skrbel za stare, že tako smrti posvečene nemškutarske petrefakte, ampak organiziral narod z domačo inteligenco na čelu, da ne bo razvijal samo njegovih političnih ciljev, ampak zlasti tudi njegov jezik, okoliščina, ki je bila posebno važna za Levstika.

Največ seveda iz tega vzroka, nekoliko pa morebiti tudi zato, ker je Bleiweis z opazko o «šentepeterskem Seljanu» namigoval naravnost nanj, je Levstik dne 20. junija 1864 poslal «Novicam» sestavek «O nem-

⁷⁶ Novice z dne 15. junija 1864, str. 197 in 198.

škem političnem listu za Slovence»⁷⁷ in ga podpisal s svojim polnim imenom. V tem članku izhaja od naznanih «Novic» o nemškem listu, o katerem meni, da so morali njegovi ustanovitelji zanj zbrati vsaj kakih 2000 gld., in pristavlja: «Vem pa, da je v Ljubljani več taci, morda večina Slovencev, kateri pa to se vé da nimajo novčne moči, ki se nikakor ne morejo s to mislijo sprijazniti.» Na razloge se opirajo eni in drugi. A medtem ko imajo prvi za utemeljevanje svojih razlogov na razpolago «Novice», ki «same zagovarjajo to začetje», nimajo drugi organa, kjer bi razodeli in podkrepili svoje nazore. Sklicujoč se na Bleiweisovo geslo o resnici «iz dveh zvonov» pošilja Levstik svoj članek «Novicam» v objavo. V začetku svojih izvajanj omenja pisec dopisnika Seljana, o katerem pravi, da ne ve, če je to njegovo pravo ali izmišljeno ime. «Vem pa, da jaz tistega sestavka nisem pisal, in tudi moja navada ni o národnih rečéh le izza grma streljati, ker mislim, da se lahko s podpisom svojega pravega imena pové, kaj se komu o tej ali oni reči zdi. Sicer sem pa v načélu tistih misli, katerih je g. Seljan.»

Pristopajoč k stvari sami piše Levstik, da ga «je v srce zbadlo» in «menda tudi mnogo družih Slovencev», ko so začeli prvič govoriti o novem časniku za Slovence v nemškem jeziku. Njemu vsaj da se je zazdelo, kakor «da se nam zopet vrača tista mrka trotova doba», ko se je o slovenskih rečéh pisalo samo v nemščini, predmarčna doba «Ilirskega lista» in «Carniolie», tista «lena doba», v kateri Slovenec niti v sanjah ni mislil, da je njegova prva dolžnost, «skrbéti za izobraževanje svojega jezika in svojega naroda» tako, da bi se Slovenec čutil, «da je sin slovenske krvi». Če je res vzrok, da bo «izhajal slovenski list v nemškej suknji, v cilindru in fraku», ta, da naj bi nemškutarjem odpiral oči, potem, pravi podobno kakor že leta 1864. Zarnik, je njegovim ustanoviteljem «mnogo več do Nemcev i nemškutarjev, kateri nimajo nikakoršne bodočnosti nego do nas Slovencev,

⁷⁷ Priobčil dr. A. Zigon v «Slovanu», 1917, str. 44 — 46.

ki imamo bodočnost svoje narodnosti,» več je tem ljudem za par ljubljanskih nemškutarjev in Nemcev, nego za mnogoštevilni slovenski narod, ki ne živi samo po Kranjskem, ampak tudi po drugih sosednjih kronovinah. «Za nemški časnik se ubijati zdaj, ko nam je slovenskega tako treba! Zdaj, ko je naš jezik tako izobražen, da se v njem lahko piše vsaka stvar!» vzklika in se spominja svoje lanske pravde v «Napreju» glede sprejema hrvaščine z opazko, da dobro vé, «da so v Ljubljani bili vsi veljavni slovenski misleci te sodbe, da hrvaščine se ne smemo uže zato na enkrat poprijeti, ker nam od vseh strani preti tujstvo, kterega se moremo ubraniti samo izobraževanjem svojega naroda». Čehi so res ustanovili tudi nemški list za svoje narodne interese, a poprej so bili že ustanovili celo vrsto čeških političnih listov. Ko bi Slovenci imeli vsaj enega slovenskega, pravi Levstik, bi se nihče ne stavil po robu nemškemu, ako bi se zdel po tem komu še potreben. Tako pa izjavlja, da se njemu «zdi sramotno» in da «ga v dušo zbada», da so se našli ustanovitelji in zbrali denarje za list v nemškem jeziku prej nego za politični organ v domačem jeziku. Res je, da s svojim denarjem lahko dela vsak, kar hoče. Toda: narodni interesi morajo biti vsaj voditeljem sveti. «Vi veljaki slovenskega naroda, ki ste za nemški list precej in tako lahko dobili polog (kavcijo) in novce, resno vas smem vprašati, kje ste bili pa takrat, ko Slovenec toliko časa ni imel slovenskega političnega časopisa? Ko se je toliko časa govorilo in govorilo, da ga na noge skoplje ta in ta? Kje ste bili, ko je umrl ‚Naprej‘?» Res je, da mora vsak urednik skrbeti za svoj list, toda «narod je več nego osoba». «Novice» predstavljajo svoj poseben tip časnika in se jim ni bati konkurence od strogo političnega lista v domačem jeziku. Ako bodo v nemški časnik pisali «prvi naši bistrumci», potem ne bo Slovencu preostalo drugega, nego da si bo moral še pridneje v glavo vtepati nemške «redetheile». Doba «kranjstva» se zopet obnovi, nadaljuje Levstik in obenem občutno zabode v Bleiweisa, praktičnega utilitari-

sta, svojo satirično ost: «Prav ste govorili tisti, ki ste rekli, da našemu praktičnemu kmetu je malo már za jezik, da ima le dovolj žgancev in kislega zelja.» In nato odpre oni Levstik, ki se je med vsemi sodobniki najgloblje zavedal, da pomeni omikan jezik narodno kulturo, zatvornice svojega patosa v proslavo izobraženega jezika in piše: «Zakaj je med Slovenci tako gibanje? Za jezik, ki je znamenje narodnosti. Zakaj imamo društva in čitalnice? Za jezik, za kateri se pa baš po čitalnicah premalo skrbi . . . Zakaj smo do zdaj pisali vse knjige in časopise? Za jezik, da ga izobrazimo, in za narod, da ga podučimo v njegovem jezici.» Kakor da bi imeli že res narodne šole, veliko literaturo, mnogo slovenskih dnevnikov, kakor da bi se že v deželnem zboru in uradih govorilo samo slovensko! Ne mislite, končuje, da se zato tako potezam za slovenski politični list, ker bi pri njem rad dobil toplo gnezdo. Povem naravnost, «da si lista več ne želim dobiti v roke, ne zaradi skrbi, ktere ima človek v tem delu, ne zaradi zatožne klopi, na kterej sem moral sedeti, ne zaradi Žabjaka, kteremu sem komaj ušel, na kterem pa g. Vilhar baš zdaj sedi, ampak zaradi tega, ker vem, kaj in koliko prime v roko tisti, ki se loti političnega lista.»

O tem, kaj je dr. Bleiweis odgovoril Levstiku na ta dopis, ni doslej prišlo v javnost nobeno sporočilo. Toliko pa vemo, da je urednik «Novic» ta Levstikov članek — vrgel v koš. In pričel se je znameniti razpor med Bleiweisom in Levstikom, razdor med očeti in sinovi, med «Staroslovenci» in «Mladoslovenci», ki se ni imel nikdar več popolnoma poravnati in ki je Levstiku prinesel več ko sedem suhih let bede in stradanja. Debate med nazorom «Staroslovencev», ki so temeljili na stališču patriarhalnosti, ter med «Mladoslovenci», ki so stremili po diferenciranem, na podlagi mladega nacionalizma stoječem razvoju, ni v javnosti dopustil dr. Bleiweis in je Levstiku zaprl «Novice». Levstik pa ni bil človek, da bi se bil dal ugnati z nasilnimi sredstvi. Izključen iz «Novic», je najbrž v privatnih družbah med mlajšim

pokolenjem z njemu lastno vztrajnostjo razvijal svoje nazore o tej stvari. Bleiweis ni molčal in je začel pri svojih javnih nastopih ob otvoritvah čitalnic po deželi nastopati zoper one, «kteri le razdirajo, ne pa zidajo» in opozarjati na one, ki ne vedo, «da svet se ne sūče po trmi nekterih, kteri kar z glavo silijo v zid,»⁷⁸ označujoč na ta način Levstikovo vztrajnost na poti, ki jo je spoznal za pravo, z isto besedo, kakor pozneje leta 1870. mladi Levec.⁷⁹

V poletnem času 1864, ko so prvaki delali priprave za izdajo nemškega lista za slovenske interese, tik, preden so se moŕje v Ljubljani sešli na končni pomenek, jih je razburil dopis, ki je izšel datiran z 8. septembrom iz Ljubljane v dunajskem nemškem listu «Ost und West» (št. 29.) dne 15. septembra 1864 z geslom: «... Quod ferrum non sanat, ignis sanat». Ta zelo ostri dopis naravnost govori o «krizi», nastali v slovenskem javnem življenju zategadelj, ker vodilna slovenska inteligenca ne kaŕe dovolj v dejanjih energije za uresničenje moderne sile nacionalnega načela. Primerjajoč slovenske javne razmere s češkimi, s tem, kako so ob ustanovitvi fevdalnega Riegerjevega organa prinesli «Humoristické listy» sliko velikega klobuka, natakknjenega na tenkem krepelcu, s podpisom «l'état c'est moi — narodem jsem já», pristavlja dopisnik: «Ein derartiger politisch-dogmatischer Gesslerhut steht hier auf dem Hauptplatze. Seine drückende Alleinherrschaft ist seit drei Jahren fühlbar, doch man geht vorüber, murrst in den Bart, macht Fäuste in den Taschen und beugt sich, um mit gelöster Faust seine Kopfbedeckung zu ziehen.» V teh besedah je prvič prodrla v javnost toŕba o Bleiweisovem diktatorstvu. Nato dopisnik naravnost pove, kje se nahaja ta slovenski Gesslerjev klobuk: v «Novicah», ki jih urejuje dr. Bleiweis, «der auf einem geschlossenen Kästchen voll der schätzbarsten Verdinste sitzt», v «Novicah», ki so prav za prav list za kmetijstvo in obrt in mimogrede

⁷⁸ Novice z dne 31. avgusta 1864, str. 286.

⁷⁹ Prim. Prijatelj «Kersnik» I., str. 152.

tudi edini organ za narodno politiko poldrugmilijonskega naroda, kateri «nemškemu in italijanskemu sosedu po izobrazbi enak daleko prekaša Hrvate in Madžare». Toda Bleiweisovi izreki so dogme, «und wehe der nationalen Rechtgläubigkeit desjenigen, welcher die Infallibilität derselben bezweifeln dürfen meinen sollte». Kakor je po tridentinskem zboru zveličanje duš položeno zgolj v milost božjo, tako se tu pričakuje rešitev naroda edino od Schmerlingove milosti. O vsej opoziciji «Novic» zoper vlado, ki noče nič slišati o slovenski enakopravnosti, pravi dopisnik, da obstoji «nur in Klagen und Winseln». Proti temu narodnemu politikovanju da so se na tihem že davno dvigali glasovi, ki žele «die Interessen der Slovenen einer mannhafteren, lebensfrischeren und der Nation gebührenderen Weise besprochen zu sehen». Toda vsak samostojni poskus vzleta v druge višave je zadela že strela dogmatične avtokracije. Dr. Bleiweis da dobro vé, kako nevarno bi bilo zanj, ako bi kdo s krepkejšo hrano preskrbel kmete, ki njemu odkupujejo 4000 izvodov njegovega tednika, «trotzdem er sie mit politischem Gemüse füttert». Šele ko so «epigoni patriotične stranke iz leta 1848», ki so po marčni revoluciji izdajali dobro urejevane žurnale in se po letu 1850. pobirokratili, začeli siliti «slovenskega Riegerja», naj jim ustvari politični organ, se je ta zvezal «nach echt russischer Art mit dem k. k. priv. Liberalismus» in sklenil v zvezi z drjem. Costom ustanoviti političen list v nemškem jeziku. In sedaj se je dvignil vihar med «sužnji politično-nacionalne pravovernosti». Začeli so deževati protesti. «Alles gehorchte dem Rufe des slovenischen Spatrakus» [tiskovna napaka za: Spartakus]. Vse čitalnice so protestirale. «Kaum hatte der Vorkämpfer der jungslowenischen Partei nur den Gedanken geäußert, dass der beste Schachzug gegen das projektirte deutsche Journal die Gründung eines radikalen slovenischen wäre, so überstiegen die demselben eingesendeten Unterstützungsgelder bereits um das Dreifache das Kapital des deutschen Unternehmens.» Takrat

pa je prišel nekega lepega jutra dr. Bleiweis v stanovanje presumptivnega urednika slovenskih «Narodnih listov» in mu grozil, da izgubi službo tajnika pri ljubljanski čitalnici z «mastno» mesečno plačo tridesetih goldinarjev. Govorilo se je, da je bil uspeh tega obiska sporazum obeh strank v tej obliki, da se je sklenilo izdajati skupni politični list v slovenščini. A to je bila samo intriga starih — «die Jung-Slovenen liessen sich durch die ihnen wie gezwungene Nachgiebigkeit erscheinende Annäherung der Konservativen wie Kindlein einlullen»; nič več niso zbirali sredstev za svoj list, medtem ko so si aranžerji nemškega lista v tem času zagotovili svoje podjetje. Mladostni tok radikalcev pa se je klavrno končal v nočni ekspediciji, ki naj ostane v temi pozabljenja. In Slovenci bodo zopet čakali na organ, dostojen inteligence in političnega namena naroda.⁸⁰

Jasno je že na prvi pogled, da ta silno važni dopis ni prišel iz Levstikovega peresa že vsled načina, kako dopisnik govori o Levstiku kot «slovenskem Spartaku», o Levstikovi tajniški službi in o tem, kako da so bojda stari mlade dupirali s sporazumom, kar je komaj resnično, ker iz drugih virov ničesar ne vemo o kakšnem takem dupiranju. Iz vsega tega se vidi, da je dopis sestavil neki stranski človek, ki je v občevanju z Levstikovimi pristaši marsikaj zvedel o «mladoslovenskem» gibanju, medtem ko mu je v nekih podrobnostih manjkala avtopsijska. Zgodovinsko važen pa je ta dopis, ker se v njem prvič v javnosti jasno formulirajo gesla, ki so ločila mlade slovenske radikalce od starih konservativcev, ker se v tem dopisu — po nejasni efemerni prvi omenitvi v Zarnikovem dopisu z Dunaja v božični številki «Novic» 1861 — prvič ugotavlja politična in kulturna struja, ki se je osnovala po češkem zgledu tudi pri Slovencih pod nazivom «Mladoslovenci». Izmed njenih načel in vodil se poudarja zlasti odpor proti «političnodogmatičnemu Gesslerjevemu klobuku» prvakov in za-

⁸⁰ Ost und West z dne 15. septembra 1864, str. 164—166.

hteva po «bolj možatem, življenjsko svežem in naroda dostojnem» nastopu nasproti dunajski vladi, torej demokratizem in radikalizem. Kulturnih in zlasti literarnih teženj «Mladoslovencev», ki so bile različne od «staroslovenskih», se dopis ne dotika.

Ta dopis je vzbudil v krogu «staroslovenskih» prvakov silno slabo kri. Zvedeli so zanj isti dan, to je 18. septembra 1864, ko so se — kakor poroča Bleiweis v «Novicah» — «v nedeljo popoldne snidli gospodje, ki jih je volja z nekim denarnim doneskom podpirati že večkrat omenjeni časnik, kateri naj bi v nemškem jeziku zastopal domače interese», ter sklenili, «naj mu je ime *Triglav*, da *dvakrat* v tednu na celi pôli . . . izhaja» itd. Za odgovornega urednika je bil na tem sestanku izvoljen dunajski slovenski časnikar Lovro Leskovec. Takoj za tem poročilom priobčuje Bleiweis svoj odgovor na imenovani dopis v «Ost und West-u». Predvsem ugotavlja, da je dopis *posvečen* v prvi vrsti uredniku «Novic», vsled česar ga ta sme položiti ad acta, se potem podrobno in z neprikrito jezo ukvarja z njegovo vsebino. Hvaležni smo — piše dr. Bleiweis — uredniku nemškega lista na Dunaju zato, «da je izpustil ventil žolčni pelisi *„slovenskega Spatrakusa“* [namigovanje na Levstika kot avtorja], ker vsak dravnik vé, da . . . *„retentio secretionum nocet“*.» Tolike časti ni Bleiweisu še nihče izkazal, kakor ta dopisnik, ki ga imenuje slovenskega Riegerja in Peruna, držечеlega v svoji vsemogočni roki celo Slovenijo. S te višine ga potem z drjem. Riegerjem vred pahne med reakcionarje in to vse zategadelj, ker je Bleiweis dal za «Triglav» 50 gld. «in ker je tako *predrzen*, da mu z *„Novicami“* ne gre s poti.» Velika večina naših rojakov — nadaljuje — je za to, da nam je treba lista, ki naj v nemškem jeziku brez «velike politike» obravnava domače zadeve. Očitna potreba tega lista obstoji tudi glede na mnoge našince, ki slovenskega časnika nikdar ne jemljejo v roke, ker ga brati ne znajo. Tak list nikakor ni na potu slovenskemu političnemu časniku, niti kar se tiče denarja ne. Saj pravi

dopisnik, da, čim je «der Vorkämpfer der jung-slovenischen Partei» zinil, takoj se je nabralo trikrat več, kakor za nemški list. Tudi urednika imajo — «slovenskega Spartaka». Dopisnik graja «Novice», da se za enakopravnost ne bore v radikalnem duhu «Mladoslovencev». «Da se s cepci tolče po glavah nasprotnih, to prepuščamo prihodnjim — ‚Narodnim listom‘, kakor tudi to, da z glavo predero zid. Sicer pa se ‚Novice‘ nikdar niso ponašale s titulom, da so ‚veliki politični časnik‘; iz srca rade to čast prepuščajo drugim, kakor marsiktero čast, ki jo vrednik vživa, rad odstopi drugim; ‚Novice‘ so si svojemu cilju in koncu zveste ostale do danes in bodo take, dokler bodo pod vredništvom sedanjim.» Končno zavrača Bleiweis nekatere netočne trditve «Ost und West»-ovega dopisnika, ko piše, da ni res, da bi imele «Novice» 4000 naročnikov; tudi niso vse čitalnice poslale protestov zoper nemški časnik, samo od tržaške da je Bleiweis prejel tako pismo.⁸¹ Pri tej priliki odkriva Bleiweis zanimiv pogled v tedanje družabno delovanje F. Levstika, ki v listih ni mogel v javnost s svojim mnenjem: «Da pa je ‚Spatrakus‘ et comp. po hišah beračil podpisov za protest, to pa je gotovo; protesta mi nismo vidili.» Na koncu je še sledeči obregljivi popravek: «Ni res, da je vrednik ‚Novic‘ z dr. Costom vred žugal tajniku čitavničnemu (recte *matičnemu*, pa saj je to le pogrešek nalašč), da zgubi službo tajništva, ako ne odjenja od svojega početja; saj službe ne more vzeti, kdor službe ni dal. Al je sicer služba tajnikova ‚mastna‘ ali ne, tega ne vemo, da pa je pri tem delu,

⁸¹ O tem pismu poroča dr. Lončar po njegovem originalu z dne 30. junija 1864, da sta na njem podpisana tudi Cegnar in Nabergoj in da se v njem izraža mnenje, da list ne bo spreobračal Nemcev in nemškutarjev, ampak pospeševal germanizacijo, ubijal s svojo osnovo zgolj za Kranjsko zavest celokupnosti in širil partikularizem — torej docela Levstikova argumentacija. Pač pa je ljubljanskim prvakom pritrjeval Andrej Marušič iz Gorice. (Glej dr. Lončarja spis o Bleiweisu v «Bleiweisovem zborniku», str. 195.)

ki ga *zdaj* ima tajnik, služba dobro plačana, on sam najbolje vé.»⁸²

Kakor vidimo, se torej Bleiweis ni mnogo spuščal v načelne globine razpora. Ugotovil je samo, da v narodno-radikalni smeri za «Mladoslovenci» ne gre, da ostane pri spreobračanju nemškutarjev in pri takšnih «Novicah», kakršne so bile do tedaj, torej vseskozi pri svojem patriarhalnem konservatizmu. Sicer pa se je bolj vrgel na netočne podatke očitvidno stranskega dopisnika, ki je pokazal, da je sicer v načelnih stvareh dobro, a v podrobnih in lokalnih razmerah netočno informiran. S te strani je seveda Bleiweis z lahkoto stavil dopisnika v slabšo luč in s tem tudi «mladoslovensko» strujo in njenega voditelja Levstika. Tako impulziven človek, kakor je bil Levstik, je moral pač z zobmi škrtati in čutiti približno nekako tako, kakor leta 1855., ko je bil zapel, in leta 1863., ko je bil v neki dopis «Napreja» vtihotapil naslednje verze svoje zabavljice:

«Mogočni svetec, grméči Elija!
Lej, zvezane imam jaz roké;
Ti pa grmiš po širocem nébi,
In skoro pod sabo ne vidiš zemljé.»

Levstik je še enkrat poskusil sam zastopati svojo stvar, ki so jo nepoklicani njegovi prijatelji zastopali slabo. Napravil je še en poskus z drjem. Bleiweisom in njegovimi «Novicami». Ridendo dicere verum! Nataknil si je kapo šaljivca, meneč, da pod to masko laže prodre v «Novice», ki so njegovo pisavo še nedavno tako hvalile. Dva dni po izidu omenjenega Bleiweisovega odgovora dunajskemu listu je sedel in sestavil «Odprto pismo Novicam».⁸³ Preljube «Novice»! pričinja Levstik v igrivem tonu. Hudobni «Ost und West» «dobro na debelo maha našega malega naroda velike prvake», ker ustanovljajo nemški časnik za slovenske koristi, in ve, «Novice», ste prinesle «temu skelečemu sestavku ropoten

⁸² Novice z dne 21. septembra 1864, str. 514.

⁸³ Priobčil dr. A. Zigon v «Slovanu», 1916, str. 9 in 10.

odgovor«. Čudim pa se, da kažete name kot na pisca «takih grešnih reči». Jaz sem sicer prepričan nasprotnik nameravanega nemškega lista, vendar «nisem jaz niti pisal, niti poslal, niti nikogar družega napotil ali navdehnil», da bi namesto mene spisal tak dopis. Povem vam, «da ste bile lisici nastavile pred napačno luknjo, iz katere vam je dehór v past prilezel». Tega vam ne zatrjujem, kakor da bi se bal vašega Gesslerjevega klobučka, temveč le zategadelj, «da ne boste več mislile, da vse nemškega časopisa nasprotnike véste na pamet. Verujte mi, da so med njimi celó taki, katere ste do zdaj štéle med prve njegove prijatelje.» Še to: «Ost und Westov» grešnik ni nihče drugi ko Lovro Leskovec, «novega nemškega lista izvoljeni vrednik. Ker ste dandanes edini časopis, v katerem se mora Slovenec oglasiti, ako hoče, da ga čujejo oni, ki so slišali Vaš krik, sem si v svesti, da tem vrsticam ne zaprete prostora. «Zdrave ostanite, pa nikar ne zamérite! Fr. Levstik.» V privatnem pismu, ki je spremljalo ta dopis, pravi Levstik, da je preverjen, da Bleiweis prinese njegovo odprto pismo, «ker sicer *nimamo lista*, v katerem bi mogel tako odgovoriti, da bi moj spis brali tisti, kateri so brali Vaš sestavek».

Ako je Levstik mislil, da mu Bleiweis pusti popraviti očitvidno krivico v istih «Novicah», v katerih mu jo je sam storil, ko je pokazal nanj kot avtorja «Ost und West»-ovega dopisa, se je bridko zmotil. V svojem privatnem odgovoru na Levstikovo pošiljko in pismo, z dne 25. septembra 1864 se je Bleiweis postavil na zvito stališče, da tega, kar popravlja Levstikovo «odprto pismo» sploh ni treba popravljati: «*Kdo* je pisal v 'Ost und West-a', niso Novice rekle; da v Ljubljani *ni* bil pisan in da ga Vi niste pisali, to jez dobro vé m kakor vsak drug», pravi tu oni Bleiweis, ki je v «Novicah» s prstom kazal na «slovenskega Spartaka» kot avtorja. V nadaljnjih besedah svojega privatnega pisma dolži Levstika povrhu še ovaduštva in izraža mnenje, da Leskovec «ni pisal zoper stvar, za katero se je sam nepozvan, ne napro-

šen, ponudil.» Končno javlja Levstiku, da je dobil zoper njega «zlo nasprotna» pisma z Dunaja, Gorice, Kranja in Vipave, pa jih ne natisne, da ne bo «skandala».

Razume se, da Levstik na ta Bleiweisov odgovor ni molčal, ampak mu je z dne 27. septembra 1864 poslal pismo, v katerem mu je odkrito povedal, da je njegovo geslo o resnici iz dveh zvonov samo navidezno bahaštvo. Niti tega noče Bleiweis preklicati, o čemer pravi v privatnem pismu sam, da dobro vé, da ni res: da bi bil Levstik avtor «Ost und West»-ovega dopisa! «Res je tedaj, kar se Vam očita, da imate Vi v roci samotržje in da zato ustanavljate nemšk časnik, da bi si to sladko samotržje še trdneje ogradili.»

Na to pismo je odgovoril dr. Bleiweis Levstiku v dolgem pismu z dne 27. septembra 1864, v katerem pravi, da bi kratko notico o tem, da Levstik ni avtor »Ost und West»-ovega dopisa pač sprejel, da pa malo in dosti ne priobči Levstikovega «odprtega pisma», ker je polno ironije, in tudi ne neke druge Levstikove kratke izjave o tem. Poziva Levstika, naj pride k njemu čitat Marušičevo pismo — kakih drugih podobnih dopisov zoper Levstika z Dunaja, Kranja, Vipave sedaj Bleiweis več ne omenja — in še pristavlja: «Ne mislite, da se jez ktereга koli človeka na vsem svetu bojim!»⁸⁴

Po prejemu tega Bleiweisovega pisma je Levstik v svojem pismu na Bleiweisa z dne 27. septembra 1864 umaknil iz «Novic» vsako svojo izjavo o tej stvari. Teden dni pozneje je prinesla «Laibacherica» kratko vest, da je naznanjeni urednik snujočega se nemškega «Triglava», Leskovec, odpotoval iz Ljubljane, «angeblich, weil er die Unhaltbarkeit eines zweiten politischen Blattes in Laibach eingesehen hat.»⁸⁵ Vzrok, ki ga navaja to poročilo nemškega uradnega lista, je bil očitno tendenčen. Ako se pridružimo Levstikovemu mnenju, da je bil prav Leskovec avtor omenjenega «Ost und West»-ovega dopisa — in vse okoliščine govore za to!

⁸⁴ Priobčil dr. A. Žigon v «Slovanu», 1916, str. 11 in 12.

⁸⁵ Laibacher Zeitung z dne 5. oktobra 1864, str. 399.

— spoznamo že lahko iz tendence tega proslulega dopisa, da si je Leskovec v Ljubljani najbrž prizadeval, da bi se ustanovil velik nacionalen političen list v slovenskem jeziku, ki bi ga podpirali obe stranki. Podoba je, da je bil končno pripravljen urejevati tudi tak organ, pisan v nemškem jeziku; a stavil je najbrž pogoj, da bi se moral list ukvarjati z «veliko politiko» s celokupno slovenskega ne samo Kranjskega stališča in obravnavati beletristiko v smislu «mladoslovenskih», ne pa «daniških» nazorov. Leskovec je bil v tem pogledu docela na strani «Mladoslovencev». Razume se, da takega urednika prvaki niso mogli rabiti pri svojem «Triglavu» in da so se pogajanja z Leskovcem zaradi tega razbila. To nam potrjuje tudi sam dr. Bleiweis, ko v «Novicah» popravlja «Laibacheričino» vest takole: «Deležniki nameravanega nemškega časnika so osnovali natanjčni program, po katerem naj se ravna vredništvo, in ktereга glavna točka je to, da ‚Triglav‘ nima biti ‚velik‘ političen časnik, ampak ima najbolj le obravnavati duševne in materijalne deželne zadeve . . . V pogovoru, ki so ga zaradi programa imeli deležniki ‚Triglava‘ z g. Leskovcem, se različne njegove misli niso zedinile z *odločnim programom deležnikov, zlasti o političnem in beletrističnem delu ne, in gosp. Leskovec je zopet zapustil Ljubljano.*»⁸⁶

Prihodnja številka «Ost und West»-a je izšla 15. oktobra 1864 in je prinesla drugi dopis iz Ljubljane, datiran z dnem 9. oktobra 1864. K temu dopisu je pristavil urednik Aleksander Sandić značilno opazko, s katero je glede na «razna tendenčna vprašanja» izjavljal, da ti dopisi iz Ljubljane ne prihajajo iz one roke, «der sie in dem allgemeinen Gerüchte beigemessen werden» — namreč iz Levstikove. Zraven se je Sandić postavil v tej opazki naravnost na stališče mladih, poudarjajoč, «dass ein Vorwärtsdrängen stets von grösseren Nutzen sei, als der Stillstand, den die Führer der Slovenen einhalten zu müssen glauben». Ta drugi dopis, katerega avtor izrecno izjavlja, da izhaja iz iste roke, iz

⁸⁶ Novice z dne 12. oktobra 1864, str. 357.

katere je bil izšel prvi o «mladoslovenskem Spartaku», že v svojem geslu kaže, da hoče biti replika na Bleiweisov odgovor v «Novicah». Ta dopis ima namreč za geslo stavek, vzet iz Bleiweisovega odgovora: «Retentio secretionum nocet!» V uvodu tega drugega dopisa pisec najprej obžaluje, da je nastal razpor v razumniških krogih slovenskega naroda, kateremu se že «iz obraza sveti inteligenca». Dopisnik nastopa torej zoper razdor med «Staroslovenci» in «Mladoslovenci». Stoji pa očitvidno docela na strani Levstika in «Mladoslovencev». Zraven pa pristavlja, da je bil namen njegovega prvega dopisa ta, da bi mlade dvignil «aus ihrer abgeschlossenen apathischen Thatenlosigkeit» in da bi utrl «den Jungslovenen durch die Hinwegräumung der ihnen materiell, besonders aber *moralisch* entgegengestellten Hindernisse, zwar sicher zum Ziele führenden, aber schwierigen Weg.» To je nameraval storiti s tem, da je Bleiweisovim konservativcem napravil v uvodu svojega dopisa več očitkov, o katerih trdi, da so «docela utemeljeni». Dopisnik pravi, da je bil njegov prvi dopis razen uvoda v ostalem naperjen zoper preslabo «mladoslovensko» agilnost, ki je kriva, da «Staroslovenci» ne spregledajo in ne prevzamejo docela pravilnih nazorov «Mladoslovencev», s čimer bi bil razpor v slovenski javnosti poravnan. A «pretkana diplomacija» Bleiweisova da je znala «den zündenden Stoff», namenjen v prvem dopisnikovem članku «Mladoslovencem» zato, da za svoje nazore dejansko pridobe stare, obrniti nase, vsled česar bo sedaj ostalo še nadalje pri marazmu, ki razjeda mlade in stare. Roko na srce, sonarodnjaki! Štiri leta ustavnega življenja potekajo in čitalnice ter «Sokol» slovenski stvari niso prinesli drugega nego «neki zgolj vnanji modni patriotizem». Naj glavarji obeh strank povedo, kaj se je v tem času doseglo na intelektualni poti! «Slovenska matica»? Klavrno uspevanje tega društva nudi najmočnejši dokaz zoper slovenske vodilne kroge. Kako pa bi bilo treba delati, da bi bilo bolje? Ne gre, da bi se o tem razpravljalo pred vsem svetom v nemškem jeziku . . .

«Gründet euch ein öffentliches, jedoch unabhängiges Organ, dort wird man so etwas besprechen können.» Narod je treba politično vzgojiti, sicer se bo zgodilo pri prihodnjih volitvah tako, kakor se je zgodilo leta 1861., ko sta celo v Kranjski deželni zbor prišla komaj dva v resnici narodna poslanca. Kdor ne opazuje razmer s šenklaškega stolpa, mora priznati, da «Novice», ki so dobro urejevane v kmetski in obrtniški stroki, ne morejo dovolj intenzivno obdelovati političnega polja. Nič se ne bo doseglo s «Triglavom», «ki bo v nemškem jeziku pridigoval v puščavi». Čemu vsi boji za enakopravnost, «wenn man selbst daran geht, die deutsche Sprache als Bildungsmittel zu gebrauchen, bevor man mit der Muttersprache nur einen wirklichen Versuch angestellt». Celó Nemci se bore za revizijo februarske ustave. Drugim Slovanom, ne Slovencem, povzročá ta borba ječo in okove, «doch jede gute Sache fordert ihre Märtyrer, jeder Sieg seine Opfer». Dopisnik sklepa ta drugi dopis v imenu «Mladoslovencev» s protestom zoper «Staroslovence», ki vsako pretenzijo mladih s težo svoje častitljivosti tišče k tlom.⁸⁷

Jasno je že na prvi pogled, da je ta dva dopisa napisal dopisnik, ki ni živel v domovini, mož, ki je po pripovedovanju marsikaj slišal o «Staroslovencih» in o prizadevanju »Mladoslovencev«, s katerimi se je sam indentificiral. A od blizu ni poznal drja. Bleiweisa in njegovih razlogov, ki jih je ta imel zlasti glede na slovenski politični list, potem pa tudi glede na radikalnejšo taktiko v politiki in svobodnejša mnenja v literaturi. Iz vseh teh okoliščin postaja povsem verjetno, da je bil ta dopisnik res na Dunaju živeči slovenski časnikar Lovro Leskovec, kakor je bil Bleiweisu sporočil Levstik. Leskovec je napisal svoj prvi dopis v «Ost und West» še na Dunaju, preden se je šel v Ljubljano pogajat za mesto urednika novega samostojnega slovenskega političnega lista. Tam je zlasti od slovenskega «mladoslovensko» mislečega akademskega dijaštva lahko dobil one po-

⁸⁷ Ost und West z dne 15. oktobra 1864, str. 228 do 230.

datke v svojem prvem dopisu, ki so ustrezali resnici, in tam, v daljavi od lokalnih vpogledov, je najbrž sam skombiniral one podatke, ki so bili v istem dopisu napačni, zlasti n. pr. oni podatek, ki govori o tem, koliko denarnih sredstev je slovensko občinstvo zbralo za Levstikov slovenski politični list. Ko je bil konec septembra 1864 v Ljubljani, je Leskovec brez dvoma z Levstikom osebno občeval; odtod dejstvo, da njegov drugi dopis ne vsebuje več toliko očitvidno napačnih podatkov. A zanimivo je, da tudi še v tem drugem dopisu vztraja Leskovec na očitku apatije, ki ga dela na adresu Levstika in «Mladoslovencev», ko bi se bil moral vendar na lastne oči prepričati, da se Levstik s svojimi po večini neimovitimi mladini v gmotnem pogledu sploh ganiti ni mogel, nikar še izdajati časopis. Tudi insinuacija, da bi bili mogli Levstik in «Mladoslovenci» pridobiti prvake za svoje nazore, da bi vsa slovenska inteligenca delovala v slogi na podlagi «mladoslovenskih» nazorov, tudi ta insinuacija kaže, da Leskovec ni vedel, da je «staroslovenstvo» predstavljalo sklenjen politični in kulturni nazor, ki se ni dal kar tako izmenjati, ampak samo sprejeti ali v boju premagati.

Prihajali so časi borbe med očeti in sinovi. Toda sinovi še nikakor niso bil edini v tem, kaj naj hočejo; še manj pa so bili med seboj organizirani in pripravljeni za borbo z očeti, katerih imena so nekaj pomenila ne samo v vrstah starejše, ampak celo v onih krogih mlajše slovenske inteligence, ki niso imeli bližjih stikov s takšno kritično glavo, kakršna je bil Levstik. Vse to se je takoj videlo, ko se je v istem «Ost und West»-u oglasil dr. Janko Serbec z dopisom iz Maribora z dne 22. septembra 1864 z namenom, da odgovori na prvi Leskovčev dopis. Dr. J. Serbec se strinja z Leskovcem, da morajo Slovenci od svojih voditeljev zahtevati predvsem dejanja na gospodarskem, umstvenem, političnem in verskem področju. A največ dejanj, pravi Serbec, je dosedaj pokazal prav oni dr. Bleiweis, katerega ta «mladoslovenski» dopisnik po krivem žigosa kot dogmatičnega avtokrata

in intriganta, sedečega «auf einem geschlossenen Kästchen voll der schätzbarsten Verdinste». Dr. Bleiweis je storil že «izredno mnogo». Kdor zna bolje, široko mu polje. Saj imamo tiskovno svobodo. Pa naj dopisnik «oder sonst ein Jungslovene» pri oblasteh kar naznani izdajo novega časnika in ga začne pošiljati v svet. Namesto da «Mladoslovenci» označujete Bleiweisovo politikovanje kot premalo dostopno za narod in silite Bleiweisa, «da bi pisal zoper svoje prepričanje», delajte sami bolje in ljudstvo vas bo hvalilo. Dokler pa nimate drugega kakor žalitve za može, ki so že kaj storili in še delajo, «so lange ihr Jungslovenen auch für die slovenska matica so wenige Opfer bringen wollt, euch aber die noch sehr geringen Verrichtungen eines Secretärs derselben bezahlen lasset, eben so lange werden wir euch auch nicht sonderlich hochhalten; das slovenische Volk kennt euch gar nicht, es kennt aber den Dr. Bleiweis». Že iz teh besed spoznamo zastopnika tistih štajerskih rodoljubov, ki so bili v bistvu «mladoslovensko» razpoloženi, ki so pa tako malo poznali Levstika in tako malo slutili, da bi moral biti prav on njihova glava, da so mu prihodnje leto 1865. s Sernčevimi dopisi v Einspielerjevem «Slovincu» in dr. Vošnjakovimi in dr. Sernčevimi govori na prvem občnem zboru «Slovenske matice» odjedli tisti borni dnevni tajniški goldinar. Sicer priznava tudi dr. Sernec v tem dopisu, da iz Maribora težko presoja «die angeblichen Vorfälle in Laibach». Izjavljajoč najbrž zaradi kopice napačnih Leskovčevih podatkov, da so mu «Novice» še vedno ljubši vir nego Leskovčevi dopisi, ugotavlja, da se je v zadnjih štirih letih vendar že mnogo storilo za napredek Slovencev s čitalnicami, «Matico», «Sokolom» in tudi v literaturi pričakuje, da bo še mnogo več storila mladina, ki sedaj študira, in se končno v bistveni točki postavlja docela na stališče Levstika in «Mladoslovencev», ko izvaja: «Ohne Zweifel erkennen wir alle als nächstes Bedürfniss die Gründung eines slovenischen politischen Tagesblattes, und in kurzem wird sich wohl auch die That dazu finden; darum halten

auch wir die Gründung des deutschen Blattes ‚Triglav‘ nicht für dringend . . .»⁸⁸

Razume se, da s takimi možmi, kakor so bili ti štajerski rodoljubi, ki Levstika in njegovega že izvršenega dela niti poznali niso,⁸⁹ ki so kljub svojemu «mladoslovenskemu» razpoloženju tako malo kritično častili drja. Bleiweisa in «Staroslovence», Levstik ni mogel pristopiti k onim dejanjem, h katerim ga je klical Leskovec, ki je bil prav tako premalo poučen o razmerah v Ljubljani. Pristopiti ni mogel niti k realizaciji glavne programske točke «Mladoslovencev», k pripravam za izdajo samostojnega slovenskega političnega lista. Ovirala ga je predvsem finančna stran podjetja. Edini petični slovenski možje, ki bi bili mogli podpreti tako stvar, so bili v «staroslovenskih» vrstah. A ti možje so bili pod vplivom drja. Bleiweisa prav takrat zatrdno sklenili, da začno z izdajanjem nemškega «Triglava». Zadnji dan novembra 1864 so prinesle «Novice» naslednjo kratko vest: «‚Triglav‘ začne izhajati ob novem letu pod vredništvom gosp. pl. Radiča.»⁹⁰

«*Triglav*» («*Zeitschrift für vaterländische Interessen*») je začel izhajati dvakrat na teden v Ljubljani pri Blasniku dne 3. januarja 1865. Prvi njegov letnik je urejeval Peter pl. Radics, ki je dne 3. aprila 1866 oddal uredništvo II. letnika Edvardu Burji. Tretji letnik «Triglava», ki je po polletnem vojnem prestanku lista izhajal od novega leta 1867 dalje samo ob sobotah, je urejeval Peter Grasselli, ki je v zadnjih 60ih letih prepustil uredništvo Jakobu Alešovcu. Ta je 30. septembra 1870 ustavil izdajo tega nemškega lista za slovenske interese, češ da mu je zmanjkalo naročnikov in sodelavnikov.⁹¹ V prvih letnikih «Triglava» so poleg pl. Radicsa največ sodelovali: dr. Costa, dr. Klun, dr. Bleiweis, dr. Orel, dr. Ahačič, Macun in Peter Hicinger v poli-

⁸⁸ Ost und West z dne 31. oktobra 1864, str. 266 do 268.

⁸⁹ Dr. Josip Vošnjak to v svojih «Spominih» sam priznava.

⁹⁰ Novice z dne 30. novembra 1864, str. 595.

⁹¹ Triglav z dne 30. septembra 1870, str. 78.

tično-kulturnem oddelku, v feljtonu, ki je prinašal pretežno nemške prevode slovenskih narodnih in umetnih pesmi, pa so sodelovali Luiza Pesjakova (prevajateljica Prešernovih pesmi), oba Dimitza, Germonnik i. dr. Tomaža Hrena, Valvasorja, Herbersteina je opisoval v historičnih podlistkih Peter pl. Radics, Jurija Vego Pernel. «Triglav» je bil v svojem političnem delu nemški posnetek slovenskih «Novic» in «staroslovenske» politične ideologije. Že v svojem prvem programatičnem članku se je izjavilo uredništvo popolnoma v znanem nam Bleiweisovem smislu: Domači inteligentni ljudje, vprašani po tujcih o sedanjih in minulih razmerah domovine, ne znajo odgovarjati na stavljena jim vprašanja. In to vse zato, ker se je o domovinskih stvareh in smereh javnega življenja na Kranjskem premalo pisalo v nemškem jeziku. Nekdanji «Illyrisches Blatt» in «Carniola» sta se gibala in tudi sedanji «Blätter aus Krain» se gibljejo izključno v mejah beletristike. «Triglav» obeta, da bo v nemškem jeziku zastopal lokalne interese dežele, poročal o delovanju slovenskih rodoljubov v ustavnih korporacijah, prinašal poročila o dogodkih dneva in pisal o očetov znamenitih delih ter se z ljubeznijo in hvaležnostjo spominjal del tudi vseh slovenskih bratov. Zlasti pa hoče iskati sporazuma z Nemci v smislu slovanske gostoljubnosti.

To nalogo je list po skromnih močeh, ki so mu bile na razpolago, tudi v resnici vršil. V državno-pravnem pogledu je zlasti njegov urednik Peter pl. Radics zgodovinsko utemeljeval za vse Slovence notranjeavstrijsko skupino,⁹² zavzemal se je za federalizem pokrajin po zgledu «Staročehov»,⁹³ prinašal dr. Tomanove govore iz državnega zbora. Z Nemci in nemškutarji se ni boril niti z ono odločnostjo kakor dr. Bleiweis v «Novicah». V spravljivem smislu je celo simpatično poročal o ljub-

⁹² Triglav z dne 18, 22, 25, 29. avgusta 1865, str. 273, 276, 280, 285.

⁹³ Triglav z dne 26. maja 1865, str. 177; z dne 6. oktobra 1865, str. 529.

ljanskih nemških društvenih prireditvah in še obširneje seveda o slovenskem društvenem življenju. V svojih poznejših letnikih se je včasih zadeval ob nemškutarje v temperamentnih feljtonističnih kramljanjih, kakršnih do izida mariborskega «Slovenskega naroda» niso poznali slovenski listi. Levstik, spočetka odločen nasprotnik lista, je po Levčevem zatrdilu⁹⁴ postal leta 1868. sam sotrudnik «Triglava» in povzročil s svojim člankom «Unsere Deutsch-Liberalen» uredniku celo tiskovno pravdo in obsodbo na par tednov zapora. Po Levstikovem odhodu na Dunaj je «Triglav» s krivičnimi obdolžitvami glede zvez z Nemci Levstika in Stritarja skoraj onemogočil pri «Pavlihi» in «Zvonu».

«Triglav» je bil pravo dete «Staroslovenstva». V slovenskem javnem življenju ni bil tolikanj pozitivna postavka, kolikor kamen, ob katerem so se ločili nazori «Staroslovencev» in «Mladoslovencev». Ob njem so začeli uvidevati zaostalost in jalovost Bleiweisovega patriarhalnega konservatizma tudi obmejni Slovenci in začeli sami misliti na realizacijo tega, o čemer niso hoteli nič slišati prvaki — na ustanovitev neodvisnega slovenskega političnega lista v Mariboru.

Andrej Einspieler, oni mož, ki je že ob novem letu 1864 v Celovcu snoval tak list pod imenom «Besednik», je konec istega leta prav ob času, ko so «Novice» definitivno javile, da začne z januarjem 1865 izhajati «Triglav», vnovič pristopil k izvedbi svojega načrta, si prekrbel urednika in javil v zadnji številki «Novic» 1864 slovenskemu občinstvu naslednje: «Pričakovali smo, da se bode o novem letu odkod drugod prikazal kak političen časopis v slovenskem jeziku. Prišlo je novo leto, časopisa pa le ni. Potreben pa nam je, kot ribi voda. Zatoraj se je v Celovcu napravil ‚Slovenec‘, kateri ima najpoprej blagi namen, podučevati in omikovati vse Slovence v vseh rečeh, ki se tičejo sv. Cerkve, politike, narodnosti, svobode in narodnega gospodarstva... ‚Slovenec‘ bode vselej Katoličan, Slovenec in Avstrijan...

⁹⁴ Levstikovi zbrani spisi, V., str. 358.

Slovinci! ... glejte! imamo, po čem smo dolgo izdihovali in upili. ‚Slovenec‘ ni nobena *dobičkarska* naprava, narodna reč je, toraj vredna, da jo podpira ves narod na *uso moč*.»⁹⁵ Kot odgovorni urednik je bil pod tem povabilom podpisan *Janez Božič* (1829—1884), Gorenjec, ki je bil nekaj časa kaplan v Krašnji, pozneje suplent na reški gimnaziji, nato klasični filolog na dunajski univerzi, od koder ga je Einspieler kot marljivega «noviškega» dopisnika poklical v uredništvo svojega novega lista.⁹⁶ Božič je bil takrat Slovincem najbolj znan kot prevajatelj Platonovega «Kritona» in «Apologije», ki sta izšla leta 1862. v III. zvezku Janežičevega «Cvetja iz domačih in tujih logov».

Dne 14. januarja 1865 je izšla prva številka «Slovenca» z naznanilom, da bo list izhajal dvakrat na teden, in s programatičnim uvodnikom, iz katerega takoj spoznamo iz njegovih «Stimmen» enako nam Einspielerjevo osebnost. Uredništvo izjavlja v tem programatičnem članku, da bo «Slovenec» posvečen probuji slovenske duševnosti, zlasti probuji narodnega duha. V tem smislu je imel list na čelu zapisano geslo: «Živi, živi duh slovenski, bodi živ na veke!» «Kaj hoče ‚Slovenec‘?» vprašuje Einspieler in odgovarja na to vprašanje takole: «Čujte, da na kratko povemo: ‚Slovenec‘ hoče, naj se *slovenski duh* izbuja in oživlja, uterjuje in razširja.» Izhajajoč s trojnega svojega načela, da je slovenski duh «prijatelj sveti Cerkvi, pravi omiki in mogočni Avstriji,» pravi, da bo njegov list branil pravice katoliške cerkve in slovenski jezik, «zraven pa ne bo ljudi, ki niso naše vere, nikoli černil ali preganjal.» V teh besedah takoj spoznamo Einspielerja, znanega nam pristaša Güntherjevega tolerantnega liberalnega katolicizma, ki se ni upogibal kakor dr. Bleiweis Jeranovemu rogobornemu klerikalizmu. Kar se tiče druge načelne točke, prave omike, meni Einspieler, da do take omike dospe samo narod, čigar jezik se je glede na javno veljavo oprostil

⁹⁵ Novice z dne 28. decembra 1864, str. 428.

⁹⁶ Glaser, Zgodovina slov. slovstva, III., str. 201.

vseh spon. Zato da se hoče «Slovenec» potezati za enakopravnost slovenščine v šoli in uradu. Kar se tiče tretje točke programa, Einspieler upa in veruje, da bo Avstrija, katero so Slovenci leta 1848. rešili propada, nudila Slovincem sigurno in mirno domovino, vsled česar bodo Slovenci «s pestjo in kervjo Avstrijo branili in deržali,» svoje duševne moči pa darovali svoji predragi domovini. Novi list upa, da mu bo mogoče v slogi z ostalimi slovenskimi listi obdelovati predvsem politično polje, ki «je skorej še prazno in čaka delavca.»⁹⁷

V tehničnem pogledu je bil list tako urejen, da je prinašal na prvem mestu uvodne članke, in sicer tako odločne in krepko pisane, kakršnih ni doslej v tem obdobju prinašal noben drugi slovenski list razen Levstikovega «Napreja». Nato so sledila poročila iz dunajskega državnega zbora, ki so se ozirala zlasti na govore slovenskih in slovanskih državnih poslancev. Potem so bili uvrščeni dopisi «iz dežele niže-avstrijske» (zlasti z Dunaja), «iz dežele notrajno-avstrijske» (posebno iz Celovca, Ljubljane, Maribora, Trsta in pokrajinskih slovenskih krajev). Naslova teh dveh rubrik sta ustrezala Einspielerjevemu državnopravnemu programu avstrijskega federalizma. V tretji rubriki te vrste so prihajali na vrsto dopisi «iz dežele trojedine kraljevine» (zlasti dopisi iz Zagreba, Varaždina itd.). Pod naslovom «Ptuje dežele» so se registrirale glavne novice iz inozemstva. Naslov «Razne novice» je združeval kratke, zlasti kulturne vesti iz vseh krajev sveta. V «Drobtinah» pa se je oziralo na literaturo in gospodarstvo.

V državnopravnem pogledu se je list potezal do konca vojne leta 1866. za notranjeavstrijsko skupino v bodoči federalizirani Avstriji. Po prusko-avstrijski vojni, ki je pokazala moč prodirajoče narodnostne ideje, se je v listu najprej dr. Jos. Vošnjak postavil na stališče prirodnega prava, zagovarjajoč južnoslovansko edinstvo.⁹⁸ Svoje

⁹⁷ Slovenec z dne 14. januarja 1865, str. 1.

⁹⁸ Slovenec z dne 11. oktobra 1865; dne 7. marca 1866; zlasti pa dne 22. septembra 1866, str. 503.

zgodovinsko-pravno stališče je začel sčasoma tudi Einspieler prilagajati v toliko, da je govoril o združenju nekdanjega ilirskega kraljestva s spodnjim Štajerjem,⁹⁹ dokler ni Svetec v člankih, ki jih ni mogel dokončati v «Novicah»,¹⁰⁰ izdal v «Slovincu» gesla o združitvi vseh južnoslovanskih plemen v eno celoto.¹⁰¹ Od dne 1. decembra 1866 je tudi iz lista izginila rubrika «notranje-avstrijskih dežel» in se nadomestila z rubriko «Slovenske dežele». Z državnopravnim slovenskim programom se ni sploh noben drugi slovenski list toliko bavil kakor «Slovenec», ki je prinašal v usodni Belecredijevi dobi od 12. septembra 1866 dalje celo vrsto člankov pod naslovom «Naš program po vojski», v katerih so se oglašali najuglednejši slovenski politiki iz vseh predelov domovine. Najmarljivejši sotrudniki poleg obeh urednikov so bili: dr. Jos. Vošnjak, dr. Val. Zarnik, kaplan A. Domicelj, Dav. Trstenjak, Božidar Raič, dr. Turner, dr. J. Sernek, zlasti pa Fran Levstik. Posebno pa predstavlja Levstikovo sodelovanje v kulturni in društveni kritiki še danes za literarnega zgodovinarja največji interes. Levstikovi dopisi iz Ljubljane v «Slovincu» pripravljajo nastop «Mladoslovincem» in krčijo pot bodočemu «Slovenskemu narodu», kakor tudi literarni misiji, ki je imela v drugi polovici 60ih let pripasti združeni trojici Levstik-Jurčič-Stritar.

Vobče se mora reči, da je dobil Levstik v Einspieler-

⁹⁹ Slovenec z dne 10. oktobra 1866, str. 525.

¹⁰⁰ Dr. Josip Vošnjak, Spomini, I.—II., str. 211.

¹⁰¹ Slovenec z dne 5. novembra 1866, str. 555. — Za južnoslovansko skupino v federalizirani Avstriji je govoril tudi dopisnik «Od Savine», Vošnjak, in za isto idejo se je izrekel, ako bi se ne dala oživotvoriti slovenska skupina, «Zedinjena Slovenija», tudi Bož. Raič. (Slovenec z dne 29. septembra 1866, str. 311.) Neki goriški dopisnik se je potezal za «zedinjeno Slovenijo» v avstr. okviru in za to, da bi se ta kot «regnum socium» pridružila k srbohrvatski skupini, nakar bi se v hrvatsko-srbskih srednjih šolah in na univerzi v Zagrebu predavala tudi slovenščina, na slovenskih srednjih šolah pa tudi srbohrvaščina. (Slovenec z dne 27. oktobra 1866, str. 345.)

jevem «Slovincu» vsaj malo duška za vse, kar se je bilo nakopičilo v ljubljanskem ozračju v prvi polovici 60ih let v njegovi kulturno-aktualistični, napredni in kritično razpoloženi duši. Že takoj v prvo številko «Slovenca» je poslal Levstik iz Ljubljane dopis, ki se je začel z besedami: «V naglici — pošiljaje naročnino — Vam kratko le to povem: ‚Slovenec‘ dobro, prav dobro došel! Le modro in moško, se ve da slovensko in liberalno se obnašajte, in naročnikov pa dopisovavcev manjkalo ne bode. Kar je mladega in rodoljubivega sveta, vse je vneto za ‚Slovenca‘. ‚Slovenec‘ nam pasti ne sme, to bi bila za nas Slovence — 1½ milijon duš — nesreča in — sramota! — To za zdaj — prihodnjič kaj več.»¹⁰²

Takoj v prihodnjem dopisu iz Ljubljane pa je Levstik že poskusil napraviti prvi rahli sunek v zastarelo patriarhalno-konservativno stavbo ljubljansko tam, kjer so njeni prostori duha nastopajoče mladine najbolj zoževali: načel je poglavje o «Triglavu» in o dragem stanovanju ljubljanske čitalnice v hiši Bleiweisovega prijatelja in «slovenskega Mecena» Souvana. O novem nemškem listu za Slovence piše: «Potožimo ti in prosimo te, preljubi nam ‚Slovenec‘, naznanuj svetu slavjanskemu, da nas močno žali in boli, da je sivi ‚Triglav‘ svojo kučmo s cilindrom, domačo surko spremenil z nemškim frakom . . .! Naj pa dela naš sivi starček, kar se mu zljubi, Ljubljancanje, mi nikoli pozabili ne bomo, da ima naša bela Ljubljana sveto in slavno nalogo, naj bode slovenska Athena.» Glede čitalniškega stanovanja pa piše, da so «Novice» pozabile omeniti, da se je na letošnjem občnem zboru čitalničnem slišalo po vsej dvorani «nezadovoljno mermranje», ko se je javilo, da čitalnica plačuje za svoje stanovanje 1400 fl. a. v. na leto. Za te prostore da bi dal privatnik komaj 900 gld.¹⁰³

Že ta dopis je zlasti z zadnjo svojo ostjo hudo vznemiril ljubljanske prvake. «Novice» so dotlej dvakrat registrirale izhajanje «Slovenca». Takoj v 1. številki no-

¹⁰² Slovenec z dne 14. januarja 1865, str. 3.

¹⁰³ Slovenec z dne 4. februarja 1865, str. 26.

vega letnika so pisale: «Prvi list nemškega časnika ‚Triglav‘ je prišel včeraj na svetlo. Nadjamo se, da bo po svoji poti mnogo koristil domovini naši, in ker začne v Celovcu izhajati tudi slovenski politični časnik ‚Slovenec‘, je spolnilo novo leto želje vse. Bog daj srečo!»¹⁰⁴ Ko so priložile «Novice» svoji 3. številki prvi na ogled poslani list «Slovenca», so objavile kratko notico, v kateri dr. Bleiweis izraža prikrito željo, naj bi «Slovenec» ne silil na kakšna nova pota. Tista notica se glasi: «Današnjim ‚Novicam‘ je priložen 1. list ‚Slovenca‘, v katerem obširno razlaga, kaj hoče ‚Slovenec‘, držaje se istih pravil, kakor vsi drugi časniki.»¹⁰⁵

Na omenjeni Levstikov prvi sunek so prinesle «Novice» popravek o «nezadovoljnem mermranju» izpod peresa dr. Orla, podpredsednika čitalnice, o čemer sem že govoril v opisu čitalniškega življenja. A Levstik si ni dal zamašiti ust. Oral je dalje ter sprožil idejo «Narodnega doma» in bodril tudi «Slovenca», naj vztraja na potu kritike: «‚Slovenec‘ le naprej po pošteni poti in brez strahu, kakor si nam že v mnogih sestavkih pokazal, — ti se boš marsikteremu zameril — zraven pa vendar le slovenskemu narodu in tudi — sebi koristil. Komaj se je to zvedelo, že se je oglasil mož, ki ne hrepeni po hvali in slavi, da je pripravljen za narodno poslopje od 10.000 do 20.000 glđ. posoditi, da bi le pri tem pošteni zaslužek imel. Slovenci! Zdramite se, podpirajte narodno reč, ne pa kakega posameznega človeka... Naše geslo naj bode le za narod in njegovo omiko neutrudljivo brez samoteržja skerbeti.»¹⁰⁶

Levstiku so prišli na pomoč še drugi «mladoslovensko» razpoloženi možje. Dva dopisnika, eden iz Trsta (najbrž Cegnar), drugi iz Celovca (najbrž Janežič) sta začela v «Slovincu» izpraševati po literarnem paladiju mladega pokolenja, po Prešernu, čigar poezije da so razprodane, «lepo znamenje in priča, da se te poezije rade prebira-

¹⁰⁴ Novice z dne 4. januarja 1865, str. 7.

¹⁰⁵ Novice z dne 18. januarja 1865, str. 23.

¹⁰⁶ Slovenec z dne 18. februarja 1865, str. 45.

jo».¹⁰⁷ Na ta dva dopisa je dal Bleiweis v «Novicah» besedo Blasniku, da je povedal, češ da ima še 190 izvodov Prešerna neprodanega. Temu Blasnikovemu naznanilu je bila pristavljena pikra, najbrž Bleiweisova opazka: «Je li to, lepo znamenje in priča, da se te poezije rade prebirajo? . . . Žalibog, da se navdušenost besedna ne strinja vsigdar z djanskimi pričami.»¹⁰⁸ Urednik Einspieler (ali morebiti sam Levstik?) je v «Slovincu» repliciral na to Blasnik-Bleiweisovo pojasnilo v članku «Kupčija s slovenskimi knjigami» in pri tej priliki rahlo odgrnil zagrinjalo z ene najbolj nesimpatičnih lastnosti, ki je bila v teh letih že popolnoma prevzela Bleiweisov značaj, namreč avtokratičnosti. Einspieler je odgovarjal: Ta Blasnikov odgovor je sramoten, češ, knjige leže pri njem, pa jih nihče ne kupuje . . . «navdušenost besedna se ne strinja vsigdar z djanskimi pričami» . . . «Ponuja se torej ‚Slovincu‘ spet — rekel bi — po sili lepa prilžnost, kako osoljeno in grenko spregovoriti o tej važnej zadevi — spregovoriti jo posebno o našej belej Ljubljani. Pa ‚Slovenec‘ noče ljubega miru podirati, noče ognja v streho nositi, noče za svoje resnične, pohlevne in premišljevanja vredne besede v sejah društvenih zborov in po časopisih hudo in ostro pokregan pa po svetu kot hud nepokornež razglašen biti. So nekteri ljudje že tako razvajeni, da nočejo slišati zvona na obe plati; vse, kar so oni vpeljali, je popolnoma in ne potrebuje nobene poprave, in gorje mu, kdor se prederzne kaj reči.»¹⁰⁹

Ob istem času, ko se je v takšni zvezi v «Slovincu» popraševalo po Prešernu, je Bleiweis v svojih «Novicah» hvalisal tako plehko čitalniško dramatično literaturo, kakor sta bila Vilharjev «Servus Petelinček» in Pesjakove «Svitoslav Zajček». Oni dr. Bleiweis, ki je dne 15. julija 1863, takrat ko je poročal, da Levstik prevzame uredništvo njegovega albuma, še pisal o Levstiku, «da tira kolo slovenske slovnice vrlo naprej», se sedaj

¹⁰⁷ Slovenec z dne 4. in 16. marca 1865, str. 59 in 69.

¹⁰⁸ Novice z dne 22. marca 1865, str. 98.

¹⁰⁹ Slovenec z dne 1. aprila 1865, str. 90.

ni mogel zdržati, da bi od strani ne mahnil po Levstiku. Pisal je: «Le vodo bi nosili v Savo, ako bi hotli dokazovati, da je gospá Pesjakova zopet vsako vrstico prav v duhu slovenskega jezika in slovniško izvrstno prestavila v domači jezik. Da je v njenih delih vsaka besedica dobro prevdarjena, ve vsak, kdor ne grize samo lupin slovenskega jezika, ampak mu je segel do jedra.»¹¹⁰

Take zbadljivke Levstika niso spravile z ravnotežja na njegovi smotreni kritični poti, ki si jo je bil začrtal v celovškem «Slovcu». Šestdeseta leta so bila doba prebuje slovenskega društvenega življenja. In prav to društveno življenje je vzel Levstik pod svojo kritično lupo. Že v marcu 1865 je bil napisal v «Slovenca» «Odkritosrčno besedo» o kranjskem Zgodovinskem društvu, čigar predsednik je bil dr. Heinrich Costa, oče slovenskega prvaka. To društvo je izdajalo svoje «Mittheilungen», pri katerih so sodelovali tudi razni odličnjaki «Staroslovencev», kakor dr. E. H. Costa, Dav. Trstenjak, Hisinger i. dr., samo v nemškem jeziku. Stari Costa je vodil društvo docela v onem starem predmarčnem duhu, ko se je tudi o domačih rečeh razpravljalo po nemško. Levstik mu je zaklical v tem sestavku: «Ali naj bo zagotovljen marljivi in iskreni gospod vodja, da so pretekli oni lepi časi, kjer so nemški domoljubi slovenščino pestovali, kakor onemoglo dete, ki *ne zna govoriti*; *zatoraj rečemo: Zgodovinsko društvo si ne bode prej opomoglo, dokler ne postane bolj kranjsko, bolj narodno.* In da postane narodno, treba je predvsem, da so njegova sporočila taka, da jih umejo tisti, katerih deželsko povestnico preiskuje — da so *slovenska*.» Zaradi nekih zvez z vnanjimi svetovnimi učenimi družbami naj bi bile publikacije nemške? «Take obilne zveze z vnanjimi družbami, ki nimajo nič upliva na našo zgodovino, so bolj baharije, kakor h kaki praktični koristi.» S to kritično besedo («baharija») je Levstik v svojem zdravem kritizmu razgalil eno glavnih slabih strani «staroslovenskega» znanstvenega in literarnega delovanja. Da ga pri

¹¹⁰ Novice z dne 29. marca 1865, str. 105.

tem ni vodil nikak ozkosrčen narodni šovinizem, se razvidi iz njegovih nadaljnjih izjav, v katerih pravi: Naj se organ «zgodovinskega društva za Kranjsko» izdaja po slovensko. «Takim pa, ki bi radi pisali, pa ne znajo slovenski, naj bode prosto nemški pisati, vendar značaj zgodovinskega društva naj bi bil vselej slovenski.» Na ta način bo društvo oživel, «kajti zercalo bode slovenske marljivosti in učenosti».¹¹¹

V prihodnjem mesecu se je Levstik v «Slovincu» prvi lotil kritike slovenskih društvenih, zlasti čitalniških prireditelj, o čemer smo že govorili v pregledu društvenega življenja v tem obdobju. Prehajajoč v majskih dopisih k nekaterim kritičnim opazkam o slovenski književnosti ugotavlja, da nam je tu «hvaliti le delo, ne pa osebe». Ker ima neprestano pred očmi «omiko in izobraženje celega naroda», si ne more kaj, da bi se znova ne dotaknil «Triglava»: «Zdi se nam v tem obziru ljubljanski ‚Triglav‘ čisto nepotreben in narodu slovenskemu bolj škodljiv, kakor koristen; kajti narod se ž njim v slovenščini gotovo ne bo vadil in izurjal, marveč se popotujeval.» Kar se tiče slovenskih časnikov, pristavlja Levstik na njihovo addresso naslednje kritične besede: «Česar pri naših časopisih težko, težko pogrešamo, je tisto prijateljsko, vzajemno in složno delovanje, katero človeku tako dobro dene. Vsak časnik gleda le na svoj dobiček, hvali le svojo mavho, malo ali celo nič pa ne mara za to, kar počenja njegov tovarš in sodelavec. Ti mladi ‚Slovenec‘ se še najbolj prijateljsko obnašaš, jemlješ sestavke, ki se slovenskega naroda tičejo, tudi iz ljubljanskih časnikov, vendar pa po naših mislih vedno le za ‚družbo sv. Mohora‘ skerbiš. Kaj pa še le porečem o naših ljubljanskih časopisih. ‚Triglav‘ menda še imena ‚Slovenec‘ pisal ni; ‚Novice‘, ki imajo za tujca ‚Triglava‘ v svojih predalih le sladkorja in medu, ‚Slovenca‘ le pisano gledajo in prešernemu mladencu kaznovavni bič kažejo.» «Slovenec» se krepko bori zoper celovško sodišče, ki uraduje s tolmači. Ljubljanski listi o tem ne

¹¹¹ Slovenec z dne 29. marca 1865, str. 85.

črhnejo niti besede. «Pri vseh pisarijah nam je vsem najpoprej gledati na omiko in korist naroda, popušča je osebne strasti; delajmo pošteno in ne zabimo, da nas bojo naši potomci po smerti zaradi našega delovanja sodili, varujmo se, da ne bomo oskrunili povestnice slovenskega naroda.»¹¹²

Pet dni po izidu tega dopisa (dne 11. maja) je izgubil Levstik na prvem občnem zboru «Slovenske matice» svojo tajniško službico. A nadaljeval je svoje dopise iz Ljubljane v celovškem «Slovincu» v istem mirnem tonu. V zadnjem delu svojega omenjenega dopisa je pisal, naj bi Slovenci zahtevali od Nemcev, ki živijo že leta in leta med njimi, da se nauče slovensko na ta način, da bi naročali in kupovali ustno in pismeno pri njih vedno po slovensko.¹¹³ Pritoževal se je, da se v ljubljanskem mestnem zastopu preveč nemškuje. «Gospodje zahtevajo od državnega uradništva ravnopravnosti, sami pa v svojem obnašanju vendar storiti nočejo.» Ako je mogoče v deželnem zboru, ako se je dalo v «matičnem zboru» slovensko govoriti, zakaj bi se ne govorilo tako v mestni zbornici?¹¹⁴

Prvi ostrejši ton se oglasi v teh Levstikovih dopisih dne 1. julija 1865. Naperjen je zoper «Triglav». Pri tej priliki si tudi Einspieler ne more kaj, da bi ne nastopil zoper ta list, ki so ga ustanovili prvaki takrat, ko je vse klicalo po slovenskem političnem listu in je moral tej splošni potrebi priskočiti na pomoč on sam v ponemčenem Celovcu z ustanovitvijo «Slovenca». Urednik «Slovenca» pravi v podčrtani opazki, da dobiva od dne do dne več dopisov zoper «Triglav», njim nasproten da je prejel doslej samo en dopis «aus deutsch gesinnten Rudolfswerth», ki list zagovarja. «Glede na razdor, ki ga 'Triglav' nareja, — glede na enostranski namen 'Triglava', — glede na pičlo, pičlo narodno obnašo 'Triglava', — glede na oviro in škodo, ki jo edino potrebni

¹¹² Slovenec z dne 6. maja 1865, str. 131.

¹¹³ Slovenec z dne 17. maja 1865, str. 143.

¹¹⁴ Slovenec z dne 28. junija 1865, str. 191.

„Zukunft“-i na Dunaju dela, — očitno izrečemo,» pravi Einspieler, «da je „Triglav“ prava nesreča za Slovence, — dalje in več o njem pa ne govorimo in ne bomo govorili.»¹¹⁵

V tem času so začeli «Slovincu» dopisovati tudi drugi dopisniki iz Ljubljane, sami moške Levstikovega duha in smeri. Eden izmed njih se je v juliju 1865 v svojem dopisu spomnil tudi Levstika ob priliki, ko se je govorilo, da prevzame on uredništvo uradne «Laibacher Zeitung». Dopisnik je imenoval Levstika za Miklošičem «prvega slovenskega jezikoslovca», ki je «kot izversten pesnik in pisatelj sploh znan», in nadaljuje na adresu ljubljanskih prvakov: «Z velikim veseljem opominjamo, da vladni časnik pride v roke takemu domoljubnemu, spoštenemu, učenemu rojaku, nasproti pa tužno obžalujemo, da je bil tako izversten pisatelj zaradi pomanjkanja vsake podpore prisiljen v veliko škodo slovenščini se z nemščino pečati. Naši prvaki so ga moralno prisilili, da se je moral tudi borno plačani službici odpovedati, njemu prvemu tukajšnjemu jezikoslovcu se ni privoščilo, da bi si bil mogel le en sam sold pri delu slovensko-nemškega slovarja prislužiti; on bi bil moral gladu umreti, ako bi mu drugi v največi potrebi, spoznaje njegove velike dušne zmožnosti, poštenega zaslužka priklonili ne bili. Za domače izverstne pisatelje, za domače slovstvo se tako skerbi; gospodje, ki imajo vpliv na narod, bi tega nikakor prezreti ne smeli.»¹¹⁶

Poleg teh in takih kolegov časniškega peresa je Levstik od časa do časa še nadalje dopisoval «Slovincu» in od-

¹¹⁵ Slovenec z dne 1. julija 1865, str. 195.

¹¹⁶ Slovenec z dne 8. julija 1865, str. 205. — V letu 1867., ko je bil nastal prepir med Levstikom in Cigaletom zaradi sistema, po katerem se naj sestavi slovensko-nemški slovar, je pisal neki ljubljanski dopisnik v podlistku «Slovenca», da bi morali vsi Slovenci podpirati Levstika, «da bi se Levstiku tudi gotova prihodnjost ustanovila in to timveč, ker mu jo je nekaj poderla prenapeta, enostranska strast rajnega G[lobočnika].» (Slovenec z dne 23. februarja 1867, str. 93.)

krival s svojim kritičnim očesom vedno nove narodne potrebe. On, literat, je med prvimi opozarjal na to, da bi morali Slovenci posvetiti več svoje pažnje materialni kulturi. V tem pogledu je zanimiv njegov dopis v «Slovincu», v katerem pravi: «Akoravno sedanji čas vsacega spodbada, prebivalci na Kranjskem večidel se le starega kopita derže, sedajnemu času primerne naprave in znanjbe se le redkoma pri nas vpeljujejo, le sila malo premožnih gospodov si prizadeva, nove fabrike ali tovarne napraviti in tako ljudem k potrebnemu zaslužku pripomagati, pa tudi ti veliko premalo domoljubno mislijo in navadno le tujce za boljše službe sklicujejo, akoravno se mnogo prebrisanih domačinov z raznimi vednostmi nahaja.» Vedno zopet pa se vrača Levstik v svojih prispevkih v «Slovincu» k duševni kulturi slovenski. Tako piše: «Kakor je naš materialni stan slab, taka se nam godi tudi v duševnem življenju; narodna zavest je začela pri nas hirati, mi ne napredujemo; kdor pa ne napreduje, gre gotovo že rakovo pot. Vsi Slovenci gledajo na središče, na belo Ljubljano, ona pa ali spi ali pa se zaradi osebnosti prepira in zraven pa na svoje delovanje za narod pozabi . . . Sploh se pripoveduje, da je vsakemu čitatelju ‚Slovenec‘ zaradi izverstnih in za domačo omiko puhtečih dopisov, samostalnega neodvisnega njegovega duha in svobodnega napredka jako všeč; ali kaj še to vse pomaga, tudi podpirati ga je treba, saj ni drag . . . in vendar se tu samo v Gnezdovi kavarni nahaja. ‚Novice‘ so 1864 na 198. strani rekle, da ga bojo vsi gospodje podpirali, ki so za Ljubljano nemški list obdarovali; če se ne motimo, tako ga res vsaki deseti podpira, vsi drugi za domačo reč nimajo grošev.»¹¹⁷

Dne 26. julija 1865 je začel Levstik pod psevdonimom Lomski priobčevati v «Slovincu» svoj znameniti članek «Čitalnično stanovanje in narodni dom», v katerem je podobno kakor prej ob zadevi «Triglava» v spravljivi, četudi mestoma ostri besedi odkril vse to, kar je ločilo

¹¹⁷ Slovenec z dne 19. julija 1865, str. 215.

«staroslovenski» breziniciativni patriarhat od «mladoslovenske» želje po napredku.

V jeseni leta 1865. je dopisoval Levstik «Slovincu» o ljubljanski bolnišnici,¹¹⁸ o ljubljanskem narodnem gledališču,¹¹⁹ o federalističnih nastopih ljubljanskega občinskega zastopa,¹²⁰ grajal je pisavo uradne «Laibacherice» zoper narodno gledališče in pri tej priliki objektivno pohvalil celo «Triglav».¹²¹

V prihodnjih letnikih «Slovenca» so zlasti zanimivi Trstenjakovi feljtoni «Obrazi iz Ljubljane». Tu se je pisec približal Levstikovemu «mladoslovenskemu» kritizmu. Iz zadnjega podlistka tega naslova bi skoraj sklepali, da se je mlada generacija v letu 1867. začela odtezati politiki, ker se vnema posebno za slovstveno delovanje, ko kliče: «Non omnia possumus omnes. Vsak v svojem krozi! Pustimo politiko onim, ki jo razumijo. Politika je tudi znanost in se ne da samo iz berila časnikov naučiti.» Kar se tiče literarnega delovanja, se Trstenjak tukaj tudi pritožuje nad Ljubljano, češ da «nam Ljubljana malo, premalo stori za slovensko slovstvo.» Za vzrok navaja podobno Jurčiču in Stritarju preostrosluho vohanje nemoralnosti v ljubljanskih vodilnih krogih: «Pravično je poganjati se za moralnost v slovstvu, vendar ne moremo tirjati, da se duh slovenskega naroda bode le s samimi meditacijami nasitoval... Posebno slabo stoji s slovenskim pesništvom. Narodnega pesnika še zmirom pričakujemo. Poznam več nadepolnih, mladih slovenskih pesnikov; zakaj da skrivajo svoje rokopise, ni mi znano. Nekteri se bojijo kritike, drugi nemilega preganjanja — bode tudi v tem oziru bolje. Indolencija in intolerancija bodeta zginile, kedar nastopi prepričanje, da, če o ljubezni zapoješ, nisi še svetá pokončal. Pojdite v planine, narod vam tam

¹¹⁸ Slovenec z dne 4. oktobra 1865, str. 505.

¹¹⁹ Slovenec z dne 14. oktobra 1865, str. 515.

¹²⁰ Slovenec z dne 21. oktobra 1865, str. 525.

¹²¹ Slovenec z dne 4. novembra 1865, str. 529.

skuje za vsak dan novo okroglo, poje se od hiše do hiše, in krščanski svet še vendar stoji.»¹²²

Levstik se je od decembra 1865 dalje, ko je bil prevzel uredništvo slovensko-nemškega slovarja in je izdajal svojo gramatiko ter se v prihodnjem letu udeleževal izdaje «Klasja», res bolj intenzivno ukvarjal z jezikoslovjem in literaturo, vendar vemo od druge strani, da ga politika niti malo ni nehala zanimati. Smrt celovškega «Slovenca» konec aprila 1867 ga je celo znova popolnoma okupirala z idejo osnutka novega neodvisnega slovenskega političnega lista, z idejo, kateri je Levstik prav v letu 1867. žrtvoval mnogo dela in misli.

Poleg Levstika, ki je bil najodličnejši sotrudnik Einspielerjevega «Slovenca», pa je imel ta list še celo vrsto dopisnikov, o katerih bi se dalo reči, da si jih je v dobi svojega poltretjeletnega izhajanja tako rekoč sam vzgojil zlasti za politična vprašanja. Vobče je ta armada političnih dopisnikov, katerih dopisi so se pogosto priobčevali tudi kot uvodniki, ako so se ukvarjali s kakim bolj načelnim vprašanjem, tvorila hrbtišče celovškega «Slovenca», njegovo glavno moč in najživahnejše zanimanje. Levstikov «Naprej» je imel v tem pogledu še vse bolj osebno obeležje urednika, medtem ko je tvoril «Slovenec» že precej obširno torišče in vežbališče slovenske mlade inteligence, ki se je začela v teh viharjih letih intenzivneje zanimati tudi za politiko. Vsem tem mladim silam je odpiral Einspieler s priznanja vredno širokosrčnostjo predale svojega lista. Mnogo mnenj, ki niso mogla priti v javnost s pomočjo «Novic» in ostalih slovenskih listov, se je izrazilo v «Slovencu» ne glede na to, ali so bila v skladu z oficialnimi naziranjmi slovenskih voditeljev. Ko je n. pr. ljubljanski knezoškofijski konzistorij dne 16. marca 1866 izdal okrožnico in v njej priporočal več nemščine za kranjske ljudske šole, češ da prihaja premala izobrazba učiteljev od «vedno bolj se razvijajočega narodnega gibanja», je Einspieler-duhovnik z Božičem, tudi duhovnikom, vred prinesel dopis

¹²² Slovenec z dne 15. aprila 1867, str. 177.

iz Ljubljane, v katerem je odločno protestiral proti tendencam te duhovniške okrožnice: Učilnice naj se ne izpremene v mučilnice. Ljudska šola je za večino otrok prva in zadnja šola, torej šola za življenje. V nji si naj pridobe otroci «raznovrstnih za življenje potrebnih vednosti, ktere jim bodo na veliko večo korist, kakor pa, če vedó, da je riba — fisch, miza — tisch itd.»¹²³ Nekateri duhovniki z dežele so imenovali to konzistorialno okrožnico nemškutarsko demonstracijo in se v tem smislu izražali v «Slovencu».¹²⁴

Kakor leta 1849. ob priliki kongresa avstrijskih škofov, na katerem je kardinal Rauscher zasnoval konkordat z obsodbo narodnega gibanja in potegnil za seboj vodilne kroge slovenske duhovščine, tako je bil Einspieler tudi sedaj leta 1866. nasprotnik te struje avstrijskega episkopata. Po nesrečni bitki pri Kraljevem gradu je prinesel dopis iz junske doline z izrazito opazko njegovega lastnega naziranja, nasprotnega Jeranovemu in Bleiweisovemu. Ta dopis pravi: Glasilo kardinala Rauscherja «Volksfreund» hoče na vsak način cesarju ohraniti blišč rimsko-nemške krone in žene vojsko do poslednjega moža. «To je tista gospoda, ki sedanje gibanje raznih narodnosti za nekerščansko in ajdovsko obsoja in pogublja, pa vse nenemške rodoljube, ki se za svoj narod potezajo, kot najhuje puntarje v deveti pekel pahá.» Za temi besedami, izražajočimi znani nam nacionalno-katoliški in liberalno-katoliški Einspielerjev nazor, sledi stavek, ki se obrača naravnost zoper «staroslovenske» prvake, ki so šli čez drn in strn za konkordantnim duhom: «In take časnike podpirajo naši rojaci, ki se štejejo celo za stebre in voditelje našega naroda, slovenskemu političnemu listu pa še toliko podpore ne privoščijo, da bi v tako viharnem času zamogel vsak dan ali vsaj trikrat na teden izhajati.»¹²⁵

V nervoznih in za slovenskega časnikarja skrajno

¹²³ Slovenec z dne 25. aprila 1866, str. 150.

¹²⁴ Slovenec z dne 4. maja 1866, str. 156.

¹²⁵ Slovenec z dne 8. avgusta 1866, str. 251.

nevarnih dneh, ko se je z vsakim dnevom bolj ostril prusko-avstrijski spor in je šlo za to, ali naj ta spor reši kongres državnikov ali orožje, takrat je Einspieler neustrašeno izražal svoje mnenje za kongres, toda ne samo za kongres vladarjev in ministrov, ampak za kongres, «pri katerem bodo govorili tudi narodi po svojih zastopnikih». Ako bi tak kongres ne bil mogoč, je bil tudi Einspieler za «vojsko do poslednje kervave kapljice in poslednjega beliča». Toda glede na to vojno je Einspieler v teh nevarnih dneh odločno zavračal mnenje dunajskih nemških listov, ki so trdili, da se v nji Avstrija ne bo borila «za kako specifično avstrijsko idejo», ampak samo za to, katero nemško pleme bo gospodovalo nad srednjo Evropo. V tem pogledu je Einspieler naravnost izjavil: «Mi stojimo za Avstrijo in za specifično avstrijsko idejo — za drugega nič.» Avstrija ima svojo prihodnost v svojih, zlasti nenemških narodih in na vzhodu.¹²⁶ V najbolj napeti politični atmosferi, že ob izbruhu prusko-avstrijske vojne, si je upal Einspieler v svojem listu Avstriji tako rekoč prezentirati menico: Do ut des! Enakopravnost se naj s papirja presadi v dejanje in življenje, potem se bomo borili: «Dajajte in se vam bo dalo, — dalo vse: denar, kri in življenje!»¹²⁷

Neprestano in ob vsaki priliki je opozarjal «Slovenec» na južnoslovansko orientacijo Slovencev. Kakor se je v svojem državnopravnem nazoru od svoje prvotne notranje avstrijske grupacije polagoma razvijal do Napoleoneve «Ilirije», ki bi bila združena z južno Štajersko in imela v Ljubljani univerzo ali vsaj pravoslovno akademijo, in nato do «zedinjene Slovenije», katera naj kot «regnum socium» v državnopravnem pogledu stopi v ožjo zvezo s hrvatsko-srbskimi brati, v kulturnem pa tako, da bi se Srbi, Hrvati in Slovenci na zagrebški univerzi učili ne samo v srbohrvatskem, ampak tudi v svojem jeziku, medtem ko bi se Srbi in Hrvati v svojih srednjih šolah učili tudi slovenščine, kakor Slovenci v svojih gim-

¹²⁶ Slovenec z dne 19. maja 1866, str. 157.

¹²⁷ Slovenec z dne 26. maja 1866, str. 165.

nazijah tudi srbohrvaščine,¹²⁸ prav tako je Einspieler že od prvih številk svojega lista ponovno izpodbujal na ožjo komunikacijo južnoslovanskih jezikov. Kot sin idealističnega «ilirizma» je veroval v to, da se nekoč vsa južnoslovanska «podnarečja» zlijejo v eden knjižni jezik.¹²⁹ Einspielerjev list se je trudil, da bi vzbudil pri Slovencih zanimanje zlasti za Hrvate. Pisal je: «Tisti časi, da so si Hrvati in Slovenci nekoliko nasproti stali, so k večjemu prešli in čisto prejdó, kedar bodeta oba naroda svobodnejša svojo ranopravnost v Avstriji vživala.»¹³⁰ Hrvatskih razmer, posebno političnih, «Slovenec» nikdar ni puščal izpred oči.¹³¹

Do veljave in precejšnje višine je spravil «Slovenec» prvi med slovenskimi časniki kulturni in literarni podlistek, ki je nosil v listu naslov «Besednik». V tem predalu se je spočetka mnogo razpravljalo o uvedbi vseslovenskega vzajemnega pravopisa — grajanske cirilice;¹³² pozneje so zlasti ljubljanski dopisniki prispevali za feljton prijetna kramljanja o društvenih prireditvah čitalnice in «Sokola». «Besednik» je opisoval lepoto slovenske zemlje, savske doline od Podkorena do Ljubljane,¹³³ v njem se je opisovala Istra¹³⁴, Bela krajina;¹³⁵ tu je izšlo tudi nekaj nekrologov v spomin mladih nadobudnih mož. Kramljanja o ljubljanskem društvenem življenju je pisal v feljtonu «Slovenca» poleg Levstika najbrž Nolli (Lomovič), šolsko literaturo, zlasti zgodovinsko in geografsko, je ocenjeval prof. Jesenko (Prodovski).

Tudi za slovensko literaturo je budil «Slovenec» zanimanje bolj, nego kateri koli drugi slovenski neliterarni

¹²⁸ Slovenec z dne 27. oktobra 1866, str. 345.

¹²⁹ Slovenec z dne 15. februarja 1865, str. 58.

¹³⁰ Slovenec z dne 18. februarja 1865, str. 41.

¹³¹ Slovenec z dne 3, 6. in 10. januarja 1866, str. 2, 6 in 10.

¹³² Slovenec z dne 21. februarja in 24. marca 1866, str. 57 in 94 itd.

¹³³ Slovenec z dne 7. marca 1866, str. 74.

¹³⁴ Slovenec z dne 16. februarja 1867, str. 82.

¹³⁵ Slovenec z dne 2. aprila 1867, str. 158 in dalje.

časopis. Od leta 1866. dalje se je v «Slovincu» govorilo kaj malega o vsaki številki Janežičevega «Slovenskega glasnika». Ko se je napovedalo Jurčič-Stritarjevo «Klasje», je «Slovenec» to epohalno podjetje navdušeno pozdravil. Medtem ko se je prvi dopisnik ob tej izdaji še najbolj veselil, da v nji izidejo tudi Koseskega zbrane pesmi in narodne pesmi,¹³⁶ je že ob prvem snopiču, ki je vseboval Stritarjev uvod o Prešernu, zapisal Einspieler: «Enacega dela še nima slovenska kritika pokazati.»¹³⁷ In potem, ko je v prvih dneh maja meseca 1866 prinesel Bleiweis v «Novicah» dokaj neugodno kritiko Stritarjevega in Levstikovega Prešerna, je priobčil konec istega meseca Einspieler v «besedniku» svojega lista pohvalno oceno, v kateri je ocenjevalec kazal na «enostranska pota, po katerih se sprehajajo celo naši časniki, mesto da bi živo priporočali delo, ktero bode le na veliko čast našemu slovstvu.» «Gotovo pa nam ne bode časti delalo, ako ga nam zamorite skrivno nasprotstvo in zanikernost domoljubov.» Ta ocena nadalje namiguje na to, da je s to izdajo Prešerna privatna podjetnost izpolnila željo, ki se je bila izrekla lani na občnem zboru «Maticе», da bi jo spolnil ta literarni zavod. «Tudi posamezne poezije pregleduje pisatelj na kratko. Kako lepo, kako nespodtekljivo razlaga lepo pesem ‚nezakonska mati‘, zarad ktere je bil pred enim leti tak krik in vik v Ljubljanskej čitalnici... da je ‚apotheosa nečistosti‘.»¹³⁸

Po vsem tem in takem, kar smo navedli v karakteristiko Einspielerjevega «Slovenca», nam postane jasno, zakaj ta list ni bil v milosti pri avstrijskih birokratih, nemškutarjih ljubljanskih — prvakih. A medtem ko so ga prvaki na tihem sabotirali na ta način, da ga niso naročali in tudi ne omenjali v svojih listih, so mu avstrijski birokrati in nemškutarji neprestano stregli po

¹³⁶ Slovenec z dne 28. marca 1866, str. 99.

¹³⁷ Slovenec z dne 21. aprila 1866, str. 128.

¹³⁸ Slovenec z dne 30. maja 1866, str. 171.

življenju in čakali ugodne prilike, da mu zavijó vrat. Leto 1867. z dvojnimi, naglo zaporedoma sledečimi deželnozborskimi volitvami na Kranjskem, ki so razgibale politične strasti do viška, jim je končno podalo povod, nastopiti zoper celovškega «Slovenca», ki je v dopisih žigosal deloma z imeni volilna nasilja, n. pr. v dopisu o trebanjski volitvi drja. Skedla, zdravnika drja. Marschala in kancelista Schorla. Dopisnik je govoril na splošno o «vrtoglavem zdravniku» in o «sleparjih». Imenovani trije so vložili tožbo zoper «Slovenca», ki je dobil še več tožb od državnega pravdníštva zaradi «pregreška podpihovanja in šuntanja», ki ga je bil baje zagrešil s celo vrsto inkriminiranih dopisov.¹³⁹ Toda še preden je prišlo do teh obravnav, pri katerih je bil urednik Božič obsojen na 10 mesečni zapor in izgubo 160 gld. kavcije, so pritisnili najbrž nemški in nemškutarski krogi na celovškega tiskarja Ferd. pl. Kleinmayerja, ki je Einspielerju dne 24. aprila 1867 nenadoma naznanil, da od 1. maja dalje ne bo več tiskal «Slovenca». Na koncu številke z dne 25. aprila 1867 je naznanilo uredništvo to vest svojim čitateljem s pristavkom: «Zatorej dobijo čč. gg. naročniki danes poslednji list ‚Slovenca‘ in skorej se jim po ‚Novicah‘ naznani, kaj in kako bode s ‚Slovencem‘ naprej.»¹⁴⁰

Že par dni poprej je neki ljubljanski dopisnik nekako slutil, da se morebiti kaj podobnega pripravlja zoper edin tedanji slovenski politični list. Poročal je «Slovincu», kako so zaporedne dvojne volitve razburkale duhove po Kranjskem, kako se ljubljanski Nemci jeze, da «Slovenec» tako ostro razkrinkuje njih volilni pritisk na nezavedne kroge občinstva, in je pristavljaj: «Posebno dobro mazilo za možiceljne take baže bi bil slovensk dnevnik v Ljubljani, kterega vprašanja se moramo zdaj, ko smo srečno prestali volilne viharje, s tem večo krepkostjo prijeti. Naj vendar prevdarja vsak rodoljub

¹³⁹ Novice z dne 22. maja 1867, str. 172.

¹⁴⁰ Slovenec z dne 25. aprila 1867, str. 200.

to tako važno stvar in naj naznani svojo misel. *Dnevnik moramo imeti!*¹⁴¹

Že iz tega dopisa se vidi, da je bila že neposredno pred «Slovenčevo» smrtjo vzniknila v krogu ljubljanskih dopisnikov Einspielerjevega lista, katerih glava je bil Levstik, ideja o ustanovitvi slovenskega političnega dnevnika. S tem da je «Slovenec» prenehal izhajati, je ta ideja postala še posebno aktualna. V Ljubljani se je bilo moralo že v prvi polovici maja 1867 razviti živahno razpravljanje o tej ideji, ki je privedlo končno do popolnoma organiziranega dela za njeno realizacijo, ki je trajalo od početka, ko se je v Ljubljani zvedelo za propad «Slovenca», pa skoraj do konca leta 1867.

O tem organiziranem delu ob ustanovitvi samostojnega slovenskega političnega lista v Ljubljani v drugih dveh tretjinah leta 1867. je v našo politično in kulturno zgodovino do zadnjega časa zašlo komaj nekaj malih in splošnih podatkov, zato je treba stvar seveda podrobneje pregledati.

Popolnoma neopažen je ostal v slovenski politični in kulturni zgodovini članek, ki ga je o tem gibanju napisal slovenski pisatelj Josip Starè v slavnostni številki ob priliki petindvajsetletnice «Slovenskega naroda» dne 1. aprila 1893 pod naslovom «Nekoliko spominov na mlada leta». V tem jubilejnem donesku pripoveduje Starè o svojih visokošolskih študijah v Pragi, kjer si je «dušo ogreval» z «Narodom» drja. Riegerja in dopisoval «Novicam», katerih vsako številko je hlastno prebiral z zavestjo, da premalo nudijo: «vsega premalo se je v narodnem življenju zgodilo, vse se je prepočasi razvijalo». Po dovršenih univerzitetnih študijah se je vrnil v Ljubljano in se udeleževal narodnega navdušenja, ki so ga podžigale dvojne volitve leta 1867. «Ali prav takrat smo Slovenci čutili, da nam pri vsem narodnem navdušenju nedostaje zrelega, političnega izkustva in političnega izobraženja. Uvideli smo, da se moramo še mnogo učiti, da nam je mnogo delati in se truditi, predno dosežemo,

¹⁴¹ Slovenec z dne 20. aprila 1867, str. 191.

česar nam je treba, da si ohranimo narodno življenje svoje. To resnico je posebno globoko čutil trezni in bistrourni naš rodoljub Luka Svetec in mislil je menda od mladih rojakov vzgojiti neko ‚sveto četo‘ za narodna prizadevanja. Povabil nas je torej več mladih Slovencev na prijateljski sestanek, pri katerem bi se pomenkovali o naših narodnih potrebah in se vzgajali za koristne rodoljube. Če se prav spominjam, bilo nas je dvanajst: Svetec, dr. K. Bleiweis, Peter Grasseli, dr. Hudec, dr. Kraus, Levstik, J. Nolli, dr. Papež, dr. Poklukar, F. Ravnikar, Žagar in jaz. Kdo bi naštel vse rodoljubne želje, ki jih je vsak od nas na prvem shodu razodel; ali v tem smo se vsi ujemali, da nam treba *slovenskega dnevnika in slovenskega gledališča* . . . Prijateljski sestanki so se prav kmalu jenjali, in niti danes ne vem, zakaj? Le misel o dnevniku ni zaspala, ampak sešel se je v veliki dvorani Ljubljanske čitalnice mnogoštevilni shod, ki je trajal več ur ter naposled izvolil petorični odsek, da izdela končno osnovo, kako bi se v Ljubljani oživil slovenski dnevnik. Poleg dr. K. Bleiweisa, dr. Krausa, dr. Papeža in Levstika je tudi mene doletela čast, da sem bil izvoljen v odsek. Imeli smo mnogo dolgih sej, in rajniki Levstik spisal je debele zapisnike o naših razpravah. Meni je zopet bil vzor Riegerov češki ‚Narod‘ in živo sem zagovarjal, naj bi novi list krstili ‚Slovenski Narod‘, Levstik pa je odločno bil zoper to, dasi se ni mogel odločiti za nobeno drugo ime. Ko smo izdelali ‚duševno‘ osnovo prihodnjemu dnevniku, sva dr. K. Bleiweis in jaz kot poslanca petoričnega odseka vse zapisnike odnesla dr. Kostu, tedanjemu mestnemu županu, in ga prosila veljavne njegove pomoči. Kosta se je zahvalil odseku za veliki trud in obljubil, da bode prej ko mogoče sklical nekoliko veljavnih in imovitih meščanov rodoljubov, ki bodo zagotovili tudi ‚materijalno‘ stran novemu listu, ki bode vsekakor z novim letom jel v Ljubljani izhajati na podlagi naših zapisnikov. Jaz sem nato odšel na gimnazijo v Osek, pa ne vem, kaj se je dalje godilo. O novem letu 1868 ni bilo ne duha ne sluha o slovenskem

dnevniku, meseca aprila pa se je v Mariboru porodil *„Slovenski Narod“*.¹⁴²

To doslej najpodrobnejše poročilo o tem ljubljanskem gibanju za ustanovitev samostojnega slovenskega političnega lista v letu 1867., ki je poteklo izpod peresa udeležnika te akcije, nam sporoča v glavnem resnične obrise te zadeve, v podrobnostih pa se je piscu vtihotapil v njegovo pripovedovanje ta in oni lapsus memoriae. Slučajno se mi je posrečilo najti v zapuščini Frana Levca one «debele zapisnike» sej, o katerih govori Jos. Staré, da jih je pri tej akciji pisal Fran Levstik. Levec jih je bil najbrž našel v zapuščini Josipa Jurčiča, ki jih je imel po vsej priliki obenem z nekaterimi drugimi stvarmi iz zapuščine prvega urednika «Slovenskega naroda», Antona Tomšiča. Spomin je po vsej verjetnosti prevaril Stareta naprej tam, ko ta sporoča, da je bil oni, ki je povabil «več mladih Slovencev» ljubljanskih na prijateljski sestanek v zadevi političnega lista — Luka Svetec. Po dveh Svetčevih pismih, ki jih je objavil dr. Jos. Vošnjak v svojih «Spominih», bi sicer bilo mogoče, da bi se bil prav Svetec v tem času postavil na čelo te «svete čete» ljubljanskih «Mladoslovencev», ki je želela po «Slovenčevi» smrti poleg «Novic» osnovati slovenski politični list. Že dne 30. septembra 1866 piše namreč Svetec drju. Vošnjaku, da se je par dni poprej dogovoril na sestanku pri Šventnerju z nekaterimi somišljeniki, da bodo «gledali „Slovenca“, naš edini politični list kolikor koli mogoče razširiti». «Postavili smo tukaj ljudi, ki bodo po Ljubljani naročnike nabirali, obenem se pa obrnemo tudi do znanih rodoljubov na deželi, da bodo to isto delali po deželi. Jaz mislim tudi dopisovalni klub organizirati tako, da se več nas obveže, redovito in po dogovoru dopisovati vsem časnikom, ki nas zastopajo.» Dalje piše Svetec drju. Vošnjaku, da se je preživo prepričal na znanem mariborskem shodu, kjer se je sklenil prvi slovenski narodno-politični program, «kako zelo

¹⁴² Slovenski narod z dne 1. aprila 1895; Slavnostna številka 75.

nam še pomanjkuje pravega političnega izobraženja. Po mojej misli je bila prav nejasnost političnih nazorov kriva, da se nismo mogli [v Mariboru] dorazumeti; mnogo je pa kriva tudi plašljivost nekaterih naših gospodov, ki se preveč boje kazenskih §§. Moje misli so jim bile preradikalne.»¹⁴³ Koga je takrat v letu 1866. imel Svetec v mislih pod imenom «naši gospodje», se razvidi iz njegovega prihodnjega pisma drju. Vošnjaku z dne 24. oktobra 1866, kjer pravi: «Naši ljubljanski prvaki so narodnemu pravu in zlasti južnoslovenski skupini še zmeraj nasprotniki, posebno dr. Costa; pa tudi dr. Toman. Dr. Bleiweis je bolj boječ ko nasproten.»¹⁴⁴

Po teh Svetčevih dopisih iz leta 1866. bi bilo torej verjetno, da bi se bil Svetec postavil oni «sveti četi» na čelo. A one dni meseca maja 1867, ko se je akcija za ustanovitev slovenskega političnega lista v Ljubljani začnjala, je bil Luka Svetec najbrž že na Dunaju v državnem zboru (otvorjenem dne 22. maja 1867), kjer se je najbrž že pripravljaj, da štirinajst dni pozneje glasuje za Beustovo adresso in pozneje v oktobru istega leta za — dualizem. Jos. Starè, ki se je bil vrnil že poleti 1866 s praške univerze, je torej najbrž zamenjal prej omenjeni Svetčev prijateljski pomenek izpod konca septembra 1866 z akcijo za ustanovitev političnega lista v maju 1867. Glede na omenjeno poročilo Jos. Stareta sem se v začetku leta 1918. pismeno obrnil na takrat še živečega notarja Svetca, ki mi je dne 6. I. 1918 sporočil, da je imel takrat «na vse strani dovolj opravil», in dodal: «ter nisem bil zadovoljen da so mi brez moje volje naprtili še predsedstvo petoričnega odseka. Zlasti nastop proti dr. Bleiweisu mi je bil nevšečen, ker sem njegov previden nastop proti vladi in njegovo prijazno razmerje z duhovščino pri naših razmerah le odobral. Tako mislim, da sem najbolje zanemarjal odsekovo delo. Zato mi ni znano, da bi se bil o njegovih sklepih kak zapisnik pisal.»

Tudi to Svetčevo sporočilo, ki mi ga je poslal v od-

¹⁴³ Dr. Josip Vošnjak, Spomini, I.—II., str. 209.

¹⁴⁴ Ibidem, str. 211.

govor na moja s Staretovimi podatki podprta vprašanja, vsebuje, kar se tiče Svetca, lapsus memoriae. V originalnih listinah, ki sem jih dobil iz zapuščine Frana Levca, ki vsebujejo historiat te akcije, se namreč *Sveteč niti ne imenuje*. Stari Svetec si je tudi «vsiljeno» mu predsedstvo petoričnega odseka pod vtisom Staretovih poročil samo izkonstruiral! Ker se o tej zadevi edini pred nekaj leti umrli dejanski udeležnik te akcije, takrat, ko sem ga vprašal, 84 letni dr. Papež, ni vedel ničesar natančnega več spominjati, se moramo opirati zgolj na Levstikove «debele zapisnike», ki so se ohranili v Levčevi zapuščini, in izkušati nejasnosti nadomestiti z verjetnimi domnevami.

Na podlagi ohranjenega gradiva se je vršila vsa ta akcija za ustanovitev slovenskega političnega lista leta 1867. takole:

Že 8. maja 1867, torej ne še prav štirinajst dni potem, ko je izšel zadnji list celovškega «Slovenca», so prinesle «Novice» naslednjo beležko: «Iz *Celovca* nam je ravno kar došel sledeči dopis: ‚Ni žalosti brez veselja; sporoča se nam, da se že sredi meseca maja pokaže v Ljubljani nov časnik. Vlastnik in vrednik ‚Slovenčev‘ se je že obrnil na dotične rodoljube, ali in kako bi naročnikom ‚Slovenca‘ list pošiljati blagovolili. Svesti smo si, da bodo dotični gospodje stavili kaj prijazne in dobre pogodbe, tako, da dvomiti ni, da dobodo mesto ‚Slovenca‘ novi časnik iz Ljubljane. Še te dni se zve, kaj in kakó: zatorej potrpljenje!‘»¹⁴⁵ — Avtor tega dopisa je bil najbrž Einspieler sam. Kdo so bili «dotični rodoljubi», na katere se je Einspieler obrnil, lahko domnevamo (Levstik ali Nolli?), ohranil se nam ta Einspielerjev dopis ni. Dne 15. junija 1867. je Levstik sporočil svojemu prijatelju, pisatelju Erjavcu v Zagrebu naslednjo veselo novico: «Slovenski časnik se vendar osnuje; dr. Karl Bleiweis je bil sinoči [14. junija 1867] sklical nas tobožne mladostence k seji v čitalnico. Tam sem zvedel, da je za denar uže skrbnjeno, torej naj preudarimo, kako bi se list osnoval, kdo bi vredoval itd. Ali brez nemškega lista ven-

¹⁴⁵ Novice z dne 8. maja 1867, str. 158.

dar tudi ne bode, kajti obeh je treba — tako so govorili vsi zbrani: dr. Karol Bleiweis, dr. Kraus, dr. Papež, J. Stare, Ravnikar, posebno Žagar in Anton Jentel. Kakšni možje so se posvetovali o tej stvari, vidiš iz teh imen. Jaz sem rekel, da se nemškemu listu ne vpiram, ker vidim, da prvaki ne popusté svoje stare muhe, a da mi je žal novcev, ktere požre, kajti preverjen sem, da mora skoraj poginoti, in torej sem nasvetoval, da se nemški list v vredovanji tudi v novčnih zadevah popolnoma loči od slovenskega, da nemški tudi slovenskega v grob ne potegne. To je za zdaj obveljalo. Potem se je izvolil odbor šestih, v katerem sem tudi jaz, da izdelamo črtež, kako mislimo list osnovati in da do svetega telesa dné [20. jun. 1867] podamo pisano svojo misel. Danes popoldne ob dveh bo odbor prvič zboroval.» (Pirjevec LP str. 52.) — Tega prvega pogovora se je udeležilo 11 povablencev: dr. K. Bleiweis, sodnik Vojteh Kraus, odvetniki dr. Fr. Papež, drž. fin. uradnik Fr. Ravnikar, kontrolor dež. blagajne Dragotin Žagar, uradnik finančne prokurature Emil Guttman, trgovec Anton Jentl, tajnik trg. zbornice Ivan Murnik, uradnik Josip Oblak, prof. Josip Starè in Fran Levstik. — Izvolil se ni «odbor šestih», marveč tako zvani «petorični odsek», da izdela tehnično plat (dr. Kraus, Murnik, Stare, Žagar in Levstik). Delal pa je največ Levstik, ki je sestavil program za novi list, spisal črtež in pisal vse zapisnike sej tega petoričnega odseka. Seje so se vršile: že takoj drugi dan (15. junija): pogovor o Staretovem načrtu za osnovanje lista, ki ga naj Levstik popolni. Druga seja je bila 17. VI. Tu se je čital Levstikov «Črtež».

Od tu dalje pa se že lahko zatečemo k Levstikovim «debelim zapisnikom», ohranjenim v Levčevi zapuščini. V svežnju, ki ga je Levstik naslovil «Doklade, spadajoče k zborovanju o ustanovitvi slovenskega i nemškega političnega časopisa v Ljubljani», je list papirja z naslednjim tekstom: «Povabilo k skupščini 20. t. m. ob 2¹/₂ popoldne. Program. Končni pogovor zarad časnikov. Dr. Bleiweis Karol.» Pod tem «povabilom» sledijo druga pod drugimi imena naslednjih gospodov, ki so bili po-

vabljeni k tej najbrž pripravljalni skupščini: Dr. Kraus, Dr. Papež, Nolli, Ravnikar, Žagar, Guttman, Anton Jentl, Dr. Poklukar, Pour, France Vidic, Levstik, Murnik, Oblak, Starè. Izmed teh so Levstik, Murnik, Starè s svojim lastnoročnim podpisom potrdili prejem povabila, medtem ko je za imeni ostalih po večini s svinčnikom pripisano: «ve». Podoba je torej, da je bilo povabljenih teh petnajst gospodov na oni pripravljalni sestanek, o katerem poroča Starè, da se ga je udeležilo dvanajst gospodov, med katere je Starètov oslabeli spomin po krivem uvrstil tri: Svetca, Grassellija in drja. Hudca. — Kar se tiče Grassellija, mi je sporočila na mojo prošnjo njegova snaha gospa Marijana dne 28. I. 1918 naslednje: «1.) Dejstvo, da je eksistiral kak odbor in petoričen odsek v svrhu ustanovitve političnega dnevnika, je očitno papa Grasselliju izginilo iz spomina. Pač se živahno spominja, da je bilo v gotovih krogih, katerim je pripadal tudi on, skozi leta močno gibanje za to idejo. Mnogo se je zborovalo, mnogo govorilo. Ne spominja se, kdo naj bi bil dal iniciativo, ozir. kdo bi bil sklical prvi pomenek. 2.) Da bi bilo podjetje naperjeno proti Bleiweisu, tega ne more reči, pač pa je izključeno, da bi bilo imelo njegov ‚agrément‘. Bleiweis je vedno stal na stališču, da zadostujejo ‚Novice‘ horizontu slovenskega ljudstva.»

Iz omenjenega «povabila», ki predstavlja po vsej verjetnosti povabilo na prvi pomenek, določen na dan 20. junija 1867, je razvidno, da je ta poziv na prvi sestanek podpisal Bleiweisov sin Karol. Moja domneva je ta, da je bil najbrž iniciator cele akcije Levstik, ki je potem tudi vodil večino pisarij. Ker pa Levstik ob tem času ni bil več v dobrem razmerju s prvaki in ker je obenem vedel, da se akcija ne posreči, ako ji ne sežejo z denarnimi sredstvi pod rame prvaki in njih imoviti pristaši, ljubljanski meščanje, sta si on in njegova «sveta četa» izbrala za moža, ki naj dá pobudo za tak pomenek, sina drja. Janeza Bleiweisa, s čimer je bilo дано vsaj navidezno zagotovilo, da list ne bo naperjen naravnost zoper «staroslovenske» prvake. Mogoče je tudi, da je

dr. Janez Bleiweis ali župan dr. Costa, pri katerih je «sveta četa» sondirala teren glede denarne pomoči, izrazil željo, da sestanek skliče Bleiweisov sin, in obljubil gmotno osiguranje lista, ako mu «sveta četa» zagotovi programatično in duševno podlago. Na poslednjo eventualnost se dá sklepati iz okoliščine, ki jo sporoča Josip Starè, da sta dr. Karol Bleiweis in Starè končni idejni elaborat pripravljalnega odseka v resnici izročila drju. Costu, ki jima je obljubil, da poskrbi za materialna sredstva. Iz nekega pasusa v programu lista — ki ga navedem pozneje — je razvidno, da se je vrhutega računalo tudi na prvake, da bodo od časa do časa sodelovali pri listu z uvodnimi članki.

Poročilo o omenjenem prvem sestanku, ki ga je sklical dr. Karol Bleiweis, se nam ni ohranilo. Efekt njegov pa je moral biti ta, da se je na njem izvolil šestorični odsek, ki naj izdela listu program in dovrši tehnične priprave. V ta šestorični odsek so bili izvoljeni: dr. Karol Bleiweis (kot vez s prvaki), Janez Murnik (tudi prijatelj starega Bleiweisa in sotrudnik «Novic»), od «mladinov» pa: dr. Kraus, Guttman, Starè in Levstik.

Seje odseka so se naglo zapovrstjo vršile, o seji dne 23. junija se nam ni ohranilo nobeno poročilo. Pač pa imamo Levstikov zapisnik o naslednji seji, ki se je vršila dne 24. junija kot izredna seja v prvi vrsti zaradi dopisa, ki ga je bil prejel eden izmed udeležnikov te akcije, namreč Josip Nolli od Einspielerja. To pismo se je glasilo: «Prečastiti gospod! Cesarsko pomiloščenje je pri g. Božiču spet zbudilo voljo in misel, izdajati še dalje nesrečnega ‚Slovenca‘. Jaz se ne pečam več s politiko, ktera mi je toliko grenkih ur napravila; pridobil si je pa g. Razbacherja kot založnika in druge domorodce za pomagalce. Ako pa na svetlo hodi nov slovensk časnik, hirata oba; zatorej je treba pogovoriti se. Zatorej Vas lepo prosim, da mi brez odloga naznanite, kako da stoji z novim časnikom in ali gotovo začne izhajati 1. julija t. l. Po tem se bomo ravnali tudi mi v Celovcu. Serčno Vas pozdravljam in poljubim! Ves Vaš slovenski brat And. Einspieler. V Celovcu 23. VI. 1867.»

Na to pismo, v katerem torej Einspieler naznanja ljubljanskemu odboru, ki je pripravljajal politični list v Ljubljani, da namerava Božič nadaljevati «Slovenca» v Celovcu, je v imenovani II. seji šestoričnega odseka pripomnil dr. Karol Bleiweis takoj, ko je Levstik prečital pismo, «da je po tem dopisu gospoda Einspielerja položaj, kar se tiče ustanovitve slovenskega lista, ves drugačen». Josip Starè pa je bil mnenja, «naj se g. Božič pokliče v Ljubljano, da bode za pomočnika novemu slovenskemu časopisu; kajti vsaj plače gotovo ne bi imel slabše, nego je bila pri ‚Slovenca‘.» Iz zapisnika se vidi, da Bleiweisov sin sedaj po tem Einspielerjevem pismu ni bil več posebno vnet za list v Ljubljani, in je pripomnil, naj bi se Einspielerju «vse odkritosrčno pisalo, rekoč, da se pri nas ni še nič gotovega zvršilo».

Temu mnenju pa se je odločno po robu postavil Levstik, ki je bil po vsej podobi duša te akcije. Levstik je na Karola Bleiweisa prikrito umikanje izjavil: «mi moramo ostati pri svojem dozdanjem sklepu, ker je gotovo nam vsem do tega, da se slovenskemu narodu osnuje kaj stalnega, česar se ni nadejati o časopisu, kateri bode izhajal v Celovci; kajti menda mi vsi živo čutimo, da nam je v Ljubljani treba slovenskega političnega lista, kateri se more tudi samo v Ljubljani stalno obdržati, povsod drugod bi životaril i zopet ugasnil. A kar se dostaja g. Božiča, mi ga niti ne priznavamo, da je sposoben, da bi sam vredoval kak časopis, kar se vidi iz ‚Slovenca‘.. Torej se je truditi na vso moč, da se list v Ljubljani osnuje.» Z Levstikom je potegnil dr. Kraus, ki je bil mnenja, da list mora izhajati v Ljubljani, kar se naj javi Božiču, ki naj potem stori, kar hoče. Nato je tudi Bleiweisov sin pritegnil Levstiku z edino pripombo, da se Einspielerju ne more tako apodiktično odgovoriti. Ko je Levstik še enkrat poudaril, «da se je treba energično držati prvotne misli i tudi po tej delati,», je bil najprej Guttman mnenja, naj bi se poprej odgovorilo na prvi dopis Einspielerjev, ki se tiče določiljanja novega ljubljanskega lista «Slovenčevim» naročnikom. Ko ta Guttmanov predlog vsled ugovorov Karola Bleiweisa in Levstika ni

obveljal, je predlagal nato Guttman, da se piše Einspielerju: «... mi ostajamo pri svojem sklepu zaradi slovenskega lista... nam je načelo, naj ta časnik izhaja v Ljubljani... g. Božiča ne sodimo za sposobnega, da bi časnik sam vredoval. Če g. Einspieler pravi, da bosta hiral oba časopisa, ako bi se osnoval eden v Ljubljani, eden v Celovci, naj se mu odgovori, da bode gotovo hiral njegov, a ne naš; ali da vendar zdaj še ni mogoče povedati, kdaj začne v Ljubljani izhajati slovenski časnik, toda vseh nas želja je, kolikor mogoče hitro.» Ko je še Levstik opomnil, da bo Einspieler v Celovcu težko dobil tiskarja in moral iti z listom v Maribor ali v Ljubljano, se je sklenilo, da Einspielerju v smislu predlogov Levstika, Guttmana in Krausa odpiše dr. Kraus.

Razen teh ustnih pogovorov je imel ta «šestorični odsek» (ki se ponekod imenuje tudi «petorični odsek»), tudi že nekak pismeni načrt novega lista, ki ga je bil izdelal Josip Starè. Ta elaborat se je ohranil v Stareto-
vem lastnoročnem rokopisu v «Dokladah» in se glasi:

«Gospoda Starèta [z Levstikovo roko] Misli o načrtu slovenskega političnega lista.

1.) Treba je dveh listov: slovenskega, ki naj bi za zdaj po trikrat na teden izhajal; pa nemškega, ki ga bo zadostoval ‚Triglav‘, da zopet izhaja.

2.) Slovenski časnik ima biti taki, da bo zadostoval potrebam vseh stanov, da bo tedaj nadomestoval lahko katerikoli drugi nemški časnik, tudi dnevnik.

3.) Hoče li to doseči list, ki le po trikrat na teden izhaja, mora biti njegova vunanja oblika vsaj te velikosti, kakoršne je n. pr. ‚Pozor‘, pa ne za las manjši.

4.) Tiskarna oprava naj bo kolikor mogoče čedna in vkusna, da se tudi manjšim glavam prikupi.

5.) Pred vsim drugim treba, da ima dobre uvodne članke, jasni politiški pregled, pa zanimivi feuilleton; potem pa ne prekratkega novičarja iz ptujih dežel, dobre dopise, prav obširno dnevno kroniko pa vrh tega še zanimive drobtinice [Miscellen], da zbuja radovednost najprostejšega mestjana, zato bi se ne smela prezreti ne najmanjša prigodbica v Ljubljanskem mestu. Tudi naj

donaša prav tehtne obravnave o narodnem gospodarstvu; h koncu pa: kurse, žitne cene, ptujce, umrle, sajme, premembe duhovnov, razpisane službe (kratki posnetek kranjskega, primorskega pa štajerskega uradnega lista), glediške predstave (igre in osebe — tudi nemške), sploh vse karkoli bi moglo koga zanimati.

6.) Razume se samo po sebi, da bo donášal obravnave deželnega zbora in odbora, mestnega svetovalstva, kupčijske zbornice. Vsi ti zbori naj bi list spoznali za svoj organ, in po vsej pravici bi smelo vredništvo zahtevati zavolj tega od imenovanih zborov kako podporo, da bi tim lažje shajal. Saj še slovaška matica daje Peštbudimskim Vedomostim na leto po 200 gl. zato, da razglašá društvene reči.

7.) Pod posebno rubriko bi se mogle razglašati tudi v kratkem važniši obravnave drugih srenjskih zastopništev po kmetih in mestih po Slovenskem. Ravno tako naj bi bila namenjena posebna rubrika za društvene novice kakor: čitavnic, Sokola, Matice, Dramatiškega društva, družbe sv. Mohorja itd.

8.) Poslednja stran naj bo namenjena za inserate. Vredništvo ne sme le oglašati, da sprejema inserate, ampak mora se tudi samo brigati, da jih v prav obilnem številu dobiva; saj so inserati vsakemu listu najbolji podpora. Naj bi se v tej reči posvetovalo vredništvo z g. dr. Klunom, ki je v tem gotovo najbolj praktičen.

9.) Sploh naj bo list taki, da bo vsakemu Slovencu potreben kot vsakdanji kruh. Zato pa treba, da skrbimo ne le za vrednika, ampak za celo redakcijo. Vrednik naj bo gosp. Nolli. On in njegov prvi sodelavec moreta ob listu živeti. Dobro bi pa bilo, da se jima dodasta še dva pomagalca, ki bi za stalno mesečno povračilo, po dokončanem svojem opravilu, še kaki dve ali tri ure na dan v redakciji delala. Ta dva pomagalca izvrševala bi manjši opravila, ki jih jima vrednik določuje.

10.) Uvodni članki, feuilletoni in važniši dopisi stalnih dopisnikov se morajo honorirati, za kar naj se da vredniku stalni ‚dispositions-fond‘.

11.) Stalni dopisniki naj bi se preskrbeli v Pragu (Marn), v Beču (Leskovec), v Gradcu (Krek, Gršak), v Zagrebu (Zarnik), v Trstu (Cegnar), v Gorici (Rebec, Pleteršnik), v Celju, v Mariboru (Vošnjak), v Ptujju, v Celovcu (Einspieler), v Novem Sadu, v Belem gradu, v Zadru, v Novomestu, v Kranju (Šavnik, Martinak), in morebiti tudi v Brnu in Krakovem.

12.) Ravno tako bi se morali naprositi tudi drugi gospodje, da redno spisujejo uvodne članke, pa feuilletonne. Uvodne članke bodo gotovo tudi večkrat po izgledu hrvaških in čeških prvakov spisovali naši gg. Dr. Bleiweis, Dr. Costa, Dr. Toman, Svetec itd. Saj tudi prevz. g. Strossmajer sam v „Pozor“ dopisuje, da ne govorimo o gg. Palackym in Riegru. Dobri feuilletonisti bi bili gg. Mencinger, Jurčić, Jesenko. Gosp. Parapat spisal je enkrat v Slovencu prav zanimivi feuilleton, tudi Marnovi listi iz Prage so bili dobri. Sploh naj vam gosp. Einspieler svoje pisatelje priporoči. Da ne zmanjka gradiva za feuilleton, naj ima vredništvo vedno kako novello ali kaki roman pripravljen, da si v zadregi ž njim pomaga.

13.) Kar se tiče lastnikove pravice g. Einspielerja, bi menil, da nam to nič ne ovira ustanovitev novega lista, saj ne mislimo nadaljevati „Slovenca“, ki se je že tako z Božičevim očitovanjem svoje ime znečistil.¹⁴⁶ Vendar bi bilo pošteno, da ako bi se list s časom dobro splačeval, da se mu dá neko odškodovanje za to, da nam prepusti svoje naročnike, pisatelje ter sam ne škoduje listu z izdavanjem novega kakega lista.

14.) Da si list že z početka pridobi dosti naročnikov, naj se izda prav vabljivi program, ter naj se pri tem ne gleda na par krajcerjev. Že program mora biti te velikosti, kakoršne bo list, da ne bodo ljudje pričakovali zopet kakega pritlikovca. Pod program naj se podpišejo vsi gospodje poslednjega narodnega volilnega odbora,

¹⁴⁶ Tu se Stare nanaša najbrž na to okoliščino, da si je Božič pri sodni obravnavi skušal zmanjšati kazen s tem, da je obžaloval svoja uredniška dejanja, kar so mu Slovenci zamerili.

da list očitno spoznajo za svoj organ. To bo gotovo najbolji porok za dobri uspeh lista.

15.) Administracija naj bo ločena od redakcije. Najbolje je, ako jo tiskar prevzame.

16.) Nasvetujem še neko napravo, ki se je na Češkem za prav praktično skazala. Mislim namreč administrativne podružnice po vsih slovenskih mestih. Za to opravilo so najbolj pripravljeni knjigarji, ki imajo po deželi n. pr. v Kranju ali Kamniku že tako malo opraviti. Tak knjigar naj ima s prav živimi barvami napisano tablo, da se pri njem lahko naročuje in sprejema ta slovenski časopis. To bo gotovo polajšalo odpravništvo lista, ker se bodo vsi listi n. pr. za Kranj ali Kamnik pošiljali pod enim zavitkom knjigarju, pri katerem ga bodo tudi naročniki hitreje dobivali, ko na pošti. Tudi ne bo treba naročnikom plačevati poštnine za naročnino. Podružnica pa ne potrebuje drugega kot imenik podružnih naročnikov. Ako se ljudje podružnic privadijo, se lahko po ti poti tudi naročniki za druge slovenske časopise in knjige nabirajo, kar bi bilo zelo koristno.

17.) Končno bi nasvetoval, da se pri vredovanju lista vzamejo za izgled bolj nemški in češki listi, kot hrvaški, kajti poslednji ne zadostujejo potrebam vsega naroda, ampak le bolj stranki, ki jo zastopajo.

18.) Razume se, da nemški list, ki bo manjši v svojem programu, ne bo obsegal toliko kolikor slovenski; saj bo on le sredstvo, da spodbije nasprotno stranko, ne pa da zadostuje vsem potrebam mestijanov. Za vrednika bi bil najsposobniši gosp. Dr. Kraus.»

Ta Staretov elaborat je kot «črtež novega lista» «petorični odsek» predložil širšemu osnovalnemu odboru v neki obliki, ki ni ohranjena. Ohranjena pa je v aktih opomba odbornika Dragotina Žagarja, v kateri ta pripominja, da se petorični odsek ne ustavlja nemškemu listu, «ker priznava njegovo korist za ljubljanske in tudi druge slovenskega jezika nezmožne in politično nezrele meščane, posebno v času volitev», nato pa dostavlja, naj ta pasus v «črtežu» — odpade. Vse torej kaže, da je širši odbor zavrgel idejo vzporednega nemškega lista.

Drugi del »Staroslovencev«, to je obdobje od 1860 do 1868, je prof. Prijatelj prvotno poimenoval s splošno oznako »Slovenska literatura v šestdesetih letih«. Tako se je glasil tudi naslov njegovih univerzitetnih predavanj iz tega razdobja v poletnem semestru 1921 in v zimskem semestru 1921/22. Kot vsebinsko zaključeno celoto je v poletnem semestru 1922 obravnaval posebej samo »Slovensko časopisje v šestdesetih letih«. Ker sem se pri prirejanju izdaje opiral na idejno opredelitev »staroslovenstva« in na podrobno periodizacijo obeh desetletij od 1848 do 1868, kakor jo je podal prof. Prijatelj po letu 1927. v uvodu »O poznamenovanju dobe in obdobji« (Glej »Kulturna in politična zgodovina Slovencev« I. knjiga, str. 1—4), sem sprejel za oznako drugega desetletja naslov »Obdobje okorelega konservatizma« in v tem okviru objavil vse, kar zajema problematiko teh let.

Kakor prvi del »Staroslovencev«, tako je, žal, tudi drugi prav za prav torzo, kajti avtor ni v celoti dovršil svojega načrta, kot si ga je spočetka zasnoval in ga načelno izpovedal v že omenjenem uvodu. Predvsem manjkajo poglavja o pisateljih in njihovih delih, pa tudi sintetični oris sodobnega literarnega razvoja. Težišče III. in IV. knjige tvori tedaj v glavnem kulturna in politična zgodovina Slovencev v tem razdobju.

Pričujoča izdaja temelji docela na Prijateljevih še neobjavljenih rokopisih njegovih univerzitetnih predavanj in upošteva vse spremembe in dopolnila, ki jih je avtor v raznih dobah izvedel na osnovnem tekstu. Pri izbiri naslovov za prvi dve poglavji, ki v rokopisu nista posebej poimenovani, sem v skladu z avtorjevo zamislijo prvega dela »Staroslovencev« naslovil prvo poglavje »Avstrijski politični okvir«, drugo pa »Slovenske kulturnopolitične zahteve in pridobitve v tem obdobju«. Pri ostalih dveh poglavjih sem ohranil naslova, kakor sta v rokopisu, in sicer: »Slovensko društveno življenje v šestdesetih letih« in »Slovensko časopisje v šestdesetih letih«.

Po želji založništva sem izločil iz izdaje vse tiste oddelke v rokopisu, ki so bili že objavljeni, in jih nadomestil s krajšimi vsebinskimi posnetki.

Tako sem v poglavju »Slovensko društveno življenje v šestdesetih letih« podal v ekscerptu odstavke, v katerih govori prof. Prijatelj o ustanavljanju »Slovenske matice« (glej IV. knjiga, str. 109 do 112), ker se dobesedno strinjajo z osrednjim delom njegove razprave »Predzgodovina ustanovitve, Slovenske matice«,

ki je izšla v RDHV I., str. 10 do 55. Prvi del te študije vsebuje I. knjiga naše izdaje in sicer od str. 156 do 144. (Glej »Opombe« v II. knjigi str. 114.)

V posnetku sem objavil tudi Prijateljevo razpravljanje o Levstikovem »Napreju« v poglavju »Slovensko časopisje v šestdesetih letih« (glej IV. knjigo str. 162—166, 184—194) in to na osnovi študije »Levstikov politični list ‚Naprej‘« (RDHV, II. str. 155 do 219). Tu pa je bil postopek v toliko bolj zapleten, ker sem moral ekscerpt razdeliti na dva dela. Prof. Prijatelj je namreč pri sestavljanju te razprave za tisk izpustil iz docela razumljivih razlogov vmesno poglavje o Einspielerjevem časopisu »Stimmen aus Innerösterreich«, ker pač ni spadalo v ta problemski okvir. Da bi ohranil prvotno avtorjevo zamisel celote, kakor je razvidna iz rokopisa, sem podal v izvlečku najprej prvi del razprave do odstavkov o Einspielerjevem listu, nato pa ostali del. — Potrebno se mi zdi v tej zvezi opozoriti še na dejstvo, da se uvod v poglavje »Slovensko časopisje v šestdesetih letih« po večini strinja z uvodom v razpravi »Levstikov politični list ‚Naprej‘«, vendar le do odstavkov, v katerih je sintetično zajeta oznaka »Novic«.

S četrto knjigo je zaključeno obdobje »staroslovenstva« od 1848 do 1868. Spričo tega se mi je zdelo potrebno, opremiti celotno delo z imenskim kazalom, ki ga je sestavila dipl. phil. gđč. *Dana Kugler*, in mu pridati še posebno vsebinsko kazalo.

- Ahačič I. 62, 115; III. 56; IV. 217
 Ajduk-Velkov I. 10
 Ajman IV. 58
 Aksakov IV. 109
 Albreht III. 9
 Alešovec IV. 217
 Ambrož I. 54, 55, 66; II. 18; III. 47, 49, 55, 56, 85; IV. 11, 16—19, 27, 35, 41, 44, 45, 52, 198
 Andrassy III. 26, 27
 Angelić II. 45
 Apih I. 14, 17, 54, 100, 114, 116
 Arndt III. 20
 Arneth III. 12
 Askerc II. 92
 Auersperg - Anastasius Grün I. 11, 55, 56; III. 12, 57, 58, 40, 41, 61, 72, 97, 99, 109; IV. 59, 89, 155
 A. V. glej Valenta Vojteh
 Azula I. 61
 A. D. glej Zarnik
 B. III. 75
 »B.« IV. 164
 Babarczy pl. I. 22
 Bahnik I. 125
 Bach Aleksander I. 12—14, 16, 18, 19, 21, 22, 24—27, 29, 52—54, 51—55, 55, 56, 61, 64—68, 79, 80, 111, 140; II. 22, 25, 69, 109; III. 8—11, 18, 24; IV. 92, 141
 Bach Eduard III. 98, 114—116
 Baraga I. 94; II. 82
 Barbo III. 116, 120
 Bathyany I. 9
 Baumgarten I. 140
 Beck I. 68; II. 25
 Beethoven IV. 87, 101
 Belanec glej Caf
 Belcredi III. 25—27, 92, 95, 95—101, 105, 107, 110, 112, 115; IV. 222
 Bendl IV. 95
 Benedek III. 9
 Benedix IV. 58, 62
 Beust III. 26—28, 92, 107, 112—114, 117—119, 121, 122; IV. 105, 106, 241
 Bevk II. 85
 Bile IV. 60, 62, 97, 100, 146
 Bílý IV. 52, 45
 Binder III. 56
 Bischof I. 105
 Bismarck III. 25, 26, 106
 Bizjak po dom. Pečovšek IV. 55
 Blagotinšek III. 108
 Blaznik I. 68, 128; II. 8, 10, 22, 41; III. 50, 86, 88; IV. 89, 217, 225
 Blažič II. 55, 44
 Bleiweis Janez I. 25, 54, 57, —59, 52—54, 58—60, 62, 64, 67, 68, 71, 75—76, 78, 79, 81, 84, 86, 94—97, 105, 107, 112, 115, 116, 118, 119, 121, 125—127, 129, 150, 155—155, 158, 140—142, 144; II. 7—15, 18, 19, 25, 29, 35, 46, 57, 66, 70—72, 82—88, 96, 99, 102, 105, 105—107, 110, 111, 114; III. 9, 15, 52, 54—56, 40, 41—43, 45—49, 52—58, 60—62, 64, 65, 68—70, 72—75, 77, 79, 80, 83, 84, 88, 89, 91, 95, 94—99, 102, 106, 108, 111—114, 117, 119—121; IV. 9, 11—30, 55—59, 41, 45—45, 47, 49, 50, 55—65, 67, 68, 70—78, 80—82, 86, 91, 92, 95, 96, 100, 101, 105, 105, 111—117, 120, 122, 125, 126—128, 151—159, 141—152, 154, 156, 157, 159, 162—167, 182—186, 192, 194,

- 196—220, 223—225, 235,
256, 241, 244, 245
- Bleiweis Karl IV. 239, 242—
246, 249
- Bleker IV. 18
- »Bleški« IV. 160
- Bogoslav glej Lendovšek
- Bogoslav Rogački glej Len-
dovšek
- Bogović IV. 69
- Bohatt III. 56
- Bolzano II. 82
- Bombelles I. 14, 15
- Bonitz I. 21; III. 20
- Borkowski III. 16
- Božič IV. 195, 220, 222, 252,
257, 245, 246, 249
- Bradaška IV. 153
- Bratušia I. 84, 107; II. 30
- Brestl I. 18
- Bril II. 75, 76
- Brložnik I. 93
- Brolich III. 44, 49, 78
- Bruck I. 18, 24
- Brücke III. 20
- Brückner II. 93
- Brüning-Schuselka I. 119
- Brunner II. 82, 85, 88
- Bučar IV. 19, 25
- Budala IV. 56
- Burger IV. 126, 155
- Burja IV. 217
- »B« glej Zarnik
- Caf I. 8, 45, 85, 97, 108, 114,
115, 157, 158, 145; II. 110;
IV. 54, 112
- Cankar II. 92
- Carl Albert I. 9
- Castle I. 36
- Cegnar I. 60, 119, 124, 126,
154, 145; II. 18, 21, 26, 29,
49, 57, 60, 70, 71, 104, 106,
110; IV. 36—38, 40, 110,
165, 208, 224, 249
- Celestin IV. 145
- Cerer I. 115; II. 41, 42, 45
- Charmatz I. 28; III. 8, 16, 19
- Chocholoušek IV. 111, 146
- Chorinsky I. 57, 89, 135; IV.
107
- Cigale I. 34, 36, 43, 44, 48—
50, 53, 54, 56, 66, 67, 76,
81, 112; II. 15—18, 21, 24,
40, 41, 53, 57, 89, 105—107;
III. 36; IV. 135, 134, 142,
144, 152, 167, 229
- Cigler II. 85
- Clam-Martinic III. 15, 69, 71
- Codelli III. 49
- Coloretto IV. 65, 91
- Conrad IV. 36
- Coppini I. 61
- Coroni III. 10
- Coronini IV. 10
- Costa Henrik, oče I. 117; III.
65; IV. 226
- Costa E. H., sin III. 58, 40,
49, 55, 58, 62, 64, 65, 75,
76, 104, 106, 115, 116, 117;
IV. 8, 16—18, 52, 54, 56,
61—66, 82, 95, 98, 104, 106,
111, 113, 116, 122, 125, 127,
151, 156, 158, 148, 205, 208,
217, 226, 239, 241, 245, 249
- Cvetko I. 59
- Czörnig I. 26; IV. 154
- Čebašek II. 84, 87
- Čelakovsky III. 61; IV. 54
- Čop II. 50, 81
- Črne III. 44, 66, 84—91, 97,
117; IV. 21, 24, 28, 30
- Čuček IV. 49, 65
- Dalmatin II. 92
- Deák III. 8, 14, 22—24, 26
- Debelak I. 88
- Derbič III. 44
- Dereani IV. 22
- Derenčin IV. 43
- Dessewffy III. 8
- Deschmann glej Dežman
- Detela IV. 38
- Dežman I. 67, 116, 146; II.
18, 33, 75, 89; III. 44, 45,
49, 56—75, 75, 76, 78, 84,
85, 87, 88, 115, 116; IV.
44, 194

- Diesterweg II. 45
 Dietrich I. 105
 Dimitz Avgust IV. 218
 Dimitz Ludovik IV. 218
 Doblhoff I. 12
 Dobrilo I. 88
 Dolenc Hinko IV. 48, 75, 80, 128
 Dolenc Matija I. 59, 66
 Dolencova IV. 48
 Domicelj III. 75, 115; IV. 222
 Dominkuš I. 58; III. 115; IV. 14, 17
 Dr. I. 66
 Dragoni-Krenovský I. 44, 47
 Drahsler IV. 52, 59, 65, 67, 91, 97, 100
 Drenik IV. 58, 59, 66
 Drobnič I. 58, 120; II. 53—56, 58, 101; IV. 12, 44
 Dünebir IV. 155
 Egerjeva II. 49
 Eggenberger II. 75
 Einspieler I. 44, 45, 50, 51, 57, 67, 68, 70, 72, 74, 79, 110, 117, 122, 126, 141—144; II. 18, 19, 56, 58, 65, 64, 66, 68, 69, 75, 89, 90, 102—104, 106, 109; III. 100, 101, 105, 108, 112; IV. 28, 55, 71, 92, 105, 111, 114, 126, 148, 160, 166, 167, 169—184, 194—196, 216, 219—222, 225, 228, 229, 252—258, 242, 245—247, 249
 Eitelberger III. 20
 Elizabeta III. 26
 Ellenborough I. 12
 Elze IV. 95
 Eötvös III. 8
 Erben IV. 127, 128, 155, 154, 155
 Erjavec Fr., pisatelj II. 75—79; IV. 56, 101, 154, 157, 159, 242
 Erjavec Fr., publicist I. 99, 105, 131, 155
 Esterhazy III. 25, 95, 108
 Exner I. 21
 Eynatten III. 11
 Fabjan IV. 56, 62, 91, 95
 Fellöcker IV. 154
 Ferdinand (I.) I. 8, 11, 14, 18, 38—40, 115, 117; II. 52, 44; IV. 177
 Ferdinand-Maksimiljan III. 9
 Feretić III. 85
 Feuchtersleben I. 76
 Figner IV. 56
 Filip II. 16
 Fischer I. 100
 Fleišman I. 127; IV. 50, 53
 Franc (I.) III. 100; IV. 175
 Franc Jožef (I.) I. 14, 15, 18, 19, 21—25, 29—51, 46, 54, 55; II. 44; III. 7, 8, 10—12, 14, 15, 23, 26, 27, 31, 41, 84, 107, 115; IV. 7, 24, 55, 147—149, 157, 169, 176
 Franc Karl I. 59
 Frelih IV. 75
 Freudenreich I. 129
 Friderik (VI.) III. 25
 Friedjung I. 11, 24, 26, 29, 46, 85
 Friedländer III. 48
 Fröhlich Evgenija IV. 95, 101
 Fröhlich Roza IV. 95, 101
 Fuster I. 19
 Gaj I. 107; II. 95
 Galle I. 105
 Gantarjeva I. 62
 Garcaroli IV. 69
 Garibaldi III. 115
 Gerbić IV. 69
 Germonik IV. 218
 Geršak IV. 150, 159, 249
 Gessler IV. 204, 206, 210
 Giel I. 155
 Giontini II. 40, 41; IV. 119
 Gjorgjić II. 55
 Glaser IV. 220
 Globočnik Anton I. 58; II. 75; IV. 229
 Globočnik Janez IV. 62
 Glonar IV. 76

- Gnezda IV. 250
 Godina - Verdeljski IV. 168,
 185, 186, 195
 Goethe II. 35
 Goffine I. 144
 Goldenstein I. 119; IV. 83
 Goldoni IV. 90
 Goluchowski III. 9, 10, 15, 20,
 25, 31, 36—38, 42, 45, 77;
 IV. 151, 152
 Goriup III. 84
 Gorup IV. 136
 Goršić III. 90
 Görgei I. 10
 Grabič IV. 26
 Grabrijan IV. 27, 55, 56, 48,
 65, 64
 Grafenauer II. 54, 84, 86
 Grašić IV. 60
 Grazeli IV. 97, 217, 239, 244
 Gregorčić IV. 74
 Gregoričeva IV. 25
 Greuter III. 50, 120
 Grimm III. 62
 Grocholski III. 12
 Gromović-Sriemac II. 45
 Gruber I. 154
 Grün glej Auersperg
 Grusche I. 150
 G. Š. I. 122
 Günther II. 82, 89—91; IV.
 169, 171, 220
 Gurnik I. 41
 Guttman IV. 245—245, 247
 Hanka II. 62
 Hašnik I. 107
 Hayden IV. 87
 Haynau III. 9
 Hebbel IV. 18
 Hegel II. 16
 Heidenberg IV. 65
 Hein III. 12
 Helfert III. 20
 Herbek I. 134
 Herberstein IV. 218
 Hermann I. 72; III. 66, 82—
 84, 97, 101, 104; IV. 49, 65,
 188
 Herodot II. 98
 Hicinger I. 144; II. 12, 69,
 100, 105, 110; III. 62, 65,
 94; IV. 119, 125, 144, 217,
 226
 Hirschler II. 90
 Hiti IV. 64
 Hladnik I. 109; II. 86, 87
 Hočevar IV. 20
 Hofbauer I. 94
 Hohenwart I. 153; IV. 8
 Hohenzollern III. 26
 Hohn IV. 25
 Holbein IV. 44
 Holcer IV. 121
 Holzmann III. 56
 Homer II. 61, 98
 Horak III. 49, 51, 65
 Hren IV. 218
 Hribar IV. 56, 48
 Huber II. 50
 Hudec IV. 105, 239, 244
 Hussa IV. 167
 Hye III. 118
 Hyrtl III. 67
 Ilesić I. 75, 79
 Ipavec IV. 22, 25, 32, 34, 44,
 50, 85, 86, 91, 95
 Issleib III. 54
 Ivan II. 7
 Jančigaj III. 90
 Janez I. 15, 59, 40, 112
 Janežić Anton I. 51, 57, 58,
 60, 70, 74, 75, 110, 122, 142
 —143, 144; II. 14, 29, 51,
 58—69, 71—74, 76, 77, 104,
 106, 108—110; IV. 27, 109,
 110, 150, 155, 154, 159, 147,
 158, 159, 165, 166, 192, 195,
 220, 224, 236
 Janežić Balant II. 62
 Janković IV. 159, 160, 161
 Janžek, glej Podgorjanski
 Jaročki IV. 45
 Jarz I. 64; III. 69
 J. D. I. 87
 Jegličeva IV. 40
 Jelačić I. 9, 10, 12, 14, 26, 57,

- 45, 46, 63, 80, 97, 115, 124;
III. 67, 70; IV. 154
- Jenko Davorin II. 78; IV. 106
- Jenko Jurij I. 66
- Jenko Simon II. 61, 71, 74,
76—80; IV. 13, 19, 23, 30,
39, 42, 90, 106
- Jentel IV. 20, 51, 52, 86, 243,
244
- Jeran I. 142; II. 31, 52, 54, 49,
50, 59, 65, 82—85, 87—89,
98; III. 73—75, 108; IV.
47, 105, 149, 151, 172, 173,
220, 233
- Jeretin I. 120, 123, 126; II. 53;
IV. 97
- Jeretin, sin IV. 97
- Jeriša I. 77, 91; II. 21, 40, 51,
53, 57, 104—107
- Jesenko IV. 130, 133, 139, 235,
249
- Jiréček I. 79
- J. K. IV. 9
- Jocosus glej Keesbacher
- Jonke I. 134
- Još I. 132
- Jovanović IV. 39
- Jožef (II.) I. 29, 82; II. 83
- J. P. I. 121
- Jugovic IV. 113
- Jungmann II. 64
- Jurčić III. 71; IV. 21, 74, 89,
107, 145, 146, 231, 236, 240,
249
- J. J. (morda Levstik) IV. 86
- Kafol III. 81
- Kaiser I. 61
- Kaiserfeld III. 108
- Kalan IV. 106
- Kalister IV. 20
- Kaltenegger III. 115
- Kapus IV. 23
- Karl (V.) III. 100
- Karl Franc I. 11
- Kavčič I. 17, 76
- Kastelic II. 48, 75
- Kastriot II. 62
- Kazda III. 120; IV. 107
- Keesbacher III. 54, 56, 57
- Kempen I. 26, 27
- Kersnik (komisar) II. 45
- Kersnik Janko IV. 21, 102, 204
- Kersnik Jožef IV. 80
- Ketteler I. 130
- Klavžar IV. 42
- Kleemann I. 64
- Kleinmayer IV. 75, 237
- Klicpera IV. 57, 73
- Klodič IV. 138
- Klun I. 144; III. 68, 115, 116,
120, 121; IV. 217, 248
- Kničanin I. 10
- Kobal III. 62
- Kobal Franc III. 62
- Kobe I. 89, 91; II. 108, 109
- Koblar IV. 67, 91, 100
- Kocijančič I. 71; II. 64
- Kočevar I. 96, 97, 128, 129;
IV. 98
- Kočevar-Žavčanin II. 71, 111;
III. 10, 42; IV. 10, 11, 20,
23, 28, 32, 33, 65, 109, 154,
157, 158, 162—164, 189, 190
- Koder IV. 27
- Kollár I. 79; II. 12, 64, 95,
100, 102; III. 62; IV. 34
- Kolmer III. 8, 13, 15, 17, 19,
20, 24, 26, 27, 29, 114, 118
- Koloretto IV. 86
- Kolping I. 130, 133
- Konrad III. 118
- Konjšek I. 68, 87; II. 30, 31,
37
- Kopač I. 79; IV. 12
- Kopitar II. 12, 50, 94; III. 52,
61
- Kordeš I. 103, 118, 119; IV. 90
- Korytko III. 59
- Kos Anton prof. IV. 132
- Kos Anton prošt. IV. 125
- Kos-Cestnikov III. 83; IV. 53,
145, 150, 184
- Kosar IV. 58, 110
- Koseski glej Vesel
- Kosmač I. 120
- Kossuth I. 9, 10

- Košir IV. 52
 Kotzebue IV. 41, 66, 75, 88
 Kozen I. 146
 Kozler I. 38, 140; II. 18; IV. 120, 121, 126, 127, 135
 Kranjec I. 17, 41
 Kranjc I. 79, 80
 Kraszewski II. 62
 Kraus I. 24; IV. 86, 239, 243, 245—247, 250
 Krek Gregor IV. 9, 12, 22, 146, 249
 Krek Janez Ev. I. 32, 82
 Krisper IV. 112
 Krušič IV. 42
 Kübeck I. 25—26, 29
 Kukuljević I. 45; IV. 55
 Kulmer I. 14
 Kunšič IV. 80, 126
 Kurelac I. 7
 Kurnik II. 11; IV. 9, 25, 33, 146
 Ladislav pater IV. 100, 155, 157, 158, 144, 145
 Langer IV. 106
 Lanthieri IV. 55, 63, 85
 Lasser III. 88, 90, 92, 99, 118
 Lavrič IV. 42, 54, 59, 66, 87, 106
 Leban IV. 53
 Lečnik I. 117
 Legat III. 83
 Lego IV. 13, 19, 30, 39
 Lehmann I. 76, 77, 115
 Lenček II. 72; III. 117, 121
 Lendovšek IV. 76, 88
 Lermantov IV. 54
 Lesar III. 36, 89; IV. 52, 132, 135, 135—137
 Leskovec IV. 207, 210—212, 214—217, 249
 Levec II. 28, 74, 75, 89; III. 57, 58, 61, 62, 65; IV. 98, 102, 108, 134, 190, 193, 204, 219, 240, 242
 Levičnik Jožef I. 118; IV. 160
 Levstik I. 126, 130; II. 21, 29, 34, 60, 61, 70, 71, 74, 77, 79, 92, 112; III. 47, 48, 58, 64, 65, 75, 76, 81, 85; IV. 13, 21, 30, 40, 41, 45, 44, 50, 53, 58, 60, 70—72, 74—81, 85, 84, 86, 89, 91, 93, 94, 96, 98, 99, 103, 104, 107, 108, 110, 111, 115, 116, 119, 122, 124—132, 135, 136, 139, 145—145, 150, 165, 184, 186—194, 197—204, 206—217, 219, 221—232, 235, 236, 238—240, 242—247
 Ličen IV. 36
 Linhart I. 126; IV. 43, 45, 59
 Lipold III. 117, 121
 Lipovšek II. 55, 40, 41
 Litijan II. 60
 Ljubomir glej Slomšek
 L. M. G. IV. 185
 Lokar II. 17
 Lomski glej Levstik
 Lomovič glej Nolli
 Lončar I. 58, 41, 45; II. 14, 31; III. 9, 14, 24, 58, 58, 62, 76, 99, 121; IV. 208
 Lopan IV. 85
 Lopašič I. 129
 Lozar IV. 17
 Luznik IV. 24
 —lž— II. 33
 M IV. 31
 Maager III. 12
 Macák IV. 113
 Macun I. 60, 113; II. 45, 97, 98, 106, 107; III. 55, 89; IV. 20, 25, 165, 217
 Mahnič II. 90
 Mahr I. 104, 105
 Majar I. 57, 40, 42, 43, 72, 135, 139, 142; II. 18, 21, 56, 58, 63, 65, 66, 69, 86, 89, 90, 99, 100—109, 111; III. 32, 44, 78, 116; IV. 43, 45, 55, 56, 105
 Majerjeva IV. 63
 Majlath III. 25, 93, 108, 109
 Majofier IV. 45

- Malavašič I. 84, 95, 100, 101, 111.; II. 25, 30, 35—42, 65, 82; III. 50—52; IV. 8, 22, 105
 Malič IV. 79
 Mally & Hahn I. 99
 Mandelc II. 75—78
 Mandič IV. 51
 Marija Terezija I. 133; III. 79; IV. 52
 Marn Josip II. 85; III. 36; IV. 152—154, 156, 162
 Marn Fran IV. 157, 249
 Marschal IV. 257
 Martinak Henrik I. 41, 42, 140;
 Marušič I. 127, 128; III. 35; IV. 48, 208, 211
 Masaryk I. 52
 Masconi IV. 156
 Mašek IV. 25, 43, 101
 Mayer I. 17, 18
 Mazovec III. 90
 Mažgon I. 66, 67, 76, 77, 115
 Medved I. 158
 Melcer I. 69, 85, 86.; II. 23, 25—29, 45
 Mencinger II. 76—78; IV. 249
 Meško IV. 49
 Metelko II. 64
 Metternich I. 14, 15, 25, 99; II. 36; III. 59
 Mickiewicz IV. 54
 Miklošič Fran I. 21, 39, 53, 66, 67, 75—75, 79, 81; II. 12, 103, 106, 108, 111; III. 20; IV. 24, 74, 114, 229
 Miklošič Ivan IV. 15
 Milic IV. 161
 Macsony III. 15
 Močnik I. 71, 72
 Mošus I. 92
 Mörtl III. 66, 84
 Mozart IV. 87
 M. P. IV. 188
 M. R. I. 92
 Mühlfeld III. 19, 29
 Murko II. 106
 Murnik IV. 245—245
 Muršec I. 8, 45, 53, 85, 97, 107, 108, 114, 117, 135; II. 18, 50, 90, 99, 106, 107; III. 52; IV. 12, 34, 112
 Mušicki IV. 34
 N glej Pajk
 Nabergoj IV. 208
 Napoleon I. 20; II. 26; III. 47, 100; IV. 234
 Napoleon (III.) III. 7, 8
 Navratil I. 57, 60, 74, 97, 116; II. 21, 29, 49—53, 57, 68, 101; IV. 67, 143
 Načasek III. 89
 Nedved IV. 8, 9, 21, 23, 31, 32, 44
 Nikolaj (I.) I. 11, 33
 Nikolaj I. Črnogorski III. 50
 Nikolaj (II.) III. 8
 Nikolajević IV. 85
 Nollu IV. 66, 96, 97, 99, 135, 255, 259, 242, 244, 245, 248
 H. B., glej Zarnik
 Oblak IV. 243, 244
 Ogrinec Josip IV. 144
 Ogrinec Viljem IV. 144
 Orel IV. 57, 70, 71, 76, 80, 217, 224
 Paganini IV. 50
 Pajk IV. 40, 59, 190—192
 Palacky I. 8, 17, 35; III. 27, 52, 69, 70, 94; IV. 249
 Papež IV. 239, 242—244
 Parapat IV. 249
 Paškevič I. 11
 Patiss III. 20
 Pavlič IV. 17, 113
 P—B glej Bleiweis
 Penn IV. 83, 90
 Pesjak Luiza IV. 67, 68, 73, 146, 218, 225, 226
 Peternel IV. 218
 Petrarka IV. 59
 Petrovič IV. 39
 Piano IV. 30
 Pichlerjeva IV. 96
 Pij (IX.) III. 50
 Pillersdorf I. 39

- Pintar Anton I. 154
 Pintar Lovro I. 57, 114, 116, 121
 Pirc I. 154; IV. 50
 Pirjevec IV. 245
 Pirnat IV. 26
 Platon IV. 220
 Pleteršnik IV. 249
 Podgorjanski IV. 76
 Podgornik III. 56
 Podgorski glej Svetec
 Podkorenčan glej Volc
 Podkrajškova IV. 86
 Podratitovski glej Levičnik
 Pogačar II. 51, 89—91; IV. 116, 134
 Pohlin I. 1
 Poklukar II. 102, 105; IV. 239, 244
 Pokorny III. 99
 Polak II. 45
 Polec I. 78
 Polše II. 76
 Potočnik I. 56, 58, 69, 125, 127; II. 23—25, 50, 56, 107; IV. 40, 95, 104, 105
 Pour IV. 89, 244
 Povh II. 57
 Pradatsch I. 118
 Praprotnik I. 71, 111; II. 49, 51, 64, 69, 72; IV. 20, 161
 Preissing IV. 89, 90
 Prelihova IV. 96
 Prelog IV. 75, 96, 97, 100, 101, 128
 Premerstein IV. 22, 24
 Prešeren I. 1, 56, 98, 115, 122, 125, 125, 126, 140; II. 12, 28, 54, 56, 59, 46, 47, 60, 62, 81, 86, 91, 92, 98; III. 59—62, 72; IV. 21, 54, 41, 43, 45, 50, 59, 61, 85, 85, 101, 128, 129, 145, 195, 218, 224, 225, 236
 Prevec IV. 105
 Prifarski I. 69, 120
 Prijatelj I. str. V., VII., 156; II. 7, 9, 81, 95, 113, 114; III. 53, 71; IV. 103, 109, 162, 184, 204
 Prochazka IV. 100, 101
 Prodovski glej Jesenko
 Pucher III. 112
 Puckmeister-Vijanski II. 74; IV. 160
 Puškin IV. 54
 Radecký I. 9, 10, 18; III. 9, 70
 Radics pl. III. 94; IV. 217, 218
 Raić II. 69, 89, 90; III. 55, 103, 104, 110, 111; IV. 54, 109, 157, 158, 222
 Rajačić I. 10
 Rajevskij IV. 157
 Rauchpach IV. 105
 Rauscher I. 15, 21, 28, 29; II. 82, 88; III. 28; IV. 235
 Ravnikar Fran IV. 66, 89, 239, 245, 244
 Ravnikar Matevž I. 115; IV. 101
 Ravnikar-Požencan II. 48, 60, 111; III. 62; IV. 134, 146
 Razhacher IV. 245
 Razlag II. 62, 66, 69—71, 106, 108, 110, 111; III. 41, 66, 78, 92, 97, 103, 111, 112; IV. 12, 22, 84, 157, 185
 Rebec IV. 155, 249
 Rechberg III. 9, 25
 Resanski glej Simandl
 Resman IV. 72
 Rieger III. 11, 22, 25, 27, 52, 69, 95, 111, 115, 117, 119; IV. 19, 21, 23, 204, 207, 238, 239, 249
 Rihar I. 126;; IV. 55
 Ripšl IV. 87
 Rizzi I. 56; II. 86
 Robič I. 79
 Robida II. 48, 65
 Ronge II. 84; III. 75
 Roshacher IV. 56
 Rossmässler IV. 154, 157
 Rozina IV. 82
 Rožič III. 57

- Rubeš II. 62
 Rudmaš I. 72, 110, 121; II. 42, 43, 45, 64, 69
 Rudolf (II.) III. 49
 S IV. 159
 Sadar IV. 39
 Samasa IV. 121
 Sandić IV. 212
 Schantl III. 116; IV. 106
 Schiller II. 35; IV. 40, 83
 Schloissnig I. 57; IV. 86, 114, 117
 Schmerling I. 21, 24, 67; III. 15—24, 27, 29, 37, 42—45, 47, 66, 68, 77, 79, 80, 85—89, 92, 93, 95, 96; IV. 23, 141, 195, 205
 Schmid II. 49
 Schöppl III. 79
 Schorl IV. 237
 Schreyvogel II. 82
 Schrötter III. 20
 Schubert IV. 75
 Schuselka III. 115
 Schwarzenberg Feliks I. 12—14, 16, 18, 21—26, 29, 46; III. 8
 Schwarzenberg Friedrich I. 29
 Sedlnitzky I. 157, 158; II. 7, 38
 Seeburgova I. 125, 126
 Seljan IV. 197—201
 Semraje I. 58
 Seneković I. 78
 Serbec III. 97; IV. 14, 17, 23, 54, 65, 122, 124, 126—128, 150, 151, 192, 215, 216, 222
 «Servantes mlajši» glej Zarnik
 Shakespeare II. 34
 Simandl II. 54, 111
 Skedl IV. 237
 Sket I. 136
 Slane IV. 42
 Slatkonja II. 50
 Sladkovský III. 22
 Slomšek I. 41, 43, 54, 70, 71, 79, 93, 136—140, 143; II. 50, 59, 66, 89, 98; III. 19, 53, 66; IV. 15, 38, 81, 100, 101, 110
 Slovenec P. II. 55
 Smolka III. 85
 Somer II. 69
 Sorč IV. 13, 21
 Souvan IV. 70, 72, 75, 77, 78, 80, 223
 Stadion I. 12—14, 16—20, 22, 25, 27, 47, 65, 66, 71, 77, 78, 97, 134; II. 22
 Stanojlo I. 10
 Starčević III. 14
 Stare IV. 98, 238—247, 249, 250
 Stepišnik škof, IV. 44, 117
 Stepišnik IV. 24
 Stojković II. 43
 Stöckl III. 49
 Stratimirović III. 111, 115
 Strel II. 50
 Stritar II. 74, 79; IV. 28, 89, 107, 145, 219, 222, 231, 236
 Strossmayer III. 10, 13, 38—41, 68, 111; IV. 16, 20, 21, 30, 113, 153, 249
 Strupi I. 134
 Sue II. 55
 Srećin IV. 50, 31
 Svetec II. 21, 48—50, 57, 60, 61, 65, 70, 106—108, 111; III. 58, 89, 98, 99, 101, 104—107, 110, 115, 116—122; IV. 17, 77, 80, 98, 132, 135, 136, 142, 144, 148, 149, 222, 239, 240—242, 244, 249
 Szecheny III. 15, 71
 Šafařík I. 66, 79, 140; II. 25, 64
 Šavnik IV. 249
 «Ščavničar» IV. 91
 Šefer IV. 98
 Šimunić I. 10
 Škedl I. 79
 Škrebe II. 50, 89
 Šmid I. 127; III. 81
 Šokčević III. 10; IV. 10, 154
 Šporer I. 78; II. 43

- Šramelj IV. 14
 Šubert IV. 66
 Šubic I. 159—142; II. 30, 35,
 89, 97, 98, 107
 Šulek IV. 157
 Šuman IV. 17
 Šuplikac I. 10
 Šventner IV. 240
 Taaffe I. 107; III. 28
 Tambornin IV. 106
 Terpinc I. 103
 Thomet I. 119
 Thun I. 21, 24, 29, 31, 44, 45,
 64, 69, 73—76, 79; II. 90;
 III. 9, 20
 Tiefensee IV. 95
 Tinti III. 19
 Tisen IV. 59, 84
 Tkalec III. 69, 70; IV. 165,
 179
 Todorović I. 10
 Toman I. 98, 116, 127; II. 11,
 12, 21, 50, 60, 69—71, 77;
 III. 44, 52, 55, 56, 58, 66,
 68, 69, 75, 80, 81, 83—
 91, 96, 106, 111, 113, 115—
 117, 119—121; IV. 7, 8,
 15—17, 21, 23, 24, 26, 28—
 31, 34, 39, 43—45, 50, 58,
 61, 65, 79, 84, 90, 95, 96,
 110—114, 131, 132, 135—
 158, 148, 168, 184, 218, 241,
 249
 Tomanova IV. 83
 Tomišek II. 74; IV. 53
 Tomšič I. 109; IV. 240
 Tonkli I. 127; II. 78; IV. 56,
 48, 91
 Tönnies III. 111
 Torbar IV. 29
 Tosi I. 79; II. 89
 Trajanski IV. 45
 Trdina I. 61, 88, 97, 115, 118,
 145; II. 21, 24, 26, 29, 30,
 45, 47, 48, 57, 61; III. 32—
 34, 36, 39, 45, 58, 60; IV.
 11, 53, 154, 160
 Tribnik IV. 26, 42
 Trstenjak Anton IV. 98
 Trstenjak Davorin I. 40, 75,
 144; II. 12, 13, 18, 19, 64,
 65, 89, 90, 97, 99, 106; III.
 62—64, 73, 101, 104; IV.
 21, 28, 34, 42, 44, 46, 47,
 53, 84, 90, 105, 104, 116,
 126—128, 143, 144, 146,
 222, 226, 231
 Trubar II. 92, 99; III. 89, 97
 Turner IV. 222
 Turnograjska I. 125; II. 61,
 62, 69
 Tušek II. 75—77; IV. 34, 39,
 157, 159
 Uhrer I. 137, 138
 Ulaga IV. 134, 138
 Ulepič I. 16, 53, 61, 77
 Umek IV. 146
 Uršič IV. 66
 Ušeničnik II. 89
 V IV. 44
 Valenta IV. 14, 31, 44, 97
 Valents IV. 86
 Valjavec Ivan II. 64
 Valjavec Matija I. 64; II. 21,
 29, 49, 50, 61, 71, 86
 Valvazor II. 50, 62, 98; IV.
 216
 Vavrâ IV. 52, 132, 156
 Veber I. 95
 Vega IV. 218
 Veith II. 82, 89
 Vencajz II. 78
 Vergil II. 61
 Verne II. 43, 84; III. 74
 Veronika Deseniška II. 62
 Vertovec IV. 27
 Vesel I. 34, 41, 113, 119, 125;
 II. 7, 11—13, 39, 41, 47, 48,
 55, 60, 61, 70, 71, 77, 86;
 III. 59, 60, 64, 72, 73; IV.
 26, 34, 41—43, 57, 73, 127,
 137—139, 146, 236
 Veselova I. 119
 Vidic IV. 20, 44, 59, 65, 83,
 91, 244
 Vidmer III. 36, 53, 89; IV.

- 118, 150
 Vidulović I. 128
 Vilhar Ivan IV. 105
 Vilhar Miroslav I. 119; II. 11;
 IV. 13, 19, 30, 38, 45, 56,
 58, 65, 66, 73, 75, 76, 84,
 87, 96, 114, 146, 165, 185,
 186, 193, 195, 203, 225
 Vinko IV. 164
 Vinković II. 62, 69
 Vlastenski IV. 93
 Vodnik I. 49, 50, 115; II. 50,
 92, 98; IV. 7—9, 12, 22, 24,
 26, 28, 29, 42, 43, 45, 58,
 69, 70, 73, 86, 95, 100, 101,
 123, 127, 157, 158
 Vođušek IV. 25
 Volc II. 17, 96, 97
 Volčić I. 151; IV. 15
 Volkmer II. 98
 Vončina I. 130, 132; IV. 10,
 43, 56, 116, 122, 125, 130,
 132
 Vošnjak I. 79; III. 53, 58, 83,
 97, 99, 101, 103—106, 115,
 117; IV. 54, 46, 65, 77, 92,
 119, 120, 126, 127, 131, 132,
 134—136, 148, 149, 216,
 217, 221, 222, 240, 241, 249
 Vranicani - Dobrinović III. 13,
 40; IV. 150
 Vraz I. 84, 107, 139; II. 50,
 51, 56, 58, 56, 83, 95, 97,
 98, 100, 102, 106, 107; IV.
 111
 Vrbančić IV. 154
 Vrtovec I. 114, 115
 Vukalović IV. 30
 Wagner IV. 89, 138
 Weiss IV. 69
 Welsersheimb I. 49, 52
 Wessenberg I. 12
 Wilhelm (I.) IV. 18
 Windischgrätz I. 9—12, 14,
 16, 18, 23, 46; II. 32
 Winkler I. 113; III. 97; IV.
 36, 40, 48
 Wolf IV. 123, 128, 152
 Wurzbach III. 115
 Zabukovec IV. 41, 55, 58, 66,
 73, 90
 Zadrohilekova IV. 22
 Zajc IV. 86
 Zakrajšek IV. 150, 151
 Zalokar I. 134
 Zamejec II. 31, 87
 Zang III. 48, 70
 Zarnik II. 75—78; III. 38, 39,
 56, 58, 66—68, 71, 75, 77,
 84, 112, 114; IV. 29, 39, 84,
 146, 152—155, 163, 164,
 184, 187, 194, 196, 200, 201,
 206, 222, 249
 Zelený III. 87
 Zeschko I. 103; IV. 112
 Zofija I. 11, 14, 21, 25, 29
 Zois Anton IV. 112, 115, 125
 Zois Ziga I. 120; IV. 45, 100
 Zöllner IV. 90, 96, 98
 Zorin IV. 58
 Zrinjski II. 62; IV. 11, 98, 105
 Zupan Tomo II. 90
 Zupan V. IV. 72
 Zupanec IV. 52, 116, 135
 Zagar IV. 239, 243, 244, 251
 Žakelj II. 71
 Zavčanin glej Kočevar
 Zeleznikar IV. 19
 Zepić I. 64; II. 30; IV. 135,
 138
 Žerjav III. 91
 Žigon IV. 193, 201, 209, 211
 Žukovskij II. 62
 Župančić II. 92
 X (najbrž Levstik) IV. 129

Vsebina I., II., III. in IV. knjige

I. knjiga

Predgovor	V
Uvod (O poznamenovanju dobe in obdobj)	1
<i>Staroslovenci I.: Obdobje tvornega konservatizma</i>	
1848—1860	5
1. poglavje: Avstrijski politični okvir	7
2. poglavje: Slovenske kulturnopolitične zahteve in pridobitve v tem obdobju	34
3. poglavje: Slovensko gospodarsko, družabno in kulturno življenje v stanovih, društvih in zavodih v obdobju med 1848 in 1858	82

II. knjiga

4. poglavje: Slovensko časopisje v obdobju med 1848 in 1858	7
5. poglavje: Duševni obraz generacije «Staroslovencev»	81
6. poglavje: Borba za individualnost slovenskega knjižnega jezika v letih 1848 do 1857	92
Opombe k prvi in drugi knjigi	115

III. knjiga

<i>Staroslovenci II.: Obdobje okorelega konservatizma</i>	
1860—1868	5
1. poglavje: Avstrijski politični okvir	7
2. poglavje: Slovenske kulturnopolitične zahteve in pridobitve v tem obdobju	31

IV. knjiga

5. poglavje: Slovensko društveno življenje v šestdesetih letih	7
4. poglavje: Slovensko časopisje v šestdesetih letih	140
Opombe k III. in IV. knjigi	251
Imensko kazalo	253

